

ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
УДИРДЛАГЫН АКАДЕМИ

ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙН УДИРДЛАГА

ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН УЛИРАЛ ТУТМЫН СЭТГҮҮЛ

2026 №01 (36)

Улаанбаатар хот

**ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
УДИРДЛАГЫН АКАДЕМИ**

ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙН УДИРДЛАГА
(Онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл)

2026

№01 [36]

Улаанбаатар 2026

DDC
070.4
X-758

ISBN 978-99973-3-014-7

DOI: <https://doi.org/10.63570/9qn55h16>

Хэвлэлийн хуудас:
Цаасны хэмжээ: B5

Дугаарыг редакторласан: Удирдлагын академийн Удирдахуйн ухаан, аюулгүй байдлын удирдлага, стратегийн тэнхимийн дэд профессор, цагдаагийн хошууч Ц.Байгаль, ахлах багш, хошууч А.Тэмүжин

Хаяг: 210332, Улаанбаатар хот, Баянзүрх дүүрэг, 8 дугаар хороо, Хилчний гудамж.

Утас: 70155057, факс: 976-11-70155057

ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙН УДИРДЛАГА

онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦИЙН ЗӨВЛӨЛ

Зөвлөлийн дарга: Д.Эрдэнэбаатар. Дотоод хэргийн их сургуулийн Удирдлагын академийн захирал, доктор (PhD), цагдаагийн хурандаа

Орлогч дарга: Ц.Одбаяр. Удирдахуйн ухаан, аюулгүй байдлын удирдлага, стратегийн тэнхимийн профессор, доктор (PhD), дэд профессор, хурандаа

Нарийн бичгийн дарга: Ц.Байгаль. Удирдахуйн ухаан, аюулгүй байдлын удирдлага, стратегийн тэнхимийн дэд профессор, докторант, цагдаагийн хошууч

РЕДАКЦИЙН ЗӨВЛӨЛИЙН ГИШҮҮД:

Б.Одбаатар	Доктор, дэд профессор
Д.Алтангэрэл	Удирдлагын академийн профессор
Б.Саранцэцэг	Доктор, дэд профессор
Н.Наранжамц	Доктор, профессор
И.Ургамал	Доктор
Ц.Ганболд	Доктор, профессор
М.Даваабат	Доктор
Г.Болор-Эрдэнэ	Доктор
Г.Хосбаяр	Удирдлагын академийн дэд профессор
А.Амгаланбаяр	Удирдлагын академийн дэд профессор
Д.Гандаваа	Удирдлагын академийн профессор

АГУУЛГА

УДИРДАХУЙН ОНОЛ

<i>И.Ургамал</i> Хууль сахиулах ажиллагаа ба хүний эрх	6
<i>Г.Одбилэг</i> Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангахад ёс зүйн дэд хорооны гүйцэтгэх үүрэг (Нийслэлийн засаг даргын эрхлэх асуудлын хүрээний харьяа байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хорооны жишээ нь дээр)	14
<i>Н.Жинжиймаа</i> Хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлага: Орчин үеийн чиг хандлага	29
<i>М.Билгүүн</i> Шаталсан удирдлагын тогтолцоо ба байгууллагын сахилга, хариуцлага	40
<i>Х.Хуаныш</i> Удирдлагын баримт бичгийн стандартын цаашдын чиг хандлага	48
<i>Ц.Байгаль</i> БНЭУ-ын Хууль сахиулах салбарт хиймэл оюуныг ашиглаж буй туршлага: Дотоод аюулгүй байдлын салабрт үзүүлж буй үр нөлөө	56

ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН УДИРДЛАГА

<i>Н.Бадраа</i> Мөнгө угаах гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийн судалгаа	65
<i>Б.Ганболд</i> Цахим технологи ашиглан үйлдсэн гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд Lawful hacking-ийн хэрэглээ, ач холбогдол	71
<i>Ш.Батсүх</i> Кибер гэмт хэрэг, дижитал эотлох баримтын шинжилгээ	82
<i>Г.Болор-Эрдэнэ, Б.Төгөлдөр</i> Хууль бусаар баривчлах, саатуулах гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтийн асуудал	94
<i>Э.Сандагжав</i> Хүн барьцаалах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд хэлэлцээрийн ажиллагааны үүсэл, хөгжлийн түүхэн-харьцуулсан шинжилгээ	103
<i>Б.Батзаяа</i> Байгалийн ховор ургамлыг хууль бусаар бэлтгэх гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажиллагааны өнөөгийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ	112

ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН УДИРДЛАГА

<i>Төмүжин Амгалан</i> The economic factors influencing border security in some Asian countries	124
<i>Б.Баярмагнай</i> Хилийн стратегийн үндсэн зарчмууд, стратегийн хилийн операци	131
<i>Х.Ганболд</i> Батлан хамгаалах стратегийн тухай ойлголт	136
<i>Б.Түдэвдорж</i> Ой тайгын бүсийн байгаль, цаг уур, газар орны онцлог нь хил хамгаалалтад нөлөөлж буй байдалд хийсэн дүн шинжилгээ	144
<i>Д.Бадамдорж</i> Олон Улсын хил хамгаалалт, аюулгүй байдлын байгууллагууд	151
<i>Г.Одон-Ертөнц</i> Өнөө үеийн цэргийн удирдлагын тогтолцооны хөгжлийн иг хандлага ба ирээдүйн загвар	158
<i>Б.Доржзовд</i> Цэргийн штабын үүсэл, хөгжил ба орчин үеийн цэргийн удирдлагын тогтолцоонд эзлэх байр суурь	163
<i>М.Ганбаатар, Д.Гэрэлтуяа</i> Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад сэтгэл зүйн судалгааг ашиглах нь	175

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ УДИРДЛАГА

<i>Д.Мөнхтөр</i> Хорих байгууллагын алба хаагчийн аюулгүй байдалд хийсэн шинжилгээ	189
---	-----

ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН УДИРДЛАГА

<i>Э.Ууганбаяр</i> Галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн удирдлагын онолын судалгаа	200
<i>Б.Сэргэлэнбаатар</i> Гаишгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийхэд хуулийн этгээдийн оролцоог хангах нь	208
<i>Э.Батзаяа</i> Улаанбаатар хотын гал түймрийн эрсдэлийн судалгаа, нөхцөл байдал	215
<i>Н.Отгонбаяр</i> Гал түймэр унтраах үйл ажиллагаанд авоагч-гал сөнөөгчийн хэрэгжүүлэх шуурхай зохион байгуулалт, хариу арга хэмжээний тулгамдаж буй асуудал	222
<i>Ц.Ганчимэг</i> Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны санхүүжилт: Бүтэц, хуваарилалтын шинжилгээ	228

УДИРДАХУЙН ОНОЛ

ХУУЛЬ САХИУЛАХ АЖИЛЛАГАА БА ХҮНИЙ ЭРХ

И.Ургамал

Дотоод хэргийн их сургуулийн Удирдлагын академийн Удирдахуйн ухаан, аюулгүй байдлын удирдлага, стратегийн тэнхимийн дэд профессор, доктор, цагдаагийн ахмад

ХУРААНГУЙ

Энэхүү судалгааны зорилго нь хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаанд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг бүтцийн тэгшитгэлийн загвар (SEM)-ын аргаар тодорхойлоход оршино. Судалгаанд тоон өгөдлийг ашиглаж, хууль сахиулах байгууллагын алба хаагчдаас асуулгын аргаар цуглуулсан өгөгдөлд шинжилгээ хийсэн. Судалгаанд байгууллагын хүчин зүйл, алба хаагчийн ёс зүй, хандлага, хууль эрх зүйн орчин, технологийн хүчин зүйл гэсэн дөрвөн бие даасан хувьсагчийг авч үзэн, тэдгээрийн хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаанд үзүүлэх нөлөөг судаллаа.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд алба хаагчийн ёс зүй, хандлага хамгийн хүчтэй эерэг нөлөөтэй ($\beta=0.582$, $p<0.01$) байгаа бол байгууллагын хүчин зүйл ($\beta=0.451$, $p<0.05$), технологийн хэрэглээ ($\beta=0.344$, $p<0.05$) мөн статистикийн хувьд ач холбогдолтой эерэг нөлөө үзүүлж байна. Харин хууль эрх зүйн орчны нөлөө сөрөг ($\beta=-0.532$, $p<0.05$) гарсан нь хууль эрх зүйн зохицуулалт болон түүний бодит хэрэгжилтийн хооронд зөрүү байгааг илтгэж байна.

Судалгааны үр дүн нь хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд хүний хүчин зүйл, ялангуяа алба хаагчийн ёс зүй, хандлага хамгийн чухал үүрэгтэй болохыг харуулж байна. Мөн байгууллагын дэмжлэг, технологийн хэрэглээ нь эерэг нөлөөтэй боловч үндсэн тодорхойлогч хүчин зүйл биш байна.

Харин хууль эрх зүйн орчны сөрөг нөлөө нь зөвхөн хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгохоос гадна түүний хэрэгжилтийг сайжруулах шаардлагатайг илтгэж байна.

Энэхүү судалгаа нь Монгол Улсын нөхцөлд хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаанд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг эмпирик байдлаар тодорхойлсон бөгөөд бодлого боловсруулалт болон байгууллагын шинэчлэлд практик ач холбогдолтой юм.

Abstract

This study aims to identify the factors influencing human rights-based law enforcement practices using Structural Equation Modeling (SEM). The research adopts a quantitative approach and analyzes data collected from law enforcement officers through a structured questionnaire. The study examines four main independent variables, including institutional factors, individual (behavioral) factors, legal framework, and technological factors, and their impact on human rights-based law enforcement practices.

The results reveal that individual ethics and attitudes have the strongest positive effect ($\beta=0.582$, $p<0.01$), followed by institutional factors ($\beta=0.451$, $p<0.05$) and technological factors ($\beta=0.344$, $p<0.05$). Interestingly, the legal framework shows a statistically significant negative effect ($\beta=-$

0.532, $p < 0.05$), indicating a potential gap between legal provisions and their practical implementation.

The findings suggest that human factors, particularly the ethical behavior and attitudes of law enforcement officers, play a critical role in ensuring the effective implementation of human rights principles. Institutional support and technological tools contribute positively but are not primary determinants. The negative influence of the legal framework highlights the need to improve not only legal regulations but also their practical enforcement.

This study contributes to the literature by providing empirical evidence on the determinants of human rights-based law enforcement in the Mongolian context and offers practical implications for policy and institutional reforms.

Нэг. Онолын үндэслэл

Хууль сахиулах ажиллагаа нь нийгмийн дэг журмыг сахиулах, хүний эрхийг хамгаалах, хууль ёсыг хэрэгжүүлэх төрийн үндсэн үүрэг бөгөөд түүний онолын үндэс нь нийгмийн гэрээний онол, хууль ёсны байдал, эрх мэдэл, төрийн монопол шинж зэрэг философи, социологийн суурь ойлголтуудад тулгуурладаг.

Мөн төр, засгийн газар хууль ёсыг сахиулах, нийгмийн дэг журмыг хангах, иргэдийн эрх, аюулгүй байдлыг хамгаалах зорилгоор хууль ёсны хүч хэрэглэх эрх мэдэл бүхий институцийн үйл ажиллагааг хэлнэ. Энэ нь зөвхөн практик хэрэгжилт бус, нийгмийн гэрээ, эрх мэдэл, хууль ёсны байдал зэрэг онолын үндэслэлтэй. (Peter, 2023).

Хууль сахиулах үйл ажиллагааны үндсэн зорилго нь нийгмийн дэг журмыг сахиулах (PolSci Institute, 2025), иргэдийн эрх, эрх чөлөөг хамгаалах (Dandapala, 2025), зөрчлийг илрүүлэх, таслан зогсоох, мөрдөн шалгах, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, сэргийлэн таслах, төрийн хууль ёсны эрх мэдлийг баталгаажуулах юм. Философи, онолын үндэс нь “Нийгмийн гэрээний онол” бөгөөд **Томас Хоббс**: Иргэд байгалийн өмнө хүчгүй, эмх замбараагүй тул эрх

чөлөөний тодорхой хэсгийг төрд шилжүүлж, хүчирхэг засаглал (Левиафан)-ыг бий болгосон (Hobbes, 1967). Хуулийг сахиулах ажиллагааны үндэс нь энэхүү гэрээний хэрэгжилт гэж үздэг. **Жон Локк**: Төрийн зорилго нь хүний байгалийн эрх (амьдрал, эрх чөлөө, өмч)-ийг хамгаалах. Хууль сахиулах байгууллага нь иргэдийн зөвшөөрлөөр эрх мэдэлтэй болдог (Waldron, 1989). **Жан-Жак Руссо**: Хууль бол "нийтийн хүсэл"-ийн илэрхийлэл. Хууль сахиулах нь нийтлэг сайн сайхны төлөө үйлчлэх ёстой гэж тус тус үзсэн (Victor Gourevitch, William Griffin, 2018).

Хууль ёсны байдал (Legitimacy)-ын онол Хууль сахиулах байгууллага нь хууль ёсны, иргэдийн зөвшөөрөлд тулгуурласан эрх мэдэлтэй байх ёстой. Үйл ажиллагаа нь шударга, ил тод, хуульд нийцсэн байх нь хууль ёсны байдлыг хангана.

Эрх мэдэл (Authority) Хууль сахиулах байгууллага нь хуульд заасан хүрээнд тушаал өгөх, хэрэгжүүлэх, шаардлагатай тохиолдолд хүч хэрэглэх эрхтэй. **Төрийн хүчний монопол (State Monopoly on Force)**. Зөвхөн төрийн байгууллага (цагдаа, хууль сахиулах агентлаг) хууль ёсны хүч хэрэглэх эрхтэй. Энэ нь нийгмийн эмх замбараагүй байдлаас сэргийлэх, хүч,

албадлагыг зөвхөн хуульд нийцүүлэн хэрэглэх үндэс болдог.

Хүний эрх ба хууль сахиулахуйн уялдаа нь харьцангуй **шинэ судалгааны чиглэл** гэж үздэг ба Цагдааг “хүний эрхийг хамгаалагч институт” гэж ойлгох хандлага давамгайлж байна. Хүний эрх нь хууль сахиулах ажиллагааны **хязгаар** биш харин **үйл ажиллагааны стандарт, чиглүүлэгч зарчим** гэж үзэх болсон байна.

Олон улсын судалгаануудад Цагдаагийн үйл ажиллагаа нь Олон улсын стандарт Үндэсний хууль тогтоомж хоёрын огтлолцолд хэрэгждэг гэж үздэг (Ralf Alleweldt, Guido Fickenscher). Сүүлийн жилүүдэд Эмпирик ба социологийн судалгаануудад “Цагдаа хүний эрхийг **хэрхэн ойлгож, хэрэгжүүлдэг вэ?**” гэдэгт анхаарч эхэлсэн. Жишээ нь Цагдаагийн алба хаагчид хүний эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах чиг үүрэг нь заримдаа **ажлын дарамттай зөрчилддөг**. Гүйцэтгэлийн шалгууртай (торгуулийн гүйцэтгэл гэх мэт) зөрчилддөг гэж үздэг. (Dixon, D. (2024). Үүнээс Хууль байгаад хангалтгүй ба Байгууллагын соёл, үнэт зүйл чухал гэж үзжээ (Martin).

Судалгаагаар хүний эрхийн талаарх ойлголт дэлхийд өргөжсөн боловч бодит хэрэгжилт хангалтгүй хэвээр байна (Bailey, D. (2015). Шалтгаан нь Улс орнуудын хэрэгжилтийн ялгаа, институцийн сул байдал, улс төрийн нөлөө гэж үзэж байна.

Сүүлийн үеийн судалгаанд Үндэстэн дамнасан policing, Интерпол, олон улсын хамтын ажиллагаа, Дижитал технологи, Зарим тохиолдолд олон улсын хамтын ажиллагаа нь **авторитар дэглэмийн нөлөөг дамжуулах эрсдэлтэй** (San, Serdar. (2022). Монгол Улсад хийгдсэн судалгаа нь Цагдаагийн

байгууллагын үйл ажиллагаа нь Хүний эрхийн олон улсын стандарттай нийцэж буй эсэхийг голчлон судалдаг.

Дээрх дотоодын судалгааны ажлуудад хэмжилтийн арга зүй дутмаг тоон судалгаа хомс, алба хаагчийн зан үйл судлагдаагүй, хүний эрхийг КРІ-тэй холбодоггүй нь ажиглагдлаа. “Хүний эрх ба хууль сахиулах ажиллагааны уялдаа нь олон улсын түвшинд онолын болон эмпирик судалгаагаар нэлээд хөгжсөн боловч хэрэгжилтийн түвшинд зөрчил хэвээр байна. Харин Монгол Улсад энэ чиглэлийн судалгаа ихэвчлэн хууль зүйн шинжилгээний хүрээнд хязгаарлагдаж, хүний эрхийн хэрэгжилтийг хэмжих, үнэлэх эмпирик судалгаа болон интеграцчилсан загварын судалгаа хангалтгүй байна.”

Энэхүү эрдэм шинжилгээний өгүүллээр хууль сахиулагч хүний эрхийн хандлагад суурилан албан үүргээ гүйцэтгэхэд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг эмпирик судалгааны аргаар илрүүлэн судлахыг зорилоо.

Хоёр. Судалгааны арга зүй

2.1 Судалгааны загвар ба хувьсагч

Энэхүү судалгаа нь тоон судалгааны хандлагад тулгуурласан бөгөөд хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаанд нөлөөлөх хүчин зүйлсийн хоорондын шалтгаант хамаарлыг тодорхойлох зорилгоор **бүтцийн тэгшитгэлийн загвар (SEM)**-ыг ашиглав. Судалгааны загвар нь далд хувьсагчид (latent variables)-ын хоорондын хамаарлыг нэгэн зэрэг үнэлэх боломж олгодог давуу талтай.

Судалгаанд дараах үндсэн далд хувьсагчдыг тодорхойлсон. (**Latent variable (далд хувьсагч)** гэдэг нь шууд хэмжих боломжгүй, харин бусад

хэмжигдэх үзүүлэлтүүдээр дамжуулан илэрхийлэгддэг хийсвэр ойлголт юм.)
Үүнд:

- Байгууллагын хүчин зүйл (Institutional factors)
- Алба хаагчийн хүчин зүйл (Individual/behavioral factors)
- Хууль эрх зүйн орчин (Legal framework)
- Технологийн хүчин зүйл (Technological factors)
- Хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах үйл ажиллагаа (Dependent variable)

2.2 Судалгааны таамаглал

Судалгааны загварт дараах үндсэн таамаглалуудыг дэвшүүлэв:

- Т1: Байгууллагын хүчин зүйл нь хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаанд эерэг нөлөө үзүүлнэ.

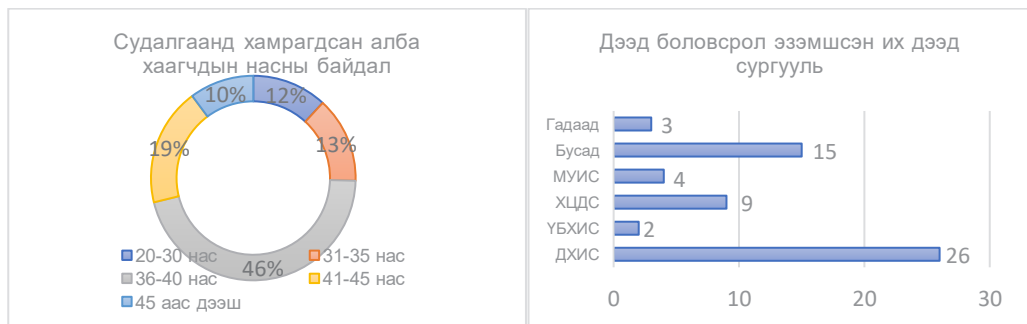
- Т2: Алба хаагчийн ёс зүй, хандлага нь хүний эрхийн хэрэгжилтэд эерэг нөлөөтэй.
- Т3: Хууль эрх зүйн орчны боловсронгуй байдал нь хэрэгжилтийг дэмжинэ.
- Т4: Технологийн хэрэглээ нь хүний эрхийн хэрэгжилтэд нөлөөлнө.

Судалгаанд ашигласан хувьсагчдын үзүүлэлтийг 5 онооны Likert шкалаар хэмжив. (1=огт санал нийлэхгүй, 5=бүрэн санал нийлнэ)

2.3 Судалгааны

өгөгдөл цуглуулсан байдал

Судалгаанд анкетын аргыг ашигласан. Судалгааны хамрах хүрээ нь хууль сахиулах байгууллагын алба хаагчид бөгөөд тэр дундаа эрдэм шинжилгээ судалгааны ажил эрхэлж байгаа алба хаагчийг оруулахыг эрмэлзлээ. Түүврийн хэмжээ: $n = 50$; Судалгааны арга: Анкет асуулга; Судалгааны хугацаа: 2026 оны 3-4 сар.

2.4 Найдвартай байдал ба

хүчин төгөлдөр байдал

Хэмжүүрийн найдвартай байдлыг **Cronbach's alpha** коэффициентоор шалгав. $\alpha \geq 0.7$ бол найдвартай гэж үзэв. Хүчин төгөлдөр байдлыг дараах байдлаар үнэлэв:

- Convergent validity ($AVE \geq 0.5$)
- Composite reliability ($CR \geq 0.7$)
- Discriminant validity (Fornell-Larcker шалгуур)

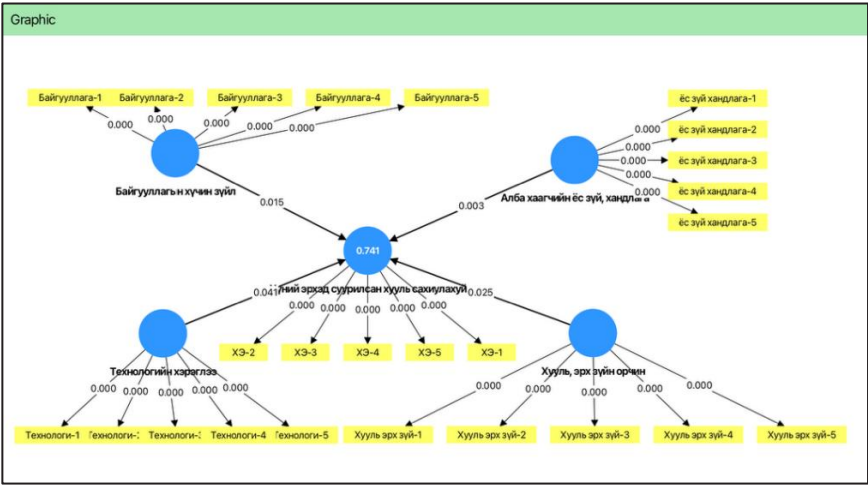
2.5 Өгөгдлийн шинжилгээ

Өгөгдлийг **SmartPLS 4** программ ашиглан боловсруулав. Шинжилгээ дараах үе шаттай хийгдсэн:

1. Анхан шатны шинжилгээ (descriptive statistics)
2. Хэмжилтийн загварын үнэлгээ (measurement model)
3. Бүтцийн загварын үнэлгээ (structural model)
4. Таамаглал шалгах (path coefficients, p-value)

Гурав. Судалгааны үр дүн

Судалгааны багаас Хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаанд нөлөөлөх хүчин зүйлийн судалгаанд нийт 4 таамаг дэвшүүлсэн. “Далд хувьсагч бүрийг 5 ажиглагдах хувьсагч (indicator)-аар хэмжсэн бөгөөд эдгээр нь reflective ¹ хэлбэрийн хэмжилтийн үзүүлэлтүүд болно. Reflective indicators нь нэг эх үүсвэртэй бүгд нэг “latent variable”-ийг илэрхийлнэ. Өндөр хамааралтай Indicators хоорондоо хамаарал өндөр байдаг. Солигдож болох ба нэг асуултыг хассан ч ерөнхий утга их өөрчлөгдөхгүй, нэг чиглэлтэй нөлөөлөл байдаг.

Зураг 1. Хүчин зүйлийн шинжилгээний график үр дүн.

Path coefficients - Mean, STDEV, T values, p values					
	Original sample (O)	Sample mean (M)	Standard deviation (STDEV)	T statistics (O/STDEV)	P values
Алба хаагчийн ёс зүй, хандлага -> Хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулахуй	0.582	0.587	0.198	2.936	0.003
Байгууллагын хүчин зүйл -> Хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулахуй	0.451	0.454	0.185	2.434	0.015
Технологийн хэрэглээ -> Хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулахуй	0.344	0.296	0.168	2.048	0.041
Хууль, эрх зүйн орчин -> Хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулахуй	-0.532	-0.486	0.238	2.240	0.025

Хүснэгт 1. Хүчин зүйлийн шинжилгээний статистик үр дүн.

Бүх замууд (paths) буюу таамаглал статистикийн ач

холбогдолтой ($p < 0.05$); $T > 1.96$ таамаглал батлагдсан. Өөрөөр хэлбэл

¹ Reflective (рефлексив) хэмжилт гэдэг нь SEM-д далд хувьсагч (latent variable) нь өөрийн илрэл болох асуултууд/үзүүлэлтүүдэд нөлөөлж,

“тусгалаа” гаргаж байна гэж үздэг хэмжилтийн загвар юм.

судалгаанд авч үзсэн бүх хүчин зүйлс

• $p = 0.003$

Эрэмбэлэлт	Хүчин зүйл	Нөлөө
1	Алба хаагчийн ёс зүй	0.582 (хамгийн хүчтэй)
2	Байгууллагын хүчин зүйл	0.451
3	Технологи	0.344
4	Хууль эрх зүй	-0.532 (сөрөг)

хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаанд **эерэг нөлөөтэй байна.**

2.5.1 Хувьсагч тус бүрийн тайлбар

1. Алба хаагчийн ёс зүй, хандлага → Хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаа

- $\beta = 0.582$
- $T = 2.936$

- $\beta = 0.451$
- $T = 2.434$
- $p = 0.015$

Тайлбар: Дунд зэргийн эерэг нөлөөтэй. Бодлого, сургалт, удирдлага сайн байх тусам хэрэгжилт сайжирна

3. Технологийн хэрэглээ → Хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаа таамаглал батлагдсан.

- $\beta = 0.344$
- $T = 2.048$
- $p = 0.041$

Тайлбар: Эерэг боловч харьцангуй сул нөлөөтэй. Технологи (камер, систем) нь хүний эрхийг дэмждэг ч гол хүчин зүйл биш.

4. Хууль эрх зүйн орчин → Хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаа

Тайлбар: Хамгийн хүчтэй нөлөөтэй хүчин зүйл. Алба хаагчийн ёс зүй, хандлага сайжрах тусам хүний эрхийн хэрэгжилт **их хэмжээгээр нэмэгдэнэ.**

2. Байгууллагын хүчин зүйл → Хүний эрхэд суурилсан ажиллагаа Таамаглал батлагдсан (T2)

таамаглал батлагдсан. Таамаглал **дэмжигдээгүй** (эерэг биш, сөрөг гарсан)

- $\beta = -0.532$
- $T = 2.240$
- $p = 0.025$

Анхаарах чухал үр дүн: Сөрөг нөлөө гарсан. Статистикийн хувьд ач холбогдолтой. **Тайлбар:** Хууль сайн ч хэрэгжилт сул байж магадгүй. Хуулийн зохицуулалт төвөгтэй → практикт хэрэгжихэд бэрхшээлтэй байх боломжтой. Өөрөөр хэлбэл алба хаагчид хуульд “**хязгаарлагдаж байна**” гэж хүлээж авч байж болно.

Судалгааны үр дүнг хүснэгтээр харуулбал:

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд алба хаагчийн ёс зүй, хандлага нь хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаанд хамгийн хүчтэй эерэг нөлөө үзүүлж байна ($\beta=0.582$, $p<0.01$). Мөн байгууллагын хүчин зүйл ($\beta=0.451$, $p<0.05$) болон технологийн хэрэглээ ($\beta=0.344$, $p<0.05$) нь статистикийн хувьд ач холбогдолтой эерэг нөлөөтэй байна.

Харин хууль эрх зүйн орчны нөлөө сөрөг ($\beta=-0.532$, $p<0.05$) гарсан нь хууль эрх зүйн зохицуулалт болон практик хэрэгжилтийн хооронд зөрүү байгааг илэрхийлж болзошгүй байна.

Дөрөв. Хэлэлцүүлэг

Энэхүү судалгааны зорилго нь хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах

ажиллагаанд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлох явдал байсан бөгөөд SEM шинжилгээний үр дүнгээр бүх хувьсагч статистикийн хувьд ач холбогдолтой нөлөө үзүүлж буй нь тогтоогдлоо. Гэсэн хэдий ч нөлөөллийн чиглэл, хүч нь харилцан адилгүй байна.

Юуны өмнө, алба хаагчийн ёс зүй, хандлага нь хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаанд хамгийн хүчтэй эерэг нөлөө үзүүлж буй ($\beta=0.582$, $p<0.01$) нь энэхүү судалгааны чухал үр дүн юм. Энэ нь хүний эрхийн хэрэгжилт нь зөвхөн хууль, бодлогоос бус харин алба хаагчийн хувь хүний үнэт зүйл, ёс зүй, хандлагаас шууд хамаардаг болохыг харуулж байна. Олон улсын судалгаанд дурддагчлан хууль сахиулахуйн чанар нь байгууллагын соёлоос гадна ажилтнуудын зан үйлийн онцлогтой нягт холбоотой байдаг гэсэн дүгнэлттэй нийцэж байна.

Хоёрдугаарт, байгууллагын хүчин зүйл нь мөн эерэг, статистикийн ач холбогдолтой нөлөө үзүүлж байна ($\beta=0.451$, $p<0.05$). Энэ нь байгууллагын бодлого, сургалт, удирдлагын дэмжлэг, хяналтын тогтолцоо зэрэг нь хүний эрхэд суурилсан үйл ажиллагааг дэмжих чухал орчин бүрдүүлдэг болохыг нотолж байна. Өөрөөр хэлбэл, институцийн түвшний дэмжлэг байхгүй нөхцөлд алба хаагчийн хувь хүний хүчин зүйл дангаараа хангалтгүй байж болохыг илтгэнэ.

Гуравдугаарт, технологийн хэрэглээ нь хүний эрхийн хэрэгжилтэд эерэг боловч харьцангуй сул нөлөөтэй ($\beta=0.344$, $p<0.05$) гарсан. Энэ нь камер, мэдээллийн систем зэрэг технологи нь ил тод байдал, хяналтыг сайжруулах замаар хүний эрхийг хамгаалахад дэмжлэг үзүүлдэг ч үндсэн тодорхойлогч хүчин зүйл биш болохыг харуулж байна. Иймд технологийг дангаар нь бус

байгууллагын бодлого, хүний нөөцийн хүчин зүйлстэй уялдуулан ашиглах шаардлагатай.

Харин хамгийн сонирхолтой бөгөөд онцлохуйц үр дүн нь хууль эрх зүйн орчны нөлөө сөрөг гарсан ($\beta=-0.532$, $p<0.05$) явдал юм. Онолын хувьд хууль эрх зүйн орчин нь хүний эрхийн хэрэгжилтийг дэмжих ёстой боловч энэхүү үр дүн нь эсрэг чиглэл илэрхийлж байна. Үүнийг хэд хэдэн байдлаар тайлбарлаж болно. Нэгдүгээрт, хууль эрх зүйн зохицуулалт хангалттай боловч түүний бодит хэрэгжилт сул байж болзошгүй.

Хоёрдугаарт, хууль тогтоомжийн төвөгтэй байдал, давхардал нь алба хаагчдын үйл ажиллагаанд саад учруулж, практикт хүний эрхийг бүрэн хангах боломжийг хязгаарлаж байж болно. Гуравдугаарт, алба хаагчид хууль эрх зүйн шаардлагыг “хязгаарлалт” гэж хүлээн авч, уян хатан бус хэрэгжүүлдэг байж болох юм. Энэ үр дүн нь онол-практикийн зөрүү оршиж байгааг илтгэж буй бөгөөд цаашдын судалгаанд гүнзгийрүүлэн авч үзэх шаардлагатай.

Ерөнхийд нь авч үзвэл, энэхүү судалгаа нь хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаанд нөлөөлөх хүчин зүйлс дотроос хүний хүчин зүйл буюу алба хаагчийн ёс зүй, хандлага хамгийн чухал болохыг харуулж байна. Үүний зэрэгцээ байгууллагын дэмжлэг, технологийн хэрэглээ нь нэмэлт дэмжих үүрэгтэй бол хууль эрх зүйн орчны хувьд хэрэгжилтийн чанарт анхаарах шаардлагатайг илтгэж байна.

Тав. Дүгнэлт, санал

Энэхүү судалгаагаар хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаанд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлох зорилгоор бүтцийн

тэгшитгэлийн загвар (SEM)-ыг ашиглан эмпирик шинжилгээ хийв. Судалгааны үр дүнгээр алба хаагчийн ёс зүй, хандлага, байгууллагын хүчин зүйл, технологийн хэрэглээ нь хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагаанд статистикийн хувьд ач холбогдолтой эерэг нөлөө үзүүлж буй нь тогтоогдсон бол хууль эрх зүйн орчны нөлөө сөрөг чиглэлтэй гарсан нь онцлох үр дүн байлаа.

Ялангуяа алба хаагчийн ёс зүй, хандлага хамгийн хүчтэй нөлөөлөгч хүчин зүйл болох нь тогтоогдсон нь хүний эрхийн хэрэгжилтийг сайжруулахад хүний хүчин зүйл шийдвэрлэх үүрэгтэйг харуулж байна. Үүнээс гадна байгууллагын бодлого, сургалт, удирдлагын дэмжлэг нь хүний эрхэд суурилсан үйл ажиллагааг дэмжих институцийн орчныг бүрдүүлдэг бол технологийн хэрэглээ нь ил тод байдал, хяналтыг сайжруулах замаар дэмжих үүрэг гүйцэтгэж байна.

Харин хууль эрх зүйн орчны сөрөг нөлөө нь хууль тогтоомж болон түүний бодит хэрэгжилтийн хооронд зөрүү байгааг илтгэж байгаа бөгөөд энэ нь онол-практикийн зөрүүг тодорхойлсон чухал үр дүн юм. Иймд цаашид зөвхөн хууль эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгохоос гадна түүний хэрэгжилтийн үр нөлөөг сайжруулахад анхаарах шаардлагатай байна.

Ерөнхийд нь дүгнэхэд, хүний эрхэд суурилсан хууль сахиулах ажиллагааг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд хүний хүчин зүйл, байгууллагын орчин, технологийн дэмжлэгийг цогцоор нь авч үзэх шаардлагатай бөгөөд эдгээрийн уялдаа холбоог хангах нь бодлого боловсруулагчид болон практик үйл ажиллагаанд чухал ач холбогдолтой юм.

Ашигласан материал

Peter, F. (2023). *The {Stanford} Encyclopedia of Philosophy*. Metaphysics Research Lab, Stanford University.

Peter, F. (2023). *The {Stanford} Encyclopedia of Philosophy*. Metaphysics Research Lab, Stanford University.

(2025, October 9). From PolSci Institute: <https://polsci.institute/political-theory/social-contract-theory-legitimation-obligation/#what-is-the-social-contract-theory>

Dandapala. (2025, 6 15). From https://dandapala.com/article/detail/political-obligation-rousseau-and-hobbes-perspective?utm_source=you.com#:~:text=for%20Hobbes%20the%20essence,who%20are%20obligated%20to

Hobbes, T. (1967). *Hobbes's leviathan*. Рипол Классик.

Waldron, J. (1989). John Locke: Social contract versus political anthropology. *The Review of politics*, 3-28.

Victor Gourevitch, William Griffin. (2018). *The Social Contract and Other Later Political Writings*. Cambridge University Press.

Ralf Alleweldt, Guido Fickenscher. (n.d.). The Police and International Human Rights Law. In R. A. Fickenscher, *Introduction: The Police, a Key Actor in Human Rights Protection*. Richard Martin, *Policing Human Rights: Law, Narratives, and Practice*. *Punishment & Society*. <https://doi.org/10.1177/14624745231218697>

Human rights in policing: a global assessment. *Policing and Society*, 25(5), 540–547. <https://doi.org/10.1080/10439463.2014.895352>

Transnational policing between national political regimes and human rights norms: The case of the Interpol Red Notice system. *Theoretical Criminology*. 26. 136248062211052.

10.1177/13624806221105280.)

ТӨРИЙН АЛБАН ХААГЧИЙН ЁС ЗҮЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙГ ХАНГАХАД ЁС ЗҮЙН ДЭД ХОРООНЫ ГҮЙЦЭТГЭХ ҮҮРЭГ

(Нийслэлийн Засаг даргын эрхлэх асуудлын хүрээний харьяа байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хорооны жишээн дээр)

Г.Одбилэг

Дотоод хэргийн их сургуулийн Эрх зүй нийгмийн сургуулийн магистрын хөтөлбөрийн 7012 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, email хаяг: dz.odbileg8989@gmail.com

Товч агуулга: Монгол Улсад 2023 онд батлагдсан “Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай” хууль нь төрийн албанд ёс зүй, сахилга хариуцлагын тогтолцоог боловсронгуй болгох, ил тод байдал, хариуцлагыг бэхжүүлэх эрх зүйн шинэ орчныг бүрдүүлсэн. Уг хуулийн хүрээнд төрийн болон нутгийн удирдлагын байгууллагын дэргэд Ёс зүйн дэд хороод байгуулагдаж, ёс зүйн зөрчлийг хянан хэлэлцэх, урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх чиг үүргийг хэрэгжүүлэх болсон.

Энэхүү судалгааны зорилго нь Нийслэлийн Засаг даргын эрхлэх асуудлын хүрээний 17 байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааг судалж, Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн хэрэгжилтэд гүйцэтгэж буй үүргийг үнэлэхэд оршино. Судалгаанд баримт бичгийн шинжилгээ, ярилцлага болон харьцуулалтын аргыг ашиглав. Судалгааны үр дүнд Ёс зүйн дэд хороодын бүрэлдэхүүн, үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагнал, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний хэрэгжилт байгууллага хооронд харилцан адилгүй, зарим тохиолдолд хуульд заасан чиг үүргийн хэрэгжилт хангалтгүй байгаа нь тогтоогдов.

Иймд ёс зүйн дэд хороодын чадавхыг бэхжүүлэх, үйл ажиллагааны нэгдсэн арга зүй, тайлагналын тогтолцоог боловсронгуй болгох, урьдчилан сэргийлэх чиг үүргийг илүү системтэй хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Abstract: The Law on Ethics of Public Officials, adopted in Mongolia in 2023, has created a new legal framework aimed at strengthening ethical standards, discipline, accountability, and transparency within the public service. Under this law, Ethics Sub-committees have been established within state and local government institutions to review ethical violations, implement preventive measures, and conduct awareness and educational activities related to public service ethics.

The purpose of this study is to examine the activities of the Ethics Sub-committees operating within 17 organizations under the jurisdiction of the Governor of the Capital City and to assess their role in implementing the Law on Ethics of Public Officials. The study employed document analysis, interviews, and comparative analysis as research methods.

The findings indicate that the composition, operational planning, reporting practices, and implementation of preventive measures of the Ethics Sub-committees vary across institutions. In some cases, the implementation of the functions stipulated by the law remains insufficient.

Therefore, it is necessary to strengthen the institutional capacity of the Ethics Sub-committees, improve unified operational guidelines and reporting mechanisms, and implement preventive and awareness-raising activities in a more systematic manner.

Түлхүүр үгс: Төрийн албан хаагч, ёс зүй, ёс зүйн дэд хороо, хуулийн хэрэгжилт, төрийн байгууллага, урьдчилан сэргийлэх механизм

Оршил: Монгол хэлний товч тайлбар толинд “ёс” нь хүний дагаж баримтлах хэв хууль, журам зарчим, заншил суртал, харин “зүй” нь аливаа юмны тогтоол жам ёс ба түүнд тавтайяа

нийлэлцэх” (Я.Цэвэл, “Монгол хэлний товч тайлбар толь”, 1966) гэж тайлбарлажээ. Иймээс ёс зүйг хүний баримтлах зан үйлийн хэм хэмжээ, зарчим, үнэт зүйлийг судалдаг онол,

сургаал хэмээн ойлгож болно. Өөрөөр хэлбэл, “ёс зүй нь хүний үйл ажиллагаа, зан үйлийн стандарт, үнэт зүйлстэй уялдсан онол, сургаал юм” гэж хэлж болно.

Төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэхэд төрийн албан хаагчийн зан төлөв, шударга байдал, хариуцлага, олон нийтийн итгэлийг хангах нь нэн чухал бөгөөд энэ шаардлага нь төрийн албаны ёс зүйн зохицуулалт, институцийн тогтолцоог бүрдүүлэх онол, практикийн үндэс болдог.

Өнөөгийн олон улсын чиг хандлага нь төрийн албан хаагчийн ёс зүйг бэхжүүлэхэд ил тод байдал, ашиг сонирхлын зөрчлийг хянах механизм, нээлттэй байгууллагын соёл болон олон нийтийн оролцоонд тулгуурласан нийтийн ашиг сонирхлыг дээдлэх шударга байдлын нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлэхэд чиглэж байна.

Энэхүү чиг хандлагын хүрээнд төрийн албан хаагчийн ёс зүй, авлигын эсрэг зарчим, төрийн албаны үнэт зүйлийг тодорхойлох зорилготой олон улсын чухал баримт бичгүүд батлагдсан байдаг. Үүнд:

-Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Авлигын эсрэг конвенц (United Nations Convention against Corruption), Нийтийн албан тушаалтны ёс зүйн олон улсын загвар дүрэм (International Code of Conduct for Public Officials), Европын Зөвлөлийн Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн загвар дүрэм (Council of Europe Model Code of Conduct for Public Officials), Их Британийн Засгийн газрын сайд нарын зан үйл, ёс зүйн дүрэм (Ministerial Code), Канад улсын Төрийн албаны үнэт зүйл, ёс зүйн дүрэм (Values and Ethics Code for the Public Sector), Япон Улсын Нийтийн албаны ёс зүйн тухай хууль (National Public Service Ethics Act) зэрэг баримт бичгүүдийг дурдаж болно.

Монгол Улсад төрийн албан хаагчийн ёс зүйн үндсэн зарчим нь Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалтай уялдаатайгаар хөгжиж ирсэн. Монгол Улсын Үндсэн хуульд хүний эрх, эрх

чөлөө, шударга ёс, хууль дээдлэх зарчмыг төрийн үйл ажиллагааны үндсэн суурь хэмээн тунхагласан. Энэ нь төрийн албан хаагчийн шударга, ил тод, хариуцлагатай үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг бүрдүүлдэг.

Мөн Монгол Улсын Их Хурлаас баталсан “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичигт “Чадварлаг, ёс зүйтэй төрийн албыг төлөвшүүлэх” (УИХ, 2020) зорилтыг дэвшүүлж, 2021-2030 онд төрийн албанд ёс зүй, сахилга хариуцлагын оновчтой тогтолцоог бүрдүүлэх, 2031-2040 онд төрийн албан хаагчид нийгэмд ёс зүй, сахилга хариуцлагаараа үлгэрлэх тогтолцоог бэхжүүлэх зорилтуудыг тусгасан байдаг.

Эдгээр бодлогын зорилтыг хэрэгжүүлэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх хүрээнд Улсын Их Хурлаас 2023 онд “Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай” хууль (УИХ, Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем, 2023) баталж, Ёс зүйн хороо болон төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын дэргэд Ёс зүйн дэд хороодыг байгуулах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлсэн. Ингэснээр төрийн албан хаагчдын ёс зүй, сахилга хариуцлагыг институцийн түвшинд бэхжүүлэх, төрийн үйлчилгээний чанар, үр нөлөөг дээшлүүлэх, иргэдийн төрд итгэх итгэлийг нэмэгдүүлэх нөхцөл бүрдсэн.

“Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай” хууль хэрэгжиж эхлээд хоёр жил гаруй хугацаа өнгөрч байгаа бөгөөд Монгол Улсын Ёс зүйн хорооноос 2024 онд гаргасан “Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн хууль, тогтоомжийн хэрэгжилт, ёс зүйн зөрчлийн нэгдсэн тайлан”-д улсын хэмжээнд “... 4239 төрийн байгууллагын 2281 ёс зүйн дэд хороо байгуулагдсан нь нийт төрийн байгууллагын 53.8 хувь ...” (ЁЗХ, 2024)-ийг эзэлж байгааг дурдсан байна.

Энэ нь Ёс зүйн дэд хороодын институцийн тогтолцоо бүрэлдэн тогтож байгааг харуулж байгаа боловч тэдгээрийн чиг үүргийн хэрэгжилт бодит байдалд хэрхэн явагдаж байгаа талаар

нарийвчилсан судалгаа шаардлагатай хэвээр байна.

Иймд энэхүү судалгаанд нийслэлийн төрийн захиргааны байгууллагын томоохон төлөөлөл болох нийслэлийн Засаг даргын эрхлэх асуудлын хүрээний харьяа байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны өнөөгийн байдлыг судалж, практикт тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлон, цаашид хэрэгжилтийг сайжруулах санал, дүгнэлтийг боловсруулахыг зорилоо.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

1. Судалж буй асуудлын үндэслэл.

Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангахад байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо нь тухайн байгууллагын төрийн албан хаагчийн ёс зүйн зөрчлийг хянан хэлэлцэх, дүгнэлт гаргах, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг зохион байгуулах замаар хуулийн хэрэгжилтийг хангах үндсэн институцийн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг.

Мөн Ёс зүйн дэд хороод нь төрийн албан хаагчдын ёс зүйн мэдлэг, хандлагыг дээшлүүлэх, байгууллагын дотоод соёл, сахилга хариуцлагыг бэхжүүлэх, шударга, ил тод төрийн албыг төлөвшүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Гэвч практикт зарим байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороо хуульд заасан шаардлагын дагуу бүрэн бүрэлдэхүүнтэй байгуулагдаагүй, үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагналын тогтолцоо сул, ёс зүйн зөрчлийг хянан хэлэлцэх, эрх зүйн үндэслэл бүхий дүгнэлт гаргах, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг системтэй хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа хангалтгүй байгаа нөхцөл байдал ажиглагдаж байна.

Энэ нь ёс зүйн хяналтын тогтолцооны бодит үр нөлөөг бууруулж, дэд хороод хуульд заасан чиг үүргээ бүрэн хэрэгжүүлэхэд хүндрэл учруулах,

улмаар хуулийн хэрэгжилтийн үр дүн сулрах эрсдэлийг бий болгож байна.

Иймд Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны өнөөгийн байдлыг нарийвчлан судалж, Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн хэрэгжилтийг бодит нөхцөлд үнэлэх, илэрч буй хүндрэл, бэрхшээлд үндэслэн цаашид авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тодорхойлох нь төрийн албаны ёс зүйн тогтолцоог бэхжүүлэх, улмаар иргэдийн төрд итгэх итгэлийг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Эдгээр шаардлагад үндэслэн энэхүү судалгааг нийслэлийн Засаг даргын эрхлэх асуудлын хүрээний харьяа 17 байгууллагуудын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны өнөөгийн байдалд чиглүүлж, баримт бичгийн шинжилгээ, ярилцлага, харьцуулалтын аргыг ашиглан гүйцэтгэв.

2. Судалгааны явц, үр дүн

2.1 Ёс зүйн дэд хороодын бүтэц, зохион байгуулалт

Ёс зүйн дэд хороо нь байгууллагын хэмжээнд төрийн албан хаагчдын ёс зүйн хэм хэмжээг мөрдүүлэх, ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, гарсан асуудлыг хянан хэлэлцэх үндсэн чиг үүрэг бүхий дотоод зохион байгуулалтын бүтэц юм. Түүний үйл ажиллагааны үр нөлөө нь дэд хорооны бүрэлдэхүүн, зохион байгуулалт, хуралдааны ажиллагаа, баримтжуулалт болон гомдол, мэдээлэл хянан шийдвэрлэх тогтолцоотой нягт холбоотой байдаг. Иймээс судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудын Ёс зүйн дэд хороодын бүтэц, зохион байгуулалтын өнөөгийн байдлыг дараах үндсэн чиглэлүүдээр авч үзэв.

2.1.1. Ёс зүйн дэд хороодын бүрэлдэхүүн

Ёс зүйн дэд хороо нь байгууллагын хэмжээнд албан хаагчдын ёс зүйн хэм хэмжээг мөрдүүлэх, ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, гарсан зөрчлийг хянан хэлэлцэх чиг үүрэг

бүхий байгууллагын дотоод бүтэц юм. Дэд хороо нь байгууллагын албан хаагчдын төлөөллөөс бүрдсэн тодорхой тооны гишүүнтэйгээр байгууллагын даргын тушаалаар байгуулагдаж ажилладаг бөгөөд гишүүдийн бүрэлдэхүүн, зохион байгуулалт нь байгууллагын бүтэц, албан хаагчдын тоо, үйл ажиллагааны онцлогоос хамааран харилцан адилгүй байж болно.

Энэ хүрээнд судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудын ёс зүйн дэд хороодын бүрэлдэхүүн, зохион байгуулалтын өнөөгийн байдлыг дараах байдлаар авч үзлээ.

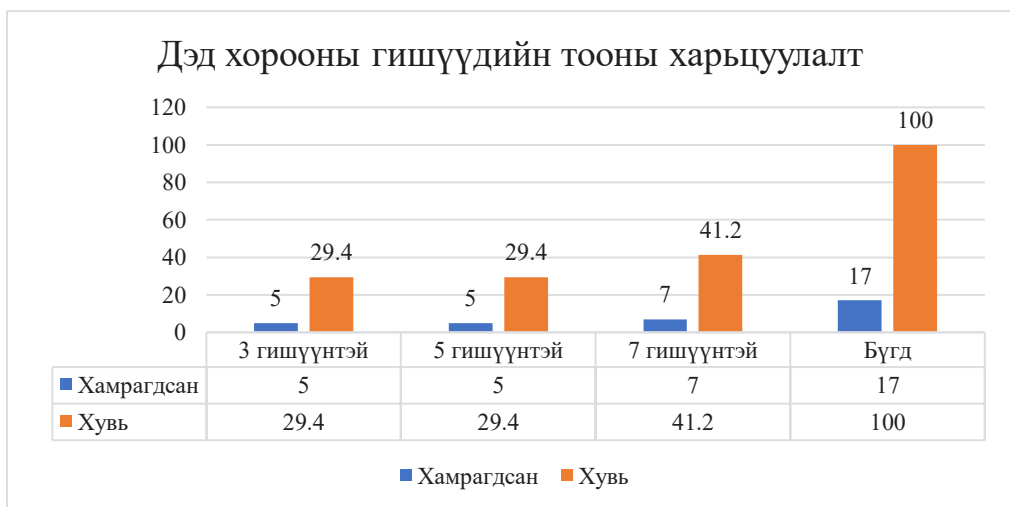
Судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудын Ёс зүйн дэд хороод нь байгууллагын даргын тушаалаар байгуулагдсан бөгөөд байгууллагын дотоод бүтэц, албан хаагчдын тоо, үйл ажиллагааны онцлогоос хамааран өөр өөр бүрэлдэхүүнтэй ажиллаж байна. Судалгаанд хамрагдсан 17 байгууллагын Ёс зүйн дэд хорооны бүрэлдэхүүнийг

гишүүдийн тоогоор авч үзвэл 3, 5 болон 7 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй байна.

Судалгаанд хамрагдсан 17 байгууллагын Ёс зүйн дэд хороодын бүрэлдэхүүнийг авч үзэхэд 3 гишүүнтэй дэд хороо 5 (29.4 хувь), 5 гишүүнтэй дэд хороо 5 (29.4 хувь), 7 гишүүнтэй дэд хороо 7 (41.2 хувь) байна. Үүнээс үзэхэд 7 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй дэд хороод харьцангуй өндөр хувийг эзэлж байгаа бол 3 болон 5 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй дэд хороод ижил түвшинд буюу тус бүр 29.4 хувийг эзэлж байна. (Зураг 1.)

Энэ нь байгууллагуудын дэд хорооны бүрэлдэхүүнд тодорхой ялгаа ажиглагдаж байгаа боловч нийтлэг байдлаар 3-7 гишүүний бүрэлдэхүүнтэйгээр үйл ажиллагаа явуулж байгааг харуулж байна. Энэ нь байгууллагууд Ёс зүйн дэд хороог байгуулахдаа байгууллагын бүтэц, албан хаагчдын тоо болон дотоод зохион байгуулалтын онцлогоос хамааран гишүүдийн тоог тогтоож байгааг харуулж байна

Зураг 1. Дэд хорооны гишүүдийн тооны харьцуулалт.

Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар

Судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудын дийлэнхэд Ёс зүйн дэд хорооны гишүүдийг байгууллагын нийт албан хаагчдын дотроос бүрдүүлж, даргыг гишүүдийн дотроос сонгосон

байна. Энэ нь ёс зүйн дэд хороог байгуулахтай холбоотой хууль, журмын шаардлагыг ихэнх байгууллага мөрдөж байгааг харуулж байна.

Гэсэн хэдий ч 2 байгууллагад дэд хорооны гишүүд болон даргыг байгууллагын удирдлагын шууд шийдвэрээр томилсон тохиолдол

ажиглагдсан нь дэд хорооны хараат бус, бие даасан үйл ажиллагаанд тодорхой хэмжээний эрсдэл үүсгэх боломжтойг илтгэж байна. (Зураг 2.)

Зураг 2. Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн 13 дугаар зүйлийн 13.2 дахь хэсэг, Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 2.5 дахь хэсгийн хэрэгжилт
Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар

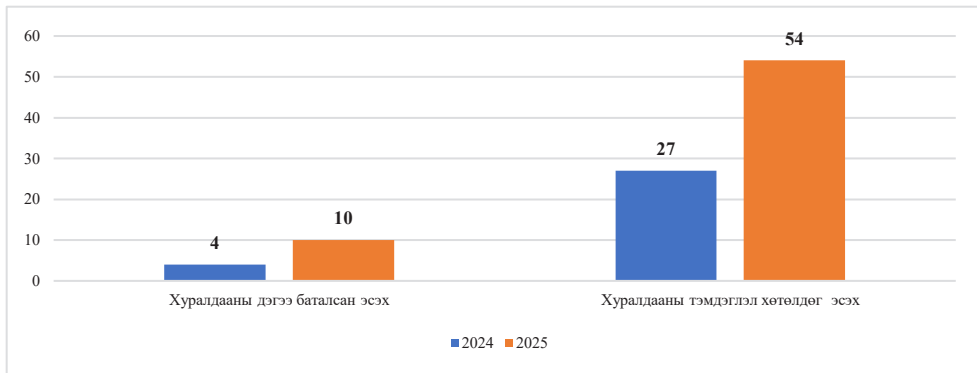
Иймд ёс зүйн дэд хорооны бүрдүүлэлтэд ил тод, оролцоонд тулгуурласан зарчмыг тогтвортой мөрдөх шаардлагатай байна.

2.1.2. Хуралдааны зохион байгуулалт, баримтжуулалт

Хуралдааны зохион байгуулалт, баримтжуулалтын хэрэгжилтийн хувьд дэд хорооны ажиллах журамд хуралдааны дэг батлах, хуралдааны тэмдэглэл хөтлөх, шийдвэрийг албажуулах зэрэг шаардлагууд тусгагдсан байдаг. Гэвч судалгааны үр дүнгээс харахад эдгээр шаардлагын хэрэгжилт зарим байгууллагад хангалтгүй байгаа нь ажиглагдсан. Энэ нь дэд хорооны гаргасан шийдвэр, дүгнэлтийн хууль ёсны үндэслэл, баримтжуулалтын нотлох чадварыг сулруулах эрсдэлийг бий болгож болзошгүй байна.

Судалгааны мэдээллээс үзэхэд, 2024 онд 4 ёс зүйн дэд хороо хуралдааны дэгийг баталсан бол 14 дэд хороо батлаагүй байна. Харин 2025 онд хуралдааны дэг баталсан дэд хороодын тоо 10 болж нэмэгдсэн боловч 7 дэд хороо дэгийг батлаагүй хэвээр байна. Энэ нь хуралдааны зохион байгуулалтын дотоод зохицуулалтыг бүрэн хэрэгжүүлэх шаардлага байгууллагуудын түвшинд хэвээр байгааг харуулж байна.

Харин хуралдааны тэмдэглэл хөтлөх, албажуулах үйл ажиллагааны хувьд 2024 онд нийт 27, 2025 онд 54 хуралдааны тэмдэглэл боловсруулж албажуулсан байна. Тэмдэглэл хөтлөх тоо өссөн нь дэд хороодын хуралдааны үйл ажиллагаа идэвхжиж, баримтжуулалтын практик тодорхой хэмжээнд сайжирч байгааг илтгэж байна. (Зураг 3.)

Зураг 3. Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 2.5 дахь хэсгийн хэрэгжилт
Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар

Эдгээр үзүүлэлтээс дүгнэхэд, ёс зүйн дэд хороодын хуралдааны зохион байгуулалт, баримтжуулалтын үйл ажиллагаа тодорхой хэмжээнд хэрэгжиж байгаа боловч хуралдааны дэгийг батлах, шийдвэрийг стандартын дагуу баримтжуулах практик бүх байгууллагад жигд түвшинд хэрэгжихгүй байна. Иймд хуралдааны зохион байгуулалт, баримтжуулалтын шаардлагыг тогтмол мөрдүүлэх, хяналтын механизмыг сайжруулах нь дэд хорооны шийдвэр, дүгнэлтийн хууль ёсны үндэслэл, үр нөлөөг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

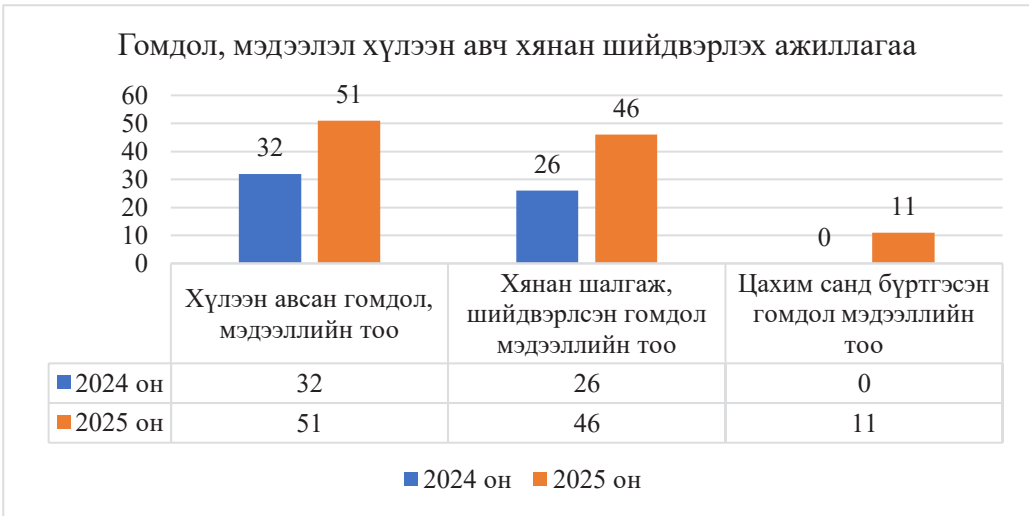
2.1.3. Гомдол, мэдээлэл хүлээн авч хянан шийдвэрлэх ажиллагаа

Гомдол, мэдээлэл хүлээн авч хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь ёс зүйн дэд хорооны үндсэн чиг үүргийн нэг бөгөөд албан хаагчийн ёс зүйн зөрчилтэй холбоотой асуудлыг бүртгэх, шалгах, шийдвэрлэх, улмаар холбогдох мэдээллийг цахим санд бүртгэх замаар хяналт, ил тод байдлыг хангах ач холбогдолтой юм. Энэхүү үйл ажиллагаа

нь байгууллагын хэмжээнд ёс зүйн сахилга, хариуцлагын тогтолцоог хэрэгжүүлэх, зөрчлийг бууруулахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

Судалгааны үр дүнгээс харахад ёс зүйн дэд хороодод ирүүлсэн гомдол, мэдээллийн тоо тодорхой хэмжээгээр нэмэгдсэн байна. Тухайлбал, 2024 онд нийт 32 гомдол, мэдээлэл хүлээн авсан бол 2025 онд 51 болж өссөн байна. Үүнээс 2024 онд 26, 2025 онд 46 гомдол, мэдээллийг хянан шалгаж шийдвэрлэсэн нь гомдол, мэдээллийг шийдвэрлэх үйл ажиллагаа тодорхой хэмжээнд тогтмол хэрэгжиж байгааг харуулж байна.

Харин гомдол, мэдээллийг цахим санд бүртгэх ажиллагааны хувьд 2024 онд 0 тохиолдол бүртгэгдсэн бол 2025 онд 11 болж нэмэгдсэн байна. Энэ нь цахим бүртгэлийн ашиглалт тодорхой хэмжээнд сайжирч байгааг илтгэж байгаа боловч нийт хүлээн авсан гомдол, мэдээллийн тоотой харьцуулахад бүртгэлийн түвшин харьцангуй бага хэвээр байгааг харуулж байна. (Зураг 4.)

Зураг 4. Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 6.9 дэх хэсгийн хэрэгжилт
Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар

Иймээс гомдол, мэдээллийг бүртгэх, хянан шийдвэрлэх үйл ажиллагааг цахим бүртгэлтэй уялдуулан системтэй хэрэгжүүлэх, мэдээллийн нэгдсэн сангийн ашиглалтыг нэмэгдүүлэх нь ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны ил тод байдал, хяналт, үр нөлөөг дээшлүүлэхэд чухал ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

2.2 Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны үр нөлөө

Ёс зүйн дэд хороо нь байгууллагын хэмжээнд албан хаагчдын ёс зүйн хэм хэмжээг мөрдүүлэх, ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, гарсан зөрчлийг хянан хэлэлцэж дүгнэлт, зөвлөмж боловсруулах чиг үүрэг бүхий байгууллагын дотоод бүтэц юм. Түүний үйл ажиллагааны үр нөлөө нь дэд хорооны төлөвлөгөө, шийдвэр, зөвлөмж, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ, сургалт, сурталчилгаа болон тайлагналын хэрэгжилт зэрэгт шалтгаалан тухайн байгууллагын ёс зүйн соёл, хариуцлагын тогтолцоонд нөлөөлдөг.

Судалгаанд хамрагдсан Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагаа нь байгууллагын хэмжээнд ёс зүйн сахилга, хариуцлагын тогтолцоог дэмжих боломжтой боловч үр нөлөө нь дотоод зохион байгуулалт, баримтжуулалт, тайлагналын ил тод байдал, урьдчилан сэргийлэх ажил хэр зэрэг хэрэгжиж байгаа зэргээс хамаарч ялгаатай байна.

2.2.1. Төлөвлөлт, тайлагнал, ил тод байдлын хэрэгжилт

Ёс зүйн дэд хорооны үйл ажиллагааны төлөвлөлт нь дэд хорооны ажил үүргийг тодорхой зорилго, чиглэлтэйгээр хэрэгжүүлэх үндэс болдог бол тайлагнал нь хэрэгжилтийн явц, үр дүнг үнэлэх, хяналт тавих боломжийг бүрдүүлдэг. Харин үйл ажиллагааны мэдээллийг ил тод,

нээлттэй байлгах нь байгууллагын дотоод хяналт, хариуцлагын тогтолцоог бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Судалгааны дүнгээс харахад Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагналын хэрэгжилт сүүлийн жилд тодорхой ахицтай байна. Тухайлбал, 2024 онд 11 ёс зүйн дэд хороо үйл ажиллагааны төлөвлөгөөгөө боловсруулсан бол 2025 онд энэ тоо 16 болж нэмэгдсэн байна. Харин 2024 онд 6 дэд хороо төлөвлөгөө батлаагүй байсан бол 2025 онд 1 болж буурсан нь төлөвлөлтийн хэрэгжилт сайжрах хандлагатай байгааг харуулж байна.

Мөн төлөвлөгөөний хэрэгжилтийн тайлагналын хувьд 2024 онд 11 дэд хороо биелэлтийн тайлан гаргасан бол 2025 онд 16 болж өссөн байна. Үүний зэрэгцээ 2024 онд 6 дэд хороо төлөвлөгөөний биелэлт тайлагнаагүй байсан бол 2025 онд 1 болж буурсан нь тайлагналын хэрэгжилт өмнөх оноос сайжирсныг илтгэнэ. (Зураг 5.)

Зураг 5. Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 3.1.1 дэх заалтын хэрэгжилт
Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар

Эдгээр үзүүлэлтээс үзэхэд ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагналын тогтолцоо аажмаар төлөвшиж байгаа хэдий ч бүх байгууллагад жигд хэрэгжих түвшинд хараахан хүрээгүй байна.

Судалгааны дүнгээс үзэхэд ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны төлөвлөлт, зохион байгуулалтын үндсэн тогтолцоо тодорхой хэмжээнд бүрдсэн байна. Гэсэн хэдий ч төлөвлөгөө болон

түүний хэрэгжилтийн тайланг ил тод мэдээлэх, олон нийтэд нээлттэй болгох практик байгууллагуудын дунд жигд хэрэгжихгүй байна. Тухайлбал, 2025 оны байдлаар 13 ёс зүйн дэд хороо үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, тайлангийн мэдээллийн ил тод байдлыг тодорхой хэмжээнд хангаж байгаа бол 4 дэд хороо энэ чиглэлээр мэдээллийг ил тод, нээлттэй байдлаар түгээх шаардлагыг хангаагүй байна. (Зураг 6.)

*Зураг 6. Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 19.1 дэх хэсэг, Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 8 дугаар зүйлийн хэрэгжилт
Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар*

Энэ нь ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны тайлагнал, ил тод байдлын хэрэгжилт байгууллага хооронд харилцан адилгүй байгааг харуулж байна. Иймд төлөвлөгөө, тайлангийн мэдээллийг байгууллагын цахим хуудас болон бусад нээлттэй сувгаар тогтмол нийтлэх, ил тод байдлын хэрэгжилтэд хяналт-шинжилгээ хийх механизмыг бэхжүүлэх шаардлагатай гэж үзэж байна.

Ийнхүү судалгааны үр дүнгээс харахад Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны төлөвлөлт, зохион байгуулалтын үндсэн суурь тогтолцоо нийслэлийн Засаг даргын эрхлэх асуудлын хүрээний харьяа 17 байгууллагуудын түвшинд тодорхой хэмжээнд бүрдсэн байна. Гэсэн хэдий ч төлөвлөгөөний хэрэгжилтийн тайлагнал болон үйл ажиллагааны мэдээллийг олон нийтэд ил тод, нээлттэй мэдээлэх практик байгууллагуудын хооронд харилцан адилгүй хэрэгжиж байгаа нь ажиглагдлаа. Энэ нь ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны үр нөлөө, хяналт, хариуцлагын тогтолцоог бэхжүүлэхэд төлөвлөлт, тайлагнал, ил тод байдлын хэрэгжилтийг илүү системтэй, жигд түвшинд хэрэгжүүлэх шаардлагатайг харуулж байна.

2.2.2. Дүгнэлт, зөвлөмжийн хэрэгжилт

Ёс зүйн дэд хороо нь байгууллагын албан хаагчдын ёс зүйн хэм хэмжээг мөрдүүлэх, зөрчил гарсан

тохиолдолд дүгнэлт гаргаж шийдвэрлэх, мөн ёс зүйн асуудлаар зөвлөмж өгөх үүрэг бүхий дотоод зохион байгуулалтын нэгж юм. Түүний дүгнэлт, зөвлөмжийн хэрэгжилт нь ёс зүйн хяналт, сахилгын тогтолцооны үр нөлөөг шууд илэрхийлэх чухал үзүүлэлт бөгөөд үр дүнтэй хэрэгжилт нь ёс зүйн сахилга, хариуцлагыг бэхжүүлэхэд чухал үүрэгтэй.

Судалгааны үр дүнгээс харахад Ёс зүйн дэд хороодын дүгнэлт, зөвлөмжийн хэрэгжилт нь тухайн байгууллагын дотоод зохион байгуулалт, баримтжуулалт, хяналтын тогтолцоотой нягт уялдаатай байгааг нотолж байна. Судалгаанд оролцогчдын ихэнх нь дүгнэлт, зөвлөмж нь ажилтан, албан хаагчдын ёс зүйн сахилга, хариуцлагад эерэг нөлөө үзүүлдэг гэж үнэлжээ.

Гэсэн хэдий ч хэрэгжилтийн түвшин байгууллагуудын дунд харилцан адилгүй байна. Зарим байгууллагад дүгнэлт, зөвлөмж нь дотоод журам, хяналт, сургалттай уялдан амжилттай хэрэгжиж байгаа бол заримд нь хэрэгжилтийг зохион байгуулах механизм тодорхой бус, хяналт, үнэлгээний тогтолцоо сул байгаагаас дэмжлэг сул байгаа нь ажиглагдсан. Мөн дүгнэлт, зөвлөмж гаргах үйл явц зарим тохиолдолд шийдвэрийн үр дүн, хэрэгжилтийг баталгаажуулах баримт бичиг, тайлангийн бүрдэлтэй шууд уялдаагүй байна. Энэ нь хэрэгжилтийн

үр дүнг үнэлэхэд хүндрэл учруулж, дэд хороодын үйл ажиллагааны үр нөлөөг бүрэн тодорхойлох боломжийг хязгаарлаж байна.

Тухайлбал, 2024 онд ёс зүйн дэд хорооноос нийт 10 дүгнэлт гаргасан бөгөөд үүнээс 4 нь ёс зүйн зөрчилтэй холбогдсон, 6 нь зөрчилгүй гэж дүгнэсэн

байна. Харин 2025 онд дүгнэлтийн тоо 32 болж өссөн бөгөөд үүний 21 нь ёс зүйн зөрчилтэй, 11 нь зөрчилгүй гэж үнэлэгдсэн байна. Ёс зүйн асуудлаар гаргасан зөвлөмжийн тоо 2024 онд 3 байсан бол 2025 онд 10 болж нэмэгдсэн нь дэд хороодын үйл ажиллагааны идэвхжлийг илтгэж байна. (Зураг 7.)

Зураг 7. Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн 13 дугаар зүйлийн 13.3.1 дэх заалт, Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 6.11 хэсгийн хэрэгжилт
Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар

Иймд дүгнэлт, зөвлөмжийн гаргалт, хэрэгжилтийн байдал нь байгууллагын дотоод хяналт, тайлагналын тогтолцоо, баримтжуулалттай уялдсан боловч нийтэд нь үр дүнгийн тогтмол, нэгдсэн механизм бүрэн хөгжөөгүй байгааг энэхүү судалгаа харуулж байна. Тиймээс дүгнэлт, зөвлөмжийн хэрэгжилтийг сайжруулах, хяналт, тайлагналын тогтолцоог боловсронгуй болгох нь Ёс зүйн дэд хороодын үр дүнтэй үйл ажиллагааг хангахад чухал алхам юм.

2.2.3. Урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үйл ажиллагаа

Ёс зүйн дэд хороо нь урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх чиглэлээр сургалт, мэдээлэл түгээх үйл ажиллагааг зохион байгуулж байгаагаараа эерэг үзүүлэлттэй боловч "Төрийн албан

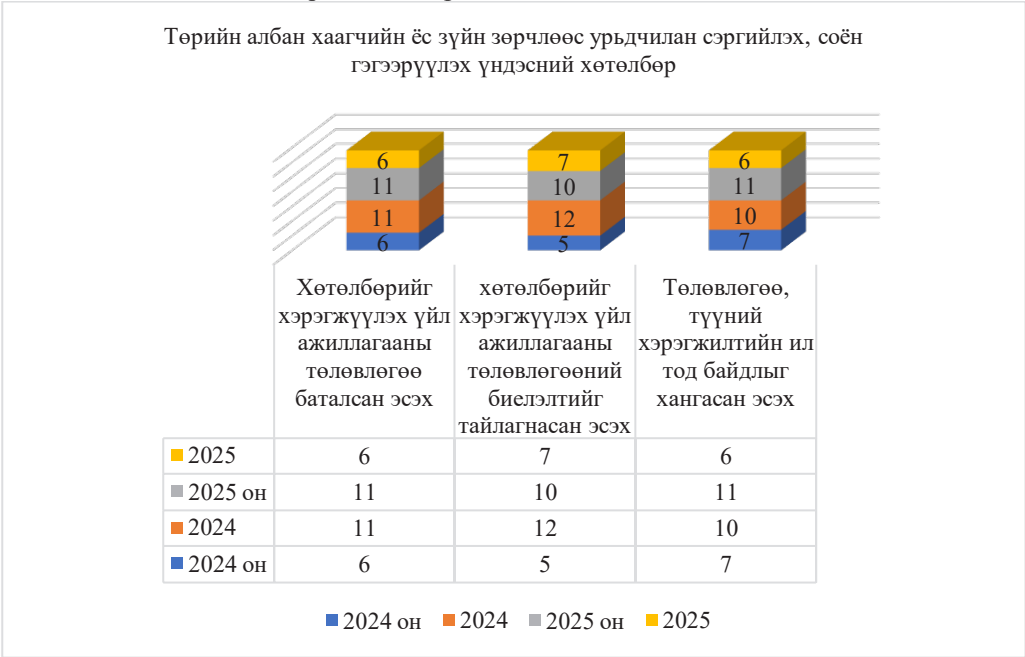
хаагчийн ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үндэсний хөтөлбөр"-ийг байгууллагын түвшинд хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө, тайлан дутмаг байгаагаас бодлого бодит үйл ажиллагаанд системтэйгээр шилжиж чадахгүй байна.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд, дэд хорооноос уг хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагналын хэрэгжилт сүүлийн жилд тодорхой ахицтай байна. Тухайлбал:

2024 онд 6 дэд хороо үйл ажиллагааны төлөвлөгөөгөө боловсруулсан бол 2025 онд энэ тоо 11 болж нэмэгджээ. Харин төлөвлөгөөг батлаагүй дэд хороодын тоо 2024 онд 11 байсан бол 2025 онд 6 болж буурсан нь төлөвлөлтийн хэрэгжилт сайжирч байгааг илтгэж байна.

Төлөвлөгөө, тайлангийн ил тод байдлын хувьд 2024 онд 7 дэд хороо шаардлагыг хангаж ажилласан бол 2025 онд 11 болж нэмэгдсэн байна. Ил тод байдлыг 2024 онд 10 дэд хороо хангахгүй

байсан бол 2025 онд 6 болж буурсан нь зарим байгууллагад практик хэрэгжилт жигд бус байгааг харуулж байна. (Зураг 8.)

Зураг 8. Ёс зүйн дэд хорооны ажиллах журмын 4.1.2 дахь заалтын хэрэгжилт
Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар

Эдгээр үр дүнгээс дүгнэхэд, урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх чиглэлээр дэд хорооны үйл ажиллагаа эерэг хандлагатай боловч төлөвлөгөө, тайлангийн хэрэгжилт байгууллагуудын дунд жигд бус байна. Энэ нь хөтөлбөрийг бодитой хэрэгжүүлэх, ёс зүйн сахилга, хариуцлагын тогтолцоог сайжруулахад тогтмол, системтэй хяналт шаардлагатайг харуулж байна.

Ёс зүйн дэд хороо нь урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх чиглэлээр сургалт, нөлөөллийн үйл ажиллагааг

тогтмол зохион байгуулж байна. Судалгааны мэдээллээр:

2024 онд дэд хорооноос 94 сургалт зохион байгуулж, 668 иргэн, албан хаагчийг хамруулсан бол, 24 нөлөөллийн ажил зохион байгуулж, 438 иргэн, албан хаагчийг хамруулжээ.

2025 онд дэд хорооноос 87 сургалт зохион байгуулж, 1,235 иргэн, албан хаагчийг хамруулсан бол, 105 нөлөөллийн ажил зохион байгуулж, 1026 иргэн, албан хаагчдыг хамруулсан байна.(Зураг 9.)

Зураг 9. Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн 9 дүгээр зүйлийн 19.1.3 дахь заалт, Эх сурвалж: Зохиогчийн боловсруулсан хувилбар

Эдгээр тоон үзүүлэлт нь дэд хорооны үйл ажиллагааны идэвхжил, урьдчилан сэргийлэх болон ёс зүйн соён гэгээрүүлэх ажлын хүрээ жилээс жилд нэмэгдэж байгааг харуулж байна. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд сургалт, нөлөөллийн ажлыг тогтмол зохион байгуулах нь албан хаагчдын ёс зүйн хандлага, сахилга, хариуцлагыг сайжруулах үр дүнтэй хэрэгсэл болж байна.

Дүгнэлт

Энэхүү судалгаагаар нийслэлийн Засаг даргын эрхлэх асуудлын хүрээний харьяа 17 байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын бүтэц, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны хэрэгжилт болон үр нөлөөг судлан шинжиллээ. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд Ёс зүйн дэд хороод нь байгууллагын хэмжээнд төрийн албан хаагчдын ёс зүйн хэм хэмжээг мөрдүүлэх, ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, гарсан зөрчлийг хянан хэлэлцэх үндсэн институцийн бүтэц болж төлөвшиж эхэлж байна.

Судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудын дийлэнхэд Ёс зүйн дэд хороодын гишүүдийг байгууллагын албан хаагчдын санал хураалтаар сонгон бүрдүүлж, байгууллагын даргын тушаалаар байгуулсан байна. Дэд хороодын бүрэлдэхүүний хувьд 3, 5

болон 7 гишүүний бүтэцтэй ажиллаж байгаа бөгөөд 7 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй дэд хороод харьцангуй өндөр хувийг эзэлж байна. Энэ нь байгууллагууд Ёс зүйн дэд хорооны бүрэлдэхүүнийг өөрийн бүтэц, албан хаагчдын тоо болон үйл ажиллагааны онцлогт нийцүүлэн тогтоож байгааг илтгэж байна. Гэсэн хэдий ч зарим байгууллагад дэд хорооны гишүүдийг удирдлагын шууд шийдвэрээр томилсон тохиолдол ажиглагдсан нь дэд хорооны хараат бус, бие даасан үйл ажиллагаанд тодорхой эрсдэл үүсгэх боломжтойг харуулж байна.

Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны хэрэгжилтийн хувьд хуралдааны зохион байгуулалт, баримтжуулалт, гомдол мэдээллийг хүлээн авч шийдвэрлэх ажиллагаа тодорхой хэмжээнд хэрэгжиж байна. Тухайлбал, хуралдааны тэмдэглэл хөтлөх, шийдвэрийг албажуулах үйл ажиллагаа нэмэгдсэн нь дэд хороодын үйл ажиллагаа идэвхжиж байгааг илтгэж байна. Гэсэн хэдий ч хуралдааны дэг батлах, шийдвэрийг стандартын дагуу баримтжуулах практик байгууллагуудын дунд жигд хэрэгжихгүй байгаа нь ажиглагдсан.

Мөн гомдол, мэдээлэл хүлээн авч шийдвэрлэх ажиллагааны хувьд

ирүүлсэн гомдлын тоо өсөж, шийдвэрлэлт тодорхой хэмжээнд тогтмолжиж байгаа боловч гомдол, мэдээллийг цахим системд бүртгэх ажиллагаа хангалтгүй хэвээр байна. Энэ нь ёс зүйн зөрчлийн бүртгэл, хяналт, ил тод байдлыг бүрэн хангах тогтолцоо хараахан бүрдээгүй байгааг харуулж байна.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагналын хэрэгжилт сүүлийн жилүүдэд тодорхой ахицтай байгаа боловч үйл ажиллагааны мэдээллийг олон нийтэд ил тод, нээлттэй мэдээлэх практик байгууллагуудын хооронд харилцан адилгүй байна. Түүнчлэн дэд хороодын гаргасан дүгнэлт, зөвлөмжийн хэрэгжилт зарим байгууллагад үр дүнтэй хэрэгжиж байгаа боловч хэрэгжилтийг хянах, үнэлэх тогтолцоо нэгдсэн байдлаар бүрэн төлөвшөөгүй байна.

Харин урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үйл ажиллагааны хувьд сургалт, нөлөөллийн арга хэмжээний тоо, хамрагдалт нэмэгдэж байгаа нь төрийн албан хаагчдын ёс зүйн мэдлэг, хандлагыг дээшлүүлэхэд эерэг нөлөө үзүүлж байгааг харуулж байна. Гэсэн хэдий ч уг чиглэлийн үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагнал байгууллагуудын дунд жигд хэрэгжихгүй байгаа нь бодлогын хэрэгжилтийг системтэй зохион байгуулах шаардлагатайг илтгэж байна.

Ийнхүү судалгааны үр дүнгээс харахад Ёс зүйн дэд хороодын институцийн үндсэн тогтолцоо нийслэлийн Засаг даргын эрхлэх асуудлын хүрээний байгууллагуудын түвшинд бүрэлдэн тогтож байгаа боловч үйл ажиллагааны зохион байгуулалт, баримтжуулалт, тайлагнал, ил тод байдлын хэрэгжилтийг илүү системтэй, нэгдсэн арга зүйгээр хэрэгжүүлэх шаардлага хэвээр байна.

ТӨГСГӨЛ ХЭСЭГ

Төрийн албан хаагчийн ёс зүй нь төрийн байгууллагын үйл ажиллагааны шударга байдал, ил тод байдал,

хариуцлагыг хангах үндсэн нөхцөл болдог бөгөөд үүнийг институцийн түвшинд хэрэгжүүлэхэд ёс зүйн хяналт, зохицуулалтын тогтолцоо чухал үүрэгтэй. Монгол Улсад “Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай” хууль батлагдсанаар төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын дэргэд Ёс зүйн дэд хороодыг байгуулж ажиллуулах эрх зүйн үндэс бүрдсэн бөгөөд төрийн албаны ёс зүйн сахилга, хариуцлагын тогтолцоог бэхжүүлэх шинэ шатанд шилжсэн гэж үзэж болно.

Энэхүү судалгаагаар нийслэлийн төрийн захиргааны байгууллагын төлөөлөл болох нийслэлийн Засаг даргын эрхлэх асуудлын хүрээний харьяа 17 байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын бүтэц, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны хэрэгжилт болон үр нөлөөг судалж, бодит нөхцөл байдлыг тодорхойлохыг зорьсон. Судалгааны үр дүнгээс харахад Ёс зүйн дэд хороодын институцийн тогтолцоо судалгаанд хамрагдсан байгууллагуудын түвшинд үндсэндээ бүрдэж, албан хаагчдын ёс зүйн сахилга, хариуцлагыг хангах дотоод механизм болон төлөвшиж эхэлж байна.

Судалгааны дүнгээс үзэхэд Ёс зүйн дэд хороод нь байгууллагын хэмжээнд ёс зүйн зөрчлийг хянан хэлэлцэх, гомдол мэдээллийг шийдвэрлэх, урьдчилан сэргийлэх болон соён гэгээрүүлэх үйл ажиллагааг зохион байгуулах замаар байгууллагын ёс зүйн соёл, хариуцлагын тогтолцоонд тодорхой нөлөө үзүүлж байна. Тухайлбал, гомдол, мэдээллийг шийдвэрлэх, сургалт, нөлөөллийн үйл ажиллагаа зохион байгуулах, үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагналын хэрэгжилт зэрэгт тодорхой ахиц ажиглагдаж байгаа нь Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагаа бодитой хэрэгжиж байгааг харуулж байна.

Гэсэн хэдий ч судалгааны үр дүнгээс харахад Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны хэрэгжилт байгууллагуудын хооронд харилцан адилгүй байна. Ялангуяа хуралдааны

зохион байгуулалт, баримтжуулалтын стандарт, гомдол мэдээллийн цахим бүртгэл, төлөвлөлт, тайлагналын ил тод байдал, дүгнэлт, зөвлөмжийн хэрэгжилтийг хянах механизм зэрэгт жигд бус байдал ажиглагдсан нь ёс зүйн бодлогын хэрэгжилтийг илүү системтэй, нэгдсэн арга зүйгээр хэрэгжүүлэх шаардлагатайг харуулж байна.

Иймд төрийн байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны зохион байгуулалт, баримтжуулалт, хяналт-шинжилгээ, тайлагнал, ил тод байдлын хэрэгжилтийг нэгдсэн арга зүйгээр зохицуулах, мөн урьдчилан сэргийлэх болон соён гэгээрүүлэх ажлыг байгууллагын үйл ажиллагаатай уялдуулан тогтмол хэрэгжүүлэх нь төрийн албан хаагчдын ёс зүйн сахилга, хариуцлагын тогтолцоог бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Ийнхүү энэхүү судалгаа нь төрийн байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны бодит нөхцөл байдлыг тодорхойлон харуулж, цаашид ёс зүйн хяналт, зохицуулалтын тогтолцоог боловсронгуй болгох, бодлогын хэрэгжилтийг сайжруулахад ашиглах боломжтой практик ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Санал, зөвлөмж

Судалгааны үр дүн, дүгнэлтэд тулгуурлан төрийн байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааг сайжруулах чиглэлээр дараах санал, зөвлөмжийг дэвшүүлж байна.

Нэгдүгээрт, Ёс зүйн дэд хороодын бүрэлдэхүүн, зохион байгуулалтын ил тод байдлыг хангах шаардлагатай байна. Судалгааны үр дүнгээс харахад зарим байгууллагад дэд хорооны гишүүд болон даргын байгууллагын удирдлагын шууд шийдвэрээр томилсон тохиолдол ажиглагдсан нь дэд хорооны хараат бус, бие даасан үйл ажиллагаанд тодорхой эрсдэл үүсгэх боломжтой байна. Иймд дэд хорооны гишүүдийг байгууллагын албан хаагчдын оролцоонд тулгуурлан сонгон шалгаруулах, ил тод, нээлттэй

байдлыг хангах механизмыг тогтвортой мөрдүүлэх шаардлагатай байна.

Хоёрдугаарт, Ёс зүйн дэд хороодын хуралдааны зохион байгуулалт, баримтжуулалтын нэгдсэн стандартыг мөрдүүлэх хэрэгтэй. Судалгааны үр дүнгээс харахад зарим байгууллагад хуралдааны дэг багтах, шийдвэрийг албажуулах, тэмдэглэл хөтлөх ажиллагаа жигд хэрэгжихгүй байгаа нь ажиглагдсан. Иймд дэд хороодын хуралдааны зохион байгуулалт, баримтжуулалтын нэгдсэн загвар, арга зүйг боловсруулж, байгууллагуудын түвшинд тогтмол мөрдүүлэх нь дэд хорооны гаргасан шийдвэр, дүгнэлтийн хууль зүйн үндэслэл, үр нөлөөг нэмэгдүүлэх ач холбогдолтой юм.

Гуравдугаарт, гомдол, мэдээллийг бүртгэх, хянан шийдвэрлэх ажиллагааг цахим системтэй уялдуулах шаардлагатай байна. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд ёс зүйн зөрчилтэй холбоотой гомдол, мэдээллийг цахим мэдээллийн санд бүртгэх ажиллагаа хангалтгүй байна. Иймд гомдол, мэдээллийг бүртгэх, шийдвэрлэх ажиллагааг нэгдсэн цахим бүртгэлийн системтэй холбож, мэдээллийн нэгдсэн санг тогтмол ашиглах нь ёс зүйн зөрчлийн бүртгэл, хяналт, ил тод байдлыг сайжруулахад чухал ач холбогдолтой.

Дөрөвдүгээрт, Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны төлөвлөлт, тайлагнал, ил тод байдлыг бэхжүүлэх шаардлагатай байна. Судалгааны үр дүнгээс харахад төлөвлөлт, тайлагналын хэрэгжилт сүүлийн жилүүдэд тодорхой ахицтай байгаа боловч үйл ажиллагааны мэдээллийг олон нийтэд ил тод, нээлттэй байдлаар мэдээлэх практик байгууллагуудын дунд жигд бус байна. Иймд дэд хороодын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, тайлан, гаргасан зөвлөмж, шийдвэрийн мэдээллийг байгууллагын цахим хуудас болон бусад нээлттэй сувгаар тогтмол нийтлэх, ил тод байдлын хэрэгжилтэд хяналт-шинжилгээ хийх

механизмыг бэхжүүлэх шаардлагатай байна.

Тавдугаарт, ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үйл ажиллагааг илүү системтэй хэрэгжүүлэх нь зүйтэй. Судалгааны үр дүнгээс харахад сургалт, нөлөөллийн арга хэмжээний тоо, хамрагдалт нэмэгдэж байгаа боловч бодлогын баримт бичгийн хэрэгжилт байгууллагуудын түвшинд жигд бус байна. Иймд урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үйл ажиллагааг байгууллагын дотоод сургалт, хүний

Эх сурвалжийн жагсаалт

Монгол хэл дээрх:
Хууль тогтоомж;
УИХ. (2017). Төрийн албаны тухай хууль
УИХ. (2023). Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль
УИХ, ЗГ-ын тогтоол, бодлогын баримт бичиг;
ЁЗХ. (2024). Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн хууль, тогтоомжийн хэрэгжилт, төрийн албан хаагчийн ёс зүйн зөрчлийн нэгдсэн дүн, төлөв байдлын тайлан
ЗГ. (2024). Ёс зүйн хэм хэмжээ батлах тухай 109 дүгээр тогтоол
УИХ. (2020). "Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого батлах тухай 52 дугаар тогтоол
УИХ. (2024). Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үндэсний хөтөлбөр батлах тухай 27 дугаар тогтоол

Цахим эх сурвалж;

-Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хууль. 2023 оны 05 дугаар сарын 04-ний өдөр. Улаанбаатар хот.
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=1675>

нөөцийн бодлоготой уялдуулан тогтмол хэрэгжүүлэх, албан хаагчдын ёс зүйн мэдлэг, хандлагыг дээшлүүлэх сургалт, нөлөөллийн арга хэмжээг системтэй зохион байгуулах нь зүйтэй.

Ийнхүү дээрх санал, зөвлөмжийг хэрэгжүүлснээр төрийн байгууллагын дэргэдэх Ёс зүйн дэд хороодын үйл ажиллагааны зохион байгуулалт, үр нөлөө сайжирч, улмаар төрийн албан хаагчийн ёс зүйн сахилга, хариуцлагын тогтолцоог бэхжүүлэхэд бодитой хувь нэмэр оруулах боломжтой гэж үзэж байна.

9635984401, 2026 оны 3 дугаар сарын 12-ны өдрийн хандалтаар.

Төрийн албаны тухай хууль. 2017 оны 12 дугаар сарын 07-ны өдөр. Улаанбаатар хот.
<https://legalinfo.mn/mn/detail/13025>, , 2026 оны 3 дугаар сарын 12-ны өдрийн хандалтаар.

Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, соён гэгээрүүлэх үндэсний хөтөлбөр батлах тухай Улсын Их Хурлын тогтоол. 2024 оны
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=17140486321781>, 2026 оны 3 дугаар сарын 12-ны өдрийн хандалтаар

Ёс зүйн хэм хэмжээ батлах тухай Засгийн газрын 109 дүгээр тогтоол. 2024 оны 10 дугаар сарын 02-ны өдөр. Улаанбаатар хот.
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=1714163082432>, , 2026 оны 3 дугаар сарын 12-ны өдрийн хандалтаар.

Журам батлах тухай Ёс зүйн хорооны 05 дугаар тогтоол. 2024 оны 02 дугаар сарын 19-ний өдөр. Улаанбаатар хот.
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=17089853686991>, 2026 оны 3 дугаар сарын 12-ны өдрийн хандалтаар.

ХУУЛЬ САХИУЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН ХҮНИЙ НӨӨЦИЙН УДИРДЛАГА: ОРЧИН ҮЕИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА

Н.Жинжиймаа

Дотоод хэргийн их сургуулийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн Хувийн эрх зүйн тэнхмийн дэд профессор, доктор, дэд профессор, цагдаагийн дэслэгч
ORCID: 0009-0009-4241-2488

Товч агуулга: Орчин үеийн нийгмийн хөгжлийн нөхцөлд хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд тавигдах шаардлага нэмэгдэж, мэргэжлийн өндөр ур чадвартай, ёс зүйтэй, нийгмийн хариуцлагатай хүний нөөцийг бэлтгэх, удирдах асуудал байгууллагын стратегийн хөгжлийн чухал хүчин зүйл болж байна. Ийм нөхцөлд хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлага нь зөвхөн ажилтныг сонгон шалгаруулах, томилох, үнэлэх зэрэг уламжлалт захиргааны үйл ажиллагаагаар хязгаарлагдахгүй, харин байгууллагын стратегийн удирдлага, манлайлал, байгууллагын соёл, тасралтгүй сургалт, мэргэжлийн хөгжлийг хамарсан цогц тогтолцоо болон хөгжиж байна.

Энэхүү судалгааны зорилго нь хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын орчин үеийн чиг хандлагыг судлан шинжилж, олон улсын туршлага болон онолын судалгаанд тулгуурлан хүний нөөцийн удирдлагыг боловсронгуй болгох боломж, чиглэлийг тодорхойлоход оршино. Судалгаанд баримт бичгийн шинжилгээ, харьцуулсан судалгааны арга, чанарын дүн шинжилгээний аргыг ашиглан хүний нөөцийн удирдлага, байгууллагын манлайлал, хууль сахиулах байгууллагын удирдлагын талаарх орчин үеийн судалгааны бүтээлүүдэд дүн шинжилгээ хийсэн.

Судалгааны үр дүнгээс харахад орчин үеийн хууль сахиулах байгууллагууд хүний нөөцийн удирдлагыг стратегийн түвшинд авч үзэх, ажилтнуудын мэргэжлийн тасралтгүй хөгжлийг хангах, манлайллын сургалтын тогтолцоог хөгжүүлэх, ёс зүйн удирдлагыг бэхжүүлэх, технологид суурилсан хүний нөөцийн удирдлагын арга барилыг нэвтрүүлэх зэрэг чиг хандлага давамгайлж байна. Мөн АНУ, Их Британи, Сингапур, Норвеги зэрэг улс орнуудын туршлагаас харахад хүний нөөцийн удирдлагыг байгууллагын стратегийн бодлого, мэргэжлийн сургалтын тогтолцоо, байгууллагын соёлтой уялдуулан хэрэгжүүлэх нь байгууллагын мэргэжлийн чадавх, үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг байна.

Судалгааны үр дүнд тулгуурлан хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагыг боловсронгуй болгохын тулд стратегийн хүний нөөцийн төлөвлөлтийг хөгжүүлэх, мэргэжлийн тасралтгүй сургалтын тогтолцоог бэхжүүлэх, манлайллын сургалтын системийг нэвтрүүлэх, технологид суурилсан хүний нөөцийн удирдлагын арга барилыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж дүгнэв.

Түлхүүр үг: хууль сахиулах байгууллага, хүний нөөцийн удирдлага, манлайлал, мэргэжлийн хөгжил, байгууллагын удирдлага

Abstract

In the context of contemporary social development, the requirements placed on the activities of law enforcement organizations are continuously increasing, making the preparation and management of highly skilled, ethical, and socially responsible personnel a key factor in the strategic development of such institutions. Under these circumstances, human resource management in law enforcement organizations is no longer limited to traditional administrative functions such as recruitment, appointment, and performance evaluation; rather, it has evolved

into a comprehensive strategic management system encompassing organizational leadership, organizational culture, continuous training, and professional development.

The purpose of this study is to examine contemporary trends in human resource management within law enforcement organizations and to identify possible directions for improving human resource management based on international experiences and theoretical studies. The research employed document analysis, comparative research methods, and qualitative analysis to examine contemporary studies related to human resource management, organizational leadership, and law enforcement management.

The findings indicate that modern law enforcement organizations increasingly adopt strategic approaches to human resource management, focusing on continuous professional development of personnel, strengthening leadership training systems, reinforcing ethical governance, and introducing technology-based human resource management practices. Furthermore, international experiences from countries such as the United States, the United Kingdom, Singapore, and Norway demonstrate that aligning human resource management with organizational strategy, professional training systems, and organizational culture significantly contributes to enhancing institutional capacity and improving organizational performance.

Based on the research findings, the study concludes that improving human resource management in law enforcement organizations requires the development of strategic human resource planning, strengthening systems of continuous professional training, implementing leadership development programs, and introducing technology-driven human resource management practices.

Keywords: law enforcement organizations, human resource management, leadership, professional development, organizational management.

Оршил

Орчин үеийн төрийн байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөө нь ихээхэн хэмжээгээр хүний нөөцийн удирдлагын чанар, үр ашигтай холбоотой байдаг. Ялангуяа хууль сахиулах байгууллагын хувьд ажилтнуудын мэргэжлийн ур чадвар, ёс зүй, манлайлал, байгууллагын соёл, мэргэжлийн хариуцлага зэрэг хүчин зүйлс нь байгууллагын үйл ажиллагааны үр дүн, олон нийтийн итгэлцэлд шууд нөлөөлдөг. Судлаачид хууль сахиулах байгууллагын үр нөлөө, байгууллагын легитим байдлыг хангахад ажилтнуудын мэргэжлийн чадавх, ёс зүйн стандарт, байгууллагын удирдлагын чанар чухал нөлөөтэй болохыг онцлон тэмдэглэсэн байдаг (Goldstein, 2017).

Орчин үеийн байгууллагын удирдлагын онолд хүний нөөцийн удирдлагыг байгууллагын стратегийн чухал нөөц гэж үзэх хандлага түгээмэл болж байна. Үүний хүрээнд хүний нөөцийн удирдлага нь зөвхөн ажилтныг

сонгон шалгаруулах, томилох, үнэлэх зэрэг уламжлалт захиргааны үйл ажиллагаагаар хязгаарлагдахгүй, харин байгууллагын урт хугацааны стратеги, байгууллагын соёл, манлайлал, ажилтнуудын мэргэжлийн хөгжлийг хамарсан цогц удирдлагын тогтолцоо болон хөгжиж байна. Судлаачид орчин үеийн хүний нөөцийн удирдлагыг байгууллагын стратегийн зорилго, хөгжлийн бодлоготой уялдсан, ажилтнуудын чадавхыг системтэйгээр хөгжүүлэх удирдлагын үйл явц гэж тодорхойлсон байдаг (Armstrong & Taylor, 2020; Boxall & Purcell, 2016).

Хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагааны онцлогоос шалтгаалан хүний нөөцийн удирдлагад бусад төрийн байгууллагуудаас илүү өндөр шаардлага тавигддаг. Тухайлбал, хууль сахиулах байгууллагын ажилтнууд мэргэжлийн сахилга бат, ёс зүйн өндөр стандарт, нийгмийн хариуцлага, хүнд нөхцөлд шийдвэр гаргах чадвар, стрессийн орчинд ажиллах ур чадвар зэрэг олон

талт шаардлагыг хангах шаардлагатай байдаг. Иймээс хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлага нь зөвхөн захиргааны удирдлагын асуудал бус, байгууллагын стратегийн удирдлага, манлайлал, мэргэжлийн хөгжлийн бодлоготой нягт уялдсан удирдлагын чухал чиглэл болж байна (Newburn, 2018).

Сүүлийн жилүүдэд дэлхийн олон улс оронд хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагыг шинэчлэн хөгжүүлэх чиг хандлага ажиглагдаж байна. Тухайлбал, АНУ, Их Британи, Норвеги, Сингапур зэрэг улс орнууд хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагыг стратегийн түвшинд авч үзэж, мэргэжлийн тасралтгүй сургалт, манлайллын хөгжил, ёс зүйн удирдлагын тогтолцоог бэхжүүлэх бодлогыг хэрэгжүүлж байна (Manning, 2014; Newburn, 2018). Ийм хандлага нь хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх, олон нийтийн итгэлцлийг бэхжүүлэх, байгууллагын мэргэжлийн чадавхыг хөгжүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг гэж үздэг.

Ийм нөхцөлд хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын орчин үеийн чиг хандлагыг судлан шинжлэх, олон улсын туршлага болон онолын судалгаанд тулгуурлан хүний нөөцийн удирдлагыг боловсронгуй болгох боломж, чиглэлийг тодорхойлох нь онолын болон практикийн чухал ач холбогдолтой юм.

Судалгааны арга зүй

Энэхүү судалгаанд хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын орчин үеийн чиг хандлагыг тодорхойлох зорилгоор чанарын судалгааны арга зүйг ашигласан. Судалгаанд хүний нөөцийн удирдлагын онол, хууль сахиулах байгууллагын удирдлагын практик, олон улсын туршлагад тулгуурлан дүн шинжилгээ

хийсэн болно. Судалгааны хүрээнд баримт бичгийн шинжилгээний аргыг ашиглан хүний нөөцийн удирдлага, байгууллагын манлайлал, хууль сахиулах байгууллагын удирдлагатай холбоотой эрдэм шинжилгээний бүтээл, бодлогын баримт бичиг, олон улсын байгууллагуудын судалгаанд дүн шинжилгээ хийсэн. Мөн харьцуулсан судалгааны аргыг ашиглан АНУ, Их Британи, Норвеги, Сингапур зэрэг улс орнуудын хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын бодлого, сургалтын тогтолцоо, мэргэжлийн стандартын хэрэгжилтийг харьцуулан судалсан.

Цуглуулсан мэдээлэлд чанарын дүн шинжилгээ хийж, хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын хөгжлийн чиг хандлага, тулгамдсан асуудал, хөгжлийн боломжийг онолын болон практикийн үүднээс тодорхойлсон.

Хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын онолын үндэс

Хүний нөөцийн удирдлага нь байгууллагын зорилго, үйл ажиллагаатай уялдсан хүний нөөцийг төлөвлөх, хөгжүүлэх, ашиглах цогц үйл ажиллагаа бөгөөд байгууллагын үр ашигтай үйл ажиллагааг хангах үндсэн хүчин зүйлүүдийн нэг гэж үздэг (Armstrong & Taylor, 2020). Орчин үеийн удирдлагын онолд хүний нөөцийг байгууллагын стратегийн гол нөөц гэж үзэх хандлага түгээмэл болж байгаа бөгөөд байгууллагын өрсөлдөх чадвар, үйл ажиллагааны үр нөлөө нь ажилтнуудын мэдлэг, ур чадвар, туршлага, мэргэжлийн чадавхаас ихээхэн хамаардаг гэж үздэг (Boxall & Purcell, 2016). Энэ хүрээнд хүний нөөцийн удирдлагыг байгууллагын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, стратегитай уялдсан удирдлагын чухал бүрэлдэхүүн хэсэг гэж тодорхойлдог.

Хүний нөөцийн удирдлагын онолын үндэс нь удирдлагын шинжлэх

ухааны олон онолын чиглэлтэй холбоотой. Үүнд байгууллагын удирдлагын онол, стратегийн удирдлагын онол, манлайллын онол, байгууллагын соёлын онол, мөн төрийн байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын онол зэрэг багтдаг. Орчин үеийн байгууллагын удирдлагын онолд хүний нөөц нь байгууллагын стратегийн давуу талыг бүрдүүлэх үндсэн хүчин зүйл гэж үздэг бөгөөд хүний нөөцийн үр ашигтай удирдлага нь байгууллагын институцийн чадавх, тогтвортой хөгжлийг хангахад чухал нөлөө үзүүлдэг (Cascio, 2014).

Хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын онолын үндэс нь дээрх удирдлагын онолуудтай нягт холбоотойгоос гадна төрийн удирдлага, нийтийн удирдлагын онол, мөн эрх зүйн төрийн зарчимд тулгуурласан институцийн онолуудтай уялддаг. Төрийн байгууллагын үйл ажиллагаанд хүний нөөцийн удирдлага нь төрийн албаны мэргэжлийн тогтвортой байдлыг хангах, хууль дээдлэх зарчмыг хэрэгжүүлэх, байгууллагын ил тод байдал, хариуцлагын тогтолцоог бэхжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Энэ хүрээнд төрийн байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагыг эрх зүйн зохицуулалт, институцийн зохион байгуулалт, байгууллагын удирдлагын бодлоготой уялдуулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж судлаачид үздэг (Daly, 2015).

Хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын онолын үндэс нь мөн эрх зүйн төрийн зарчим, төрийн албаны мэргэжлийн тогтолцоо, институцийн хариуцлагын онол зэрэгтэй нягт холбоотой. Хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаа нь хууль дээдлэх зарчим, шударга ёсны зарчим, олон нийтийн итгэлцэлд тулгуурлан хэрэгждэг тул байгууллагын хүний нөөцийн бодлого нь эдгээр зарчмыг хангахуйц мэргэжлийн, ёс зүйтэй

боловсон хүчнийг бүрдүүлэхэд чиглэсэн байх шаардлагатай байдаг.

Судлаачид хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөө нь зөвхөн хууль эрх зүйн зохицуулалт, институцийн бүтэц зохион байгуулалтаас хамаарахгүй, харин байгууллагын удирдлага, ажилтнуудын мэргэжлийн ур чадвар, байгууллагын соёл, манлайллын чанараас ихээхэн хамаардаг болохыг онцлон тэмдэглэсэн байдаг (Manning, 2014). Иймээс хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагыг байгууллагын удирдлагын бодлого, стратегийн зорилго, мэргэжлийн хөгжлийн тогтолцоотой уялдуулан хэрэгжүүлэх нь байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Түүнчлэн орчин үеийн судалгаанд хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлага нь байгууллагын легитим байдал, олон нийтийн итгэлцлийг бэхжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг болохыг тэмдэглэсэн байдаг. Өөрөөр хэлбэл, мэргэжлийн чадавхтай, ёс зүйтэй, хариуцлагатай хүний нөөц нь хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагааны чанар, нийгмийн итгэлцлийг нэмэгдүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг гэж үздэг (Goldstein, 2017; Newburn, 2018). Энэ нь хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн бодлого нь зөвхөн байгууллагын дотоод удирдлагын асуудал бус, харин нийгмийн итгэлцэл, хууль дээдлэх зарчмыг хангах төрийн бодлогын чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болохыг харуулж байна.

Хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын орчин үеийн чиг хандлага

Стратегийн хүний нөөцийн удирдлага

Сүүлийн жилүүдэд байгууллагын удирдлагын онол, практикт хүний нөөцийн удирдлагыг стратегийн түвшинд авч үзэх хандлага

эрчимтэй нэмэгдэж байна. Стратегийн хүний нөөцийн удирдлага нь байгууллагын урт хугацааны зорилго, хөгжлийн бодлоготой уялдсан хүний нөөцийн бодлого, төлөвлөлт, хэрэгжилт, үнэлгээний цогц үйл ажиллагааг хэлдэг (Armstrong & Taylor, 2020). Энэ хандлагын хүрээнд хүний нөөцийг байгууллагын хөгжлийн гол нөөц гэж үзэж, байгууллагын стратегийн зорилгыг хэрэгжүүлэхэд ажилтнуудын мэдлэг, ур чадвар, мэргэжлийн чадавхыг системтэйгээр хөгжүүлэхэд анхаарал хандуулдаг.

Хууль сахиулах байгууллагын хувьд стратегийн хүний нөөцийн удирдлага нь байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх, мэргэжлийн боловсон хүчний тогтвортой байдлыг хангах, байгууллагын институцийн чадавхыг бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Ийм хандлага нь ажилтнуудын сонгон шалгаруулалт, сургалт, карьер хөгжлийн бодлого, гүйцэтгэлийн үнэлгээ, манлайллын хөгжил зэрэг хүний нөөцийн удирдлагын үндсэн чиглэлүүдийг байгууллагын стратегийн зорилготой уялдуулан хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлдэг.

Мэргэжлийн тасралтгүй хөгжил

Хууль сахиулах байгууллагын ажилтнуудын мэргэжлийн ур чадварыг тасралтгүй хөгжүүлэх нь орчин үеийн хүний нөөцийн удирдлагын чухал чиглэлүүдийн нэг болж байна. Хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаа нь байнга өөрчлөгдөж буй нийгмийн нөхцөл байдал, гэмт хэргийн шинж чанар, технологийн хөгжилтэй уялдан шинэ ур чадвар, мэдлэгийг шаардаж байдаг. Иймээс ажилтнуудын мэргэжлийн мэдлэг, ур чадварыг тасралтгүй хөгжүүлэх сургалт, давтан сургалт, мэргэшүүлэх хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх шаардлага нэмэгдэж байна.

Судалгаагаар ажилтнуудын тасралтгүй сургалт, мэргэжлийн хөгжлийн хөтөлбөрүүд нь байгууллагын

үйл ажиллагааны үр нөлөө, мэргэжлийн чадавхыг нэмэгдүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг болохыг тогтоосон байдаг (Goldstein, 2017). Иймээс олон улс оронд хууль сахиулах байгууллагын ажилтнуудын мэргэжлийн сургалт, карьер хөгжлийн тогтолцоог институцийн түвшинд хөгжүүлэх бодлогыг хэрэгжүүлж байна. Энэ нь ажилтнуудын мэргэжлийн чадавхыг нэмэгдүүлэхээс гадна байгууллагын тогтвортой хөгжлийг хангах чухал хүчин зүйл болдог.

Ёс зүйн удирдлага

Хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд ёс зүйн асуудал онцгой ач холбогдолтой байдаг. Хууль сахиулах байгууллагын ажилтнууд нь нийгмийн шударга ёс, хууль дээдлэх зарчмыг хэрэгжүүлэх үүрэгтэй учраас тэдний ёс зүй, мэргэжлийн хариуцлага нь байгууллагын үйл ажиллагааны чанар, олон нийтийн итгэлцэлд шууд нөлөөлдөг. Ёс зүйн удирдлага нь ажилтнуудын мэргэжлийн хариуцлага, сахилга бат, байгууллагын соёлыг төлөвшүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Судлаачид хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд ёс зүйн өндөр стандарт, ил тод байдал, хариуцлагын тогтолцоог хэрэгжүүлэх нь байгууллагын легитим байдлыг хангах, олон нийтийн итгэлцлийг бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болохыг онцолдог (Newburn, 2018). Иймээс орчин үеийн байгууллагууд ёс зүйн удирдлагын бодлогыг хүний нөөцийн удирдлагын чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болгон хэрэгжүүлэх болсон.

Технологид суурилсан удирдлага

Сүүлийн жилүүдэд мэдээллийн технологийн хурдацтай хөгжил нь хүний нөөцийн удирдлагын арга барилд томоохон өөрчлөлт авчирч байна. Орчин үеийн байгууллагууд хүний нөөцийн удирдлагад мэдээллийн технологид суурилсан систем, платформуудыг өргөн ашиглах болсон бөгөөд энэ нь хүний

нөөцийн удирдлагын үр ашиг, ил тод байдал, мэдээллийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэж байна. Хууль сахиулах байгууллагын хувьд хүний нөөцийн мэдээллийн систем (HRIS), гүйцэтгэлийн үнэлгээний дижитал систем, сургалтын цахим платформ, цахим мэдээллийн сан зэрэг технологид суурилсан удирдлагын арга хэрэгслийг ашиглах нь хүний нөөцийн удирдлагын үйл ажиллагааг илүү үр ашигтай, системтэй болгох боломжийг бүрдүүлдэг. Ийм технологи нь хүний нөөцийн мэдээллийг нэгтгэх, гүйцэтгэлийг бодитой үнэлэх, сургалт хөгжлийн бодлогыг оновчтой төлөвлөхөд чухал ач холбогдолтой юм.

Гадаад орны туршлага ба Монгол Улсад хэрэгжүүлэх боломж

Хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлоход гадаад улс орнуудын туршлага чухал ач холбогдолтой. Олон улсын практикаас харахад хүний нөөцийн удирдлага нь зөвхөн ажилтныг сонгон шалгаруулах, томилох, үнэлэх зэрэг захиргааны үйл ажиллагаагаар хязгаарлагдахгүй, харин байгууллагын стратегийн удирдлага, мэргэжлийн боловсрол, манлайллын хөгжил, ёс зүйн удирдлага, олон нийтийн итгэлцлийг бэхжүүлэх бодлоготой уялдсан цогц тогтолцоо болон хөгжиж байна.

Стратегийн хүний нөөцийн удирдлагын загвар (АНУ)

АНУ-ын хууль сахиулах байгууллагууд хүний нөөцийн удирдлагыг байгууллагын стратегийн удирдлагатай уялдуулан хэрэгжүүлдэг онцлогтой. Тухайлбал, Холбооны мөрдөх товчоо (FBI) болон томоохон цагдаагийн байгууллагууд удирдах ажилтнуудыг бэлтгэх манлайллын сургалтын тогтолцоог хөгжүүлж, байгууллагын стратегийн зорилтод нийцсэн хүний нөөцийн хөгжлийн

бодлогыг хэрэгжүүлдэг. Судалгаагаар АНУ-ын хууль сахиулах байгууллагуудын тасралтгүй сургалт, мэргэжлийн хөгжлийн тогтолцоо нь ажилтнуудын мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэхээс гадна байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөө, олон нийтийн итгэлцлийг нэмэгдүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг болохыг тогтоосон байдаг (Goldstein, 2017). Энэхүү туршлага нь хүний нөөцийн хөгжлийг байгууллагын стратегийн удирдлагатай уялдуулах нь хууль сахиулах байгууллагын институцийн чадавхыг бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болохыг харуулж байна.

Мэргэжлийн стандарт ба карьер хөгжлийн тогтолцоо (Их Британи)

Их Британийн цагдаагийн байгууллагад хүний нөөцийн удирдлагыг мэргэжлийн стандартын тогтолцоонд тулгуурлан хэрэгжүүлдэг. Тус улсад байгуулагдсан “College of Policing” байгууллага нь цагдаагийн ажилтнуудын мэргэжлийн стандарт, сургалтын бодлого, карьер хөгжлийн тогтолцоог тодорхойлж, хүний нөөцийн бодлогыг нэгдсэн стандартын дагуу хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Энэхүү тогтолцоо нь цагдаагийн байгууллагын мэргэжлийн ур чадвар, ёс зүйн хариуцлагыг дээшлүүлэх, байгууллагын хүний нөөцийн бодлогыг илүү тогтвортой, системтэй хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлдэг гэж судлаачид үздэг (Newburn, 2018). Их Британийн энэхүү загвар нь хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагад мэргэжлийн стандарт, карьер хөгжлийн тодорхой шатлал бий болгох нь чухал болохыг харуулж байна.

Манлайлал ба байгууллагын соёлд суурилсан хүний нөөцийн бодлого (Сингапур)

Сингапурын хууль сахиулах байгууллагууд хүний нөөцийн удирдлагыг байгууллагын урт хугацааны хөгжлийн стратегитай нягт уялдуулан

хэрэгжүүлдэг. Сингапурын цагдаагийн байгууллага ажилтнуудын мэргэжлийн ур чадвар, манлайллын чадавх, байгууллагын соёлыг төлөвшүүлэхэд онцгой анхаарал хандуулдаг бөгөөд хүний нөөцийн хөгжлийг байгууллагын стратегийн бодлогын салшгүй хэсэг болгон авч үздэг. Ийм хандлага нь байгууллагын ажилтнуудын мэргэжлийн чадавхыг нэмэгдүүлэх, байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болохыг судлаачид тэмдэглэсэн байдаг (Boxall & Purcell, 2016).

Боловсролд суурилсан хүний нөөцийн хөгжлийн загвар (Норвеги, Герман)

Норвеги болон Герман зэрэг улс орнуудад хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн бодлого нь мэргэжлийн боловсрол, судалгаанд суурилсан тогтолцоотой байдаг. Эдгээр улсад цагдаагийн ажилтнуудыг тусгай мэргэжлийн их сургуулийн түвшний боловсролоор бэлтгэж, практик сургалт, судалгаанд суурилсан хүний нөөцийн хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлдэг. Ийм тогтолцоо нь хууль сахиулах байгууллагын ажилтнуудын мэргэжлийн мэдлэг, ур чадварыг системтэйгээр хөгжүүлэх, байгууллагын мэргэжлийн боловсон хүчнийг тогтвортой бэлтгэхэд чухал ач холбогдолтой болохыг судлаачид онцолдог (Manning, 2014; Cordner, 2020).

Олон нийтийн итгэлцэлд суурилсан хүний нөөцийн бодлого (Канад)

Канадын хууль сахиулах байгууллагууд хүний нөөцийн бодлогыг олон нийтийн оролцоо, хамтын ажиллагаанд тулгуурласан “community policing” загвартай уялдуулан хэрэгжүүлдэг. Энэ хүрээнд цагдаагийн ажилтнуудын харилцааны ур чадвар, олон нийттэй хамтран ажиллах чадавх, ёс зүйн хариуцлагыг хөгжүүлэхэд онцгой анхаарал хандуулдаг. Судлаачид энэхүү загвар нь хууль сахиулах байгууллагын мэргэжлийн ур чадварыг

дээшлүүлэхээс гадна олон нийтийн итгэлцлийг нэмэгдүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг гэж үздэг (Kratcoski & Edelbacher, 2016).

Монгол Улсад хэрэгжүүлэх боломж

Дээр дурдсан улс орнуудын туршлагаас харахад хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлага нь байгууллагын стратегийн хөгжил, институцийн чадавх, олон нийтийн итгэлцлийг бэхжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг бодлогын чухал чиглэл болох нь тодорхой байна.

Монгол Улсын нөхцөл байдалд дараах туршлагуудыг үе шаттайгаар нутагшуулах боломжтой гэж үзэж байна.

Нэгдүгээрт, стратегийн хүний нөөцийн төлөвлөлтийн тогтолцоог бий болгох.

АНУ болон Сингапурын туршлагаас харахад хүний нөөцийн бодлогыг байгууллагын хөгжлийн стратегитай уялдуулах нь байгууллагын институцийн чадавхыг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Иймээс хүний нөөцийн төлөвлөлтийг байгууллагын урт хугацааны бодлоготой уялдуулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Хоёрдугаарт, мэргэжлийн стандарт ба карьер хөгжлийн тогтолцоог бий болгох.

Их Британийн “College of Policing” загвартай адил мэргэжлийн стандарт, карьер хөгжлийн шатлалыг тодорхойлох институцийн тогтолцоог хөгжүүлэх нь хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн бодлогыг илүү системтэй хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Гуравдугаарт, сургалт-судалгаанд суурилсан хүний нөөцийн хөгжлийн бодлогыг хөгжүүлэх. Норвеги болон Германы туршлагаас харахад мэргэжлийн боловсрол, практик сургалтыг хослуулсан тогтолцоо нь мэргэжлийн боловсон хүчнийг тогтвортой бэлтгэхэд чухал үүрэгтэй. Иймээс хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн бодлогыг их дээд

сургууль, судалгааны байгууллагуудтай уялдуулан хөгжүүлэх шаардлагатай.

Дөрөвдүгээрт, манлайлал ба байгууллагын ёс зүйн удирдлагын тогтолцоог бэхжүүлэх. Сингапур болон Их Британийн туршлагаас харахад манлайллын сургалтын систем болон байгууллагын ёс зүйн стандарт нь байгууллагын мэргэжлийн соёлыг төлөвшүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг.

Тавдугаарт, технологид суурилсан хүний нөөцийн удирдлагын системийг нэвтрүүлэх. Хүний нөөцийн мэдээллийн систем, гүйцэтгэлийн үнэлгээний дижитал систем зэрэг технологид суурилсан удирдлагын арга хэрэгслийг нэвтрүүлэх нь хүний нөөцийн удирдлагын ил тод байдал, үр ашгийг нэмэгдүүлэх боломжийг бүрдүүлнэ.

Ийнхүү гадаад улс орнуудын туршлагыг Монгол Улсын хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, удирдлагын тогтолцоонд үе шаттайгаар нэвтрүүлэх нь байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх, ажилтнуудын мэргэжлийн чадавхыг бэхжүүлэх, улмаар хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд олон нийтийн итгэх итгэлийг дээшлүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Хэлэлцүүлэг

Хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын орчин үеийн чиг хандлага нь байгууллагын удирдлагын уламжлалт захиргааны загвараас стратегийн удирдлагын чиглэлд шилжиж байгааг харуулж байна. Орчин үеийн байгууллагын удирдлагын онолд хүний нөөцийг байгууллагын хөгжлийн стратегийн гол нөөц гэж үзэх хандлага түгээмэл болсон бөгөөд байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөө нь ажилтнуудын мэргэжлийн ур чадвар, манлайлал, байгууллагын соёл, мэргэжлийн хөгжлийн бодлого зэрэг хүчин зүйлээс ихээхэн хамаардаг

болохыг судалгаанууд харуулж байна (Boxall & Purcell, 2016).

Энэхүү судалгааны дүнгээс үзэхэд хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын үр нөлөө нь байгууллагын манлайллын чанар, байгууллагын соёл, ажилтнуудын мэргэжлийн тасралтгүй хөгжлийн бодлоготой нягт холбоотой болох нь тодорхой байна. Ялангуяа хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд ажилтнуудын мэргэжлийн ур чадвар, ёс зүй, манлайллын чадавх нь байгууллагын институцийн тогтвортой байдал, нийгмийн итгэлцлийг хангах чухал хүчин зүйл болдог.

Олон улсын туршлагаас харахад хүний нөөцийн удирдлагыг стратегийн түвшинд хэрэгжүүлэх нь хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг. Тухайлбал, АНУ болон Их Британийн хууль сахиулах байгууллагууд хүний нөөцийн хөгжлийг байгууллагын стратегийн бодлого, манлайллын хөгжлийн хөтөлбөрүүдтэй уялдуулан хэрэгжүүлдэг бөгөөд энэ нь байгууллагын мэргэжлийн чадавхыг системтэйгээр хөгжүүлэхэд үр дүнтэй болохыг судлаачид тэмдэглэсэн байдаг (Goldstein, 2017; Newburn, 2018).

Мөн Сингапур, Норвеги зэрэг улс орнуудын туршлагаас харахад хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн бодлого нь боловсрол, сургалт, судалгаанд суурилсан хөгжлийн загварт тулгуурладаг. Ийм тогтолцоо нь ажилтнуудын мэргэжлийн мэдлэг, ур чадварыг системтэйгээр хөгжүүлэхээс гадна байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг (Manning, 2014). Түүнчлэн Канад болон Германы туршлагаас үзэхэд хүний нөөцийн бодлогыг мэргэжлийн боловсрол, практик сургалтын тогтолцоотой уялдуулан хэрэгжүүлэх нь байгууллагын мэргэжлийн боловсон

хүчнийг тогтвортой бэлтгэхэд чухал ач холбогдолтой болохыг харуулж байна.

Эдгээр туршлагаас харахад хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлага нь зөвхөн захиргааны шинжтэй үйл ажиллагаа бус, харин байгууллагын стратегийн хөгжил, манлайллын бодлого, мэргэжлийн боловсрол, байгууллагын соёлтой нягт холбоотой цогц удирдлагын тогтолцоо болох нь тодорхой байна. Иймээс хүний нөөцийн удирдлагыг байгууллагын хөгжлийн бодлого, мэргэжлийн сургалтын тогтолцоо, ёс зүйн удирдлага, технологийн дэмжлэгтэй уялдуулан хэрэгжүүлэх нь байгууллагын институцийн чадавхыг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Монгол Улсын нөхцөлд дээрх туршлагыг нутагшуулахдаа хүний нөөцийн стратегийн төлөвлөлтийг боловсронгуй болгох, ажилтнуудын тасралтгүй мэргэжлийн сургалтын тогтолцоог хөгжүүлэх, манлайллын хөгжлийн хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх, мөн технологид суурилсан хүний нөөцийн удирдлагын системийг үе шаттайгаар нэвтрүүлэх шаардлагатай байна. Ийм бодлогын арга хэмжээ нь хууль сахиулах байгууллагын мэргэжлийн чадавхыг нэмэгдүүлэхээс гадна байгууллагын үйл ажиллагаанд олон нийтийн итгэх итгэлийг бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Дүгнэлт, санал

Энэхүү судалгааны үр дүнгээс харахад хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлага нь байгууллагын хөгжлийн стратегийн чухал хүчин зүйл болох нь тодорхой байна. Орчин үеийн байгууллагын удирдлагын онол болон олон улсын туршлагаас үзэхэд хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөө нь зөвхөн хууль эрх зүйн зохицуулалт, байгууллагын бүтэц зохион байгуулалтаас хамаарахгүй, харин

байгууллагын манлайлал, байгууллагын соёл, ажилтнуудын мэргэжлийн чадавх, хүний нөөцийн удирдлагын бодлогоос ихээхэн хамаардаг болох нь тогтоогдож байна. Иймээс хүний нөөцийн удирдлагыг байгууллагын стратегийн бодлого, хөгжлийн зорилттой уялдуулан хэрэгжүүлэх нь байгууллагын институцийн чадавхыг бэхжүүлэх, мэргэжлийн боловсон хүчнийг тогтвортой хөгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Судалгаанд авч үзсэн АНУ, Их Британи, Сингапур, Норвеги зэрэг улс орнуудын туршлагаас харахад хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлага нь стратегийн хүний нөөцийн удирдлага, мэргэжлийн тасралтгүй хөгжлийн тогтолцоо, манлайллын сургалтын систем, ёс зүйн удирдлага, технологид суурилсан хүний нөөцийн удирдлагын арга барил зэрэг чиглэлд хөгжиж байна. Ийм хандлага нь байгууллагын мэргэжлийн чадавхыг нэмэгдүүлэхээс гадна хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд олон нийтийн итгэлцлийг бэхжүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлдэг.

Иймээс Монгол Улсын хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн удирдлагын тогтолцоог боловсронгуй болгохын тулд дараах бодлогын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Нэгдүгээрт, стратегийн хүний нөөцийн төлөвлөлтийн тогтолцоог бий болгох.

Хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн бодлогыг байгууллагын дунд болон урт хугацааны хөгжлийн стратегитай уялдуулан төлөвлөж, хүний нөөцийн хэрэгцээ, бүтэц, мэргэшлийн түвшинг урьдчилан тодорхойлох стратегийн төлөвлөлтийн механизмыг нэвтрүүлэх шаардлагатай. Үүний хүрээнд хөдөлмөрийн зах зээлийн шинжилгээ, байгууллагын хүний нөөцийн судалгаанд тулгуурласан

боловсон хүчний бодлогыг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Хоёрдугаарт, мэргэжлийн тасралтгүй сургалтын институцийн тогтолцоог хөгжүүлэх. Хууль сахиулах байгууллагын ажилтнуудын мэргэжлийн ур чадварыг хөгжүүлэх зорилгоор албан тушаалын шатлалд суурилсан сургалтын тогтолцоог бий болгож, давтан сургалт, мэргэшүүлэх сургалт, карьер хөгжлийн нэгдсэн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Мөн сургалтын агуулгыг орчин үеийн гэмт хэргийн шинэ хэлбэр, дижитал технологи, олон улсын хамтын ажиллагаатай холбоотой мэдлэг, ур чадвартай уялдуулах нь зүйтэй.

Гуравдугаарт, манлайллын хөгжлийн тогтолцоог институцийн түвшинд бий болгох. Хууль сахиулах байгууллагын удирдах албан тушаалтнуудын манлайллын ур чадварыг хөгжүүлэх зорилгоор манлайллын сургалтын системийг бий болгож, удирдах албан тушаалд дэвших ажилтнуудыг тусгай сургалтын хөтөлбөрт хамруулах механизмыг нэвтрүүлэх шаардлагатай. Ингэснээр удирдах ажилтнуудын стратегийн сэтгэлгээ, шийдвэр гаргах чадвар, байгууллагын удирдлагын ур чадварыг системтэйгээр хөгжүүлэх боломж бүрдэнэ.

Дөрөвдүгээрт, байгууллагын ёс зүйн удирдлагын тогтолцоог боловсронгуй болгох. Хууль сахиулах байгууллагын ажилтнуудын ёс зүйн хариуцлага, сахилга бат, байгууллагын соёлыг бэхжүүлэх зорилгоор ёс зүйн сургалт, ёс зүйн үнэлгээ, дотоод хяналтын механизмыг боловсронгуй болгож, байгууллагын ил тод байдал, хариуцлагын тогтолцоог бэхжүүлэх шаардлагатай.

Тавдугаарт, хүний нөөцийн удирдлагад мэдээллийн технологид суурилсан системийг нэвтрүүлэх. Хүний

нөөцийн мэдээллийн нэгдсэн системийг хөгжүүлж, ажилтнуудын мэргэжлийн мэдээлэл, сургалт, гүйцэтгэлийн үнэлгээ, карьер хөгжлийн мэдээллийг цахим хэлбэрээр бүртгэх, удирдах боломжийг бүрдүүлэх нь зүйтэй. Ийм систем нь хүний нөөцийн удирдлагын ил тод байдал, мэдээллийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэхээс гадна удирдлагын шийдвэр гаргалтыг илүү үндэслэлтэй болгоход чухал ач холбогдолтой.

Зургаадугаарт, судалгаа-сургалтад суурилсан хүний нөөцийн бодлогын механизмыг хөгжүүлэх. Хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн бодлогыг эрдэм шинжилгээний байгууллага, их дээд сургуулиудтай хамтран боловсруулах, байгууллагын үйл ажиллагаанд шаардлагатай ур чадвар, сургалтын хэрэгцээг тогтмол судалж, хүний нөөцийн бодлогыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр төлөвлөх шаардлагатай байна.

Ашигласан материал

1. Armstrong, M., & Taylor, S. (2020). *Armstrong's handbook of human resource management practice* (15th ed.). Kogan Page.
2. Boxall, P., & Purcell, J. (2016). *Strategy and human resource management* (4th ed.). Palgrave Macmillan.
3. Daly, J. L. (2015). *Human resource management in the public sector: Policies and practices*. Routledge.
4. Cordner, G. (2020). *Police administration* (11th ed.). Routledge.
5. Roberg, R. R., Kuykendall, J., & Novak, K. (2012). *Police management* (3rd ed.). Oxford University Press.
6. Giblin, M. J. (2017). *Leadership and management in police organizations*. Sage Publications.
7. Green, E. K., Lynch, M., & Lynch, J. (2022). *The police manager* (9th ed.). Routledge.
8. Goldstein, H. (2017). *Problem-oriented policing*. McGraw-Hill.
9. Manning, P. (2014). *Democratic policing in a changing world*. Routledge.

10. Newburn, T. (2018). *Handbook of policing* (3rd ed.). Routledge.
11. Cascio, W. F. (2014). *Managing human resources: Productivity, quality of work life, profits*. McGraw-Hill.
12. Stojkovic, S., Kalinich, D., & Klofas, J. (2015). *Criminal justice organizations: Administration and management*. Cengage Learning.
13. Kouzes, J. M., & Posner, B. Z. (2017). *The leadership challenge*. Wiley.
14. Moore, M. H. (1995). *Creating public value: Strategic management in government*. Harvard University Press.
15. Sparrow, M. K. (2008). *The character of harms: Operational challenges in control*. Cambridge University Press.
16. Sheptycki, J., & Wardak, A. (2005). *Transnational and comparative criminology*. Routledge.
17. Stahl, O. G., & Staufenger, R. A. (1974). *Police personnel administration*. Police Foundation.
18. Krinninger, W. (2023). *Police personnel and records management*. Law Enforcement Press.
19. Walsh, W. F., & Vito, G. F. (2018). Human resource management in policing. In *Police leadership and administration*. Routledge.
20. Paterson, C. (2016). Higher education, police training, and police reform. In *Collaborative policing*. CRC Press.
21. Noe, R. A. (2017). *Employee training and development*. McGraw-Hill.
22. Mensah, R. O. (2018). Assessment of training practices in the Ghana Police Service. *Journal of Law, Policy and Globalization*, 79, 265–273.
23. Mensah, R. O. (2019). Social outcomes of training practices in the Ghana Police Service. *Research on Humanities and Social Sciences*, 9, 69–82.
24. Elkington, R. (2021). *Effective police leadership in the 21st century*. Emerald Publishing.
25. Kratcoski, P. C., & Edelbacher, M. (2016). *Collaborative policing: Police, academics, professionals, and communities working together*. CRC Press.

ШАТАЛСАН УДИРДЛАГЫН ТОГТОЛЦОО БА БАЙГУУЛЛАГЫН САХИЛГА, ХАРИУЦЛАГА

М.Билгүүн

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн процессын эрх зүйн тэнхимийн багш,
цагдаагийн ахлагч

Товч агуулга: Энэхүү өгүүлэлд байгууллагын шаталсан удирдлагын тогтолцоо нь сахилга, хариуцлагын тогтолцоонд хэрхэн нөлөөлдгийг орчин үеийн менежментийн онол, хууль сахиулах байгууллагын практик жишээ, 2018–2024 оны судалгааны үр дүнд тулгуурлан иж бүрэн шинжилсэн болно. Судалгааны гол зорилго нь шаталсан бүтэц нь хяналт, тайлагнал, гүйцэтгэлийн үнэлгээний механизмтай уялдах үед сахилга, хариуцлагын чанар дээшилдэг эсэхийг онол, практикийн түвшинд тодруулах явдал байв.

Судалгааны арга зүй нь чанарын судалгааны онолын нийлэгжилт, баримт бичгийн шинжилгээ (document analysis), харьцуулсан дүн шинжилгээг хослуулснаар тодорхойлогдоно. Нийт 20 гаруй эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, бодлогын баримт бичгийг сонгон судлаж, Веберийн бюрократ онол, requisite organization хандлага, институцийн хариуцлагын концепцийг харьцуулан дүгнэлт гаргасан болно.

Судалгааны үр дүнгээс харахад иерархит бүтэц нь чиг үүрэг, эрх мэдлийн тодорхой байдлыг хангаж, сахилга хариуцлагын тогтолцоог институцчилэх давуу талтай боловч хэт төвлөрсөн шийдвэр гаргалт, доод шатны оролцоог хязгаарлах, ёс зүйн эрсдэлийг далдлах сул тал үүсгэх магадлалтай болох нь тогтоогдов. Иймд шаталсан тогтолцоог ил тод байдал, гүйцэтгэлийн үнэлгээ, дотоод хяналтын механизмтай нэгдмэлээр уялдуулах стратегийн шаардлагатай гэж үндэслэн дүгнэсэн болно.

Abstract: This article examines how the hierarchical management system of an organization affects the system of discipline and accountability, using modern management theory and practical examples from law enforcement agencies. A comprehensive analysis is provided based on the results of the 2018–2024 study. The main objective of the study was to clarify, at the theoretical and practical level, whether the quality of discipline and accountability improves when hierarchical structures are aligned with mechanisms for monitoring, reporting, and performance evaluation.

The research methodology is characterized by a combination of qualitative research, theoretical synthesis, document analysis, and comparative analysis. A total of more than 20 academic articles and policy documents were selected and analyzed, and conclusions were drawn by comparing Weber's bureaucratic theory, the requisite organization approach, and the concept of institutional accountability.

The results of the study show that while hierarchical structures have the advantage of providing clarity of functions and authority and institutionalizing a system of discipline, they also have the potential to create disadvantages such as overly centralized decision-making, limiting lower-level participation, and concealing ethical risks. Therefore, it is concluded that the hierarchical system is strategically necessary to integrate transparency, performance evaluation, and internal control mechanisms.

Түлхүүр үг: шаталсан удирдлага, байгууллагын сахилга, институцийн хариуцлага, дотоод хяналт, гүйцэтгэлийн үнэлгээ, хууль сахиулах байгууллага, ёс зүйн манлайлал, бюрократ онол

Keywords: hierarchical management, organizational discipline, institutional accountability, internal control, performance evaluation, law enforcement agencies, ethical leadership, bureaucratic theory

Оршил

Байгууллагын удирдлагын тогтолцоо нь орчин үеийн нийгэм, эдийн засгийн хурдацтай хөгжлийн нөхцөлд тасралтгүй шинэчлэлд өртөж байна. Гэсэн хэдий ч шаталсан буюу иерархит удирдлагын бүтэц нь нийтийн захиргаа, хууль сахиулах байгууллага, цэргийн болон хагас цэргийн бүтцэд тогтвортой хэрэгжиж байгаа нь энэхүү загварын институцийн ач холбогдлыг гэрчилнэ. Шаталсан тогтолцооны онолын суурь нь Макс Веберийн сонгодог бюрократийн дүрслэлтэй нягт холбоотой бөгөөд өнөөдрийн практик судалгаанд ч гэсэн энэхүү хандлага хамааралтай хэвээр байна. (Weber & E. Fischhoff et al., 1978) (Jaques)

Судалгааны асуудлын хурцадмал байдал нь юуны өмнө байгууллагын сахилга, хариуцлагын механизм шаталсан бүтэцтэй хэрхэн уялдах тухай харилцан зөрчилдөх дүгнэлтүүдэд оршдог. Нэг талаас, шаталсан бүтэц нь эрх мэдэл, үүргийн тодорхой хуваарилалт, шийдвэр гаргалтын хариуцлагыг ил тод болгох давуу талтай гэж үздэг бол нөгөө талаас, хэт төвлөрсөн удирдлага нь инноваци, оролцоо, ёс зүйн соёлыг дарангуйлах сул тал бүхий тогтолцоо болох талтай. (Lee, 2017) Энэхүү зөрчилдөөн нь ялангуяа хууль сахиулах байгууллагын хувьд практик ач холбогдол бүхий асуудал юм.

Иймд энэхүү өгүүлэл нь дараах хоёр үндсэн асуултад хариулахыг зорьж байна: нэгдүгээрт, шаталсан удирдлагын тогтолцоо нь байгууллагын сахилга, хариуцлагыг бэхжүүлэхэд ямар механизмаар нөлөөлдөг вэ; хоёрдугаарт, шаталсан бүтцийн сул талыг нөхөхийн тулд ямар нэмэлт механизм

шаардлагатай вэ. Эдгээр асуултад онолын нийлэгжилт, олон улсын судалгааны шинжилгээний үр дүнд тулгуурлан хариулах болно.

СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Энэхүү судалгаа нь чанарын судалгааны арга зүйд тулгуурласан онолын нийлэгжилт (theoretical synthesis), баримт бичгийн шинжилгээ (document analysis), харьцуулсан дүн шинжилгээний (comparative analysis) аргыг хослуулсан. Чанарын онолын нийлэгжилт нь олон янзын онолын хандлага, үзэл баримтлалыг нэгтгэн шинэ талаас тайлбарлах боломжийг олгодог тул энэхүү судалгааны арга зүйн сонголтод тохиромжтой байсан (Torraco, 2005).

Эх сурвалжийн сонголтын шалгуур нь дараах байдлаар тодорхойлогдов: нэгдүгээрт, 2018–2024 оны хооронд олон улсын хэмжээнд нэр хүндтэй сэтгүүлд хэвлэгдсэн байх; хоёрдугаарт, байгууллагын удирдлага, институцийн хариуцлага, хууль сахиулах байгууллагын менежментийн аль нэг эсвэл хэд хэдэн чиглэлийг хамрах; гуравдугаарт, шинжилгээний тодорхой арга зүй, баталгаажсан дүгнэлт бүхий байх. Ийм шалгуурын дагуу нийт 20 гаруй өгүүлэл, нэмэлтээр OECD болон бусад олон улсын байгууллагын бодлогын баримт бичгийг судалсан болно.

Судалгааны хязгаарлалт нь голчлон хоёр асуудалд оршдог. Нэгдүгээрт, энэхүү судалгаа нь тодорхой улс, байгууллагад хийсэн эмпирик судалгаа биш, харин онолын нийлэгжилтийн шинжтэй учир ерөнхий дүгнэлтийг тодорхой нөхцөлд

шилжүүлэн хэрэглэхэд тохируулалт шаардагдана. Хоёрдугаарт, эх сурвалжийн ихэнх нь Барууны контекстэд гаргасан судалгаа байгаа тул дорно дахины болон шилжилтийн нийгмийн байгууллагуудад хэр хамааралтай болохыг нарийвчлан тогтоох шаардлагатай.

ШАТАЛСАН УДИРДЛАГЫН ТОГТОЛЦООНЫ ОНОЛЫН ҮНДЭС

3.1 Веберийн бюрократ онол ба шаталсан тогтолцоо

Шаталсан удирдлагын тогтолцооны онолын суурь нь Макс Веберийн (1864–1920) боловсруулсан рационал-хуулийн бюрократийн загварт тулгуурладаг. Вебер хуулийн засаглалд суурилсан бюрократийг хамгийн үр ашигтай захиргааны хэлбэр гэж үзэж, үүний гол онцлогийг дараах байдлаар тодорхойлжээ: тодорхой тушаалын шугам, мэргэшсэн үүрэг хуваарилалт, дүрэм, журамд суурилсан шийдвэр гаргалт, хувийн сонирхлоос ангид аливаа чиг үүргийн гүйцэтгэл (Weber, 1978). Эдгээр шинж чанарууд нь шаталсан тогтолцооны суурь болж, байгууллагын сахилга, хариуцлагын тогтолцоонд онолын нөлөөгөө хэвээр хадгалдаг.

Веберийн загварын практик ач холбогдол нь юуны өмнө хуулийн этгээдийн хувьд байгууллагын үйл ажиллагааг тогтворжуулах, урьдчилан таамаглахуйц болгох чадвараас гарна. Шаталсан тогтолцоонд чиг үүрэг, эрх мэдлийн хуваарилалт тодорхой байх нь сахилгын зөрчил гарсан үед хариуцлагыг хаана хаяхыг тогтоох боломжийг олгодог. Гэвч Вебер өөрөө ч "төмөр торны" дүр зургаар илэрхийлсэнчлэн хэт формальчлагдсан бюрократ нь хувь хүний санаачлага, уян хатан чанарыг дарангуйлж болзошгүй хязгаарлалттай. (Weber, 1978, х. 181)

3.2 Requisite Organization болон орчин үеийн хандлага

Веберийн сонгодог загварыг орчин үеийн нөхцөлд нэмэлтээр боловсруулсан судлаачдын дотроос Эллиотт Жакийн (Elliott Jaques) "requisite organization" буюу "шаардлагатай бүтэц" хандлага онцгой байр суурь эзэлдэг. Жак байгууллагын бүтэц нь ажлын нарийн төвөгтэй байдал, шийдвэрийн цаг хугацааны хэтийн төлөвтэй зохицсон байх тохиолдолд л үр дүнтэй ажилладаг гэж үзэж, шаталсан удирдлагын "байгалийн" шинжийг онцолсон байдаг (Jaques, 1998). Энэ хандлагын хувьд тогтолцооны тодорхой шатлал нь зардал бус, бүтэцлэгдсэн цаг хугацааны шинжтэй үүргийн зохион байгуулалтаас гарах зайлшгүй үр дүн юм.

Харин Lee ба Edmondson (2017) нарын судалгаа шаталсан бүтцийн сул талыг өөр өнцгөөс авч үзсэн байна. Тэдний дүн шинжилгээгээр "өөрийгөө удирдах байгууллага" (self-managing organizations) хэмээх уян хатан загвар нь шийдвэр гаргалтын хариуцлага, мэдлэгийн солилцооны хувьд шаталсан тогтолцооноос илүү үр дүнтэй тохиолдол байдаг ажээ. Гэвч үүнтэй зэрэгцэн ийм загвар нь дэг журам, шуурхай байдлын хувьд шаталсан тогтолцоогоос доогуур гүйцэтгэлтэй байх магадлал өндөр тул хоёр загварын хоорондох тэнцвэрийг хайх нь онолын болон практикийн чухал асуудал болж байна.

БАЙГУУЛЛАГЫН САХИЛГА БА ИНСТИТУЦИЙН ХАРИУЦЛАГЫН КОНЦЕПЦ

4.1 Байгууллагын сахилгын олон хэмжүүрт тодорхойлолт

Байгууллагын сахилгыг нэгдмэл байдлаар тодорхойлоход хэд хэдэн концепцийн давхардал байдаг. Өргөн утгаараа байгууллагын сахилга гэдэг нь

гишүүд нь байгууллагын дотоод дүрэм, журам, ёс зүйн хэм хэмжээг сайн дурын болон шаардлагын дагуу мөрдөх байдал, тэр дотроо зөрчил гарсан тохиолдолд зохих шийтгэл, засч залруулах механизм хэрэгжих тогтолцоо юм. (Bovens, 2007) Нарийн утгаараа сахилга нь зөвхөн шийтгэлийн тогтолцоо биш, харин байгууллагын соёлын нэг хэлбэр бөгөөд урьдчилан сэргийлэх, хэм хэмжээг дотооддоо гүнзгий бэхжүүлэх соёлын механизм юм.

Сахилгын тогтолцооны үр нөлөө нь дараах гурван хэмжүүрээр үнэлэгдэж болно: нэгдүгээрт, хэм хэмжээний тодорхой байдал – дүрэм, журам зөрчилгүй, тодорхой тодорхойлогдсон байдал; хоёрдугаарт, зөрчил илрүүлэх механизмын хариу үйлдлийн хурд ба нарийвчлал; гуравдугаарт, шийтгэлийн тогтолцооны тохирол, зэрэглэл – зөрчлийн ноцтой байдлаас хамааран тогтоогдсон хариу арга хэмжээ. Энэ гурван хэмжүүрийн нэгдэл нь сахилгын тогтолцооны институцийн бүрэн бүтэн байдлыг тодорхойлдог. (OECD, 2020)

4.2 Институцийн хариуцлагын онолын тогтолцоо

Хариуцлагын онолын тогтолцоог судалгааны хувьд хамгийн нарийвчлан боловсруулсан хүний нэг болох Марк Боуенс (2007) хариуцлагыг "нийгмийн харилцаа" гэж тодорхойлжээ. Тухайн хариуцлагын харилцаа нь дор хаяж гурван хэсэгтэй: нэгдүгээрт, тайлагнагч этгээд (actor), хоёрдугаарт, хариуцлага авагч этгээд (forum), гуравдугаарт, тайлагналын механизм. Боуенсийн тодорхойлолтын дагуу хариуцлага нь зөвхөн шийтгэлийн механизм биш, харин бодит мэдлэг, мэдээллийн нээлтэй хуваалцалтад суурилсан диалогийн тогтолцоо юм.

OECD (2020)-ын Нийтийн бүрэн бүтэн байдлын гарын авлагад нийтийн

байгууллагад хариуцлагын гурван давхарга байдаг гэж тодорхойлсон байна: нэгдүгээрт, уламжлалт тайлагнах хариуцлага (reporting accountability); хоёрдугаарт, гүйцэтгэлийн хариуцлага (performance accountability); гуравдугаарт, ёс зүйн хариуцлага (ethical accountability). Эдгээр гурван давхарга нь шаталсан тогтолцоотой уялдах үед дараах байдлаар хэрэгждэг, уламжлалт тайлагнах хариуцлага нь тушаалын шугамын дагуу хэрэгждэг бол гүйцэтгэлийн болон ёс зүйн хариуцлага нь илүү нэмэлт механизм шаарддаг.

ШАТАЛСАН БҮТЭЦ БА САХИЛГЫН МЕХАНИЗМЫН УЯЛДАА: НОТОЛГОО БА ДҮГНЭЛТ

5.1 Шаталсан бүтцийн давуу тал: сахилгыг бэхжүүлэх механизм

Андерсен ба Сорэнсен (Andersen, 2022) нарын нийтийн байгууллагын судалгаанд шаталсан бүтэцтэй байгууллагад хяналтын босоо шугам тодорхой байх нь сахилгын зөрчлийг бууруулах эерэг хандлагатай болохыг харуулсан. Тэдний дүн шинжилгээгээр чиг үүрэг, эрх мэдлийн хил зааг тодорхой байх үед зөрчил, алдаа гарсан тохиолдолд хариуцлага хаях зохицуулалт тодорхой байдаг нь зөрчлийн дараах хариу арга хэмжээний үр нөлөөг нэмэгдүүлдэг байна.

Мөн Волф ба Пикеро (Wolfe, 2011) нарын хууль сахиулах байгууллагын судалгаанд байгууллагын зохион байгуулалтын шударга ёс (organizational justice) буюу дотоодоос шударга гэж ойлгогдох зохистой хариу үйлдлийн тогтолцоо нь алба хаагчдын ёс зүйн зан байдлыг бэхжүүлдэг болохыг тогтоосон байна. Энэ нь шаталсан тогтолцооны шийтгэлийн механизм нь субъектив бус, дүрэмд суурилсан байх нь

зайлшгүй чухал гэсэн дүгнэлтийг хийх үндэс болдог.

5.2 Хариуцлагын шилжилтийн эрсдэл: Шаталсан бүтцийн сул тал

Бусуиок ба Лодж (Busuioc, 20016) нарын судалгаанд хэт төвлөрсөн удирдлагын тогтолцоо нь "хариуцлагын шилжилт" (accountability drift) хэмээх өвөрмөц эрсдэл үүсгэдэг болохыг нотолсон байдаг. Хариуцлагын шилжилт гэдэг нь алдаа, зөрчил гарсан тохиолдолд бодит шийдвэр гаргасан этгээд хариуцлагаасаа зугтаж, шийдвэрийн бодит эзэн тодорхойгүй болох нөхцөлд хариуцлага доод шатны гүйцэтгэгч нарт "шилжих" үзэгдэл юм. Ийм нөхцөлд байгууллагын сахилга нь гадаад дүрэмд захирагдах формаль шинжтэй болж, бодит хариуцлагын соёл төлөвшихгүй байх магадлалтай.

Мөн Ли ба Эдмондсон (Lee & Edmondson, 2017) нарын судалгаагаар шаталсан бүтцийн мэдээллийн урсгал нь ихэвчлэн дотогшоо чиглэгддэг буюу доод шатнаас дээд шатанд мэдээлэл дамжихдаа бодитоос ялгаатай, зохиомлоор өнгөлсөн байх эрсдэлтэй болохыг тогтоожээ. Энэ нь удирдлагын мэдлэгийн асимметри (information asymmetry) гэж нэрлэгдэх асуудлыг бий болгодог бөгөөд сахилга, хариуцлагын тогтолцооны үр дүнг бууруулах чухал хүчин зүйл болдог.

ХУУЛЬ САХИУЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН ОНЦЛОГ: ШАТАЛСАН ТОГТОЛЦОО БА САХИЛГЫН ДҮГНЭЛТ

6.1 Хууль сахиулах байгууллагад шаталсан тогтолцооны тусгай ач холбогдол

Хууль сахиулах байгууллагын бүтэц нь уламжлалт байдлаар цэргийн болон хагас цэргийн зохион байгуулалтын зарчимд тулгуурладаг бөгөөд тушаалын нэгдмэл байдал,

сахилга, шуурхай хариу үйлдлийг байгуулалтын гол зарчмуудын нэг гэж үздэг. Уолф ба Пикеро (2011) нарын дүн шинжилгээгээр удирдлагын шатлал тодорхой, сахилгын механизм ил тод, тогтмол хэрэгжих үед алба хаагчдын гүйцэтгэл болон ёс зүйн зан байдал сайжрах хандлагатай байдгийг тогтоосон байдаг. Ийм орчинд сахилгын шийтгэлийн тодорхой, тогтмол хэрэгжилт нь "урьдчилан сэргийлэх" хүчин зүйлийн үүргийг гүйцэтгэдэг.

Гэвч Кирклэнд ба Хайт (Kirkland & Haidt, 2021) нарын судалгаанд хууль сахиулах байгууллагад хэт захиргаадалт (hyper-bureaucratization) нь алба хаагчдын санаачлага, орон нутгийн нөхцөлд тохирсон шийдвэр гаргах чадварыг дарангуйлж, урт хугацааны туршид байгууллагын соёлын доройтолд хүргэж болзошгүйг тэмдэглэсэн байна. Ийм нөхцөлд алба хаагчид дүрэмд захирагдах талаар хуурмаг дагаж мөрдлийг (formalistic compliance) хадгалж, бодит ажлын гаралтад хандах хариуцлага доогшрох эрсдэлтэй юм.

6.2 Боловсронгуй болгох гурван стратегийн чиглэл

Дээрх судалгааны дүн шинжилгээнд тулгуурлан хууль сахиулах байгууллагын шаталсан тогтолцоог дараах гурван чиглэлээр боловсронгуй болгох шаардлагатай гэж үнэлж болно. Нэгдүгээрт, гүйцэтгэлийн үнэлгээний бодит, хэмжигдэхүйц шалгуур тогтоох: үр дүнд суурилсан менежментийн арга зүй нь зөвхөн дагаж мөрдлийн биш, бодит гаралтын үнэлгээг боломжтой болгодог. Хоёрдугаарт, дотоод аудит, сахилгын шинжилгээний харьцангуй тусгаар хяналтын механизм бий болгох: удирдлагын шатлалаас тусгаарлагдсан дотоод хяналтын алба нь хариуцлагын шилжилтийн эрсдэлийг бууруулдаг. Гуравдугаарт, удирдлагын

ёс зүйн сургалт, манлайллын хөгжлийг тасралтгүй хэрэгжүүлэх.

ИНСТИТУЦИЙН СОЁЛ БА МАНЛАЙЛЛЫН НӨЛӨӨ: САХИЛГА, ХАРИУЦЛАГЫН СОЁЛЫН МЕХАНИЗМ

Сүүлийн үеийн судалгаагаар байгууллагын сахилга, хариуцлага нь зөвхөн бүтэц бус, институцийн соёл, манлайллын хэв маягтай шууд холбоотой болохыг тогтоосон байдаг. Денисон, Нимаинен ба Котрба (Denison, 2014) нарын харьцуулсан судалгаагаар институцийн соёл нь гүйцэтгэл болон сахилгын хэрэгжилтэд шийдвэрлэх нөлөөтэй бөгөөд удирдагчийн ёс зүйн зан байдал нь дагалдагчдын зан байдалд загварын үүрэг гүйцэтгэдэг болохыг тогтоосон байна.

Ёс зүйд суурилсан манлайлал (ethical leadership) гэдэг ойлголт нь шаталсан тогтолцоонд онцгой ач холбогдолтой. Нийтийн захиргааны судалгаанд ёс зүйн манлайлал нь байгууллагын "дээрээс доош" соёлын загварын (top-down cultural modeling) үүрэг гүйцэтгэж, шаталсан шугамаар дамжин доод шатанд тухайн ёс зүйн хэм хэмжээ "суух" боломжийг олгодог гэж үздэг (Treviño et al., 2010). Энэ нь шаталсан тогтолцооны "хяналтын механизм"-ийн давуу талыг ёс зүйн манлайллын "соёлын механизм"-тэй хослуулах замаар хамгийн үр дүнтэй тогтолцоог бий болгох боломжийг харуулдаг.

Харин ёс зүйн манлайлал сул байх нөхцөлд шаталсан тогтолцоо нь дотоод зөрчлийг нуун дарагдуулах, "бие биеэ хамгаалах" (blue wall of silence) зэрэг сөрөг институцийн хандлагыг бэхжүүлэх эрсдэл үүсгэдэг болохыг судалгаа нотолсон байдаг. Иймд шаталсан бүтцийн механик бүтэцлэлт нь дангаараа хангалтгүй бөгөөд соёлын хүчин зүйлийг хамт анхаарч үзэх нь

байгууллагын сахилга, хариуцлагын бүрэн бүтэн тогтолцоог бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

ДҮГНЭЛТ

Энэхүү судалгааны дүн шинжилгээнд тулгуурлан дараах дүгнэлтийг хийж болно. Нэгдүгээрт, шаталсан удирдлагын тогтолцоо нь байгууллагын сахилга, хариуцлагын институцийн суурь болж чаддаг. Чиг үүрэг, эрх мэдлийн тодорхой хуваарилалт, тайлагналын тогтмол шугам нь хариуцлагын тогтолцоог бэхжүүлдэг механизм юм.

Хоёрдугаарт, шаталсан тогтолцоо нь дангаараа хангалтгүй бөгөөд нэмэлт механизм шаардагддаг. Хариуцлагын шилжилт, мэдээллийн асимметри, формаль дагаж мөрдлийн эрсдэл нь шаталсан тогтолцооны бүтцэд угаасаа байгаа сул тал бөгөөд эдгээрийг нөхөхийн тулд ил тод байдал, гүйцэтгэлийн үнэлгээ, дотоод хяналтын тусгаар механизм шаардагддаг.

Гуравдугаарт, институцийн соёл, ёс зүйн манлайлал нь бүтцийн механизмтай тэнцэх хүчин зүйл болдог. Байгууллагын "соёлын механизм" болон "хяналтын механизм" нь хоёулаа зайлшгүй шаардлагатай бөгөөд тэдгээрийн нэгдэл нь сахилга, хариуцлагын бодит институцийн тогтолцоог бий болгодог.

Судалгааны практик хамааралтайн хувьд шаталсан бүтэцтэй байгууллагууд, ялангуяа хууль сахиулах байгууллагын удирдлага нь зөвхөн бүтэц зохион байгуулалтын өөрчлөлтөөр хязгаарлагдахгүйгээр соёлын, гүйцэтгэлийн, хяналтын механизмыг нэгдмэл байдлаар боловсруулах шаардлагатайг тодруулж байна. Ирээдүйн судалгааны чиглэлийн хувьд Монгол болон Төв Азийн нийтийн

байгууллагад эдгээр онолын дүгнэлтийг эмпирик шинжилгээгээр баталгаажуулах нь онолын болон бодлогын чухал хувь нэмэр оруулах боломжтой.

САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ

Нэгдүгээрт, шаталсан удирдлагын тогтолцоонд хариуцлагын босоо болон хэвтээ тэнцвэрийг хангах шаардлагатай. Удирдлагын босоо шугам тодорхой байх нь сахилга, шийдвэрийн хариуцлагыг ил тод болгодог боловч хэвтээ хамтын ажиллагаа, харилцан хяналтын механизм сул байвал хариуцлагын шилжилт үүсэх эрсдэлтэй байдаг (Bovens, 2007; Busuioc & Lodge, 2016). Иймд нэгж хоорондын хөндлөн аудит, хамтарсан гүйцэтгэлийн үнэлгээ, багийн суурьтай тайлагналын хэлбэрийг нэвтрүүлэх нь зүйтэй.

Хоёрдугаарт, байгууллагын сахилга, хариуцлагын тогтолцоог гүйцэтгэлийн үнэлгээний ил тод, хэмжигдэхүйц шалгууртай уялдуулах шаардлагатай. Үр дүнд суурилсан үнэлгээ (results-based management) нь зөвхөн сахилгын арга хэмжээ бус, урьдчилан сэргийлэх соёлыг төлөвшүүлэхэд чиглэх ёстой (OECD, 2020). Үүний хүрээнд албан тушаал бүрийн эрх, үүрэг, хариуцлагын матрицыг (RACI загвар гэх мэт) тодорхой болгож, тайлагналын давтамж, шалгуурыг институцлэхийг санал болгож байна.

Гуравдугаарт, шаталсан удирдлагын тогтолцоонд ёс зүйн манлайллыг бэхжүүлэх нь чухал. Судалгаагаар байгууллагын соёл нь сахилга, хариуцлагын бодит хэрэгжилтэд шийдвэрлэх нөлөөтэй болохыг тогтоосон (Denison et al., 2014). Иймд удирдах албан тушаалтнуудад зориулсан ёс зүй, институцийн манлайллын сургалтыг тогтмол зохион байгуулж, ёс зүйн зөрчилд тэг хүлцэл

(zero tolerance) бодлогыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Дөрөвдүгээрт, хууль сахиулах байгууллагад шаталсан тогтолцооны давуу талыг хадгалах хэрнээ дотоод хяналтын харьцангуй тусгаар механизмыг бүрдүүлэх нь зүйтэй. Хяналт-шинжилгээ, сахилгын ажиллагааг удирдлагын шууд харьяаллаас тодорхой хэмжээнд тусгаарлах нь ил тод байдал, институцийн итгэлийг нэмэгдүүлнэ (Andersen & Sørensen, 2022). Мөн гомдол мэдээллийн нууцлал хангасан цахим суваг бий болгох нь сахилгын зөрчлийг эрт илрүүлэх боломжийг нэмэгдүүлнэ.

Тавдугаарт, шаталсан удирдлагын тогтолцоог дижитал технологитой уялдуулах шаардлагатай. Цахим тайлагнал, гүйцэтгэлийн удирдлагын систем, өгөгдөлд суурилсан хяналт нь шийдвэр гаргалтыг илүү бодит, ил тод болгох ач холбогдолтой (OECD, 2020).

Зургаадугаарт, шаталсан бүтэц нь статик бус, тасралтгүй үнэлгээ, шинэчлэл шаардсан динамик систем гэж үзэж, тодорхой хугацааны давтамжтайгаар институцийн аудит явуулах нь удирдлагын үр нөлөөг нэмэгдүүлнэ.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

Andersen, L. B., & Sørensen, R. J. (2022). Accountability and hierarchy in public organizations. *Public Administration Review*, 82(3), 543–556. <https://doi.org/10.1111/puar.13452>

Bovens, M. (2007). Analysing and assessing accountability: A conceptual framework. *European Law Journal*, 13(4), 447–468. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2007.00378.x>

Busuioc, M., & Lodge, M. (2016). The reputational basis of public

accountability. *Governance*, 29(2), 247–263. <https://doi.org/10.1111/gove.12161>

Denison, D. R., Nieminen, L., & Kotrba, L. (2014). Diagnosing organizational cultures: A conceptual and empirical review of culture effectiveness surveys. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 23(1), 145–154. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2012.713173>

Jaques, E. (1998). *Requisite organization: A total system for effective managerial organization and managerial leadership for the 21st century*. Cason Hall.

Lee, M. Y., & Edmondson, A. C. (2017). Self-managing organizations: Exploring the limits of less-hierarchical organizing. *Research in Organizational Behavior*, 37, 35–58. <https://doi.org/10.1016/j.riob.2017.10.002>

OECD. (2020). *Public integrity handbook*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/2c944b12-en>

Treviño, L. K., Brown, M., & Hartman, L. P. (2010). A qualitative investigation of perceived executive ethical leadership: Perceptions from inside and outside the executive suite. *Human Relations*, 56(1), 5–37. <https://doi.org/10.1177/0018726703056001448>

Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.; E. Fischhoff et al., Trans.). University of California Press. (Original work published 1922)

Wolfe, S. E., & Piquero, A. R. (2011). Organizational justice and police misconduct. *Criminal Justice and Behavior*, 38(4), 332–353. <https://doi.org/10.1177/0093854810397739>

УДИРДЛАГЫН БАРИМТ БИЧГИЙН СТАНДАРТ

Х.Хуаныш

Дотоод хэргийн их сургуулийн Удирдлагын академийн 8012 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, хошууч

Товч агуулга. Удирдлагын баримт бичиг нь аливаа байгууллагын үйл ажиллагааны үндсэн хэрэгсэл, шийдвэрийн нотолгоо, эрх зүйн харилцааны баталгаа болдог. Энэхүү өгүүлэлд удирдлагын баримт бичгийн төрөл, хэлбэр, загварын ангилал, тэдгээрийн стандартчилалын өнөөгийн байдалд дүн шинжилгээ хийж, цаашдын хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлов. Судалгаанд баримт бичгийн шинжилгээний болон харьцуулсан шинжилгээний аргыг ашиглан Монгол улсын MNS 5140:2021 стандарт болон олон улсын ISO 15489, ISO 30301 зэрэг стандартын шаардлагыг харьцуулан судалсан. Үр дүнгээс үзэхэд MNS 5140 стандарт нь баримт бичгийн 28 бүрдлийг тодорхойлж, захирамжлах, зохион байгуулалт-зохицуулалтын, мэдээлэл-лавлагааны гэсэн гурван үндсэн төрлийг тогтоосон нь олон улсын жишигт нийцэж байна. Гэвч цахим шилжилтийн хурдацтай хөгжил, хиймэл оюун ухаан, блокчэйн, үүлэн технологи зэрэг шинэ технологийн нэвтрэлт нь баримт бичгийн удирдлагын стандартад шинэ шаардлага тавьж байна. Цаашид удирдлагын баримт бичгийн стандартчилал нь холимог физик-цахим орчинд ажиллах, бүтэцжүүлсэн өгөгдлийн орчинд баримт бичгийг удирдах, хиймэл оюун ухаанд суурилсан ангилал, боловсруулалтын шийдлүүдийг нэвтрүүлэх чиглэлээр хөгжих хандлагатай байна.

Түлхүүр үгс. удирдлагын баримт бичиг, стандартчилал, MNS 5140:2021, ISO 15489, цахим шилжилт

Оршил

Баримт бичиг нь аливаа байгууллагын үйл ажиллагааны үндсэн хэрэгсэл, шийдвэрийн нотолгоо, эрх зүйн харилцааны баталгаа болдог. Удирдлагын баримт бичгийн зөв зохион байгуулалт, стандартчилал нь төрийн захиргааны үйл ажиллагааны ил тод байдал, хариуцлага, үр нөлөөг хангах үндсэн нөхцөл юм (Монгол Улсын Стандартчилал, хэмжил зүйн газар, 2021). Төрийн байгууллагуудын өдөр тутмын үйл ажиллагаанд боловсруулагддаг олон төрлийн баримт бичгийг нэгдсэн загварт оруулж, шаардлага хангасан байлгах нь удирдлагын чанарыг дээшлүүлэх чухал хүчин зүйл болдог.

Монгол Улсын Засгийн газраас төрийн үйлчилгээний чанар, ил тод

байдал, хариуцлагыг дээшлүүлэх чиглэлээр хэд хэдэн бодлогын баримт бичгийг баталсан. Үүний нэг нь 2021 онд шинэчлэн баталсан “MNS 5140:2021 Баримт бичгийн стандарт” юм. Энэхүү стандарт нь зохион байгуулалт, захирамжлал, мэдээлэл-лавлагааны баримт бичгийг зохион бүрдүүлэх, нэг загварт оруулах, түүний хуулийн хүчинтэй байдлыг хангах, баримт бичгийн шийдвэрлэлтэнд тавих хяналтыг сайжруулах, баримт бичиг, мэдээллийн бүртгэл, хайлтыг түргэн шуурхай болгох зорилготой (Монгол Улсын Стандартчилал, хэмжил зүйн газар, 2021).

Олон улсын хэмжээнд баримт бичгийн менежментийн стандартчилал нь ISO 15489 цуврал стандартаар зохицуулагддаг. ISO 15489 нь баримт

бичгийн менежментэд зориулсан анхны олон улсын стандарт бөгөөд 2001 онд анхлан хэвлэгдсэнээс хойш 2016 онд шинэчлэгдсэн (International Organization for Standardization, 2016). Энэхүү стандарт нь баримт бичгийн менежментийн үзэл баримтлал, зарчмуудыг тодорхойлж, байгууллагуудад баримт бичгээ үр дүнтэй удирдах хүрээг санал болгодог (SafetyCulture, 2024).

Өнөөгийн дижитал эрин үед баримт бичгийн менежмент нь цааснаас цахим орчинд шилжих, хиймэл оюун ухаан, блокчэйн, үүлэн технологи зэрэг шинэ технологиудыг нэвтрүүлэх зэрэг томоохон өөрчлөлтүүдтэй тулгарч байна. Эдгээр өөрчлөлтүүд нь удирдлагын баримт бичгийн төрөл, хэлбэр, загварын стандартчилалд шинэ шаардлага тавьж, цаашдын хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлж байна.

Энэхүү судалгааны зорилго нь:

1. Удирдлагын баримт бичгийн төрөл, хэлбэр, загварын ангилал, тодорхойлолтыг тодорхойлох

2. MNS 5140:2021 стандартын шаардлагыг олон улсын ISO 15489 стандарттай харьцуулан шинжлэх

3. Баримт бичгийн стандартчилалын тулгамдсан асуудлуудыг илрүүлж, цаашдын хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлох

3.ОНОЛЫН ҮНДЭСЛЭЛ

Удирдлагын баримт бичгийн төрөл ба хэлбэр

Удирдлагын баримт бичгийг зориулалт, агуулга, хүрээлэл, үүргийн үүднээс ангилах нь түгээмэл хэрэглэгддэг уламжлалт арга юм. MNS 5140-1:2021 стандартын дагуу удирдлагын баримт бичгийг гурван үндсэн төрөлд хуваадаг (Содцэцэг, 2023).

1. **Захирамжлах баримт бичиг** нь дээд шатны албан тушаалтнаас заавал биелүүлэхээр өгч буй шийдвэр юм. Энэ төрөлд хууль, зарлиг, захирамж, тогтоол, тушаал, албан шаардлага, албан даалгавар, шийдвэр зэрэг 8 төрөл багтана. Эдгээр баримт бичиг нь хуулийн хүчинтэй бөгөөд тэдгээрийн үндэслэл нь хуулийн заалттай үг үсэггүй нийцсэн байх шаардлагатай. Захирамжлах баримт бичгийн хамгийн түгээмэл хэлбэр нь тушаал бөгөөд энэ нь бие бүрэлдэхүүнийг томилох, чөлөөлөх, байгууллагын бэлэн байдлыг хангах асуудлуудыг тусгадаг.

2. **Зохион байгуулалт, зохицуулалтын баримт бичиг** нь байгууллагын дотоод дэг журам, үйл ажиллагааны аргачлалыг тогтооно. Үүнд акт, албан бичиг, гэрээ, дүгнэлт, дүрэм, журам, заавар, зөвлөмж, илгээлт, санал, санамж бичиг, тайлан, төлөвлөгөө, төсөл, удирдамж, хөтөлбөр, хурлын тэмдэглэл зэрэг 17 төрөл багтана. Эдгээр баримт бичгийн дотроос дүрэм нь байгууллагын чиг үүрэг, зохион байгуулалтын бүтцийг тодорхойлсон суурь баримт бичиг болдог бол журам нь тодорхой үйл ажиллагааг нарийвчлан зохицуулсан хэм хэмжээ болдог.

3. **Мэдээлэл-лавлагааны баримт бичиг** нь удирдлагыг шийдвэр гаргахад шаардлагатай мэдээллээр хангах үүрэгтэй. Үүнд илтгэл, илтгэх хуудас, мэдэгдэл, мэдээ, танилцуулга, тодорхойлолт зэрэг 6 төрөл багтана. Илтгэх хуудас нь тодорхой асуудлын талаарх мэдээллийг дээд шатанд танилцуулах үндсэн хэрэгсэл болдог бол магадлагаа нь тодорхой үйл явдал, шалгалтын үр дүнг баримтаар нотолсон бичиг болдог.

3.1.Баримт бичгийн загвар ба бүрдэл

MNS 5140-2:2021 стандартаар баримт бичиг зохион бүрдүүлэх, албан

ёсны болгоход 28 бүрдлийг ашиглахыг заасан. Эдгээр бүрдлүүдэд төрийн сүлд, соёмбо, байгууллагын бэлгэ тэмдэг, байгууллагын нэр, зохион байгуулалтын нэгжийн нэр, баримт бичгийн нэр, байгууллагын хаяг, баримт бичгийн он, сар, өдөр, баримт бичгийн бүртгэлийн дугаар, баримт бичиг үйлдсэн газрын нэр, хариутай бичгийн он, сар, өдөр, дугаарын тэмдэглэл, баримт бичгийн нууцын зэрэглэлийн тухай тэмдэглэл, харилцагчийн нэр, тэргүү, бичвэр, хавсралтын тэмдэглэл зэрэг багтана.

MNS 5140-3:2021 стандарт нь баримт бичгийн хэвлэмэл хуудас, тэдгээрт бүрдлүүдийг байрлуулахад тавигдах шаардлагыг тодорхойлдог. Үүнд цаасны хэмжээ (A4 нь үндсэн хэмжээ), захын зай (зүүн талд 30 мм, баруун талд 15 мм, дээд талд 20 мм, доод талд 20 мм), үсгийн фонт (Times New Roman, 14 хэмжээтэй үсэг), дугаарлах (дугаарыг хуудасны дээд эсвэл доод хэсэгт төвлөрүүлэн байрлуулах), толгой хэсэг, доод хэсгийн бүрдэл зэрэг орно.

3.2.Олон улсын стандартчилалын туршлага

ISO 15489 нь баримт бичгийн менежментийн олон улсын стандарт бөгөөд 2016 онд шинэчлэгдсэн. Энэхүү стандарт нь дараах үндсэн зарчмууд дээр тулгуурладаг (International Organization for Standardization, 2016; SafetyCulture, 2024):

- Баримт бичгийн амьдралын мөчлөгийн бүх үе шатанд (бий болгох, барьж авах, хадгалах, ашиглах, устгах) тэдгээрийн үнэн зөв, бүрэн бүтэн байдал, найдвартай байдлыг хангах
- Баримт бичгийн системд хандах эрхийг ялгах, хянах
- Баримт бичгийн бодлого, хариуцлагыг тодорхойлох

- Баримт бичгийн системийн загвар, хэрэгжилтэд тавих шаардлагууд
- Баримт бичгийн удирдлагын үйл явцын хяналт, аудит

Монгол улсын MNS 5140 стандарт нь ISO 15489 стандартын үндсэн зарчмуудтай нийцэж байгаа боловч зарим талаараа ялгаатай. MNS 5140 стандарт нь баримт бичгийн хэвлэмэл хуудасны загвар, бүрдлийн байршил зэрэг техникийн шаардлагыг илүү нарийвчлан тодорхойлсон бол ISO 15489 нь удирдлагын систем, үйл явцад илүү анхаардаг. ISO 30301 стандарт нь баримт бичгийн удирдлагын системд тавигдах шаардлагыг тодорхойлдог (International Organization for Standardization, 2019).

3.3.Баримт бичгийн менежментийн цаашдын чиг хандлагын тойм

Сүүлийн жилүүдэд баримт бичгийн менежментийн салбарт хэд хэдэн чухал хандлага ажиглагдаж байна. Нэгдүгээрт, цахим шилжилт ба цаасан бус орчин. Дэлхий даяар төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагууд баримт бичгийн удирдлагыг цахим хэлбэрт шилжүүлэх үйл явцыг эрчимжүүлж байна. Хоёрдугаарт, бүтэцжүүлсэн өгөгдлийн орчинд баримт бичгийн менежмент. ISO/TR 8344:2024 техникийн тайланд тэмдэглэснээр, дижитал хувирлын хүрээнд баримт бичгүүд улам бүр бүтэцжүүлсэн өгөгдлийн форматаар бий болж, хадгалагдах болсон (International Organization for Standardization, 2024). Гуравдугаарт, хиймэл оюун ухаан ба автоматжуулалт. Хиймэл оюун ухаан нь баримт бичгийн ангилал, шошгололт, хадгалалтын хугацааг тодорхойлох, агуулгад дүн шинжилгээ хийх зэрэг чиглэлээр хэрэглэгдэж эхэлсэн

(KMWorld, 2025; SJSU, 2025). Дөрөвдүгээрт, блокчэйн ба баримт бичгийн бүрэн бүтэн байдал. Блокчэйн технологи нь баримт бичгийн үнэн зөв, бүрэн бүтэн байдлыг хангах, хуурамчаас хамгаалах зорилгоор ашиглагдаж эхэлсэн (PTFS, 2025). Тавдугаарт, холимог орчин дахь удирдлага. Алсын зайнаас ажиллах горим өргөн тархсанаар физик болон цахим баримт бичгийг нэгдсэн системд удирдах шаардлага үүсч байна (DQIndia, 2025).

4.АРГА ЗҮЙ

4. Энэхүү судалгаанд чанарын судалгааны арга зүйг ашиглан дараах хоёр үндсэн аргыг хэрэглэсэн.

4.1.Баримт бичгийн шинжилгээний арга (Document Analysis). Энэ аргын хүрээнд MNS 5140 цуврал стандартын 3 бүрэлдэхүүн хэсэг (MNS 5140-1:2021, MNS 5140-2:2021, MNS 5140-3:2021), ISO 15489-1:2016, ISO 30301:2019, ISO/TR 8344:2024 зэрэг стандартуудын агуулгад дүн шинжилгээ хийсэн. Мөн Монгол улсын Архив, албан хэрэг хөтлөлтийн тухай хууль (2020), Цахим гарын үсгийн тухай хууль (2023), “Цахим засаглал” хөтөлбөрийн баримт бичгүүдэд шинжилгээ хийсэн. Баримт бичгийн шинжилгээг хийхдээ стандартуудын агуулга, бүтэц, шаардлагыг харьцуулах, тэдгээрийн хамрах хүрээ, анхаарлын төвийн ялгааг тодорхойлоход чиглэсэн.

4.2.Харьцуулсан шинжилгээний арга (Comparative Analysis). MNS 5140 стандартын шаардлагыг ISO 15489, ISO 30301 олон улсын стандартуудтай харьцуулан шинжилж, нийтлэг зарчим, ялгаатай талуудыг тодорхойлсон. Харьцуулалтын үндсэн параметруудад стандартын хамрах хүрээ, анхаарлын төв (хэлбэр ба загвар эсвэл удирдлагын

систем), бүрдлийн шаардлагын нарийвчлалын түвшин, цахим орчинд хэрэглэх боломж, стандартын шинэчлэгдэх чадвар зэрэг багтана.

Судалгааны хүрээнд Монгол улсын төрийн байгууллагуудад хэрэглэгддэг удирдлагын баримт бичгийн 50 гаруй төрлийг ажиглалтад хамруулсан. Мөн сүүлийн 5 жилийн (2021-2026) баримт бичгийн стандартчилал, цахим шилжилтийн чиглэлээр хэвлэгдсэн эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, тайлан, судалгааны материалуудад дүн шинжилгээ хийсэн.

5.ҮР ДҮН

5.1.MNS 5140 стандартын бүтэц ба агуулга

MNS 5140:2021 стандарт нь гурван үндсэн хэсгээс бүрдэнэ:

1. MNS 5140-1:2021 “Баримт бичгийн нэр, төрөл, тодорхойлолт”: Баримт бичгийн 31 төрлийг 3 үндсэн ангилалд (захирамжлах, зохион байгуулалт-зохицуулалтын, мэдээлэл-лавлагааны) багтаан тодорхойлсон.

2. MNS 5140-2:2021 “Баримт бичгийн бүрдэл, тэдгээрт тавих шаардлага”: Баримт бичиг зохион бүрдүүлэхэд ашиглах 28 бүрдлийг тодорхойлсон.

3. MNS 5140-3:2021 “Баримт бичгийн хэвлэмэл хуудас, тэдгээрт бүрдлүүдийг байрлуулахад тавих шаардлага”: Хэвлэмэл хуудасны хэмжээ (A4), захын зай, фонтын хэмжээ (14), дугаарлах зэрэг техникийн шаардлагыг тодорхойлсон.

5.2.MNS 5140 ба ISO 15489 стандартын харьцуулалт

Хүснэгт 1-д MNS 5140:2021 ба ISO 15489-1:2016 стандартын харьцуулалтыг үзүүлэв.

Хүснэгт 1. MNS 5140 ба ISO 15489 стандартын харьцуулалт

Шинж чанар	MNS 5140:2021	ISO 15489-1:2016
Хамрах хүрээ	Төрийн байгууллагын албан хэрэг хөтлөлт	Бүх төрлийн байгууллагын баримт бичгийн менежмент
Анхаарлын төв	Баримт бичгийн хэлбэр, бүрдэл, загвар	Баримт бичгийн удирдлагын систем, үйл явц
Бүрдлийн тоо	28 тодорхой бүрдэл	Ерөнхий зарчмууд, тодорхой бүрдлийн жагсаалт байхгүй
Техникийн шаардлага	Маш нарийвчилсан (хэмжээ, фонт, байршил)	Ерөнхий, байгууллагын хэрэгцээнд тохируулах уян хатан
Цахим орчинтой уялдаа	Хязгаарлагдмал	ISO 16175, ISO 22428 зэрэг цахим орчны стандартуудтай уялдсан

Харьцуулалтаас үзэхэд MNS 5140 стандарт нь баримт бичгийн хэлбэр, бүрдлийн хувьд маш нарийвчилсан шаардлага тавьдаг бол ISO 15489 нь удирдлагын систем, үйл явцад илүү анхаардаг. MNS 5140 стандарт нь цахим орчин, бүтэцжүүлсэн өгөгдлийн удирдлагад хангалттай анхаарал хандуулаагүй байна.

5.3.Стандартын хэрэгжилтийн үнэлгээ

Судалгааны явцад Монгол улсын төрийн байгууллагуудад MNS 5140 стандартын хэрэгжилтийн түвшинг хэд хэдэн үзүүлэлтээр үнэлэв. Хүснэгт 2-д үр дүнг харуулав.

Хүснэгт 2. Стандартын хэрэгжилтийн үнэлгээ

Үзүүлэлт	Хэрэгжилтийн түвшин (%)
Баримт бичгийн бүрдлийн бүрэн бүтэн байдал	85.2
Хэвлэмэл хуудасны загварын нэгдмэл байдал	76.8
Баримт бичгийн бүртгэлийн систем	70.4
Цахим хэлбэрээр боловсруулах	48.6
Стандартын талаарх мэдлэг, сургалтын хамралт	62.3

Стандартын хэрэгжилтийн гол амжилт нь баримт бичгийн бүрдлийн хувьд MNS 5140:2021 стандартын үндсэн шаардлагыг хангаж байгаа явдал юм.

Бүртгэлийн дугаар олгох, он, сар, өдрийн тэмдэглэл, хариуцсан гүйцэтгэгчийн гарын үсэг зэрэг шаардлагууд биелэгддэг. Гэвч цахим хэлбэрээр боловсруулалт 50 хувьд хүрэхгүй байгаа нь цахим шилжилтийн томоохон бэрхшээлийг харуулж байна. Мөн стандартын хэрэгжилтэд сургалтын хамралт хангалтгүй байгаа нь ажиглагдсан.

6.ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭГ

6.1.Стандартчилалын өнөөгийн тулгамдсан асуудлууд

Судалгааны үр дүнгээс харахад Монгол улсын удирдлагын баримт бичгийн стандартчилалд гурван үндсэн асуудал илэрч байна.

1. Нэгдүгээрт, цахим шилжилтийн саатал. Цахим хэлбэрээр боловсруулагддаг баримт бичгийн эзлэх хувь 50 хувьд хүрэхгүй байгаа нь маш бага үзүүлэлт юм. Үүнд хэд хэдэн шалтгаан бий: (1) нууцлалын шаардлагаас үүдэлтэй техникийн хязгаарлалт, (2)

цахим гарын үсгийн хэрэглээ хангалтгүй, (3) хуучин цаасан системд хэт хамааралтай байх, (4) санхүүжилт, дэд бүтцийн дутмаг байдал. Цахим гарын үсгийн тухай хууль батлагдсан хэдий ч 354,739 тоон гарын үсэг олгогдсон боловч практик хэрэглээ нь хязгаарлагдмал хэвээр байна (MDDIC, 2025). Энэ нь зөвхөн техникийн бус, соёлын өөрчлөлт шаарддаг асуудал юм.

2. Хоёрдугаарт, стандартын хяналт, хэрэгжилтийн сул механизм. Бүх шатны байгууллагуудад нэгдмэл хэв загвар ашиглах, баримт бичгийн бүрдлийг тогтмол шалгаж байх механизм хангалтгүй. Архивын ерөнхий газраас зохион байгуулдаг сургалтууд (Архивын ерөнхий газар, 2024) стандартын ач холбогдлыг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн боловч тогтмол бус, төвлөрсөн бус байдлаар явагддаг. Стандартын хэрэгжилтийг үнэлэх тодорхой үзүүлэлтийн систем байхгүй, хариуцлагын механизм сул байгаа нь хэрэгжилтийн түвшин бага байх нэг шалтгаан болж байна.

3. Гуравдугаарт, шинэ технологитой уялдах чадваргүй байдал. MNS 5140 стандарт нь цаасан дээр суурилсан уламжлалт баримт бичгийн загварыг тодорхойлсон бөгөөд бүтэцжүүлсэн өгөгдөл, үүлэн систем, хиймэл оюун ухаан зэрэг шинэ технологиудын шаардлагыг хангалттай тусгаагүй байна. ISO/TR 8344:2024 техникийн тайланд тэмдэглэснээр, дижитал хувирлын эрин үед баримт бичгүүд улам бүр бүтэцжүүлсэн өгөгдлийн форматаар бий болж байгаа нь баримт бичгийн удирдлагын стандартад шинэ шаардлага тавьж байна (International Organization for Standardization, 2024).

6.2.ЦААШДЫН ХӨГЖЛИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА

Олон улсын туршлага, технологийн хөгжлийн хандлагад тулгуурлан удирдлагын баримт бичгийн стандартчилалын цаашдын хөгжлийг дараах чиглэлээр төсөөлж болно.

Нэгдүгээр чиглэл: Цахим баримт бичгийн удирдлагын систем (ERMS) руу шилжих. Цаасан дээр суурилсан баримт бичгийн удирдлагаас бүрэн цахим системд шилжих нь зайлшгүй шаардлага болж байна. Цахим баримт бичгийн удирдлагын систем (Electronic Document Management System, EDMS) нь баримт бичгийн амьдралын мөчлөгийг бүрэн цахим орчинд явуулах, алсын зайнаас хандах, хамтын ажиллагааг дэмжих, хувилбар хянах, хайлтыг түргэн шуурхай болгох боломжийг олгодог. ISO 16175 стандарт нь цахим орчны баримт бичгийн удирдлагын системд тавигдах шаардлагыг тодорхойлдог (International Organization for Standardization, 2011).

Хоёрдугаар чиглэл: Бүтэцжүүлсэн өгөгдлийн орчинд баримт бичгийг удирдах. ISO/TR 8344:2024-д тодорхойлсончлон, реляц бааз, түгээмэл өгөгдлийн системүүд, өв уламжлалын баазууд зэрэг нь баримт бичгийн удирдлагын шинэ сорилтуудыг үүсгэж байна. Эдгээр сорилтыг шийдвэрлэхийн тулд өгөгдлийн үнэн зөв, бүрэн бүтэн байдлыг хангах, өв уламжлалын системүүдийг удирдах, түгээмэл өгөгдлийн системүүдийн засаглалыг хангах шаардлагатай (International Organization for Standardization, 2024).

Гуравдугаар чиглэл: Хиймэл оюун ухаанд суурилсан шийдлүүд. AI нь баримт бичгийн менежментэд дараах чиглэлээр хувьсгал хийж байна: (1) баримт бичгийн автомат ангилал, шошгололт, (2) байгалийн хэл боловсруулалт ашиглан агуулгад дүн шинжилгээ хийх, (3) таамаглалт аналитик ашиглан баримт бичгийн хадгалалтын хугацааг тодорхойлох, (4) хэт их, хуучирсан, ач холбогдолгүй өгөгдлийг автоматаар шүүх (KMWorld, 2025; SJSU, 2025). AI нь “заавал байх ёстой” хэрэгсэл болж, баримт бичгийн архивлалт нь зөвхөн дагаж мөрдөлт биш, стратегийн хөрөнгө болж хувьсаж байна.

Дөрөвдүгээр чиглэл: Блокчэйн ба баримт бичгийн бүрэн бүтэн байдал. Блокчэйн технологи нь баримт бичгийн үнэн зөв, бүрэн бүтэн байдлыг хангах, хуурамчаас хамгаалах, өөрчлөлтийн түүхийг ил тод хадгалах зорилгоор ашиглагдаж эхэлсэн. 2025 он гэхэд блокчэйн нь криптовалютаас давж, баримт бичгийн хадгалалтын “чимээгүй хувьсгал” болж байна (PTFS, 2025). Ялангуяа эрх зүйн хүчинтэй баримт бичгүүдийн хувьд блокчэйн нь маш чухал ач холбогдолтой болох хандлагатай.

Тавдугаар чиглэл: Стандартын шинэчлэл ба нэгдэл. MNS 5140 стандартыг ISO 15489, ISO 30301, ISO 16175 зэрэг олон улсын стандартуудтай уялдуулан шинэчлэх, цахим орчин, бүтэцжүүлсэн өгөгдөл, хиймэл оюун ухааны шаардлагыг тусгасан шинэ хувилбарыг боловсруулах шаардлагатай байна. Монгол улс “Цахим засаглал” хөтөлбөрийн хүрээнд төрийн үйлчилгээг цахим болгох, баримт бичгийн урсгалыг дижиталчлах ажлыг хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд эдгээр хүчин чармайлтыг стандартчилалын шинэчлэлтэй уялдуулах нь чухал юм.

6.3. СУДАЛГААНЫ ХЯЗГААРЛАЛТ

Энэхүү судалгаа нь голчлон Монгол улсын MNS 5140 стандарт болон ISO 15489 стандартад төвлөрсөн. Бусад орны үндэсний стандартуудтай харьцуулсан шинжилгээ хийгээгүй. Мөн судалгаанд тоон арга зүйг хэрэглэх боломж хязгаарлагдмал байсан тул стандартын хэрэгжилтийн үнэлгээ нь чанарын шинжилгээнд илүү тулгуурласан. Цаашдын судалгаагаар бусад орны туршлагыг харьцуулсан судалгаа хийх, стандартын хэрэгжилтийн эдийн засгийн үр ашгийг тооцох, AI, блокчэйн зэрэг шинэ технологийн нэвтрэлтийн бодит үр дүнг судлах шаардлагатай байна.

7. ДҮГНЭЛТ

Удирдлагын баримт бичгийн төрөл, хэлбэр, загварын стандартчилал нь төрийн захиргааны үйл ажиллагааны үр нөлөө, хууль ёсны байдал, ил тод байдлыг хангах үндсэн нөхцөл юм. MNS 5140:2021 стандарт нь баримт бичгийн 31 төрлийг гурван үндсэн ангилалд багтаан, 28 бүрдлийг тодорхойлсон нь олон улсын жишигт нийцэж байна. Стандартын хэрэгжилтэд баримт бичгийн бүрдлийн шаардлага хангагдаж байгаа нь амжилт боловч цахим шилжилтийн саатал, стандартын хяналтын сул механизм, шинэ технологитой уялдах чадваргүй байдал зэрэг асуудлууд илэрч байна.

Цаашдын хөгжлийн чиг хандлагын хувьд дараах зүйлсийг анхаарах шаардлагатай байна:

1. Цахим баримт бичгийн удирдлагын системд шилжих. Нууцлал хангасан дотоод сүлжээ, цахим гарын үсэг, цахим тамганы дэд бүтцийг бүрдүүлж, баримт бичгийн амьдралын мөчлөгийг бүрэн цахим орчинд явуулах боломжийг бүрдүүлэх.
2. Стандартын шинэчлэл. MNS 5140 стандартыг ISO 15489, ISO 30301, ISO 16175 зэрэг олон улсын стандартуудтай уялдуулан шинэчлэх, бүтэцжүүлсэн өгөгдлийн орчин, хиймэл оюун ухааны шаардлагыг тусгасан шинэ хувилбарыг боловсруулах.
3. Стандартын хэрэгжилтийн хяналтыг бэхжүүлэх. Бүх шатны байгууллагуудад нэгдмэл хэв загвар ашиглах, баримт бичгийн бүрдлийг тогтмол шалгаж байх механизм бий болгох, стандартын хэрэгжилтийг үнэлэх үзүүлэлтийн системийг боловсруулах.
4. Сургалтын тогтолцоог бэхжүүлэх. Албан хаагчдын стандартын мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх сургалтыг тогтмол, төвлөрсөн байдлаар зохион байгуулах, цахим сургалтын платформыг нэвтрүүлэх.

Цаашдын судалгаагаар бусад орны үндэсний стандартуудтай харьцуулсан шинжилгээ хийх, стандартын хэрэгжилтийн эдийн засгийн үр ашгийг тооцох, AI, блокчэйн зэрэг шинэ технологийн нэвтрэлтийн бодит үр дүнг судлах нь зүйтэй.

8. АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. American Psychological Association. (2020). *Publication manual of the American Psychological Association* (7th ed.).
2. Архивын ерөнхий газар. (2024, 4 сарын 30). *Архив, албан хэрэг хөтлөлтийн сургалт зохион байгуулагдлаа*.
3. DQIndia. (2025, 10 сарын 14). Rethinking records management for a hybrid world. *DQIndia*.
4. International Organization for Standardization. (2011). *ISO 16175-1:2010 Information and documentation — Principles and functional requirements for records in electronic office environments — Part 1: Overview and statement of principles
5. International Organization for Standardization. (2016). *ISO 15489-1:2016 Information and documentation — Records management — Part 1: Concepts and principles*.
6. International Organization for Standardization. (2019). *ISO 30301:2019 Information and documentation — Management systems for records — Requirements*.
7. International Organization for Standardization. (2024). *ISO/TR 8344:2024(en) Information and documentation — Issues and considerations for managing records in structured data environments*.
8. KMWorld. (2025, 12 сарын 8). ViewPoints: AI and records management. *KMWorld*.
9. MDDIC. (2025, 8 сарын 13). Цахим гарын үсгийн тухай хууль батлагдсанаас хойш бүртгэлийн байгууллагаас 354.739 тоон гарын үсгийг олгосон ч хэрэглээ хангалтгүй хэвээр байгаа юм. *MDDIC*.
10. Монгол Улсын Стандартчилал, хэмжил зүйн газар. (2021). *Баримт бичгийн стандарт MNS 5140:2021*. Норм нормативын сан.
11. PTFS. (2025, 12 сарын 12). Archive technologies used in 2025. *PTFS*.
12. SafetyCulture. (2024, 8 сарын 1). A quick guide to ISO 15489. *SafetyCulture*.
13. SJSU School of Information. (2025, 11 сарын 20). AI, archives, and the future of information governance. *SJSU iSchool*.
14. Содцэцэг, Д. (2023). *Баримт бичгийн стандарт MNS5140-2021 Архив, албан хэрэг хөтлөлт*.
15. Цахим хөгжил, инновац, харилцаа холбооны яам. (2019, 10 сарын 4). “Цахим засаглал” буюу шавхагдашгүй баялгаа монголчууд ашиглаж эхэлнэ.

БНЭУ-ЫН ХУУЛЬ САХИУЛАХ САЛБАРТ ХИЙМЭЛ ОЮУНЫГ АШИГЛАЖ БУЙ ТУРШЛАГА:

Ц.Байгаль

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Удирдлагын академийн Удирдахуйн ухаан, аюулгүй байдлын удирдлага, стратегийн тэнхимийн дэд профессор, цагдаагийн хошууч

Товч агуулга. Хураангуй. Хиймэл оюун дэлхийн улс орнуудын хууль сахиулах салбарт хурдацтай нэвтэрч байна. Бүгд найрамдах Энэтхэг Улс (БНЭУ) хиймэл оюунд (AI) суурилсан цагдаа, дотоодын аюулгүй байдлын тогтолцоог нэвтрүүлж буй туршлагаараа тэргүүлэгч улсуудын нэг болоод байна. Иймээс БНЭУ-ын хууль сахиулах салбарт хиймэл оюуны технологийг хэрхэн нэвтрүүлж буй үйл явцыг судалж, дотоод аюулгүй байдал, засаглал, шударга ёсны хэрэгжилтэд үзүүлж буй үр нөлөөг авч үзлээ.

Хууль сахиулах салбарт хиймэл оюуныг мөрдөн шалгах ажиллагааны үед таамаглал дэвшүүлэх, царай таних, ухаалаг хяналтын систем, кибер гэмт хэргийг илрүүлэх, өгөгдлийг нэгтгэдэг платформууд болох гэмт хэрэг ба гэмт хэрэгтнийг хянах систем (CCTNS)-ийн чиглэлээр өргөн ашиглаж байна. Түүнчлэн, хиймэл оюуныг нэвтрүүлэх чиглэлээр засгийн газраас тодорхой бодлогыг энэ салбарт барьж “Ухаалаг цагдаа”, “Цахим засаглал” зэрэг хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж байна.

Энэхүү судалгааны ажил хиймэл оюуныг нэвтрүүлснээр бүтээмжийг нэмэгдүүлж, мэдээллийг түргэн шуурхай олборлох, гэмт хэргийн илрүүлэлтэд гарч буй тодорхой ахиц дэвшлийг үнэлэхийн зэрэгцээ хувь хүний нууцлал, алгоритмын алдаа, өгөгдлийн аюулгүй байдал болоод хууль эрх зүйн талаас тулгамдаж буй асуудлуудыг авч үзнэ.

БНЭУ-ын Хууль сахиулах салбарт хиймэл оюуныг нэвтрүүлж буй туршлагаас харахад тус улсын дотоод аюулгүй байдлын салбарыг бэхжүүлэхэд эерэг үр дүнтэй байгаа нь судалгаанаас харагдаж байгаа боловч хиймэл оюуныг ашиглахад чиглэсэн хууль эрх зүйн орчныг илүү боловсронгуй болгох, хэрэглээний ёс зүйг анхаарах, институтийн чадавхыг бэхжүүлэхэд онцгой анхаарах шаардлага тулгамдаж байгаа нь харагдаж байна. Тиймээс судалгааны ажлын төгсгөлд хууль сахиулах салбарт хиймэл оюуны хариуцлагатай хэрэглээг нэвтрүүлэхэд чиглэсэн бодлогын чанартай зөвлөмжийг тусгасан болно.

Түлхүүр үгс: Хиймэл оюун, хууль сахиулах үйл ажиллагаа, дотоод аюулгүй байдал, хяналт гэх мэт.

Abstract

India is becoming a major adopter of AI-driven police and security frameworks as artificial intelligence (AI) continues to revolutionize law enforcement systems worldwide. The integration of AI technology in India's law enforcement management sector is critically examined in this article, along with the consequences for internal security, governance, and the administration of justice. Predictive policing, facial recognition systems, intelligent surveillance networks,

cybercrime detection tools, and data integration platforms like the Crime and Criminal Tracking Network and Systems (CCTNS) are just a few of the important AI applications covered in this paper. Additionally, it examines the institutional and governmental frameworks—such as smart police initiatives and digital governance initiatives that are driving the use of AI in India. Moreover, the research assesses the advantages of integrating AI, including increased productivity, real-time intelligence collection, and better criminal

detection while critically addressing associated challenges including privacy concerns, algorithmic bias, data security risks, and legal accountability gaps. Based on secondary sources, the study argues that while AI has the potential to significantly strengthen India's internal security architecture, its effective implementation requires robust regulatory frameworks, ethical safeguards, and institutional capacity building. The article concludes by recommending policy reforms to ensure responsible AI governance in law enforcement.

Keywords: Artificial Intelligence, law enforcement, internal security, surveillance etc.

1. Introduction

Artificial Intelligence (AI) has become one of the most significant technological developments influencing governance, public administration, and national security in the twenty-first century (Agarwal & Nene, 2025). Governments worldwide are increasingly adopting AI-driven systems to enhance efficiency, automate decision-making processes, and improve the capacity of state institutions to manage complex challenges. In the domain of law enforcement, AI technologies have begun to transform traditional policing methods by enabling data-driven investigations, predictive analytics, and automated surveillance systems (Indian Express, 2024).

India, one of the world's largest democracies and fastest-growing digital economies, faces a wide range of internal security challenges. These include terrorism, insurgency, cybercrime, organized crime, and large-scale public events requiring sophisticated crowd management (Vision IAS, 2026). To address these challenges, Indian law enforcement agencies have increasingly

integrated advanced technologies, particularly AI, into policing operations (Transline India, 2024).

The adoption of AI in India's law enforcement sector is part of a broader governmental initiative to modernize policing and strengthen national security (Oxford Institute of Technology and Justice, 2025). AI technologies are currently used for facial recognition, automated surveillance, crime pattern analysis, digital forensics, and intelligence gathering (Singh & Dhiman, 2025). These systems allow police agencies to process vast amounts of data, detect suspicious patterns, and respond more rapidly to potential threats. For example, AI-powered facial recognition systems are used to analyze surveillance footage and identify suspects by matching images with criminal databases (Transline India, 2024). Police agencies also employ AI-enabled analytics platforms capable of integrating data from multiple sources such as criminal records, biometric databases, and social media networks (Indian Express, 2024). These systems enhance investigative efficiency and improve coordination among law enforcement agencies.

Furthermore, large national databases and intelligence platforms such as the National Intelligence Grid allow investigators to access extensive datasets—including travel records, bank transactions, and communication information—to track organized crime and terrorism networks (Wikipedia contributors, 2025a).

Despite these advancements, the growing reliance on AI in policing also raises critical questions about privacy, legal oversight, and algorithmic bias (Agarwal & Nene, 2025). The absence of comprehensive legal frameworks governing AI-based surveillance and facial recognition technologies has sparked debate among

policymakers, scholars, and civil society organizations (Vision IAS, 2026).

1. Methodology

This study adopts a doctrinal and qualitative research design to examine the role of Artificial Intelligence (AI) in India's law enforcement sector and its implications for internal security. The doctrinal approach is particularly suitable for analyzing legal frameworks, policy developments, and institutional mechanisms governing the use of AI in policing (Agarwal & Nene, 2025). In addition, a qualitative analytical method is employed to interpret the impact of AI technologies on law enforcement practices, including surveillance, predictive policing, and crime investigation. The research is primarily exploratory and descriptive in nature, aiming to provide a comprehensive understanding of how AI is integrated into India's law enforcement management system and how it contributes to strengthening internal security (Oxford Institute of Technology and Justice, 2025).

The study relies exclusively on secondary data sources, which are systematically collected from credible academic, governmental, and institutional publications. These sources include:

- Peer-reviewed journal articles and working papers on AI and law enforcement (Singh & Dhiman, 2025)
- Government reports, policy documents, and official publications related to policing and AI adoption (Vision IAS, 2026)
- Reports and articles from recognized research institutions and think tanks (Oxford Institute of Technology and Justice, 2025)
- Reputable news sources and analytical reports discussing contemporary developments in AI-based policing (Indian Express, 2024)

- Technical and industry reports on surveillance systems and AI tools used in policing (Transline India, 2024)

- Open-source databases and informational repositories related to national security infrastructure such as NATGRID (Wikipedia contributors, 2025a)

It is deemed that the use of diverse secondary sources ensures a comprehensive and balanced understanding of the subject.

In terms of collecting data for the study used a systematic literature review approach. Relevant literature was identified using keywords such as "Artificial Intelligence in law enforcement," "AI policing in India," "predictive policing," "facial recognition systems," and "internal security in India." The selection of sources was based on the following criteria: relevance to AI applications in law enforcement, credibility of the source, and recency of publication etc. This method allowed the researcher to gather comprehensive information on technological developments, policy frameworks, and practical applications of AI in policing.

The study employs a thematic and analytical framework to examine the integration of AI in India's law enforcement sector. The analysis is structured around the following key themes including Technological Applications of AI (e.g., facial recognition, surveillance, predictive policing), Institutional and Policy Frameworks (e.g., CCTNS, NATGRID, Digital India initiatives), impact on Internal Security (e.g., crime prevention, counterterrorism, intelligence gathering), and challenges and ethical concerns (e.g., privacy, algorithmic bias, legal gaps).

Comparative and interpretative approach is used to assess how these factors interact and influence the effectiveness of

AI in law enforcement (Agarwal & Nene, 2025).

Despite its comprehensive scope, the study has certain limitations as follows:

- The research is based solely on secondary data, which may limit access to real-time operational insights.

- The lack of empirical or field-based data restricts the ability to measure the actual effectiveness of AI systems in policing.

- Rapid technological developments in AI may render some findings subject to change over time.

Since the research is based on publicly available secondary data, no human subjects were involved, and no ethical clearance was required. However, the study remains sensitive to issues of privacy, surveillance, and civil liberties, which are critically examined within the analysis (Vision IAS, 2026).

2. Result

India's law enforcement sector consists of several main systems, with Central Agencies handling specific offenses and issues pertaining to national security, while State police forces are principally in charge of upholding daily law and order. Police are classified as "State Subjects" under India's federal system, which means that each state has main control over policing. To guarantee internal security, stop criminal activity, and uphold public order, state police forces and Central Armed Police Forces (CAPFs) work together.

Every state and union territory has its own police force, whose duties include investigating crimes and upholding law and order inside their borders. Indian Police Service (IPS) is essential to maintain administrative unity.

The Ministry of Home Affairs oversees a number of government agencies that deal with specific types of criminal activity. The

Central Bureau of Investigation (CBI) is in charge of looking into significant crimes, including corruption and big economic misdeeds. Cases involving cross-border and national security threats are handled by the National Investigation Agency (NIA), which specializes in counterterrorism. Furthermore, the Central Armed Police Forces (CAPFs) have vital duties in safeguarding important infrastructure, securing borders, and preserving internal security. These units include the Central Industrial Security Force (CISF), the Border Security Force (BSF), and the Central Reserve Police Force (CRPF).

The Enforcement Directorate (ED), which operates under the Ministry of Finance and handles crimes pertaining to money laundering and breaches of foreign exchange laws, oversees economic law enforcement independently (Police Act, 1861).

The government of India began integrating technology into governance and policing in the early 2000s. The most important initiative was the Crime and Criminal Tracking Network and Systems (CCTNS), launched in 2009 under the National e-Governance Plan. Its objective was to digitize police records and connect police stations across the country into a centralized database system and this marked the first major step toward data-driven policing. This phase focused mainly on digitization and database creation, laying the foundation for future AI integration.

The second important phase was Digital Transformation from 2014 onward. A major turning point came in 2014 with the launch of the Digital India Programme. The phase was officially launched in 2015, it aimed to transform India into a digitally empowered society and knowledge economy. It significantly accelerated the use of data analytics, cloud computing, and

AI in governance, including law enforcement. It promoted smart policing, e-governance platforms, and digital infrastructure. This is widely considered the most important national initiative driving technological adoption, including in policing (Kumar & Bansal, 2020).

From 2016 to the present, Smart Policing and AI Integration Phase was adopted in the country. Following Digital India, the government introduced several initiatives focused specifically on modern policing. The Smart Policing Initiative India emphasized strict and sensitive, Modern and Mobile policing and encouraged the use of AI, surveillance systems, and predictive analytics. The phased also experienced National Intelligence Grid (NATGRID) which was integrated databases from multiple agencies and enabled real-time intelligence sharing for counterterrorism. Another important system initiated was Integrated Criminal Justice System (ICJS). This system connected police, courts, prisons, and forensic systems and facilitated data sharing and digital case management. Finally, expansion of AI-based surveillance and facial recognition systems thoroughly being adopted (Ministry of Home Affairs [MHA], 2019). This system is used in major cities for crowd monitoring, crime detection, and investigation.

India's adoption of technological advancement in law enforcement sector specifically began with digitization efforts in the early 2000s, particularly through CCTNS (2009), and significantly accelerated after the launch of the Digital India Programme in 2015, which laid the foundation for AI-driven policing and smart governance systems.

India is the biggest democratic country in the world. An extensive research exists comparing crime levels across governance systems, often linking lower

crime rates in socialist or autocratic regimes to stricter social control, reduced inequality, or high surveillance. Whereas, research indicates that democracy's impact on crime is not uniform, as different types of democracy (participatory, liberal) are linked to different crime types.

India has natural advantage of having better technology with its massive, young, and skilled STEM talent pool, a thriving startup ecosystem, and strong government initiatives like Digital India, UPI, and Production Linked Incentives (PLI). Significant investments in AI, space tech, and a large, digitally active population accelerate this growth, transitioning India from an IT services hub to a global innovation hub.

Энэтхэгийн технологийн хөгжил бүхий л салбарт үсрэнгүй хөгжиж байгаа нь хууль сахиулах салбарт ч мөн хөгжих үндэс болж байна.

2.1 Conceptual Framework: AI and Law Enforcement

Artificial Intelligence refers to computational systems designed to perform tasks that typically require human intelligence, such as pattern recognition, natural language processing, decision-making, and predictive analysis (Agarwal & Nene, 2025). In law enforcement, AI systems are applied to analyze large datasets, detect patterns of criminal behavior, automate investigative processes, and enhance surveillance capabilities (Singh & Dhiman, 2025).

AI technologies used in policing generally fall into several categories:

1. Facial Recognition Technology (FRT) – systems that identify individuals by comparing facial features with biometric databases

2. Predictive Policing Algorithms – systems that analyze crime data to forecast potential criminal activity

3. AI-enabled Surveillance Systems – intelligent CCTV networks capable of detecting suspicious behavior or objects

4. Digital Forensics and Evidence Analysis – AI tools used to process forensic evidence, digital data, and communication records

5. Cybercrime Detection Systems – machine learning algorithms designed to detect fraudulent transactions, hacking activities, and online scams

These technologies allow law enforcement agencies to transition from reactive policing methods toward proactive, intelligence-driven policing strategies (Oxford Institute of Technology and Justice, 2025).

2.2 Evolution of AI in India's Law Enforcement System

India's adoption of AI in law enforcement has evolved gradually over the past decade. The initial phase involved the digitization of police records and the creation of centralized databases (Vision IAS, 2026). The government launched several digital initiatives to improve data sharing among police departments, which later became the foundation for AI-driven systems (Oxford Institute of Technology and Justice, 2025).

One of the most significant initiatives is the Crime and Criminal Tracking Network and Systems (CCTNS), a nationwide platform connecting thousands of police stations across the country (Indian Express, 2024). The system enables police agencies to store and access digital records of crimes, suspects, and investigations. By integrating these databases with AI tools, investigators can analyze patterns and identify connections between criminal activities (Vision IAS, 2026).

The development of integrated command and control centers in major cities further expanded the use of AI in policing (Transline India, 2024). These centers collect data from thousands of CCTV cameras and employ AI algorithms to analyze live video feeds, detect suspicious activities, and provide real-time alerts to police personnel (Indian Express, 2024). In addition to urban surveillance systems, AI technologies are increasingly used in counterterrorism operations, border security, and intelligence gathering (Singh & Dhiman, 2025). For instance, AI-enabled security grids have been introduced in sensitive regions where predictive analytics and drone surveillance help security forces monitor suspicious activities and prevent infiltration attempts (Vision IAS, 2026).

2.3 Major AI Technologies Used in Indian Law Enforcement Facial Recognition Systems

Facial recognition technology is one of the most widely used AI tools in India's law enforcement sector (Transline India, 2024). These systems analyze facial features captured by surveillance cameras and compare them with existing biometric databases to identify suspects. Police departments use facial recognition to track criminals, locate missing persons, and monitor large public gatherings (Indian Express, 2024). For example, AI-enabled facial recognition systems have been deployed in major cities to scan surveillance footage and match faces with criminal records, enabling faster identification of suspects (Vision IAS, 2026). However, critics argue that facial recognition systems raise serious privacy concerns, particularly when deployed without clear legal frameworks regulating their use (Agarwal & Nene, 2025).

Systems

AI-enabled surveillance systems are widely used in Indian cities to monitor public spaces, transportation hubs, and high-security zones (Transline India, 2024). These systems combine high-resolution CCTV cameras with machine learning algorithms capable of detecting unusual behavior and suspicious activities. AI-driven command centers can monitor thousands of camera feeds simultaneously and automatically alert police officers to potential threats (Indian Express, 2024). AI surveillance has also been deployed during large public events to manage crowds and prevent accidents (Vision IAS, 2026).

Predictive Policing and Crime Analytics

Predictive policing is another important application of AI in law enforcement. Machine learning algorithms analyze historical crime data to identify patterns and forecast future crimes. These systems allow police departments to allocate resources more efficiently and deploy patrol units in high-risk areas.

National Data Integration Platforms

The National Intelligence Grid (NATGRID) connects multiple government databases and allows agencies to access information such as travel records and financial transactions. By integrating data from multiple sources, NATGRID enables complex investigations and improves intelligence capabilities (Vision IAS, 2026).

AI-Based Cybercrime Investigation Tools

AI technologies are increasingly used to detect cybercrime, including fraud, phishing, and identity theft (Singh & Dhiman, 2025). AI tools can also detect deepfakes and manipulated media, which pose emerging threats to national security (Zero Defend Security, 2025).

Role of AI in Strengthening Internal Security

AI enhances internal security by improving surveillance, enabling predictive policing, and strengthening intelligence systems (Vision IAS, 2026). It allows faster crime detection, improved investigation

efficiency, and better resource allocation (Oxford Institute of Technology and Justice, 2025).

3. Discussion

The findings indicate that the adoption of artificial intelligence (AI) in Indian law enforcement has been a gradual yet transformative process, rooted in early efforts toward digitization and data centralization. The transition from manual record-keeping to integrated digital systems, such as the Crime and Criminal Tracking Network and Systems (CCTNS), reflects a foundational shift that enabled the effective deployment of AI technologies. This evolution highlights the critical role of data infrastructure in facilitating advanced analytical capabilities within law enforcement systems. The integration of AI with centralized databases has significantly enhanced the ability of law enforcement agencies to detect patterns and establish connections across criminal activities. This supports existing literature suggesting that data-driven policing improves investigative efficiency and decision-making. However, the effectiveness of such systems largely depends on the quality, accuracy, and interoperability of the underlying data, raising concerns about inconsistencies across regions and departments.

The expansion of Integrated Command and Control Centres (ICCCs) demonstrates how AI-powered surveillance has strengthened real-time monitoring and rapid response capabilities. By processing large volumes of CCTV data, these systems reduce human dependency and enable proactive policing. At the same time, this shift toward mass surveillance introduces important ethical considerations, particularly regarding the balance between public safety and individual privacy. The absence of comprehensive regulatory frameworks may increase the risk of misuse or overreach.

Facial recognition technology, while highly effective in identifying suspects and locating missing persons, remains one of the most controversial AI

applications in law enforcement. The results suggest that its widespread use has improved operational efficiency; however, concerns related to privacy, consent, and potential bias in algorithmic decision-making cannot be overlooked. This aligns with broader global debates on the need for transparency and accountability in AI systems.

Similarly, predictive policing and crime analytics offer significant advantages in resource allocation and crime prevention. By forecasting potential crime hotspots, law enforcement agencies can adopt a more proactive approach. Nevertheless, these systems may inadvertently reinforce existing biases if trained on historically skewed data, potentially leading to discriminatory practices. This highlights the importance of ensuring fairness and inclusivity in AI model design.

The role of platforms such as the National Intelligence Grid (NATGRID) underscores the growing importance of inter-agency collaboration and data integration in strengthening national security. While such systems enhance intelligence capabilities, they also raise concerns about data privacy and surveillance overreach, particularly when sensitive personal information is involved.

AI-based cybercrime investigation tools represent a crucial response to the rising complexity of digital threats. The ability to detect fraud, phishing, and deepfake content demonstrates the adaptability of AI in addressing emerging security challenges. However, as cybercriminals also adopt advanced technologies, law enforcement agencies must continuously update their tools and strategies to remain effective. Overall, the results suggest that AI has significantly contributed to strengthening internal security by improving surveillance, enhancing investigative efficiency, and enabling predictive capabilities. However, these benefits are accompanied by challenges related to privacy, ethical

governance, data quality, and algorithmic bias. Therefore, the successful integration of AI in law enforcement requires not only technological advancement but also robust legal frameworks, institutional accountability, and continuous oversight to ensure responsible and equitable use.

4. Conclusion

The study demonstrates that the integration of artificial intelligence (AI) into Indian law enforcement has significantly transformed policing practices over the past decade. Beginning with the digitization of records and the development of centralized databases, the evolution toward AI-driven systems has enhanced the efficiency, accuracy, and responsiveness of law enforcement agencies. Initiatives such as CCTNS, Integrated Command and Control Centres, and NATGRID have created a robust technological ecosystem that supports data-driven decision-making.

AI technologies including facial recognition, predictive policing, surveillance systems, and cybercrime detection tools have contributed to faster crime detection, improved investigation processes, and strengthened internal security. These advancements enable law enforcement agencies to move from reactive to proactive policing strategies, ultimately improving public safety outcomes.

However, the study also highlights that the adoption of AI is accompanied by significant ethical, legal, and operational challenges. Issues related to privacy, data protection, algorithmic bias, and lack of regulatory frameworks remain critical concerns. Therefore, while AI offers substantial benefits, its long-term effectiveness depends on the establishment of transparent governance mechanisms and responsible implementation practices.

5. Recommendations

Based on the findings, the following recommendations are proposed to enhance the effective and ethical use of AI in law enforcement: establish comprehensive legal framework. There is a need for clear and

robust laws governing the use of AI technologies, particularly facial recognition and surveillance systems, to ensure accountability and protect citizens' privacy rights.

Law enforcement agencies should adopt strict data protection protocols, including secure storage, controlled access, and data minimization practices, to prevent misuse of sensitive information. Also the use of AI systems should be transparent, with mechanisms for auditing algorithms and decision-making processes. Independent oversight bodies can help monitor the ethical use of AI technologies. Moreover, address Algorithmic Bias and Fairness is another important aspect needs to be addressed. AI systems must be regularly tested and updated to minimize biases. Diverse and representative datasets should be used to ensure fairness in predictive policing and facial recognition applications. Along with that enhancing training and capacity building to maximize the effectiveness of these technologies and reduce over-reliance on automated systems, promote inter-agency collaboration, improved coordination among various law

enforcement and intelligence agencies can enhance the effectiveness of integrated platforms like, and invest in technological infrastructure are deemed equally important.

References

- Agarwal, A., & Nene, M. J. (2025). Incorporating AI incident reporting into telecommunications law and policy: Insights from India. arXiv.
- Indian Express. (2024). As India's law enforcement agencies turn to AI: The potential benefits and risks.
- Oxford Institute of Technology and Justice. (2025). Increasing use of AI across the justice system in India.
- Singh, S., & Dhiman, S. (2025). Cybercrime and computer forensics in the epoch of artificial intelligence in India. arXiv.
- Transline India. (2024). How Indian police use AI CCTV surveillance for public safety.
- Vision IAS. (2026). Artificial intelligence in law enforcement.
- Wikipedia contributors. (2025a). National Intelligence Grid (NATGRID).
- Zero Defend Security. (2025). Vastav AI: Deepfake detection system.

ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН УДИРДЛАГА

МӨНГӨ УГААХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ШАЛТГААН, НӨХЦӨЛИЙН СУДАЛГАА

Н.Бадраа

Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн процессын эрх зүйн тэнхимийн профессор, доктор, цагдаагийн хурандаа

Хураангуй: Мөнгө угаах гэмт хэрэг нь орчин үеийн нийгэм, эдийн засгийн тогтолцоонд ноцтой аюул занал учруулж буй зохион байгуулалттай гэмт хэргийн хамгийн аюултай хэлбэрүүдийн нэг болоод байна. Тус гэмт хэрэг нь зөвхөн улс орны эдийн засгийн аюулгүй байдал, санхүүгийн тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлөхөөс гадна, хууль дээдлэх зарчмыг эвдэж, институцийн итгэлцлийг доройтуулдаг. Монгол Улс нь уул уурхайн салбарын давамгайлал, бэлэн мөнгөний эргэлтийн өндөр түвшин, хил дамнасан санхүүгийн урсгалын өсөлт зэрэг эдийн засгийн бүтцийн онцлогийн улмаас мөнгө угаах эрсдэлд өртөмтгий орны тоонд тооцогддог. Энэхүү судалгааны гол зорилго нь Монгол Улсад мөнгө угаах гэмт хэрэг үүсэн бий болох, тэлэн өргөжих шалтгаан болон нөхцөл байдлыг дотоод болон гадаадын сүүлийн үеийн эрдэм шинжилгээний бүтээл, олон улсын байгууллагуудын тайланд тулгуурлан иж бүрэн шинжилж, бодлогын үр дүнтэй зөвлөмж боловсруулахад оршино. Судалгааны ажилд баримт бичгийн гүнзгий шинжилгээ, олон улсын харьцуулсан дүн шинжилгээ болон статистик мэдээллийн задлан шинжилгээний аргыг хосолж ашигласан. Судалгааны дүнд мөнгө угаах гэмт хэрэгт нөлөөлөх үндсэн хүчин зүйлс болох авлигын түвшин, санхүүгийн хяналтын тогтолцооны сул байдал, хуулийн хэрэгжилтийн доголдол, далд эдийн засгийн өргөн цар хүрээ, олон улсын санхүүгийн нээлттэй орчин зэрэг нь бие биетэйгээ нягт уялдан үйлчилдэг болох нь тогтоогдсон.

Abstract: Money laundering has become one of the most dangerous forms of organized crime, posing a serious threat to modern social and economic systems. This crime not only negatively affects the country's economic security and financial stability, but also undermines the rule of law and undermines institutional trust. Mongolia is considered a country vulnerable to money laundering risks due to its economic structure, including a dominance of the mining sector, high levels of cash circulation, and increasing cross-border financial flows. The main goal of this study is to comprehensively analyze the causes and circumstances of the emergence and expansion of money laundering in Mongolia, based on recent domestic and foreign academic research and reports from international organizations, and to develop effective policy recommendations. The research used a combination of in-depth document analysis, international comparative analysis, and statistical data analysis methods. The study found that the main factors influencing money laundering, including the level of corruption, weak financial control systems, weak law enforcement, the large scale of the shadow economy, and the open international financial environment, are closely intertwined.

Түлхүүр үгс: мөнгө угаах, санхүүгийн гэмт хэрэг, авлига, FATF, AML/CFT тогтолцоо, Монгол Улс

Keywords: money laundering, financial crime, corruption, FATF, AML/CFT framework, Mongolia

Удиртгал

Дэлхийн санхүүгийн тогтолцооны нэгдсэн байдал, технологийн хурдацтай дэвшил болон улс хоорондын эдийн засгийн харилцааны гүнзгийрэлтийн нөхцөлд мөнгө угаах гэмт хэрэг өнөөгийн нийгэмд хамгийн нэн тулгамдсан хэлбэрийн нэг болон хувирч байна. Энэхүү гэмт хэрэг анхнаасаа хар тамхины хар зах зээл болон зохион байгуулалттай гэмт бүлэглэлтэй нэн нягт холбоотойгоор судалгааны анхаарлын төвд оржээ. Гэвч тухайн цаг үеэс өнөөг хүртэлх хугацааны явцад мөнгө угаах гэмт хэрэг нь хамрах хүрээгээ нэлээд тэлж, татварын хуулиас зайлсхийх, төрийн хэмжээнд авлига авах, сайн сайхны аж ахуйд нэвтрэн орох, кибер орчинд гэмт үйл ажиллагаа явуулах, хууль бус уул уурхай болон байгалийн баялгийг шамшигдуулах зэрэг олон хэлбэрийн гэмт үйлдэлтэй холбогдох болсон (Levi & Reuter, 2021). Үүний дүнд мөнгө угаах гэмт хэрэгтэй тэмцэх нь улс орон тус бүрийн дотоодын асуудал байхаа больж, дэлхий нийтийн хэмжээний хамтарсан хүчин чармайлт шаардах олон улсын эрх зүйн тулгамдсан зорилт болон хувирав.

Монгол Улсын хувьд мөнгө угаахтай тэмцэх тогтолцооны нотолгоотой сул байдал нь 2019–2020 онуудад Санхүүгийн арга хэмжээний дагнасан хэсэг (FATF)-ийн хяналтын нэмэлт журмын дагуу "Саарал жагсаалт"-д орсноор олон улсын нийгэмлэгт тодорхой болсон юм. Тус жагсаалтаас 2020 онд гарсан нь авлигатай тэмцэх, санхүүгийн ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх чиглэлд авсан шинэчлэлийн арга хэмжээний үр дүн болоод байгаа боловч тогтолцооны суурь сул талууд бүрэн засагдаагүй хэвээр байна (FATF, 2023). Монгол Улсад уул уурхайн орлогын урсгал, бэлэн мөнгөний өндөр эргэлт, хил орчмын

худалдааны хэт нэрвэгдсэн орчин, санхүүгийн зохицуулалтын хэрэгжилтийн тэгш бус байдал зэрэг нь нийлж, мөнгө угаахыг хөнгөвчлөх таатай нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Иймд мөнгө угаах гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг системтэй, нарийвчлан судлах нь зөвхөн эрдэм шинжилгээний сонирхол биш, харин урьдчилан сэргийлэх үр нөлөөтэй бодлого боловсруулах, хуулийн хэрэгжилтийг бэхжүүлэх, олон нийтийн ухамсрыг дээшлүүлэхэд шийдвэрлэх ач холбогдол бүхий практик шаардлага болоод байна.

1. Онолын үндэслэл

Мөнгө угаах гэмт хэрэг нь эрдэм шинжилгээний тодорхойлолтоороо хууль бус аргаар олж авсан орлогыг хуулийн дагуу олсон мэт харагдуулах, хууль бус гарал үүслийг нь нуун дарагдуулах зорилгоор явуулдаг цогц үйл ажиллагаа гэдгээрээ онцлогтой. Уг үйл явц гурван үндсэн шатаас бүрдэнэ: нэгдүгээрт, хуурамч байршуулалтын шат (placement) буюу хууль бус мөнгийг санхүүгийн тогтолцоонд анх удаа нэвтрүүлэх явдал; хоёрдугаарт, давхарга үүсгэлтийн шат (layering) буюу хөрөнгийн эх үүсвэрийг олон давхар гүйлгээгээр нуун далдлах явдал; гуравдугаарт, нэгтгэлтийн шат (integration) буюу "цэвэрлэгдсэн" мөнгийг хуулийн бизнест нийлүүлэх явдал юм. (Force, 2023)

Санхүүгийн гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг тайлбарлахад хэд хэдэн онолын хандлага өргөн хэрэглэгддэг. Эдийн засгийн боломжийн онол (economic opportunity theory) нь гэмт хэрэг нь хяналт суларч, илрүүлэгдэх магадлал бага байх тусам нэмэгддэг гэж тайлбарладаг. Рационал сонголтын онол (rational choice theory) нь гэмт хэрэгтэн нь боломжит ашиг ба эрсдэлийг тооцоолж шийдвэр гаргадаг гэсэн

таамаглал дэвшүүлдэг. Харин институцийн сул дорой байдлын онол (institutional weakness theory) нь хяналтын байгууллагуудын хүчин чадлын доголдол, эрх мэдлийн шударга бус хуваарилалт, хуулийн хэрэгжилтийн тасалдал зэрэг нь гэмт хэргийн хөгжих тааламжтай орчин бүрдүүлдэг болохыг онцолдог (Unger, 2022). Эдгээр онолуудын нийтлэг дүгнэлт нь нийгэм, эдийн засаг, институцийн ил тод бус байдал болон хяналтын сулрал нь мөнгө угаах гэмт хэргийн давтамж, цар хүрээг шууд нэмэгдүүлдэгт оршдог.

2. Монгол Улсад мөнгө угаах гэмт хэргийн нөхцөл байдал

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 18.6 дугаар зүйлд мөнгө угаах гэмт хэргийн эрх зүйн тодорхойлолт, хариуцлагыг тодорхойлсон байдаг. Хуульд заасны дагуу санхүүгийн байгууллагуудын зүгээс сэжигтэй гүйлгээний тухай мэдэгдэл гаргах хууль зүйн үүрэг хүлээсэн боловч тайлагнах тогтолцооны хэрэгжилт жигд бус хэвээр байна. Монголбанкны Санхүүгийн мэдээллийн алба (FIU)-ны өгөгдлөөс харахад ирж буй сэжигтэй гүйлгээний тайлангийн тоо жилд дунджаар нэмэгдэх хандлагатай байгаа нь нэг талаас хяналтын систем идэвхжиж буйг харуулж байгаа боловч нөгөө талаас санхүүгийн гэмт хэргийн сувгуудын тэлэлтийг мөн бататгаж байна. (Монголбанк, 2023)

Монгол Улсын эдийн засгийн бүтцийн шинжилгээнд үндэслэвэл мөнгө угаах эрсдэл дараах дөрвөн салбарт ялангуяа өндөр гэж үнэлэгддэг: уул уурхайн салбарт бэлэн мөнгөний нарийн тооцоолоход хэцүү урсгал, үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлд ил тод байдлын дутмаг байдал, банк бус санхүүгийн байгууллагуудын хяналтын нэвтрэлт сул байдал болон казиногийн үйлчилгээний гадаад урсгал зэрэг нь нийлж тааламжтай

орчин бүрдүүлдэг. Улс орны авлигын ойлголтын индексийн үнэлгээнд тулгуурлан боловсруулсан судалгаанууд нь авлига болон мөнгө угаах гэмт хэргийн хоорондын статистик хамаарлыг баталгааждаг ба Монгол Улс дунд түвшний авлигын оноотой байгаа нь эрсдэлийн нэмэлт хүчин зүйлс болдог. (Index, 2024)

3. Мөнгө угаах гэмт хэргийн шалтгаан

3.1 Авлига ба төрийн хяналтын сул байдал

Авлига нь мөнгө угаах гэмт хэргийн хамгийн тулгуур шалтгааны нэг болохын зэрэгцээ уг хоёр үзэгдэл бие биеэ тэтгэдэг харилцан нөлөөллийн тогтолцоо бүрдүүлдэг. Төрийн байгууллагын ил тод бус байдал, шийдвэр гаргах процессын хаалттай байдал болон ашиг сонирхлын зөрчлийн байнгын оршихуй нь хяналт, шалгалтыг сааруулж, мөнгө угаахыг илрүүлэх, таслан зогсоох боломжийг хязгаарладаг. Авлига авсан ажилтан нь хуулийн хэрэгжилтийг удаашруулах, мэдэгдэл гаргахаас татгалзах, мэдрэмжтэй мэдээллийг задруулах замаар мөнгө угаах үйлдэлд идэвхтэй тусалцаа үзүүлдэг. Судлаач Бат-Эрдэнэ (2022)-ийн бүтээлд монголын нөхцөлд уул уурхайн лиценз олгох, хот байгуулалтын зөвшөөрөл гаргах зэрэг шийдвэрийн явцад авлигын механизм ажилладаг нь мөнгө угаахтай цогцоор уялддаг болохыг онцолжээ.

3.2 Далд эдийн засгийн хэмжээ

Далд эдийн засаг буюу баримт бичигт тусгагдаагүй, татвараас нуугдсан эдийн засгийн үйл ажиллагаа нь мөнгө угаахыг хөнгөвчлөх суурь нөхцөл болдог. Дэлхийн банкны тооцооллоор Монгол Улсад далд эдийн засгийн хэмжээ дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 20–30 хувьтай тэнцэх хүрэлцэхүйц ихийг эзэлж байна (World Bank, 2022). Энэхүү

далд сектор нь бэлэн мөнгөөр явуулдаг бичиг баримтгүй гүйлгээ, татваргүй жижиглэн худалдаа, зорилгоо нуусан гэрээт харилцаа зэрэг хэлбэрээр оршин тогтнодог. Далд эдийн засгийн өргөн хүрээтэй байх нь нэг талаас хууль бус орлогыг хууль ёсны мэт "нэгтгэх" шатанд шингэлэхэд ашигтай орчин бүрдүүлдэг бол нөгөө талаас санхүүгийн хяналтын дүр зургийг бүрхэгдүүлж, эрх хэрэгжүүлэгч байгууллагуудын хийх дүн шинжилгээг хүндрүүлдэг.

3.3 Санхүүгийн хяналтын тогтолцооны сул тал

Мөнгө угаахтай тэмцэх, терроризмыг санхүүжүүлэхийг зогсоох (AML/CFT) тогтолцооны хэрэгжилтийн жигд бус байдал нь Монгол Улсад тулгарч буй системийн нэгэн гол сорилт юм. FATF-ийн (2023) өгсөн үнэлгээгээр хяналтын байгууллагуудын хоорондын уялдаа холбоо хангалтгүй, санхүүгийн байгууллагуудын дотоод хяналтын тогтолцоо нь хамгийн дэвшилтэт стандартыг хангахгүй байгаа тохиолдлууд цөөнгүй ажиглагддаг. Банк, банк бусын санхүүгийн байгууллага, мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэгч этгээдүүд (хуульч, нотариатч, нягтлан бодогч гэх мэт)-ийн зүгээс сэжигтэй гүйлгээний тайлан гаргах практик жигдрэлгүй хэвээр байгаа нь мэдээллийн санд цоорхой үүсгэж, мөрдөх ажиллагааг хүндрүүлдэг.

3.4 Олон улсын санхүүгийн урсгал ба оффшор механизм

Дэлхийн санхүүгийн нэгдсэн байдлын нөхцөлд хил дамнасан мөнгөн шилжүүлэг, бүртгэл хийгдэлгүй хийгдэх хөрөнгийн хөдөлгөөн нь мөнгө угаах боломжийг хэт хялбарчилж байна. Оффшор санхүүгийн төвүүд болон нэрсийн нууцлалыг баталгааждаг харгалзах эрх зүйн тогтолцоотой орнуудад хөрөнгө байршуулах нь эх үүсвэрийг мөрдөх байцаалт хийх

ажиллагааг нэлээд хүндрүүлдэг (IMF, 2023). Монгол Улсын хувьд хөрш болон бүс нутгийн орнуудтай хийх хууль бус хил орчмын худалдаа, хуурамч нэхэмжлэлийн дагуу гаргах экспортын урсгал зэрэг нь мөнгө угаах сувгийн тодорхой хэсгийг бүрдүүлдэг. Нэмж хэлэхэд, криптовалютын зах зээлийн зохицуулалтын цоорхой нь шинэ хэлбэрийн санхүүгийн гэмт хэргийн хувьд нэмэлт эрсдэл учруулж байна.

4. Судалгааны арга зүй

Энэхүү судалгаанд олон аргын хосолсон хандлагыг (mixed-method approach) ашигласан. Нэгдүгээрт, баримт бичгийн гүнзгий шинжилгээний хүрээнд Монгол Улсын хуулийн актууд, Монголбанк болон санхүүгийн зохицуулах байгууллагуудын тайлан, засгийн газрын баримт бичгийг нарийвчлан дүн шинжилгэлээ. Хоёрдугаарт, олон улсын харьцуулсан шинжилгээний хүрээнд FATF, Олон улсын валютын сан (IMF), Дэлхийн банк, Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага (OECD)-ийн тайлан болон бусад олон улсын байгууллагуудын хэвлэлийг систематик байдлаар хянан судалсан. Гуравдугаарт, статистик мэдээллийн задлан шинжилгээний хүрээнд санхүүгийн гэмт хэргийн тоо, сэжигтэй гүйлгээний тайлангийн динамик, авлигын индексийн хугацааны цуваа болон далд эдийн засгийн үнэлгээний өгөгдлийг боловсруулж, хамаарлын шинжилгээ хийлээ. Дөрөвдүгээрт, цуглуулсан материалыг тематик дотоод агуулгын шинжилгээ (thematic content analysis)-ийн аргаар нэгтгэн боловсруулав. Судалгааны нэн шинэ байдлын шалгуурыг хангахын тулд 2020–2024 оны хооронд хэвлэгдсэн боловч хамаарлын хувьд ач холбогдол нэмэрлэсэн эх сурвалжийг сонгосон.

5. Хэлэлцүүлэг

Судалгааны дүн шинжилгээ нь Монгол Улсад мөнгө угаах гэмт хэрэг нь цооруулагдаагүй системийн сул талаас шалтгаалсан нарийн уялдаатай хүчин зүйлүүдийн цогцоос үүсэж байгааг нотолж байна. Авлига нь хяналтын механизмыг гажуудуулж, санхүүгийн далд секторт хуримтлагдсан хөрөнгийг "цэвэрлэх" сувгийг нэмэгдүүлдэг. Далд эдийн засгийн өргөн хамрах хүрээ нь тэрхүү "цэвэрлэгдсэн" хөрөнгийг хуулийн тогтолцоонд нийлүүлэхэд хялбаршуулдаг. AML/CFT хяналтын хэрэгжилтийн жигд бус байдал нь гэмт хэрэгтнүүдэд системийн цоорхойг ашиглах боломж олгодог бол олон улсын санхүүгийн нэгдлийн нөхцөлд хил дамнасан сувгаар хөрөнгөө гадагш гаргах боломж улам дэлгэрч байна.

Олон улсын туршлагаас авч үзвэл мөнгө угаахтай тэмцэхэд ил тод байдал, байгууллагуудын хоорондын мэдээллийн зохицоотой солилцоо, дижитал технологийн аргаар хийх гүйлгээний хяналт нэвтрүүлсэн орнуудад дэвшилтэй үр дүн гарч байгааг OECD (2023) нотолж байна. Жишээлбэл, бодит цаг хугацааны гүйлгээний хяналтын систем нэвтрүүлсэн болон хуулийн этгээдийн эцсийн өмчлөгчийн бүртгэлийг нэгдсэн нийтийн мэдээллийн санд байрлуулсан орнуудад сэжигтэй гүйлгээний илрүүлэлт мэдэгдэхүйц нэмэгджээ. Монгол Улсын хувьд энэхүү олон улсын сайн практикийг орон нутгийн нөхцөл байдалд тохируулан авч хэрэгжүүлэх нь бодлогын оновчтой зам болно.

6. Бодлогын зөвлөмж

Судалгааны дүнд тулгуурлан дараах бодлогын зөвлөмжийг дэвшүүлж байна:

1. Санхүүгийн зохицуулах байгууллагуудын нэгдсэн мэдээллийн сан байгуулах. Санхүүгийн мэдээллийн

алба, Монголбанк, Санхүүгийн зохицуулах хороо, татварын байгууллагын хоорондын мэдэгдлийн тогтолцоог нэгтгэсэн нэгдсэн дижитал платформ нэвтрүүлснээр мэдээллийн зай хаагдаж, гэмт хэргийг эрт илрүүлэх боломж нэмэгдэнэ.

2. Хуулийн этгээдийн эцсийн өмчлөгчийн мэдээллийг нийтэд нэн ил болгох. Компани болон бусад хуулийн этгээдийн бодит өмчлөгчийн мэдээллийг хэрэглэгч олон нийтэд нэвтрэх боломжтой, нийтийн бүртгэлд оруулах шаардлагатай. Энэ нь мөнгө угаахад хэрэглэгддэг нэргүй компанийн схемийг таслан зогсооход шийдвэрлэх үүрэгтэй.

3. Эрсдэлд суурилсан хяналтын тогтолцоог боловсронгуй болгох. Секторын эрсдэлийн үнэлгээ дээр тулгуурлан зохицуулалтын нөөцийг өндөр эрсдэлтэй салбарт чиглүүлэх, хяналтын тогтмол байдлыг нэмэгдүүлэх нь хязгаарлагдмал хүний нөөцийг оновчтой ашиглах арга зам болно.

4. Мэргэшсэн мөрдөгч, санхүүгийн шинжээч бэлтгэх сургалтыг тэлэх. Санхүүгийн гэмт хэргийн мөрдөн байцаалт нь өндөр мэргэшлийн ур чадвар, аналитик дадлага шаарддаг тул тусгайлан сургалтын хөтөлбөр, олон улсын туршлагын солилцоо хоёулаа зайлшгүй шаардлагатай.

5. Дижитал санхүүгийн бодит цаг хугацааны хяналтын систем нэвтрүүлэх. Технологийн дэвшилд тулгуурласан автоматжуулсан мониторингийн шийдлүүд нь том хэмжээний гүйлгээний дүн шинжилгээ хийх, хэв загварыг таних, сэжигтэй байдлыг илрүүлэх чадавхыг эрс дээшлүүлэх боломжтой.

7. Дүгнэлт

Энэхүү судалгаа нь Монгол Улсад мөнгө угаах гэмт хэрэг нь тусгаарлагдсан, нэг хэмжээст үзэгдэл биш, харин авлигын тэлэлт, далд эдийн засгийн бэхжилт, санхүүгийн хяналтын тогтолцооны сул байдал болон дэлхийн санхүүгийн нэгдлийн нөхцөлд нэмэгдсэн

хил дамнасан эрсдэл зэрэг хүчин зүйлүүдийн нэгдмэл нөлөөн дор тэлэн өсөж буй нийгмийн нарийн төвөгтэй асуудал болохыг харуулж байна.

Бодлогын хариу арга хэмжээний хувьд гагцхүү нэг ч байгууллагын цогц үйл ажиллагаа хангалтгүй бөгөөд институцуудын хоорондын уялдаа, тоон технологийн аргаар хийгдэх хяналт, олон улсын хамтын ажиллагааг нэгтгэсэн цогц, олон давхар тогтолцоо шаардлагатай. Мөнгө угаах гэмт хэргийн эсрэг хийгдэх ажиллагаа нь Монгол Улсын урт хугацааны эдийн засгийн тогтвортой хөгжил, хөрөнгө оруулалтын таатай орчны бүрдэлт болон олон улсын санхүүгийн нийгэмлэгт бүрэн эрхт гишүүнээр оролцоход нэн чухал нэрмээс болно.

Цаашдын судалгаанд мөнгө угаах гэмт хэрэгт өртсөн салбар бүрийн гүнзгий тоон дүн шинжилгээ, хохирогчийн болон байцаагдагчдын яриан дээр суурилсан чанарын судалгаа, мөн урьдчилан сэргийлэх бодлогын үр нөлөөний үнэлгээ зэргийг хийх шаардлагатай. Ийнхүү шинжлэх ухааны нотолгоо дээр суурилсан бодлогын шийдвэр гаргалт нь Монгол Улсын санхүүгийн тогтолцоог илүү цэвэр, ил тод, ер нь эрүүл болгоход хувь нэмрээ оруулна.

Ашигласан эх сурвалж (APA 7)

Бат-Эрдэнэ, Ж. (2022). Монгол Улсад санхүүгийн гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл. Улаанбаатар: ХЗДХЯ судалгаа.

Financial Action Task Force. (2023). Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing Measures: Mongolia Mutual Evaluation Report. Paris: FATF.

International Monetary Fund. (2023). Financial Integrity and AML Systems in Emerging Economies. Washington, DC: IMF.

Levi, M., & Reuter, P. (2021). Money laundering. Crime and Justice Review, 29(3), 12–40.

Монголбанк. (2023). Санхүүгийн мэдээллийн албаны жилийн тайлан. Улаанбаатар.

OECD. (2023). Combating Money Laundering in Asia-Pacific. Paris: OECD.

Transparency International. (2024). Corruption Perceptions Index 2023. Berlin.

Unger, B. (2022). Money laundering regulation: From Al Capone to Al Qaeda. Cheltenham: Edward Elgar.

World Bank. (2022). Shadow Economy in Developing Countries. Washington, DC.

КИБЕР ТЕХНОЛОГИ АШИГЛАН ҮЙЛДСЭН ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХЭД LAWFUL HACKING-ИЙН ХЭРЭГЛЭЭ, АЧ ХОЛБОГДОЛ

Б.Ганболд

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Гүйцэтгэх ажлын тэнхимийн ахлах багш,
цагдаагийн ахмад

Товч агуулга: Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн хурдтай хөгжлийн үр дүнд уламжлалт гэмт хэргүүд кибер хэлбэрт шилжин, зохион байгуулалттай, хил дамнасан, нууцлаг байдлаар үйлдэгдэх болсон. Ийм нөхцөлд **lawful hacking** буюу **төрийн эрх бүхий байгууллагаас хуулийн хүрээнд, гэмт хэрэгтэй тэмцэх зорилгоор нууц арга хэрэгсэл ашиглан кибер орчинд нэвтрэн мэдээ мэдээлэл цуглуулах** нь шинэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх чухал арга хэрэгсэл болж байна. **Энэхүү судалгааны зорилго нь орчин үеийн кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд lawful hacking-ийн ач холбогдлыг тодорхойлоход чиглэсэн юм.** Судалгаанд lawful hacking-ийн ойлголт, түүхэн хөгжлийн замнал, хэрэглээний төрөл, мөн тулгарч буй асуудал, хүний эрх, аюулгүй байдлын тэнцвэрийн асуудлуудыг авч үзэв.

Abstract: With the rapid development of information and communication technologies, traditional crimes have shifted to the digital environment, becoming more organized, cross border, and covert. In this context, lawful hacking, the use of secret techniques by authorized state agencies to access digital environments and collect information for the purpose of combating crime has emerged as a crucial tool in addressing modern cybercrimes. The aim of this study is to determine the significance of lawful hacking in combating contemporary cybercrime. The research examines the concept of lawful hacking, its historical development, types of applications, as well as challenges and the balance between human rights and security.

Түлхүүр үгс (Монгол): Хууль ёсны хакерын үйлдэл, Кибер гэмт хэрэг, Кибер орчин, Хүний эрх, Аюулгүй байдал, Гэмт хэрэгтэй тэмцэх

Keywords (English): Lawful hacking, Cybercrime, Digital environment, Human rights, Security, Crime prevention

Судалгааны арга зүй

Энэхүү судалгаанд орчин үеийн кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд lawful hacking-ийн хэрэглээ, ач холбогдлыг тодорхойлох зорилгоор чанарын судалгааны арга зүйг ашигласан болно. Судалгааны хүрээнд онолын болон харьцуулсан шинжилгээний аргуудыг хослуулан хэрэглэв.

Судалгааны үндсэн арга нь **баримт бичгийн шинжилгээ (document analysis)** бөгөөд энэ нь кибер аюулгүй байдал, lawful hacking, law enforcement hacking-тэй холбоотой олон улсын эрдэм шинжилгээний бүтээл, тайлан, хууль эрх зүйн баримт бичгүүдийг судалж, дүн шинжилгээ хийсэн. Тухайлбал, мэдээллийн аюулгүй байдал, кибер гэмт хэргийн чиглэлээр сурах бичиг, судалгааны өгүүлэл, олон улсын

байгууллагуудын (жишээ нь, Europol, UNODC) тайлан, Монгол Улсын холбогдох хууль тогтоомжуудыг ашигласан.

Мөн **харьцуулсан эрх зүйн шинжилгээний арга (comparative legal analysis)**-ыг ашиглан хууль сахиулах байгууллагын кибер орчинд хэрэгжүүлэх мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны зохицуулалтыг олон улсын туршлагатай харьцуулан судалсан. Үүнд АНУ, Европын холбооны практик, хууль эрх зүйн орчныг Монгол Улсын зохицуулалттай харьцуулж, ижил болон ялгаатай талуудыг тодорхойлсон.

Түүнчлэн **кейс судалгааны арга (case study)**-ыг ашиглан кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд lawful hacking-ийн хэрэглээг бодит жишээн дээр тайлбарласан. Үүнд dark web зах зээлүүд

(Silk Road, AlphaBay), криптовалют ашигласан гэмт хэргийн жишээ, мөн хууль сахиулах байгууллагын ашигласан Network Investigative Technique (NIT) зэрэг аргачлалуудыг авч үзсэн.

Судалгааны хүрээнд цуглуулсан мэдээлэлд **чанарын дүн шинжилгээ (qualitative analysis)** хийж, lawful hacking-ийн ач холбогдол, давуу тал, тулгарч буй сорилтууд, мөн хүний эрх ба аюулгүй байдлын тэнцвэрийн асуудлыг онолын түвшинд нэгтгэн дүгнэсэн.

Энэхүү судалгаа нь анхдагч өгөгдөл цуглуулаагүй бөгөөд хоёрдогч эх сурвалжид тулгуурласан онолын судалгаа болно. Судалгааны хязгаарлалт нь бодит кейс, статистик өгөгдөл хязгаарлагдмал ашиглагдсан явдал бөгөөд цаашид тоон судалгаа болон эмпирик судалгаагаар баяжуулах шаардлагатай гэж үзэв.

Үндсэн хэсэг. I “Hacker / hacking” нэр томъёоны үүсэл ба түүх Англи хэлний **“hack”** гэдэг үг нь эртний Англи хэлнээс гаралтай бөгөөд “хагалах, онгойлгох, задлах” гэсэн утгатай байсан. Энэ үг **19-р зуунд** ард олны дунд түгээмэл хэрэглэгдэж байжээ¹. “Hacker” гэдэг нэр, компьютер болон техниктэй холбоотой утгаар анх АНУ-ын Massachusetts Institute of Technology-д (MIT) үүссэн гэж үздэг. Тодруулбал, 1955 оны MIT-ийн оюутнуудын **Tech Model Railroad (TMRC) клубийн** уулзалтын тэмдэглэлд “hacking” гэдэг үгийг **техникийн систем дээр ажиллах, өөрчлөх гэсэн утгатайгаар** анх бичиж тэмдэглэсэн нь хамгийн эртний нотолгоо юм². Энэ нь тухайн үед кибер машины системүүдийг өөрчлөн сайжруулах, турших гэсэн эерэг утгыг агуулдаг байв.

Улмаар “hack” гэдэг үг нь **шинэ шийдэл юм уу эсвэл шинэ арга турших** гэх мэт бүтээлч, уран сэтгэмжтэй холбоотой үйлдэлд хэрэглэгдэж эхэлсэн

байна. Эхэндээ энэ үг нь **машин болон электроникийн системд өөрчлөлт хийх, турших, эвлүүлэх** зэрэгт утга санааг илэрхийлж байжээ.

1960-аад онд TMRC-ийн оюутнууд компьютертой ажиллаж эхлэх үед энэ нэр томъёо нь **компьютерын орчинд нэвтрэх, шинэ программ бичих, системийн алдааг олж засаж сайжруулах чадвартай хүмүүсийг тодорхойлоход** ашиглаж эхэлсэн байна.

1970-1980-аад онд “hacker” гэдэг нэр томъёо нь **компьютерт халдах, нэвтрэх, back door буюу системийн сул талыг хайж олоод түүнийг ашиглан нэвтрэх чадвартай хүмүүсийг тодорхойлох** зэрэг илүү өргөн утгатайгаар нийгэмд тархсан байна. Мэдээллийн технологийн ойлголт, хэрэглээ нь олон нийтэд илүү түгээмэл болж, үүнийг дагж компьютерын системд хууль бусаар халдаг гэмт хэрэг үйлдэгдэх болсон ба хүмүүс хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр хакер гэх нэрийг **гэмт хэрэгтэн** утгаар ойлгох болсон байна.

Lawful Hacking (хууль ёсны хакер, эсвэл эрх бүхий хакер) гэдэг нэр томъёо албан ёсоор анх хэзээ, аль улсад үүссэн тухай тодорхой түүхэн баримт байхгүй бөгөөд, мэдээллийн аюулгүй байдлын салбарын үүсэл хөгжлийн түүхээс харахад энэ ойлголт нь “ethical hacking” (ёс зүйт хакер, цагаан малгайт хакер ч гэж нэрлэдэг) гэх нэр томъёотой салшгүй холбоотой байна. “Ethical hacking” гэх нэр томъёог 1995 онд IBM-ийн интернэт технологи хариуцсан дэд ерөнхийлөгч John Patrick (АНУ) анх ашиглаж эхэлсэн гэж үздэг. Тэрээр энэ нэршлийг системийн сул талыг илрүүлж, хамгаалалтыг сайжруулахад зориулагдсан хакерын үйл ажиллагааг

¹ <https://www.etymonline.com/word/hacker?>

² <https://www.britannica.com/topic/hacker?>

тодорхойлоход ашиглаж эхэлсэн түүхтэй¹.

Ethical hacking (ёс зүйт хакер) нь 1960-аад оноос АНУ-ын Засгийн газар, батлан хамгаалах салбарт ашиглагдаж байсан системийн хамгаалалтыг шалгахад хэрэглэж эхэлсэн тухай баримтууд байдаг бөгөөд 1990-ээд оноос хувийн хэвшлийн компаниуд өөрсдийн мэдээллийн аюулгүй байдлын сул талыг илрүүлэх зорилгоор энэ аргыг ашиглаж эхэлсэн байна. Тодруулбал **1972–1973 онд АНУ-ын Агаарын хүчинд ашиглаж байсан Multics үйлдлийн системийн хамгаалалтыг шалгах, боломжит эмзэг байдлыг илрүүлэх зорилгоор penetration testing** (систем рүү зориудаар нэвтэрч, сул талыг шалгах) үйл ажиллагаа хийсэн нь өнөө үед **ethical hacking буюу ёс зүйт хакерчлэлийн анхны практик жишээ** гэж үздэг².

“Lawful hacking” (хууль ёсны хакер, эсвэл эрх бүхий хакер) гэх нэр томъёо нь ихэвчлэн ethical hacking-ийн зарчмыг илэрхийлэх үүднээс хэрэглэгддэг бөгөөд хууль зөрчихгүй (lawful/legal) арга замаар эрх бүхий хакераар гүйцэтгэж буй ажиллагааг тодорхойлдог нэршил юм. Энэ утгаараа Lawful Hacking-ийн үүсэл нь ethical hacking-ийн түүхтэй нэгтгэгдэж хөгжсөн гэж үздэг, тодорхой нэг улсад, тодорхой онд гэнэт үүсээгүй юм.

Тэхээр “Lawful hacking” буюу “Хуулийн дагуу эрх бүхий хакер” хийх арга нь байгууллага, системийн эзэмшигчийн албан ёсны зөвшөөрөлтэйгээр хийгддэг бөгөөд гол зорилго нь системийн эмзэг байдлыг илрүүлж хамгаалалтыг сайжруулахад оршино. Энэ нь хууль, дүрэм, гэрээний хүрээнд хийгддэг үйлдэл тул гэмт хэрэгт

тооцогдохгүй. Харин ёс зүйт хакер нь тухайн хакерийн үйлдэл нь зөвшөөрөлтэй эсвэл зөвшөөрөлгүй байсан ч хакерийн мэдлэг, чадварыг бусдад хор хөнөөл учруулахгүйгээр, зөв зорилгод чиглүүлэн ашиглах ёс зүйтэй хандлага, зарчмыг илэрхийлдэг. Өөрөөр хэлбэл, хууль ёсны хакерчлэл нь зөвшөөрөл, хууль эрх зүйн хүрээнд төвлөрдөг бол ёс зүйт хакер нь хүний зан чанар, хариуцлага, ёс зүйд төвлөрдөг бөгөөд бүх хууль ёсны хакерчлэл ёс зүйт байж болох ч бүх ёс зүйт хакер хууль ёсны зөвшөөрөлтэй явагддаггүйгээрээ ялгаатай юм.

Өнөө цагт Lawful hacking (хууль ёсны хакер) гэдэг нь мэдээллийг аюулгүй байдлын ажилтан мэдээллийн систем, сүлжээ, программ хангамж, вэбсайт зэрэг кибер мэдээллийн систем, тэдгээрийн эмзэг байдал, аюулгүй байдлын сул талуудыг илрүүлэх зорилгоор тухайн системд зөвшөөрөлтэй нэвтэрч байгаа үйл ажиллагааг хэлдэг.

Энэ үйл ажиллагаа нь зөвшөөрөлтэйгээр хийгддэг тул, мэдээллийн сүлжээнд хууль бусаар нэвтрэх black hat hacking-ээс ялгаатай бөгөөд зорилго нь системийг гэмтээх биш, харин эрсдлийг илрүүлж хамгаалахад оршдог юм.”

Lawful hacking (хууль ёсны хакер)-ын гол зорилго нь³:

1. Эмзэг байдлыг илрүүлэх. Системийн ямар хэсэгт нь аюулгүй байдал алдагдах эрсдэл үүссэнийг олж тогтоох.

2. Системийн хамгаалалтыг сайжруулах. Системд нэвтрэх боломжтой сул хэсгүүдийг олж засаж, системийн аюулгүй байдлыг чангатгана.

3. Мэдээлэл устгах, алдагдах эрсдэлийг бууруулах. Компани, албан

¹ <https://ia.acs.org.au/article/2018/the-business-of-ethical-hacking.html?>

² <https://www.timetoast.com/timelines/history-of-hacking-de1afb96-16d7-408d-8bb9-1a5890e7636c?>

³ Ethical Hacking and Countermeasures/Michael T. Simpson/2018

байгууллагын мэдээлэл алдагдах, хулгайлагдах эрсдэлийг багасгах.

4. Хууль, дүрэм журмын хүрээнд зөвшөөрөлтэй хийгдэж байгаа тул үйл ажиллагаа нь хуульд харшлахгүй.

Lawful hacking (хууль ёсны хакер) – ын төрөл: Зорилго, хамрах хүрээ, арга барилаар хэд хэдэн төрөлд хуваагддаг¹.

- Penetration Testing (Pen Test) гэдэг нь системд зориудаар нэвтэрч, системийн хамгаалалтыг туршиж, боломжит нэвтрэх цэгүүдийг илрүүлэх.

- Vulnerability Assessment гэдэг нь системийн бүх сул талуудыг олж, ангилан үнэлэх.

- Red Teaming гэдэн нь халдлагын нөхцөл байдлыг бодитоор бий болгох эсвэл дуурайлган халдлага үйлдэж системд нэвтэрч аюулгүй байдлыг шалгах.

- Bug Bounty Programs гэдэн нь мэргэжлийн хакеруудыг уриалан цуглуулж, албан ёсны зөвшөөрөл, хандалттайгаар кибер систем, сүлжээнд халдлага үйлдүүлж эмзэг байдлыг илрүүлэх зэрэг үндсэн төрлүүдтэй.

Тэхээр хууль ёсны хакерын үйл ажиллагаа / lawful hacking / нь зөвшөөрөлтэй, ёс зүйтэйгээр хийгдэж, олсон мэдээллийг зөв ашиглан эмзэг байдлыг эрсдэлгүй тайлагнаж, гэмт хэрэг гарахаас урьдчилан сэргийлэх хамгаалалтын арга юм.”.

II. Гэмт хэрэгтэй тэмцэх зорилгоор кибер мэдээллийн сүлжээнд нэвтрэх /ёс зүйт хакер/ тухай ойлголт, онцлог:

Төрийн тусгайлсан чиг үүрэг бүхий байгууллагаас Үндэсний аюулгүй байдал, хүний эрх, эрх чөлөөг гэмт халдлагаас хамгаалах зорилгоор, өөрийн

бүрэн эрхийн хүрээнд эрх бүхий байгууллагаас олгосон зөвшөөрөл, хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу кибер орчинд нууцаар нэвтэрч мэдээ, мэдээлэл, баримт бичиг, нотолгоо эрж олох, цуглуулах, шалгах ажиллагааг олон улсад “law enforcement hacking²” гэж нэрлэдэг.

Орчин үед үйлдэгдэж байгаа гэмт хэргүүд нь технологид тулгуурласан, өндөр зохион байгуулалттай, хил дамнасан шинжтэй болж, гэмт этгээдүүд шифрлэлтийн программ, криптовалют, виртуал хувийн сүлжээ үүсгэх (VPN), хуурамч нэр хаяг ашиглах зэрэг технологийг дэвшлийг ашиглан өөрсдийгөө нууцлан, гэмт үйлдлээ хил хязгааргүй, хурдтай гүйцэтгэх боломжтой болсон. Үүнийг дагаад уламжлалт мөрдөн шалгах арга хэрэгсэл болох харилцаа холбооны хяналт, биечлэн ажиглалт, гэрчийн мэдүүлэг, эд мөрийн баримтад тулгуурлах зэрэг арга нь дангаараа гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд хангалтгүй болж байна. Тухайлбал, төгсгөлөөс төгсгөл хүртэлх шифрлэлт (end-to-end encryption) ашигласан мессеж аппликейшн нь гуравдагч этгээдэд мэдээлэл олж авах боломжийг бараг үгүй болгодог.

Ийм нөхцөлд гэмт хэрэгтнүүдийн кибер орчинд үлдээсэн ул мөрийг илрүүлэх, бодит байршил, төхөөрөмжийг тогтоох нь улам хүндрэлтэй болж байна. Иймээс хууль сахиулах байгууллага нь технологи ашиглан үйлдэгдэж буй гэмт хэргийг илрүүлэхийн тулд мөн адил технологийн дэвшлийг мөрдөн шалгах нууц арга

¹ Penetration Testing: A Hands-On Introduction to Hacking /Georgia Weidman/ 2014

² Law Enforcement Using and Disclosing Technology Vulnerabilities энэ тайланд хууль сахиулах байгууллагаас технологийн эмзэг байдлыг

ашиглаж, мэдээлэл олж авахад “lawful hacking”-тэй төстэй ажиллагаа хийдэг талаар тодорхой тайлбарласан байдаг. <https://www.congress.gov/crs-product/R44827?utm>

хэрэгсэлтэй хослуулан тэмцэх шаардлагатай болсон. Law enforcement hacking нь энэ хэрэгцээнээс үүдэн бий болсон ойлголт бөгөөд дараах зорилгыг агуулдаг¹. Үүнд:

- Кибер орчинд өөрийгөө нууцлан гэмт хэрэг үйлдэж буй этгээдийг хэн болохыг тогтоох,

- Шифрлэгдэн нууцалсан орчноос нотлох баримт цуглуулах,

- Зохион байгуулалттай гэмт бүлэглэлийн дотоод зохион байгуулалт, сүлжээг илрүүлэх,

- Террорист болон үндэсний аюулгүй байдалд заналхийлсэн үйл ажиллагааг угтан таслан зогсоох,

- Кибер халдлагын эх үүсвэрийг тогтоох зэрэг орно.

Жишээлбэл, АНУ-ын Холбооны мөрдөх товчоо /Federal Bureau of Investigation, FBI/ нь кибер гэмт хэргийг мөрдөн шалгахдаа “Network Investigative Technique (NIT) ² ” гэх аргачлалыг ашигладаг байна. Энэ арга нь шүүхээс зөвшөөрөл авсны үндсэн дээр сэжигтэй этгээдийн кибер төхөөрөмж руу мэдээлэл олзлох тусгай код дамжуулж, сэжигтэй этгээдийн ашиглаж байгаа IP хаяг, төхөөрөмжийн мэдээлэл зэрэг мөрдөн шалгах ажиллагаанд шаардлагатай бусад өгөгдлийг цуглуулах боломж олгодог. Ялангуяа гэмт этгээд нь өөрийн нэрээ нууцлан, кибер сүлжээг ашиглан хүүхэд оролцуулсан бэлгийн мөлжлөг, мансууруулах эм сэтгэцэд нөлөөлөх бодисын хууль бус худалдаа зэрэг зохион байгуулалттай гэмт хэрэг үйлдэж байгаа этгээдүүдийг илрүүлэхэд энэ арга нь чухал үүрэг гүйцэтгэдэг байна.

Мөн Европын Холбоо нь /Europol/ гишүүн орнуудын кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажиллагааг улс хооронд уялдуулан зохион байгуулж, мэргэжлийн болон техникийн дэмжлэг үзүүлдэг. Кибер гэмт хэрэг нь ихэвчлэн нэг улсын хилээр хязгаарлагдахгүй, олон улсын шинжтэй үйлдэгддэг тул гишүүн орнуудын дунд мэдээлэл солилцох, хамтарсан мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах шаардлага тогтмол үүсдэг. Тухайлбал, гэмт хэрэг хил дамнан үйлдэгдсэн үед гэмт хэрэг үйлдэхэд ашигласан серверийг хураан авах, хортой программ, дэд бүтцийг саармагжуулах, кибер орчноос нотлох баримт цуглуулах, боловсруулах зэрэг ажиллагааг улс орнууд хамтран хэрэгжүүлдэг байна. Энэ нь кибер орчинд суурилсан гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд технологийн нарийн арга хэрэгсэл, мэргэжлийн ур чадвар, олон улсын хууль сахиулах байгууллагын хамтын ажиллагаа зайлшгүй чухал болохыг харуулж байна.

Мөн тусгай чиг үүрэгтэй байгууллагуудын хувьд гэмт хэрэгтэй тэмцэх зорилгоор кибер орчинд нэвтрэх ажиллагаа нь гадаад болон сөрөх тагнуулын чиглэлээр мэдээлэл цуглуулах, кибер халдлага, терроризм, стратегийн шинжтэй заналхийллийг илрүүлэх, улмаар үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад чухал ач холбогдолтой юм³. Энэ төрлийн ажиллагаа нь онцгой мэдрэмтгий, нууцлал өндөртэй байдаг тул хууль, журмын дагуу тусгай зөвшөөрөлтэйгөөр явуулдаг, дур мэдэн хэрэгжих боломжгүй үйл ажиллагаа бөгөөд төрийн хяналт, шүүх прокурорын зөвшөөрөл, байгууллагын дотоод хяналтын тогтолцооны хүрээнд хууль эрх зүйн үндэслэлтэйгээр хэрэгждэг юм.

¹ Surveillance Law /Orin S. Kerr/ 2018

² <https://www.britannica.com/topic/Federal-Bureau-of-Investigation?utm>

³ Intelligence and National Security/ Mark M. Lowenthal/2019

Ингэснээр кибер орчинд явуулах шалгах нууц ажиллагаа нь нэг талаас аюулгүй байдлыг хангах, нөгөө талаас хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихгүй байх тэнцвэрийг хадгалах зарчмаар хэрэгждэг болохыг харуулж байна.

Иймд Law enforcement hacking, буюу “хууль сахиулах байгууллагаас гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх зорилгоор кибер орчноос мэдээлэл цуглуулах үйл ажиллагаа” нь өнөөгийн нөхцөлд зайлшгүй хэрэгцээтэй арга хэрэгсэл болжээ. Технологид суурилсан гэмт хэрэг нэмэгдэж, гэмт этгээдүүд өөрсдийгөө дэвшилтэт технологиор халхавчлан нууцлах болсон өнөө цагт хууль сахиулах байгууллагууд кибер орчноос нууц арга хэрэгслээр гэмт хэрэг, заналхийллийг урьдчилан илрүүлэх шаардлагатай. Гэсэн хэдий ч энэхүү үйл ажиллагаа нь зөвхөн гэмт хэрэгтэй тэмцэх, аюулгүй байдлыг хангах төдий бус, хүний эрх, хувь хүний нууц, мэдээллийн халдашгүй байдлыг хамгаалахтай нарийн тэнцвэрт орших ёстой.

Хууль сахиулах байгууллагаас гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх зорилгоор кибер орчинд нэвтрэх, мэдээлэл цуглуулах үйл ажиллагаа / law enforcement hacking / -ны онцлог¹:

- Төрийн эрх бүхий байгууллагын зөвшөөрөл хяналттай,
- Нотлох баримт цуглуулах зорилготой,
- Алсаас төхөөрөмжид нэвтрэх боломжтой,
- Кибер орчинд хэрэгжүүлэх гүйцэтгэх ажлын нэг хэсэг юм.

III. Уламжлалт гэмт хэргийн кибер хэлбэржилт

1. Хулгайлах гэмт хэрэг: Монгол улсын эрүүгийн хуулийн 17,1 дүгээр зүйл, бусдын эд хөрөнгийг хүч хэрэглэхгүйгээр, нууцаар, хууль бусаар авах гэж заасан байна. Өмнө нь бусдын эд хөрөнгийг гэмт этгээд биечлэн хулгайлдаг байсан бол өнөөдөр:

- Онлайн банкны дансанд хууль бусаар нэвтэрч, мөнгө шилжүүлэх,
- Нэвтрэх нэр нууц үг хулгайлах (phishing),
- Банкны картын мэдээллийг хулгайлж, ашиглах
- Кибер хэтэвчнээс криптовалют хулгайлах зэрэг аргаар кибер орчинд хулгайлах гэмт хэрэг үйлдэгдэж байна.

Энэ төрлийн гэмт хэргийг илрүүлэхэд:

- Гэмт хэрэг үйлдэхэд ашигласан IP хаягийн мэдээлэл,
- Серверийн лог мэдээлэл,
- Төхөөрөмжийн өгөгдөл зэргийг мэдээлэл нь маш чухал нотлох баримт болдог.

2. Залилах гэмт хэрэг:

Кибер орчинд: Хуурамч фейсбүүк, инстаграм хаяг, хуурамч онлайн дэлгүүр, хөрөнгө оруулалтын луйвар зэрэг хэлбэрээр залилах гэмт хэрэг газар авч байна.

Эдгээр тохиолдолд мөрдөн шалгах ажиллагаа нь:

- Хуурамч хаягийн ард байгаа эзнийг тогтоох,
- Мөнгөн урсгалыг хянах,
- Сүлжээний холболтын мэдээллийг олох нь чухал ач холбогдолтой байдаг.

3. Бэлгийн гэмт хэрэг, кибер дарамт:

Өнөө үед: Хүний зураг, хувийн мэдээллийг цуглуулах, sextortion (зураг, бичлэг зэрэг эмзэг мэдээллээр хохирогчийг дарамтлах), насанд

¹ Digital Evidence and Computer Crime / Eoghan Casey/: 2011

хүрээгүй хүүхдийг кибер орчинд уруу татах зэрэг гэмт хэрэг нэмэгдэж байна. Энэ тохиолдолд кибер орчноос: Гэмт этгээд хохирогч хоорондын харилцааны түүх, дамжуулсан файл, хувийн чат мессежний агуулга зэрэг мэдээллийг цуглуулах нь хохирогчийг хамгаалах, гэмт этгээдийг илрүүлэхэд зайлшгүй шаардлагатай байдаг.

4. Сэтгээд нөлөөлөх эм, мансууруулах бодис, галт зэвсэг тэсэрч дэлбэрэх бодисын хууль бус эргэлт: Dark web болон шифрлэгдэн нууцлалтай мессенжер ашиглан: Хар тамхи худалдаалах, галт зэвсэг борлуулах, криптовалютээр төлбөр хийх зэрэг үйл ажиллагаа явагдаж байна. Энэ тохиолдолд кибер орчинд нэвтрэн мэдээлэл цуглуулах, нууц арга хэмжээ байхгүй бол гэмт этгээдийг илрүүлэх бараг боломжгүй юм.

Dark web (darknet) гэдэг нь энгийн интернэтээс тусгаарлагдсан, зөвхөн **Tor, I2P** зэрэг тусгай программ ашиглан нэвтрэх боломжтой нууцлаг кибер орчин бөгөөд хэрэглэгчийн **үнэн төрх, байршил, танигдах боломжийг хязгаарлаж**, аноним байдлыг дэмждэг тул гэмт этгээдүүдийн хувьд **хууль бус бараа, үйлчилгээ худалдан борлуулах** үйл ажиллагааг явуулахад таатай орчин нь юм.

5. Хүн худалдаалах, бэлгийн мөлжлөг: Кибер орчныг ашиглан хохирогчдыг элсүүлэх, ажилд зуучлах нэрээр залилан мэхлэх, насанд хүрээгүй этгээдийг гэмт хэрэгт уруу татах, бэлгийн мөлжлөгт татан оролцуулах зэрэг зохион байгуулалттай гэмт хэргийн үйлдэл нэмэгдэж байна. Сошиал сүлжээ, чат платформ, онлайн зарын сайтууд нь ийм төрлийн гэмт хэргийг үйлдэх, зохион байгуулах хэрэгсэл болон ашиглагдах

болсон. Иймээс кибер орчинд хэрэгжүүлэх нууц арга хэмжээ нь гэмт хэргийг илрүүлэх, таслан зогсоох, урьдчилан сэргийлэхэд стратегийн чухал ач холбогдолтой юм¹.

Жишээлбэл:

Dark web болон бусад аноним технологи (Tor, криптовалют) ашиглан дараах гэмт хэргүүдийг тогтмол үйлддэг болсон:

- **Мансууруулах эх сэтгээд нөлөөлөх бодис худалдаалахад ашиглах.** Dark web-ийн зах дээр героин, метамфетамин, фентанил зэрэг бодисуудыг криптовалют (bitcoin гэх мэт) ашиглан худалдан борлуулдаг. 2011-2012 онд үйл ажиллагаа явуулж байсан *Silk Road* нь dark web-ийн хамгийн анхны хар зах бөгөөд бүх гүйлгээ нь Bitcoin-оор хийгддэг байсан².

- **Галт зэвсэг, хортой бодис, хуурамч баримт бичиг худалдан борлуулах** AlphaBay (2014-2017 онуудад үйл ажиллагаа явуулж байсан) гэх мэт том dark web marketplace-үүд нь хар тамхи, галт зэвсэг, хуурамч баримт бичиг, мэдээлэл олзлох хортой код, кибер орчинд хууль бусаар халдах зэрэг үйлчилгээ хүртэл санал болгодог байсан³.

- **Криптовалют ашиглан төлбөр хийх.** Dark web хар зах дээрх бараа үйлчилгээний төлбөрийг ихэвчлэн **bitcoin, monero** зэрэг криптовалют ашиглан гүйцэтгэдэг тул хэрэглэгчийн (борлуулагч, худалдан авагч) аноним байдлыг нэмэгдүүлдэг.

- **Олон улсын хар тамхи худалдаалах гэмт хэргийн зохион байгуулалттай сүлжээ** нь dark web дээр үйл ажиллагаа явуулж, төлбөр тооцооны хэрэгслээрээ криптовалют (жишээ нь

¹

<https://www.unodc.org/cld/zh/education/tertiary/cyber-crime/module-12/key-issues/online-child-sexual-exploitation-and-abuse.html>

² Silk Road (marketplace) - Wikipedia

³ <https://www.wired.com/beyond-the-beyond/2017/07/alphabay-described-fbi>

Bitcoin, Monero) ашиглан санхүүгийн урсгалаа нууцалдаг. Гэвч Энэтхэг улсын хууль сахиулах байгууллага энэ нууцлалтай орчныг судалж, dark web-тэй холбоотой 25 крипто данс (wallet) -ны орлогыг хянаж, гэмт хэргийн сүлжээг илрүүлсэн жишээ байдаг¹.

Энэ нь технологийн дэвшил, криптовалютыг гэмт бүлэглэл өөрсдийн санхүүгийн үйл ажиллагааг далдлах зорилгоор ашиглаж байгаа боловч, хууль сахиулах байгууллагаас кибер орчинд тусгай арга хэрэгсэл ашиглан тэмцэх нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх илрүүлэх, саармагжуулахад чухал ач холбогдолтой юм. Өөрөөр хэлбэл, кибер орчин, dark web ба криптовалю блокчейн технологи нь гэмт хэргийн аюулыг нэмэгдүүлдэг боловч, кибер орчноос мэдээлэл цуглуулах арга аргачлалын тусламжтайгаар технологид суурилсан шинэ төрлийн гэмт хэрэгтэй бүрэн дүүрэн, үр дүнтэй тэмцэх боломжтой.

IV. Кибер орчноос мэдээлэл цуглуулахын ач холбогдол

Орчин үеийн гэмт хэргийн шинж чанар нь хэд хэдэн онцлогтой байдаг. Нэгдүгээрт орчин үед үйлдэгдэж буй ихэнх гэмт хэрэг кибер хэрэгсэл ашиглан үйлдэгддэг болсон тул тоон ул мөрийг хянах, баримтжуулах боломжтой байдаг². Хоёрдугаарт ихэнх тохиолдолд гэмт хэрэг нь олон улсын шинжтэй үйлдэгддэг бөгөөд нэг улсын хилээр хязгаарлагдахгүйгээр дамжин үйлдэгддэг тул олон улсын хамтын ажиллагаа ихээхэн чухал үүрэгтэй. Гуравдугаарт орчин үеийн, шинэ төрлийн гэмт хэрэг нь ихэвчлэн нууцлаг, зохион байгуулалттай үйлдэгддэг бөгөөд гэмт этгээдүүд технологийн дэвшлийг

ашиглан үйл ажиллагаагаа далдлахыг оролддог³.

Өнөөгийн нөхцөлд хүн бүр кибер хэрэгсэл, интернэт, тоон технологийг идэвхтэй ашигладаг болсон тул гэмт үйл ажиллагаа кибер орчинтой улам нягт холбогдох болсон. Энэ нөхцөл нь хууль сахиулах байгууллагад кибер орчныг гүнзгий ойлгож, шаардлагатай мэдээллийг цуглуулан, дүн шинжилгээ хийх замаар гэмт хэргийг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх арга ажиллагаагаа сайжруулах шаардлагатай байгааг харуулж байна. Кибер орчноос мэдээлэл цуглуулах нь зөвхөн гэмт хэргийг илрүүлэхээс гадна, гэмт этгээдийн үйл ажиллагааг хянах, нотлох баримт цуглуулах, урьдчилан сэргийлэхэд чухал үүрэгтэй үйл ажиллагаа юм.

Кибер орчноос гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд шаардлагатай мэдээлэл цуглуулах ажиллагаа нь дараах ач холбогдолтой⁴:

1. Нотлох баримтыг баталгаажуулах: Кибер орчинд үйлдэгдсэн гэмт хэргийн ул мөр, сүлжээний үйлдлүүдийг баримтжуулснаар гэмт хэрэгтнүүдийн үйл ажиллагааг нотлох боломж бүрддэг.

2. Гэмт хэргийн сүлжээг бүхэлд нь илрүүлэх: Кибер орчноос цуглуулсан мэдээлэл нь ганц нэг гэмт этгээдийг илрүүлэх төдий бус, тэдгээрийн сүлжээг бүхэлд нь, зохион байгуулалт, хань харилцааг тодорхойлох боломжийг олгодог. Ингэснээр гэмт хэрэгтнүүдийн үйл ажиллагааг цогцоор нь хянах, дараагийн алхмуудыг төлөвлөх боломж бүрддэг.

3. Хохирогчийг шуурхай хамгаалах: Олзолсон, цуглуулсан гэмт

¹ <https://timesofindia.indiatimes.com/city/pune/rs4-5-core-generated-from-drugs-trade-converted-into-digital-currencies-cops/articleshow/126177873.cms?>

² EPRS | European Parliamentary Research Service
Author: Colin Murphy Members' Research Service PE 760.356 – March 2024

³ <https://arxiv.org/abs/2406.07563?>

⁴ <https://virtualcyberlabs.com/importance-of-digital-forensics>

хэргийн мэдээллийг шинжилсний үндсэн дээр хууль сахиулах байгууллага нь хохирогчийг учирч болох эрсдэлээс шуурхай хамгаалах арга хэмжээ авч, нэмж хохирол үүсэхээс урьдчилан сэргийлэх боломжтой болно.

4. Урьдчилан сэргийлэх бодлого боловсруулах: Цуглуулсан мэдээллийг шинжлэн судлах нь ирээдүйд гэмт хэрэг гарахаас урьдчилан сэргийлэх стратеги боловсруулах, кибер орчны аюулгүй байдлыг сайжруулахад чухал стратегийн суурь болдог.

Өөрөөр хэлбэл, кибер орчноос мэдээлэл цуглуулах нь зөвхөн гэмт хэрэг илрүүлэхээс гадна, гэмт хэрэгтнүүдийн үйл ажиллагааг хянах, хохирогчийг хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх цогц үйл ажиллагаа юм.

V. Аюулгүй байдал ба хүний эрхийг хамгаалах нь

Кибер орчинд нэвтрэх, мэдээлэл цуглуулах үйл ажиллагаа нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэхэд чухал үүрэгтэй боловч хүний **хувийн нууц, хүний эрхэд халдах эрсдэлтэй** байдаг. Мөн зохицуулалтгүй, хяналтгүйгээр хийгдсэн тохиолдолд ийм үйл ажиллагаа хууль бус болж, буруу ашиглагдаж болзошгүй байдаг тул нийгэмд нэмэлт эрсдэл үүсгэх магадлалтай¹.

Иймээс кибер нэвтрэлтийн үйл ажиллагааг явуулахад дараах шаардлагуудыг **заавал мөрдөх ёстой**:

1. **Төрийн эрх бүхий байгууллагын зөвшөөрөл, хяналттай байх:** Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулиар, гэмт хэрэг илрүүлэх, мөрдөн шалгах үйл ажиллагаанд улсын ерөнхий прокурор,

түүний эрх олгосон **прокурорын хяналт тавина гэж заасан байна**. Энэ нь үйл ажиллагааг хууль ёсны үндэслэлтэй, эрх зүйн хяналттай болгох баталгаа болдог.

2. **Пропорциональ зарчимтай байх:** Хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ нь **эрсдэл, зорилго, үр дагаврын зохистой харьцааг хадгалсан байх** шаардлагатай. Энэ нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлд² заасан халдашгүй, чөлөөтэй байх, хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур бусдыг мөрдөн шалгахгүй байх **эрхийг зөрчихгүй байх** зарчимтай нийцсэн байх.

3. **Хууль зүйн тодорхой зохицуулалттай байх:** Кибер орчинд нэвтэрч мэдээлэл цуглуулах үйл ажиллагаа нь Монгол Улсын Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль, Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны журам, Цагдаагийн байгууллагын гүйцэтгэх ажлын заавар, **Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль, Хувийн нууцын тухай хууль**, мөн бусад холбогдох хуулиудын хүрээнд зохицуулагдсан байх ёстой. Энэ нь үйл ажиллагааг ил тод, хууль ёсны болгох үндэс суурь болдог.

4. **Хяналтын тогтолцоо:** Үйл ажиллагааг **Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл, Улсын ерөнхий прокурорын зөвшөөрөл, Гүйцэтгэх албаны хяналтын механизмын** хүрээнд явуулах нь зайлшгүй чухал. Энэ нь үйл ажиллагаа шуурхай, хариуцлагатай, хууль ёсны байх баталгаа болж өгдөг.

Эдгээр зарчмуудыг мөрдөх нь **аюулгүй байдал ба хүний эрхийн хооронд зөв тэнцвэрийг хадгалах** гол суурь бөгөөд энэ нь Монгол Улсын эрх зүйт төрийн үндсэн шалгуур, төрийн хууль ёсны үйл

¹ Understanding the role of data privacy in the investigation and prosecution of digital crimes and real crimes/ December 2023/Sana Samdani, Ausaf Malik

² Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлд иргэдийн хувийн нууц ба эрх чөлөөний халдашгүй байдлыг хамгаалах үндсэн зарчим тусгагдсан.

ажиллагааны баталгаа болж өгдөг. Ийнхүү хууль сахиулах байгууллага нь гэмт хэрэгтэй тэмцэж, үндэсний аюулгүй байдлыг хангахын зэрэгцээ **иргэдийн эрх, хувийн нууцыг зөрчихгүйгээр хариуцлагатай үйл ажиллагаа явуулах боломжтой** болно.

Дүгнэлт

Технологийн хурдацтай хөгжил нь гэмт хэргийн шинж, хэлбэрийг өөрчилж, уламжлалт гэмт хэрэг кибер орчинд шилжин, хил хязгааргүй, зохион байгуулалттай, богино хугацаанд олон хүнийг хохироосон, нууцлаг хэлбэрээр үйлдэгдэх нөхцөл бүрдүүлсэн. Энэхүү судалгааны үр дүнд lawful hacking нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх, эмзэг байдлыг илрүүлэх, системийн хамгаалалтыг сайжруулахад чухал урьдчилан сэргийлэх арга болохыг тодорхойлсон. Мөн кибер орчинд гүйцэтгэх ажлаар мэдээ, мэдээлэл, нотлох баримт цуглуулах нь мөрдөн шалгах ажиллагааг зөв чиглэлд нь хөтлөх лужин болохоос гадна, кибер орчинд үйлдсэн төрөл бүрийн гэмт хэрэг, гэмт сүлжээг таслан зогсоох, хохирогчийг хамгаалах замаар мөрдөн шалгах ажиллагаанд чухал үүрэг гүйцэтгэж байна.

Гэвч энэ үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхдээ хуулийн хяналт, пропорциональ, хүний эрхийг хүндэтгэх зарчмыг чанд баримтлах нь зайлшгүй чухал юм. Ингэснээр нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахын зэрэгцээ эрх зүйт төр, ардчилсан үнэт зүйлс, хүний эрхийг хамгаалах боломж бүрддэг.

Санал

Энэхүү судалгааны үр дүнд орчин үеийн кибер гэмт хэрэгтэй үр дүнтэй тэмцэх, lawful hacking, law enforcement hacking-ийн хэрэглээ, ач холбогдлыг Монгол Улсын нөхцөлд гүнзгий судлах, Монгол Улсын хууль, журам, хяналтын механизмыг шинэчлэх, хүний эрхийг хангах чиглэлээр эрх зүйн

орчинг боловсронгуй болгох шаардлагатай.

Ашигласан материалын жагсаалт:

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль
2. <https://www.etymonline.com/word/hacker?>
3. <https://www.britannica.com/topic/hacker?>
4. <https://ia.acs.org.au/article/2018/the-business-of-ethical-hacking.html?>
5. <https://www.timetoast.com/timelines/history-of-hacking-de1afb96-16d7-408d-8bb9-1a5890e7636c?>
6. Ethical Hacking and Countermeasures/Michael T. Simpson/2018
7. Penetration Testing: A Hands-On Introduction to Hacking /Georgia Weidman/ 2014
8. **Law Enforcement Using and Disclosing Technology Vulnerabilities**
энэ тайланд хууль сахиулах байгууллагаас технологийн эмзэг байдлыг ашиглаж, мэдээлэл олж авахад “lawful hacking”-тэй төстэй ажиллагаа хийдэг талаар тодорхой тайлбарласан байдаг. <https://www.congress.gov/crs-product/R44827?utm>
9. Surveillance Law /Orin S. Kerr/ 2018
10. <https://www.britannica.com/topic/Federal-Bureau-of-Investigation?utm>
11. Intelligence and National Security/ Mark M. Lowenthal/2019
12. Digital Evidence and Computer Crime / Eoghan Casey/: 2011
13. <https://www.unodc.org/cld/zh/education/tertiary/cybercrime/module-12/key-issues/online-child-sexual-exploitation-and-abuse.html?>
14. Silk Road (marketplace) – Wikipedia

15. <https://www.wired.com/beyond-the-beyond/2017/07/alphabay-described-fbi>

16. <https://timesofindia.indiatimes.com/city/pune/rs4-5-crore-generated-from-drugs-trade-converted-into-digital-currencies-cops/articleshow/126177873.cms?>

17. EPRS | European Parliamentary Research Service Author: Colin Murphy

Members' Research Service PE 760.356 – March 2024

18. <https://arxiv.org/abs/2406.07563?>

19. <https://virtualcyberlabs.com/importance-of-digital-forensics>

Understanding the role of data privacy in the investigation and prosecution of digital crimes and real crimes/ December 2023/Sana Samdani, Ausaf Malik

КИБЕР ГЭМТ ХЭРЭГ, ДИЖИТАЛ НОТЛОХ БАРИМТЫН ШИНЖИЛГЭЭ

Б.Батсүх

ДХИС-ийн Шинжлэн магадлах ухааны сургуулийн 7071 дүгээр дамжааны магистрант, ахлах дэслэгч

Товч агуулга: Хүн төрөлхтөн мэдээллийн технологийн эрин үед шилжсэнээр нийгмийн харилцаа, бизнес, төрийн үйлчилгээ, хүн хоорондын харилцаа бүрэн дижитал хэлбэрт шилжиж байна. Энэхүү хөгжлийн үр нөлөөгөөр зэрэгцэн кибер орчинд үйлдэгдэх гэмт хэргүүд эрчимтэй өсөж, улмаар иргэн, байгууллагын аюулгүй байдал, эдийн засгийн тогтвортой байдалд ноцтой заналхийлэл учруулан эдгээр гэмт хэргийг илрүүлэхэд шаардлагатай нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх, шинжлэх асуудал нь мэргэжлийн түвшинд хийгдэх шаардлагатайг сануулж буй явдал юм.

Дэлхий нийтээр гэмт хэргийн объектив шинж өөрөөр хангагдаж байгаа буюу үйлдэгдэж буй газар орныг цахим орчинд үйлдэгдэх хандлага ихсэж байгаа явдал нь манай улсад ч мөн адил тулгамдаж буй асуудалын нэг болон цаашид зайлшгүй анхааран шинэ төрлийн мөрдөн шалгах ажиллагааны арга барил, дижитал нотлох баримттай ажиллах арга зүйг нарийн оновчтой болгох нь зүйтэй.

Монгол Улсад 1994 оноос эхлэн кибер гэмт хэрэг үйлдэгдэж байгааг хүлээн зөвшөөрч эрүүгийн эрх зүйн хувьд зохицуулалт хэрэгтэй гэж үзэн 1996 оны Эрүүгийн хуульд “Мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг” гэх шинэ бүлгийг нэмэлт өөрчлөлтөөр оруулж ирсэн цагаас өдийг хүртэл шинэчлэгдэн судлагдсаар байгаа бөгөөд 2021 онд “Кибер аюулгүй байдлын тухай” хууль батлагдсан явдал нь хууль эрх зүйн орчин мэдээллийн технологийн хөгжлийн дагуу хувьсан өөрчлөгдөж байна. Гэсэн хэдий ч кибер орчинд үйлдэгдсэн гэм үйлдлийн нотлох баримтыг цуглуулах, шинжлэх асуудал нь төдийлөн нарийвчлан хөгжөөгүй байна.

Түлхүүр үг: кибер гэмт хэрэг, цахим мэдээллийн хэрэгсэл, дижитал нотлох баримт, орчин нөхцөл, шинжлэн судлах

Зорилго: Кибер гэмт хэрэг, дижитал нотлох баримтын шинжилгээ сэдвийн хүрээнд цахимаар үйлдэгдэж байгаа гэмт хэргийн гаралтын шалтгаан, нотлох баримт шинжлэх тэдгээрт тулгамдаж буй асуудлыг шинжлэх зорилготой.

Зорилт:

1. Кибер гэмт хэргийн ойлголт, криминологийн онцлог, ангилал, түгээмэл хэлбэрийг тайлбарлах.

2. Дижитал нотлох баримтын онолын үндэслэл, түүний бүтэц, эрх зүйн

зохицуулалтыг судлах, гэмт хэргийн ул мөр тогтоох, криминалистикийн арга хэлбэрүүдийг шинжлэх

3. Монгол Улсад кибер гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагааны өнөөгийн орчин, тулгамдсан асуудлыг тодорхойлох.

Судалгааны объект: Кибер гэмт хэрэг, дижитал нотлох баримтын криминалистик шинжилгээний онол, практик, эрх зүйн зохицуулалт.

Судлагдсан байдал: Тус сэдэвтэй холбоотойгоор ном, сурах бичиг болон

эрдэм шинжилгээний илтгэл, өгүүллэг, бакалаврын ажил зэргийг уншиж судаллаа. Тухайн судалгааны ажлуудад кибер гэмт хэрэг, дижитал нотлох баримтын тухай онол, үзэл баримтлалыг тусган мөрдөн шалгах эрх бүхий албан байгууллага, албан тушаалтаны явуулах мөрдөн шалгах ажиллагааны тухай шүүмжлэлтэй хандсан байдал илүү ажиглагдаж байх ба дижитал нотлох баримт цуглуулах, бэхжүүлэх, шинжлэх асуудал учир дутагдалтай бөгөөд нарийн мэргэжлийн шинжээч, мэргэжилтэнг хамруулах тухай тусгагдаагүй байна.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Техник технологийн үсрэлттэй хөгжлийн үр дүнд бидэнд цахим мэдээллийн хэрэгсэл, ухаалаг гар утасны хэрэглээ үүсэж жил ирэх тусам нэмэгдсээр байгаа нь давуу тал ихтэй боловч үүнийг ашиглан үйлдэгдэж буй гэмт хэргийн гаралт өсөн нэмэгдсээр байгаа нь анхаарал татсан хэрэг билээ. Тухайлбал: Цахим мэдээллийн хэрэгсэл ашиглан үйлдэх боломжтой хэд хэдэн гэмт хэргийг Эрүүгийн хуульд тусгаж өгсөн байдаг. Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 17.3 дугаар зүйлд заасан Залилах гэмт хэрэг, мөн тус хуулийн 26 дугаар бүлэг, 13.10, 13.11, 13.14 дугаар зүйлд заасан гэмт үйлдэл гэх мэтийг дурьдаж болох юм. Эдгээрээс гадна кибер орчныг ашиглан гэмт хэрэг үйлдэхээр төлөвлөх, үгсэн хуйвалдах, гэмт хэрэг үйлдэхээр завдах, бэлтгэх зэрэг үйлдлүүд олширч байгаа нь зөвхөн Монгол Улсын асуудал бус олон улсад тулгамдаж буй явдал юм. НҮБ-ын шинжээчдийн үзэж байгаагаар кибер гэмт хэрэг гэдэг нь виртуал орон зайд (хүмүүс, баримт, үйл явдлын талаархи мэдээллийг өөр хэлбэрээр агуулсан цахим орчин) явагддаг аливаа хууль бус үйлдэл бөгөөд харилцаа холбооны сүлжээ эсвэл компьютерийн

систем, түүнчлэн компьютерийн дагалдах хэрэгсэл, сүлжээний эсрэг үйлдэгдсэн бүх гэмт хэргийг хэлнэ. (<https://www.mglbar.mn/a/4065>)

НҮБ болон Будапештийн конвенцод кибер гэмт хэргийг дараах үндсэн бүлэгт хуваадаг. (Цахим гэмт хэргийн тухай конвенц, 2001)

Мэдээллийн аюулгүй байдал руу чиглэсэн гэмт хэрэг

- Хакер халдлага
- Сүлжээ нэвтрэх, өгөгдөл устгах
- Malware, ransomware халдлага

Цахим орчин ашигласан уламжлалт гэмт хэрэг

- Онлайн залилан
- Хувийн мэдээлэл хулгайлах
- Хүүхдийн порнограф
- Интернэтээр сүрдүүлэх, дарамтлах

Бизнес, төрийн байгууллагад чиглэсэн кибер халдлага

- DDoS халдлага
- Мэдээллийн сангийн хулгай
- Криптовалюттай холбоотой залилан

Кибер орчинд үйлдэгдэж байгаа гэмт хэргийн онцлог шинж чанар нь бусад төрлийн гэмт хэргээс нэн ялгаатай орчин нөхцөл, үйлдлээр илэрч байгаа явдал юм. Өөрөөр хэлбэл цахим мэдээллийн орчинд эзэн бие тодорхойгүй, санаа сэдэл тогтооход хүндрэлтэй нөхцөлд хүний эд хөрөнгө, эрүүл мэнд, сэтгэл санаанд гэм хор учирснаар шалтгаант холбоо үүсэж эрүүгийн хариуцлага хүлээх нөхцөл болно гэж үзнэ. Тэгвэл кибер орчинд үйлдэгдэж буй гэмт үйлдлийг гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний хувьд задлан

үзээд гэмт хэрэгт хамаарах эсэхийг шалгаж үзье. Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний Объектив шинжийг хангах нь тухайн гэмт хэргийн объектыг түүний эзэмшигч буюу гуравдагч этгээдийн мэдээллийн аюулгүй байдал¹-ыг зөрчсөн, халдсан үйлдэл байна. Субъектив шинжийн хувьд санаатайгаар хүсэж үйлдсэн байх бөгөөд үүнийг эрүүгийн хариуцлага хүлээх чадамжтай этгээд өөрийн үйлдлийн хор уршиг, хохирлыг мэдсээр байж хүсэж үйлдсэн байх ба зарим тохиолдолд тусгай субъект байж болно (Г. Совд. Монгол Улсын эрүүгийн хуулийн тайлбар, 2002, 320-321 дэх тал)

Гэмт хэрэг бүрт тохирсон мөрдөн байцаалтын арга зүй тогтоох нь боломжгүй зүйл хэдий ч дээр дурдсанаар цахим мэдээллийн хэрэгслээр үйлдэгдсэн гэмт хэрэгт зайлшгүй шинэ мөрдөх арга зүй болон тусгайлан мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах нь илүү үр дүнд хүргэх нь гарцаагүй. Одоогийн байдлаар манай улсад энэ төрлийн гэмт хэрэгт ямар төрлийн мөрдөн шалгах ажиллагаа, криминалистикийн арга зүй ашиглаж байгааг судалвал ихэвчлэн хуульд заасан арга хэрэгслээр мөрдөн шалгах ажиллагааг явуулж байна. Тухайлбал: (С. Цогтбаяр, Д. Мөнхсайхан. Криминалистикийн тактик арга зүй, 2005, 123 дахь тал)

➤ Гэмт хэрэг үйлдэгдсэн эсэх, үйлдэгдсэн нөхцөл тодорхойлох

➤ Өгөгдсөн файлын системийн өөрчлөлт, халдлагын объектыг тодорхойлох

➤ Каталог ба файлын нэр сольсон, компьютерийн урд өгөгдсөн гадаад байдлын өөрчлөлт

➤ Файлын хэмжээ түүнд байгаа зүйлийг өөрчилсөн, ажиллагааны системийн удааширсан буюу буруу ачаалалтай холбосон

➤ Программ бусад мэдээ, мэдээллүүд өөрчлөгдсөн байдал

➤ Гэмт хэргийг үйлдсэн этгээд, хэрэг үйлдэхэд нөлөөлсөн шалтгаан тодорхойлох эдгээр дарааллаар мөрдөн шалгах эрх бүхий албан хаагч ажиллагааг явуулна. Үүнээс үзэхэд Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх хэлтэс нь нарийн мэргэжлийн мэдлэг ур чадвар шаардагдах боловч тухайн ажиллагаанд дижитал нотлох баримт цуглуулах, бэхжүүлэх, шинжлэх арга хэрэгслийг мэргэжилтэн болоод шинжээчид үүрэг болгон хийх нь илүү үр дүнтэй байх боломжтой байна.

Криминалистикийн нарийн мэргэжилтэн болоод шинжээчид энэ төрлийн гэмт хэрэгт нотлох баримт цуглуулах, бэхжүүлэх ажиллагаа онолын үүднээс тоон криминалистикийн аргыг ашигладаг байна. Гэвч тухайн ажиллагаанд ихэвчлэн мөрдөгч нар үйлдэж байгаа тул учир дутагдалтай байгаа явдал юм. Иймд криминалистикийн нарийн мэргэжилтэн, шинжээч нарын хүрээнд хийгдэх ажиллагааг судлаж үзье.

Цахим орчинд үйлдэгдсэн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд цаашид анхаарвал зохих бас нэгэн гол асуудалын нэг бол хэргийн газрын үзлэгийг оновчтой зөв тогтоох явдал. Учир нь энэ төрлийн гэмт хэргийн газрын үзлэг нь өвөрмөц онцлогтой бөгөөд олон янзын ул мөр бэхжүүлэх, шалгах, хураан авах, хадгалах зэрэг олон асуудлуудыг нэгэн зэрэг шийдвэрлэх шаардлага гарч байгаагаараа бусад

төрлийн гэмт хэргээс ялгарч байгаа юм. Иймээс цахим орчинд үйлдсэн гэмт хэргийн газрын үзлэгийг дараах байдлаар явуулбал зүйтэй.

Үүнд:

1. Зөврхөн цахим орчинд үйлдэгддэг гэмт хэргийн ул мөрүүдийг цуглуулах, бэхжүүлэх, хураан авах, тээвэрлэх, хадгалах, цаашдаа тэдгээр ул мөрүүдэд холбогдох шинжилгээ, судалгаа хийж албан ёсны дүгнэлт гаргадаг мэргэшсэн шинжээчдийг гадаад, дотоодын криминалистик шинжилгээний их, дээд сургуулиудад эхний ээлжид богино хугацааны курс дамжаагаар, цаашдын хууль хэрэгжүүлэх бодлогын түвшинд үндсэн анги салбарт нь суралцуулах замаар тусгайлан бэлтгэж, тэднийг оролцуулсан мөрдөн шалгах, эрэн сурвалжлах ажиллагааны бүлэг гэж нэрлэж болох бүлгийн бүтцээр хэргийн газрын үзлэгийг явуулдаг арга барилд шилжих

2. Цахим орчинд үйлдсэн гэмт хэргийн газрын үзлэгийг “ төвөөс нь зах уруу нь “ гэдэг тактикаар явуулж хэвших. Ингэхдээ “ төв “ цэгээр сонгох

а/ Хэрэв гэмт хэргийн шинж тэмдэг илэрсэн байр орон, техник, эсхүл компьютерийн сүлжээнд үзлэг хийж байгаа бол төв серверийг сонгох

б/ Хэрэв гэмт үйл ажиллагаа явуулж хохирол учруулсан гэж үзэж байгаа байр орон , газарт үзлэг хийж байгаа бол цахим сүлжээний зангилаа, эсхүл компьютерийн тухайлсан программ хангамжийг сонгох

в/ Хэрэв гэмт хэрэг үйлдэхээр бэлтгэж, завдаж байсан газар орон, байранд үзлэг хийж байгаа бол тухайлсан ажлын байрыг тус тус сонгох.

Цахим гэмт хэрэгт холбогдуулан мөрдөгч холбоотой этгээдийг ямар IP хаяг ашиглан, хаанаас ямар төхөөрөмжөөс нэвтрэн үйлдсэн талаар

тогтоох ажиллагааг явуулж холбогдогч этгээдийг олох нь олонтаа байдаг. Гэхдээ ихэнхи залилах, мөнгө угаах зэрэг гэмт хэргүүд нь учирсан хохирол болох их хэмжээний мөнгөн хөрөнгийг гуравдагч оронд байрлах дансанд интернет банк буюу мөн адил цахим мэдээллийн хэрэгсэл ашиглан гуйвуулж байгаа юм. Энэ зэрэг томоохон хохирол учруулж байгаа гэмт хэргүүдэд хэрэг учралын газарт үзлэг хийх явдал нь энгийн нэг гэмт хэрэгт үзлэг хийхээс өөр түвшиний асуудал болж байгаагаас гадна гэмт этгээд тухайн нөхцөлд хэд хэдэн байршил солих төхөөрөмж, аппликэйшн зэргийг ашиглан нуугдах, нотлох баримтыг нэг үйлдлийн систем дамжуулан бүгдэнг нь устгах тохиолдол их байна. Нэгэнт олон нийтийн мэдээллийн сүлжээнээс устгагдсан баримт дахин сэргэх нь ховор, дийлэнх тохиолдолд сэргэх боломжгүй мөн компьютер, программаас 2 дахин удаагийн устгал хийсэн нөхцөлд нотлох баримтыг олох нөхцөл хүнд байдалд тулгарч хэрэг илрүүлэлт удаашрах болно.

2021 онд Нийслэлийн прокурорын газраас олон нийтийн цахим мэдээллийн хэрэгслээр мэдээллэгдсэн 388 зөрчлийн талаарх гомдол мэдээлэл, Эрүүгийн хуулийн 26 дугаар бүлэгт заасан 377 хэрэгт хяналт тавин ажилласан байна. Нийт хэргийн 98.2 хувь буюу 372 нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 26.1 дүгээр зүйлд заасан “Цахим мэдээлэлд хууль бусаар халдах” гэмт хэрэг, 1.6 хувь буюу 6 нь 26.2 дугаар зүйлд заасан “Цахим мэдээллийн сүлжээнд хууль бусаар халдах программ, техник хэрэгсэл бэлтгэх, борлуулах” гэмт хэрэг, 1.1 хувь буюу 4 нь 26.3 дугаар зүйлд заасан гэмт

хэрэг үйлдсэн байна¹. Гэмт хэрэг үйлдэж буй хүмүүс ихэвчлэн гадаад сервертэй вэб сайтуудыг хэрэглэндээ ашигладаг ба тухайлвал Фэйсбүүк, твиттер нь АНУ-д бүртгэлтэй компани бөгөөд эдгээрт бүртгүүлсэн хэрэглэгчийн мэдээлэл Америкийн хуулиар хамгаалагддаг, манай улсын хуулиар зохицуулагдах боломжгүй тул иргэн гомдол гаргасан тохиолдолд тэр улсаас нь тухайн сайтыг шалгаж өгөх, мэдээлэл авах хүсэлтийг явуулдаг, цахимаар үйлдэгдэж байгаа гэмт хэргийн мэдээллийг автоматаар олж авах технологийн боломж дэлхийн аль ч улсад хязгаарлагдмал байдаг.

Эдгээр гэмт хэргүүдийн гаралт өдөр ирэх тусам өсөн нэмэгдэх хандлагатай байна. иймд бид цаашид эрх зүйн зохицуулалт түүнчлэн мөрдөн шалгах ажиллагаа, нотлох баримт цуглуулах, бэхжүүлэх, шинжлэх тухай асуудлыг хөндөн гарц гаргалгаа олох шаардлагатай байна.

Бид мөрдөн шалгах ажиллагааны тухай өмнө нь дурдсан бол одоо нотлох баримт цуглуулах, бэхжүүлэх, шинжлэх тухай тоон криминалистикийн арга зүйн талаар нарийвчлан авч үзэх нь зүйтэй болов уу. Дээрхээс үзэхэд кибер гэмт хэргийг илрүүлэхэд IP хаяг тогтоогдсон зөвхөн нэг цахим мэдээллийн хэрэгсэл, компьютерыг ашиглах нь учир дутагдалтай тул холбоо хамаарал бүхий хэдхэдэн хэрэгсэлд хэргийн газрын үзлэг хийх шаардлагатай бөгөөд гэмт этгээд тухайн хэргийг нуун дарагдуулах зорилгоор үйлдлийн систем, хадуу диск зэргийг устгах магадлалтай тул нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх, шинжлэх асуудал нь хүндрэлтэй байж болох юм. Шинжээчийн зүгээс сүлжээгээр дамжин хийсвэр гэмт

хэргийн газарт үзлэг хийх, нотлох баримт цуглуулах, бэхжүүлэх, шинжлэх зэрэг ажиллагаануудыг явуулахыг шаарддаг.

Компьютерын криминалистикийн шинжилгээ нь үндсэндээ 2 объект дээр шинжилгээ хийдэг: (Б. Хишигтогтох, Л. Цогтбаяр, Д. Сумъяацэрэн. Цахим мэдээллийн орчинд үйлдэгдэх гэмт хэргийг мөрдөн шинжлэхүйн онол, арга зүйн үндэс, 2015, 245-257 дахь тал)

1.Сүлжээний бус орчинд байрших компьютер, дижитал нотлох баримтад хийх шинжилгээ

2.Сүлжээний орчин дахь компьютер, дижитал нотлох баримтад хийх шинжилгээ

Эдгээр шинжилгээнээс сүлжээний орчинд байгаа компьютерт хийх шинжилгээ нь дээр дурдсан шиг нарийн төвөгтэй буюу гэмт этгээд хаанаас ч холбогдон үйлдсэн байх боломжтой байдаг. Үүнээс нотлох баримт цуглуулахдаа 3 эх сурвалжаас цуглуулдаг. Үүнд:

- Халдагчийн компьютер
- Халдагчийн нэвтэрсэн сервер
- Халдагч болон халдлагад өртсөн

компьютерыг холбосон сүлжээ

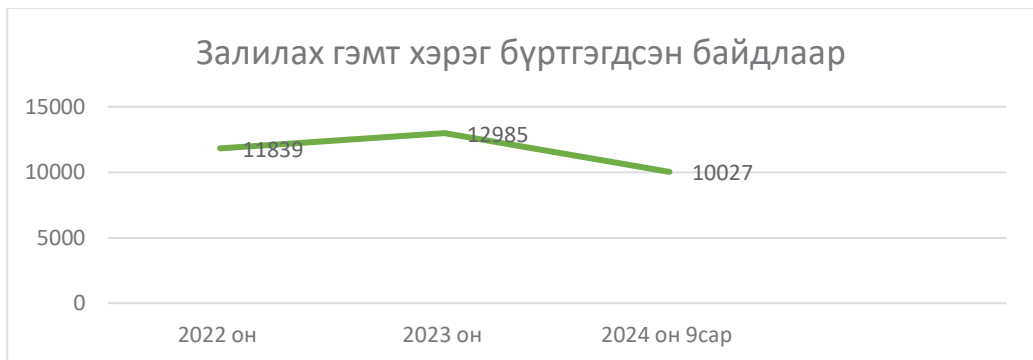
Тухайн эх сурвалжуудаас шинжээч нотлох баримтуудыг цуглуулах бөгөөд ингэхдээ журмын дагуу цуглуулснаар түүний нотлох баримт чанараа алдахгүй байх шаардлагатай. Шинжээч нотлох баримт цуглуулахдаа халдлагад өртсөн хэрэгслийг /гар утас, таблет, компьютер, компьютерын хатуу болон уян диск гэх мэт/ хураан аван тухайн сүлжээний нэвтрэх нэр, нууц үг зэргийг аван тухайн сүлжээнд болгоомжтойгоор нэвтрэн мэдээллүүдийг хуулбарлан авах,

шинжилгээнд явуулах ажиллагааг хийнэ. Хураан авсан нотлох баримтад тоон шинжилгээг хийнэ. Тоон шинжилгээ гэдэгт аливаа тоон тоног төхөөрөмжтэй хамааралтай материал дээр үндэслэн төрөл бүрийн тусгай арга механизм, техникийг ашиглан дүн шинжилгээ хийх замаар баримт бүрдүүлэх шинжилгээний нэг төрөл.¹ Өөрөөр хэлбэл зөрчил хэрхэн болсоныг тогтоох зорилгоор тухайн хэрэгсэлд хадгалагдаж байгаа эсхүл дамжуулж буй өгөгдөлд шинжилгээ хийх явдал юм. Иймд дижитал нолох

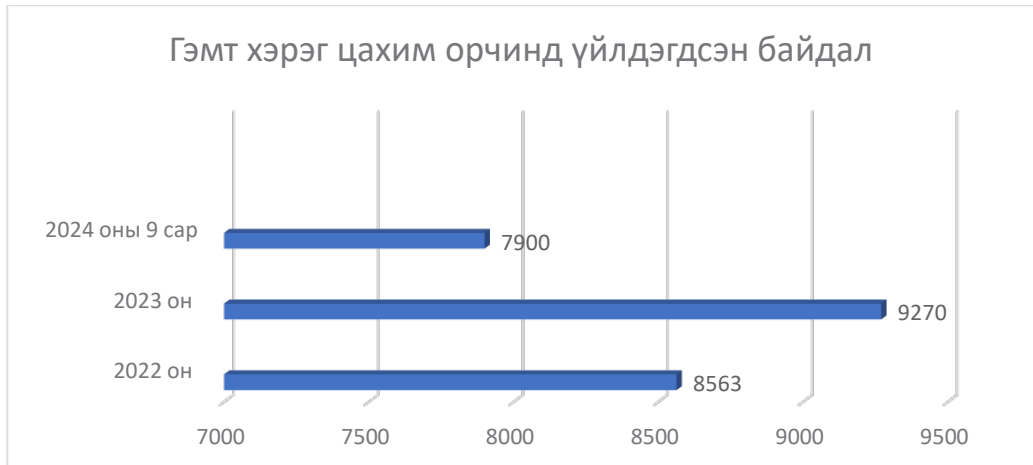
баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх нь маш нарийвчлалтай мэргэжлийн түвшинд хийгддэг боловч тухайн баримтыг цуглуулснаар шинжилгээ хийгдэн шүүхийн өмнө баттай нотлох баримт болох боломжтой байна.

Кибер гэмт хэргүүдээс тодорхой нэг төрлийн гэмт хэргийг сонгон авч судалгаа хийвэл:

- Сүүлийн жилүүдэд газар аваад буй цахим залилан нь олон улсын түвшинд тулгамдаж буй асуудал юм. Тухайлбал:

Статистик №1: Монголын статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан (<https://www.1212.mn/mn>)

Статистик №2: Монголын статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан (<https://www.1212.mn/mn>)

Дээрх тоон статистикаас харахад 2022-2024 оны 9 дүгээр сар хүртэлх хугацаанд

нийтдээ 34851 залилах гэмт хэрэг гарснаас 25733 буюу 73.8% нь цахим орчинд үйлдэгдсэн байна.

Сүүлийн жилүүдэд цахим мөрийтэй тоглоомыг ашиглан их хэмжээний мөнгийг залилах, “даалгавар биелүүлээд өөрт байгаа мөнгөө өсгөн аваарай” гэх мэт гэмт хэргүүдийн тоо гаралт их болоод байгаа нь энэ төрлийн гэмт хэрэг гаралтад хууль зүйн зохицуулалт зайлшгүй шаардлагатай бөгөөд засан сайжруулахад анхаарах тухай сануулж байгаа явдал гэж үзэж байна. Цагдаагийн байгууллагад энэ оны эхний 10 сарын байдлаар 14 мянган орчим залилах хэрэг бүртгэгдсэн. Энэ нь нийт гэмт хэргийн 35 хувийг эзэлж байна. Нийт үйлдэгдсэн залилах гэмт хэргийн 10 мянга орчим нь цахим хэрэгсэл ашиглаж үйлдэгдсэн байна. (<https://police.gov.mn/>)

Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэрэг нь ихэвчлэн фэйсбүүкээр дамжин явагддаг байсан бол одоо инстаграм, твиттер хаягаар мөн өргөн тархжээ. Энэ гэмт хэргийн хохирогчид нь санаанд оромгүй байдлаар мөнгө, хөрөнгө, цаг хугацаа, сэтгэл санаагаа залилуулсан байдаг.

Цахим орчинд интернэт сүлжээгээр мэдээллийн өндөр технологи, компьютерийн техник, программ хангамж ашиглан үйлдэж байгаа гэмт хэргүүд түүн дотроо залилах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд тусгай мэдлэг бүхий мэргэжилтэн, шинжээчдийн шинжлэх ухаан техникийн мэдлэг, мэргэшлийг ашиглах хэлбэрүүд нь лрр дурьдсан шаардлагыг хангаж байх ёстой. Үүнд :

1. Эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухааны хэм хэмжээний хүрээнд байх

2. Мэргэжилтэн, шинжээчийн тусламжтайгаар гарган авсан мэдээлэл

нь эрүүгийн процессын ажиллагааны нотолгооны онол, арга зүйд нийцэж байх

3. Мэдээлэл нь шинжлэх ухааны танин мэдэхүйн арга замаар тогтоогдож, гэмт хэргийн тухайлсан нөхцөл байдалд бүрэн нийцсэн тогтолцооны чиг хандлагыг хангаж байх ёстой.

Цахим орчинд үйлдсэн залилах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаанд тухайлсан салбарын тусгай мэдлэгийг ашиглах процессын бүх хэлбэрийн өөр нэгэн түгээмэл төрөл бол гэмт хэргийн талаар ач холбогдол бүхий объектуудыг урьдчилан шинжлэх арга юм. Энэ аргын мөн чанар нь сэжиглэж байгаа этгээдийн үйлдэл, үйл ажиллагаанд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэл байгаа эсэхийг тухайлсан салбарын тусгай мэдлэг ашиглан шийдвэрлэх зайлшгүй шаардлага байгаа эсэхийг шийдэх болон гэмт этгээдийг халуун мөрөөр нь илрүүлж баривчлахад тусгай мэдлэг бүхий мэргэжилтэн мөн л шаардлагатай.

ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА

Кибер гэмт хэргийн гаралт нь дэлхийн өндөр хөгжилтэй улс орнуудад эрчимтэй өсч байна. Дэлхийн улс орнуудаас АНУ-д цахим гэмт хэрэг хамгийн ихээр үйлдэгддэг бөгөөд илтгэлийн сэдвийн хүрээнд сүүлийн 3 жилийн статистикаар харуулахаар зорьсон. АНУ-ын Холбооны мөрдөх товчоо (FBI) болон IC3 төвийн мэдээгээр 2022–2024 онд цахим гэмт хэргийн гомдлын тоо жил бүр 800 мянгаас дээш байж, гэмт хэргийг үйлдэх арга хэлбэр уламжилсан гэмт хэрэгтэй харьцуулахад илүү боловсронгуй, хөндлөнгийн нотлох баримтыг устгах боломж өндөр болсон нь мөрдөн шалгах ажиллагаанд хүндрэл учруулсаар байна.

АНУ-д дижитал нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх, шинжлэх

ажиллагаа нь орон нутгийн цагдаа, холбооны мөрдөх байгууллагууд, прокурорын байгууллага болон тусгай дижитал шинжилгээний лабораториудын уялдаатай ажиллагаанд тулгуурладаг. Хэрэг гарахад хамгийн түрүүнд очих байгууллага нь тухайн мужийн цагдаагийн байгууллага бөгөөд тэд нотлох баримт байх магадлалтай төхөөрөмж, сүлжээ, сервер, үүлэн орчин, камер, утас зэрэг бүх нэгжийг шууд хамгаалж тусгаарлана. Энэ үе шатанд тэд төхөөрөмжийг сүлжээнээс салгаж, радио-долгион хаах тусгай багаж ашиглан хадгалдаг.

Цуглуулах ажиллагааг ихэвчлэн мужийн кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх нэгж, эсвэл холбооны мөрдөх товчооны дижитал нотлох баримтын баг гүйцэтгэнэ. Эдгээр багууд төхөөрөмжид гар хүрэх өмнө хууль ёсны зөвшөөрөл (шийдвэр, прокурорын зөвшөөрөл) авсан байх шаардлагатай. Төхөөрөмжөөс мэдээлэл авахдаа анхны өгөгдөлд өөрчлөлт оруулахгүй байх зарчмыг чанд мөрдөж, тусгай хамгаалагч төхөөрөмж ашиглан хатуу дискийн яг хуулбарыг авдаг.

Бэхжүүлэх ажиллагааны үед авсан хуулбарыг баталгаажуулах зорилгоор кодчилсон тооцоолол хийж хоёр хувилбарын хоорондын зөрүүгүй байдлыг нотолдог. АНУ-ын дижитал лабораториуд (холбооны шинжилгээний лабораториуд, бүс нутгийн компьютерийн лабораториуд) нь авсан бүтэн хуулбарт гүнзгий шинжилгээ хийж, устгасан файл сэргээх, өгөгдлийн мөр илрүүлэх, цаг хугацааны дараалал сэргээх, сүлжээний урсгалд дүн шинжилгээ хийх, хортой программын бүтэц задлан шинжлэх зэрэг аргуудыг ашиглана.

БНСУ дижитал нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх,

шинжлэх үйл ажиллагааг өндөр төвлөрсөн системээр зохион байгуулдаг. Гэмт хэрэг бүртгэгдмэгц орон нутгийн цагдаагийн байгууллага анхны хамгаалалтыг хийх бөгөөд Солонгост дижитал нотлох баримтын үндсэн төв нь Улсын Прокурорын газрын харьяа Үндэсний дижитал шинжилгээний төв бөгөөд энэ байгууллага улс даяарх бүх дижитал нотлох баримтын шинжилгээг нэгдсэн стандартаар гүйцэтгэдэг. Цагдаа анхны төхөөрөмжийг тээвэрлэж ирсний дараа төвлөрсөн системд бүртгэн, хуулбар авч баталгаажуулсны дараа шинжээчид нарийвчилсан шинжилгээг хийдэг.

Хятад улс нь төхөөрөмжийг хураасны дараа орон нутгийн дижитал шинжилгээний төвүүдэд хүргэж өгөгдлийн хуулбарыг авдаг. Хятад улсын шинжилгээний нэг онцлог нь дотоодод өргөн хэрэглэгддэг мессежийн платформ, төлбөрийн системээс өгөгдөл сэргээх тусгай програм, аргачлалуудыг ашигладаг явдал юм. Мөн том өгөгдлийн дүн шинжилгээ, хиймэл оюуны тусламжтайгаар олон төхөөрөмжийн лог, оролцогчдын хоорондын уялдааг илрүүлэх арга зүй өргөн хэрэглэгддэг. Бэхжүүлэх үед өгөгдлийн хуулбарын баталгаажуулалт олон шаттай хийгддэг бөгөөд шүүхийн материал болгон өгөхдөө прокурорын байгууллага шалгаж баталгаажуулдаг.

Японд дижитал нотлох баримтыг цагдаагийн мужийн нэгжүүд анхны шатанд цуглуулж, хамгаалдаг. Мөрдөн шалгах ажиллагаанд дижитал нотлох баримт ашиглах нь өндөр нарийвчлал, стандартад тулгуурласан байдаг ба Улсын цагдаагийн агентлагийн дижитал технологийн төв бүх аймагт мэргэжлийн зөвлөгөө, шинжилгээний

дэмжлэг үзүүлдэг. Шинжилгээний үеэр суулгасан програмын өгөгдлийн мөр, устгасан файл, түүхэн лог, сүлжээний урсгалын мэдээлэл, цахим мөнгө шилжүүлсэн бүртгэл, харилцааны бичлэг зэрэг бүх мэдээллийг сэргээж, цаг хугацааны дараалалд оруулдаг. Хортой программын бүтэц задлан шинжлэх, сүлжээний халдлагын маршрутыг тогтоох ажиллагаанд тусгай мэргэжлийн баг ажилладаг.

Их Британид дижитал нотлох баримтыг үнэлж, шинжлэх ажиллагааг цагдаагийн дижитал шинжилгээний нэгжүүд, үндэсний гэмт хэрэгтэй тэмцэх газар болон прокурорын байгууллагууд хамтран гүйцэтгэдэг. Цагдаагийн байгууллага нь анхны хамгаалалт хийж,

төхөөрөмжийг тусгаарлах, нотлох баримтын бүртгэл хөтлөх, өгөгдлийн хуулбар авах ажлыг хийдэг. Гэхдээ анхны төхөөрөмж дээр ажиллахыг аль болох хориглодог бөгөөд зайлшгүй шаардлагатай үед хатуу журмын дагуу ажилладаг. Хуулбар авсны дараа шинжээчид мэдээллийн бүх үе давхаргыг шалгана: устгасан файл, далд хавтас, харилцааны мэдээлэл, байршлын лог, цахим шуудан, банкны шилжүүлэг, үүлэн үйлчилгээний мэдээлэл, нийгмийн сүлжээний өгөгдлийг сэргээж нэгтгэнэ. Шүүхийн ажиллагаанд нотлох баримтыг ашиглахын тулд дотооддоо мөрдөх чанарын баталгаажуулалтын хэм хэмжээг чандлан сахидаг бөгөөд шинжилгээний бүх үр дүнг стандартын дагуу тайлагнана.

Эдгээр мэдээлэлд үндэслэн дараах 5 орны харьцуулсан судалгааг хийв.

Улс	Гол оролцогч байгууллага (шатаар)	Гол хууль / стандарт / практик	Цуглах → Бэхжүүлэх → Шинжлэх арга-зүй (товч)
АНУ (https://www.fbi.gov)	First responders / Local police (анхны scene preservation) → FBI ERT / CART, Regional Computer Forensics Labs (RCFL) (on-scene imaging, transport) → FBI Labs / State forensic labs / Private DFIR vendors (deep analysis, malware RE, timeline).	CFAA, ECPA/SCA, Fourth Amendment case law; NIST IR 8387, NIST SP-series, SWGDE, ASTM (forensic standards).	- Scene: secure, Faraday bags, device isolation; live acquisition (RAM/network) only if warranted; forensic imaging with write-blocker (bit-stream), compute SHA-256/MD5 hashes; chain-of-custody logs; analysis: artifact carving, timeline reconstruction, log correlation, malware dynamic/static RE (tools: EnCase, FTK, XRY, open tools). (Практик зааврыг NIST, FBI ERT/RCFL-үүд мөрддөг).
БНСУ (Өмнөд Солонгос) (https://spo.go.kr/site/english)	Local police cyber units (prefectural) (first responders, preservation) → NPA Digital Forensic Center / regional forensic labs (imaging, analysis) → Supreme Prosecutors' Office (SPO) / NDFaaS platform (case management, centralized forensic service); KISA / KrCERT-CC (technical incident response, ISP coordination).	Network Act (Information and Communication s Network Act), Criminal Procedure Act; практик: Korean national frameworks, NDFaaS, & KISA guidance.	- Scene: preservation orders, device seizure per prosecutor/police instruction; imaging: write-blocker, bin/case image; centralized upload to NDFaaS (mobile images бүртгэх), standardized evidence metadata; analysis: log correlation (ISP/cloud), mobile forensic extraction, timeline, malware analysis; coordination: KISA provides threat intel and ISP liaison. (NDFaaS-тай

		(SPO-operated NDFaaS 2023+)	төвлөрсөн pipeline нь Солонгост онцгой).
Хятад (PRC) (https://www.mps.gov.cn)	Public Security Bureaus (PSB) / Ministry of Public Security (MPS) (анхны мөрдөн шалгах, preservation) → муж/төвийн forensic laboratories (MPS-ийн криминалистик төв) → People's Procuratorates (Prosecutor) (хяналт, илгээх) ; техник дэмжлэг: төрийн лабораториуд, MPS-ийн төсөл.	Cybersecurity Law (2017), Data Security Law, MLPS (Classification & critical infra rules); forensic accreditation шаардлагатай; MPS-ийн дотоод удирдамж, шалгах журам.	Scene: PSB-гийн багууд сүлжээнээс тусгаарлах, immediate preservation (RAM dump, network capture) хийх; imaging: write-protected forensic imaging, hashing; analysis: metadata correlation, platform-specific recovery (WeChat, Alipay logs), AI-assisted traceability; документ: provenance болон legality-г прокурорын оффис хянадаг. (Forensic labs нь аккредит/стандартчилсан).
Япон (https://www.npa.go)	Prefectural police cyber units / first responders (анхны scene) → National Police Agency (NPA) High-Tech Crime Technology Division / Digital Forensic Center (advanced imaging, malware analysis) → Public Prosecutors Office (хууль ёсны хяналт, evidence submission).	Act on Prohibition of Unauthorized Computer Access, Criminal Procedure Code; JIS/NPA internal guidance, NPA Digital Forensic Center-ын үйл ажиллагаа. (Japanese Law Translation)	- Scene: device isolation, quick triage (volatile data assessment), lawful seizure (warrant) шаардлагатай; acquisition: write-protected bit-stream imaging, calculated hashes; analysis: timeline reconstruction, packet-level forensics, mobile forensics (UFED, XRY), malware dynamic/static analysis; reporting: NPA-тай зохицуулан прокурор шүүхэд танилцуулна. (NPA нь Digital Forensic Center-тай).
Их Британи (UK) (https://www.digital-detective.net/digital-forensics-documents)	Local police Digital Forensics Units (DFU) (scene triage, imaging) → National Crime Agency (NCA) (үндэсний/олон бүсийн хэрэгт coordination, deep forensics) → Crown Prosecution Service (CPS) / Prosecutors (disclosure, evidence strategy).	Computer Misuse Act 1990, PACE, Criminal Procedure rules; ACPO/NPCC Good Practice, Forensic Science Regulator statutory Code (ISO/IEC 17025 emphasis).	- Scene: DFU performs device isolation, prioritized triage, live capture if necessary; imaging: bit-stream imaging, cryptographic hashing, dedicated DFU workflows; analysis: disk/mobile forensics, cloud data retrieval (where lawful), OSINT integration, malware RE; disclosure: CPS-ийн Digital Material Guidance (Chapter 30) хариуцна (MME/streaming requirements).

Дүгнэлт

Кибер гэмт хэрэг нь техник технологийн хурдацтай хөгжлийн нөлөөгөөр улам боловсронгуй болж, үндэсний аюулгүй байдал, эдийн засгийн тогтвортой байдал, иргэдийн эрх-хууль ёсны ашиг сонирхолд бодит аюул заналхийлж буй орчин үеийн ноцтой

нийгмийн үзэгдэл болоод байна. Тус асуудал нь зөвхөн Монгол Улсын бус дэлхийн улс орнуудын асуудал болоод байгаа юм.

Манай улсад кибер гэмт хэрэгтэй 1994 оноос эхлэн хууль эрх зүйн орчин бүрдүүлэн тэмцэж эхэлсэн боловч дижитал нотлох баримтыг цуглуулах,

бэхжүүлэх, шинжлэх криминалистикийн арга зүй дутмаг байна. Үүний улмаас хэрэг илрүүлэлт, хохирогчдын хохирлыг барагдуулах нөхцөл боломж бага байгаа юм.

Дэлхийн өндөр хөгжилтэй улс орнуудыг харьцуулан үзэхэд ихэнхи орнуудад тусгай мэргэжлийн түвшиний баг ажилладаг бөгөөд дижитал нотлох баримтыг цагдаагийн байгууллагаас гадна түүний харьяа эсхүл прокурорын байгууллагын дэрэгдэх нарийн мэргэжлийн байгууллагууд хамтран мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулдаг бөгөөд хууль эрх зүйн зохицуулалт нь энэ төрлийн гэмт хэрэгт тусгайлан анхаарсан байна.

Үүнд хүн амын тоо, хөгжлийн түвшин хамаарч болох хэдий ч бид үүнээс суралцан мөрдөн шалгах ажиллагаанд шинэ арга зүй тогтоох, криминалистикийн шинжээч, мэргэжилтэнг байнгын хамруулах шаардлагатай байгаа юм.

Санал

1. Кибер гэмт хэрэгтэй холбоотойгоор хууль эрх зүйн орчинд нэмэлт өөрчлөлт оруулах, мөрдөн шалгах ажиллагаанд нарийвчилсан зөвлөмж гаргах.

2. Мөрдөн шалгах ажиллагаа тэр дундаа хэргийн газрын үзлэгт анхааран үзлэгт оролцох мэргэжилтэнг бэлтгэх өөрөөр хэлбэл шинжээч болон мэргэжилтэнг энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй холбогдуулан сургалт, судалгааны ажил зохион байгуулах.

3. Энэ төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор хуулийн этгээд, иргэнд аливаа цахим мэдээллийн хэрэгсэл, компьютер түүний дагалдах хэрэгсэлд хамгаалалт хийх, сонор сэрэмжтэй байх тухай анхааруулсан мэдээ мэдээлэл хүргэх.

Тухайлбал: *two-factor authentication, firewall monitoring*

4. Дижитал нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх, шинжлэх ажиллагааг мэргэжлийн нарийн түвшинд хийхийн тулд шүүх шинжилгээний байгууллага болон цагдаагийн байгууллагын төсөвт нарийн мэргэжлийн шинжилгээний багаж хэрэгслийг тусгаж өгөх. Ингэснээр нотлох баримтыг эвдрэл гэмтэлгүйгээр цуглуулах, бэхжүүлэх, шинжлэх ач холбогдолтой.

5. Мөн дижитал нотлох баримтын тухай ойлголт түүнийг цуглуулах, бэхжүүлэх, шинжлэх сэдвийн хүрээнд илүү дэлгэрэнгүй ном зохиол, судалгааны ажил хийх

Ашигласан материал

Ном сурах бичиг :

1. Г. Совд. (2002) Монгол Улсын эрүүгийн хуулийн тайлбар. УБ.

2. Б. Хишигтогтох, Л. Цогтбаяр, Д. Сумьяацэрэн. (2015) Цахим мэдээллийн орчинд үйлдэгдэх гэмт хэргийг мөрдөн шинжлэхүйн онол, арга зүйн үндэс. УБ.

3. А. Доржготов, Ч. Сонгино. (1998) Эд мөрийн баримтын товч нэр томьёо. УБ.,

4. Б. Лхагвасүрэн. (2011) Мөр. УБ.,

5. С. Цогтбаяр, Д. Мөнхсайхан. Криминалистикийн тактик арга зүй. (2005)УБ.

6. Т. Халтар нар. (2022). Криминалистикийн арга зүй. УБ.

7. Хурцгэрэл. (2004) Ж. Криминалистик II. УБ.

Хууль тогтоомж, олон улсын гэрээ, конвенцууд :

8. Цахим гэмт хэргийн тухай конвенц. Будапешт хот., 2001

9. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль

10. Эрүүгийн хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль
11. Цахим хэрэгсэл ашиглан залилах гэмт хэрэг мөрдөн шалгах орчин үеийн арга зүй, тулгарч буй бэрхшээлүүд болон боломжууд. Journal of Cybersecurity Research, 2019,
12. Internet crime complaint center. Federal bureau of investigation internet crime report. 2023
- Цахим эх сурвалжууд :
13. <https://www.mglbar.mn/a/4065>
14. <https://www.1212.mn/mn>
15. <https://police.gov.mn/>
16. <https://www.fbi.gov/contact-us/>
17. [https://www.digital-detective.net/digital-forensics-documents/ACPO_Good Practice Guide for Digital Evidence](https://www.digital-detective.net/digital-forensics-documents/ACPO_Good_Practice_Guide_for_Digital_Evidence)
18. <https://spo.go.kr/site/eng/03/10302000000002018120607>
19. <https://www.mps.gov.cn/n2255079/n6865805/n7355748/n7355828/c9042785/content.html>
20. https://www.npa.go.jp/english/Police_of_Japan/2020/

ХУУЛЬ БУСААР БАРИВЧЛАХ, СААТУУЛАХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ХЭРЭГЖИЛТИЙН АСУУДАЛ

Г.Болор-Эрдэнэ

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Цагдаагийн удирдлага, стратегийн тэнхимийн дэд профессор, доктор (PhD), дэд профессор, цагдаагийн хошууч

Б.Төгөлдөр

Дотоод хэргийн их сургуулийн магистрант

Товч агуулга: Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх нь хүн төрөлхтөнд заяагдмал суурь эрхүүдийн нэг бөгөөд эрх зүйн хөгжлийн түүхэн явцад бүрэлдэн тогтсон үндсэн үнэт зүйлсийн нэг юм. Энэхүү эрхийг хамгаалах асуудал нь орчин үеийн ардчилсан нийгэм, эрх зүйт төрийн үндсэн зарчмын нэг болж, үндэсний хууль тогтоомж болон олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдэд баталгаажсан байдаг. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.9 дүгээр зүйл нь хуульд заасан үндэслэл, журмыг зөрчин хүнийг баривчлах, саатуулах үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцож, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх зохицуулалтыг агуулдаг. Энэхүү судалгаанд хууль бусаар баривчлах, саатуулах гэмт хэргийн эрх зүйн шинж, түүний практик хэрэгжилт, олон улсын эрх зүйн стандарттай харьцуулсан асуудлыг авч үзсэн болно. Судалгааны үр дүнгээс харахад Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалт нь олон улсын стандарттай нийцэж байгаа боловч практик хэрэглээ, ойлголтын тайлбар, хяналтын тогтолцоог сайжруулах шаардлага байгааг харуулж байна.

Түлхүүр үгс: хууль бус баривчилгаа, саатуулах, хүний халдашгүй чөлөөтэй байх эрх, эрх бүхий албан тушаалтан, эрүүгийн хариуцлага

Оршил. Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх нь ардчилсан нийгмийн суурь үнэт зүйлсийн нэг бөгөөд эрх зүйн төрийн үндсэн баталгааны нэг болдог. Хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах асуудал нь зөвхөн үндэсний хууль тогтоомжийн хүрээнд бус, олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдэд ч онцгой ач холбогдолтой байр суурь эзэлдэг. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 13-т “Монгол Улсын иргэн халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхтэй бөгөөд хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур дур мэдэн хэнийг ч баривчлах, хорих, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно” гэж заасан нь хүний эрхийг хамгаалах үндсэн баталгааг тогтоож байна (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992).

Энэхүү зарчим нь олон улсын хүний эрхийн суурь баримт бичгүүдтэй нийцдэг. Тухайлбал, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын **Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал**-ын 9 дүгээр зүйлд “Хэнийг ч

дур мэдэн баривчлах, саатуулах, цөлөхийг хориглоно” гэж заасан байдаг (United Nations, 1948). Мөн **Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт (ICCPR)**-ын 9 дүгээр зүйлд хүн бүр эрх чөлөөтэй байх, халдашгүй байх эрхтэй бөгөөд хуульд заасан үндэслэлгүйгээр хэнийг ч баривчлах, саатуулахыг хориглоно гэж тодорхойлсон байдаг (United Nations, 1966). Монгол Улс нь энэхүү пактын гишүүн улс учир хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг хамгаалах талаар олон улсын өмнө хүлээсэн үүргээ дотоодын хууль тогтоомждоо тусган хэрэгжүүлэх үүрэгтэй. Иймээс Монгол Улсын Үндсэн хууль болон эрүүгийн хууль тогтоомж нь хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг хамгаалах олон улсын эрх зүйн зарчим, стандарттай уялдан хэрэгжих эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж байна (United Nations, 1966).

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 13 дугаар бүлэг нь хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн эсрэг гэмт хэргүүдийг зохицуулдаг бөгөөд

хүний эрх, эрх чөлөөг эрүүгийн эрх зүйн хамгаалалтад авах зорилготой юм. Тус бүлэгт хамаарах гэмт хэргийн нэг нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.9 дүгээр зүйлд заасан “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэг юм. Энэхүү зохицуулалт нь эрх бүхий албан тушаалтан хуульд заасан үндэслэл, журмыг зөрчин хүнийг баривчлах, саатуулах замаар хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхэд халдсан тохиолдолд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх эрх зүйн үндсийг бүрдүүлдэг (Монгол Улсын Эрүүгийн хууль, 2015).

Энэхүү зохицуулалт нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хүний эрхийг хамгаалах суурь зарчимтай нягт уялдаатай. Тухайлбал, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 13-т “Монгол Улсын иргэн халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхтэй. Хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур дур мэдэн хэнийг ч нэгжих, баривчлах, хорих, мөрдөн мөшгөх, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно” гэж заасан байдаг (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992). Мөн Үндсэн хуулийн 19 дүгээр зүйлд төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, хамгаалах үүргийг хүлээх талаар тодорхойлсон нь хүний эрхийг хамгаалах эрх зүйн баталгааг бүрдүүлж байна (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992).

Судалгааны арга зүй

Энэхүү судалгаанд Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.9 дүгээр зүйлд заасан “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэгт холбогдуулан ял шийтгэгдсэн байдлын статистик мэдээлэлд тулгуурласан баримт бичгийн шинжилгээний аргыг ашиглав. Судалгаанд 2017–2024 оны хугацаанд шүүхийн шийдвэрээр уг гэмт хэрэгт ял шийтгэгдсэн этгээдүүдийн жилийн тоон мэдээллийг ашигласан (Judicial General Council of Mongolia, 2024).

Өгөгдлийг боловсруулахдаа дескриптив статистикийн аргыг хэрэглэн

жил бүрийн ял шийтгэгдсэн хүний тоо, судалгааны хугацаанд бүртгэгдсэн нийт тоо, жилийн дундаж үзүүлэлт болон өөрчлөлтийн хандлагыг тодорхойлов. Мөн статистик мэдээлэлд тулгуурлан тухайн гэмт хэргийн тархалтын түвшин, шинж чанар, хэрэг үүсэх нийтлэг нөхцөл шалтгааныг тодруулах зорилгоор чанарын дүн шинжилгээ хийсэн. Судалгаанд ашигласан үндсэн өгөгдөлд дараах үзүүлэлтүүд багтсан болно. Үүнд:

- жил бүр уг гэмт хэрэгт ял шийтгэгдсэн хүний тоо;
- судалгааны хугацаанд бүртгэгдсэн нийт тоон үзүүлэлт;
- жилийн дундаж хэмжээ;
- гэмт хэргийн тархалтын онцлог, өөрчлөлтийн хандлага.

Эдгээр өгөгдөлд тулгуурлан Монгол Улсад хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийн эсрэг үйлдэгддэг хууль бусаар баривчлах, саатуулах гэмт хэргийн бодит хэрэгжилт, статистик хандлагыг тодорхойлохыг зорьсон болно.

Судалгааны үр дүн

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд 2017–2024 оны хооронд Монгол Улсад Эрүүгийн хуулийн 13.9 дүгээр зүйлд заасан “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэгт нийт 23 хүн ял шийтгэгдсэн байна (Judicial General Council of Mongolia, 2024). Судалгааны хугацаанд жилд дунджаар 3 орчим хүн уг гэмт хэрэгт ял шийтгэгдсэн үзүүлэлт гарсан.

Жилийн хэлбэлзлийг ажиглахад:

- хамгийн их ял шийтгэгдсэн тоо — 4 хүн (2019, 2023)

- хамгийн бага ял шийтгэгдсэн тоо — 2 хүн (2017, 2021, 2024)

байна. Статистик мэдээллээс харахад тухайн гэмт хэргийн тоо жил бүр харьцангуй тогтвортой бөгөөд бага хэмжээнд бүртгэгдэж байгаа нь ажиглагдаж байна.

“Хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэг нь Монгол Улсад харьцангуй ховор бүртгэгддэг гэмт хэрэг болох нь статистик үзүүлэлтээс харагдаж байна. Энэ нь тухайн гэмт хэрэг нь

зөвхөн эрх бүхий албан тушаалтан үйлдэх боломжтой тусгай субъекттэй гэмт хэрэг болох онцлогтой холбоотой юм (Criminal Code of Mongolia, 2015).

Статистик үзүүлэлтээс харахад 2017–2024 он хүртлэх хугацаанд уг гэмт хэрэгт ял шийтгэгдсэн хүмүүсийн тоо жилд 2–4 хүний хооронд хэлбэлзэж, тогтвортой бага түвшинд байна. Энэ нь нэг талаас хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаанд хүний эрхийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт тодорхой хэмжээнд хэрэгжиж байгааг илтгэж болох боловч нөгөө талаас ийм төрлийн зөрчил илрүүлэх, мөрдөн шалгах ажиллагаа хязгаарлагдмал байж болзошгүй байгааг харуулж байна.

Шүүхийн практикт уг гэмт хэрэг дараах нөхцөл байдалтай холбоотойгоор үүсэх нь түгээмэл байна. Үүнд:

- шүүхийн зөвшөөрөлгүйгээр хүнийг баривчлах;
- саатуулах хугацааг хуульд заасан хугацаанаас хэтрүүлэх;
- баривчлах хууль зүйн үндэслэлгүйгээр хүний эрх чөлөөг хязгаарлах.

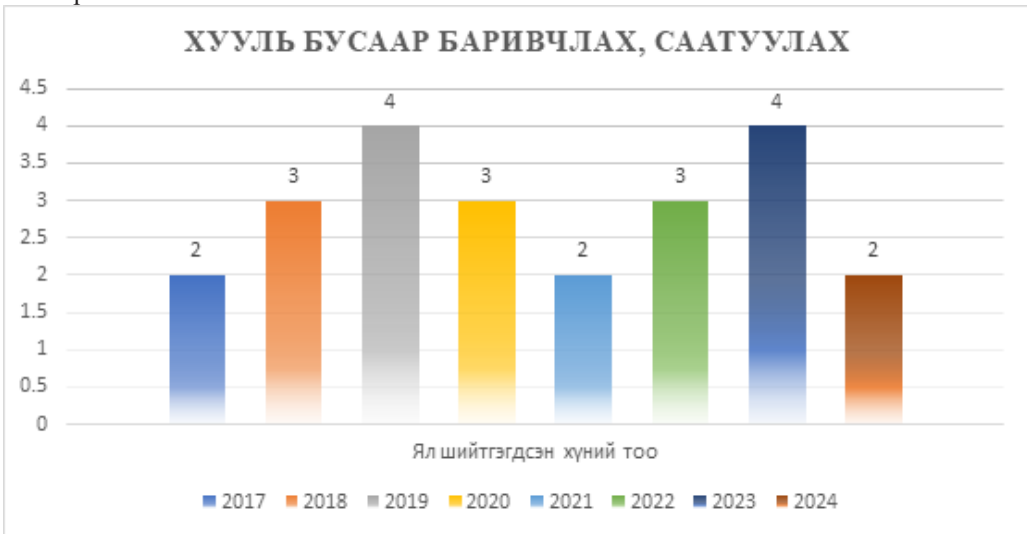
Эдгээр үйлдэл нь хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхэд ноцтой халдаж буй тул эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэл болдог (Criminal Code of Mongolia, 2015).

Ялын төрлийг авч үзвэл уг гэмт хэрэгт ихэвчлэн:

- торгох ял,
- нийтэд тустай ажил хийлгэх ял,
- зорчих эрхийг хязгаарлах ял

оногдуулж байна. Эдгээр ял нь хүний эрхийг зөрчсөн үйлдэлд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх замаар төрийн эрх мэдлийн хэтрүүллийг хязгаарлах, хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг хамгаалах зорилготой эрүүгийн эрх зүйн арга хэмжээ юм (Criminal Code of Mongolia, 2015).

Зураг-1 2017–2024 оны “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэгт ял шийтгэгдсэн албан тушаалтаны тоо үзүүлэлт

Хүний эрхийн Үндэсний Комисст 2024 онд ирсэн гомдол, мэдээллийн 52.9 хувь нь шударгаар шүүлгэх эрх зөрчигдсөнтэй холбоотой байжээ (National Human Rights Commission of Mongolia [NHRCM], 2025). Эдгээр гомдлын агуулгыг авч

үзвэл өмгөөлүүлэх болон хууль зүйн туслалцаа авах эрх зөрчигдөх, хилс хэрэг хүлээлгэх, эрүү шүүлтээс ангид байх эрх зөрчигдөх, хууль бусаар цагдан хоригдох, орон байрны халдашгүй байдалд халдах, гэмт хэрэг үйлдсэн мэтээр хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл

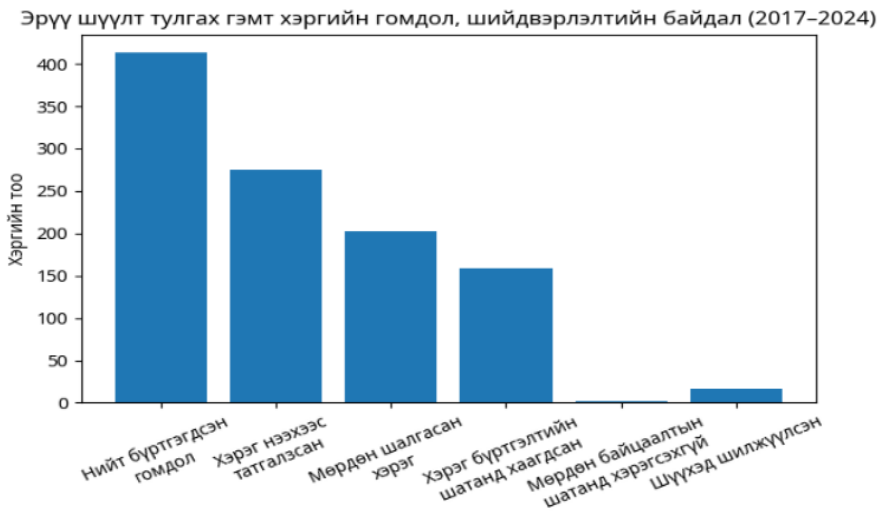
болон олон нийтийн сүлжээнд мэдээлэх, мөн шүүхийн болон мөрдөн шалгах байгууллагын алба хаагчдын хууль бус үйл ажиллагааны улмаас иргэд хохирох зэрэг асуудлууд зонхилж байна (NHRCM, 2025).

Прокурорын байгууллагын мэдээллээс үзэхэд 2017 оны сүүлийн хагас жилээс 2024 оны эхний 7 сарын байдлаар эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн талаар нийт 414 гомдол, мэдээлэл бүртгэгдсэн байна (Prosecutor General's Office of Mongolia, 2024). Үүнээс 275 гомдол, мэдээлэлд хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээхээс татгалзаж шийдвэрлэсэн бол 203 хэрэгт хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулсан байна. Мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулсан хэргүүдээс 159 хэрэг бүртгэлтийн шатанд хаагдсан, 2 хэрэг мөрдөн байцаалтын шатанд хэрэгсэхгүй

болсон, харин 17 хэрэгт яллах дүгнэлт үйлдэн шүүхэд шилжүүлснийг гурван шатны шүүхээр шийдвэрлэсэн байна (Prosecutor General's Office of Mongolia, 2024).

Эдгээр үзүүлэлтээс харахад эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн талаарх гомдол, мэдээллийн тоо харьцангуй өндөр байгаа боловч шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэргийн хувь маш бага байгаа нь анхаарал татаж байна. Дундаж үзүүлэлтээр жилд ойролцоогоор 2 орчим хэрэг шүүхээр шийдвэрлэгдэж байгаа нь бүртгэгдсэн гомдол, мэдээллийн тоотой харьцуулахад маш бага хувийг эзэлж байгаа бөгөөд мөрдөн шалгах болон шүүхийн шатанд хүний эрхийн баталгааг хангах, хяналтын тогтолцоог сайжруулах шаардлагатай байгааг илтгэж байна (NHRCM, 2025; Prosecutor General's Office of Mongolia, 2024).

Зураг-1 2017–2024 оны “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэгт ял шийтгэгдсэн албан тушаалтаны тоо үзүүлэлт

2024 онд аймаг, нийслэлд идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж буй өмгөөлөгчдийн дунд зохион байгуулсан хэлэлцүүлэг, уулзалт, түүвэр судалгааны үр дүнгээс үзэхэд оролцогчдын 70.3 хувь нь цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авах шүүхийн хэлэлцүүлэгт өмгөөлөгчдийн оролцоо хангалтгүй хэвээр байна гэж үзсэн байна (National

Human Rights Commission of Mongolia [NHRCM], 2025). Мөн цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авах, сунгах, цуцлах асуудлыг ихэвчлэн прокурорын гаргасан саналд үндэслэн шийдвэрлэдэг, харин өмгөөлөгчийн гаргасан хүсэлтийг хангах тохиолдол харьцангуй цөөн байдаг талаар дурдсан байна. Ийм нөхцөл байдал нь эрүүгийн

хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд шүүхийн хараат бус, хөндлөнгийн байх зарчим бодит байдал дээр бүрэн

хангагдаж байгаа эсэхэд эргэлзээ төрүүлж байна гэж өмгөөлөгчид үзжээ (NHRCM, 2025).

Зураг-2 Цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээтэй холбоотой шүүгчийн захирамж (2024 он)

Судалгааны үр дүн ба дүн шинжилгээ

Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 24 дэх илтгэлд дурдсанаар Хүний эрхийн Үндэсний Комисст 2024 онд ирсэн гомдол, мэдээллийн 52.9 хувь нь шударгаар шүүлгэх эрх зөрчигдсөнтэй холбоотой байжээ (National Human Rights Commission of Mongolia [NHRCM], 2025). Эдгээр гомдлын агуулгыг авч үзвэл өмгөөлүүлэх болон хууль зүйн туслалцаа авах эрх зөрчигдөх, хилс хэрэг хүлээлгэх, эрүү шүүлтээс ангид байх эрх зөрчигдөх, хууль бусаар цагдан хорих, орон байрны халдашгүй байдалд халдах, гэмт хэрэг үйлдсэн мэтээр хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл болон олон нийтийн сүлжээнд мэдээлэх, мөн шүүх болон мөрдөн шалгах байгууллагын алба хаагчдын хууль бус үйл ажиллагааны улмаас иргэд хохирох зэрэг асуудлууд зонхилж байна (NHRCM, 2025).

Прокурорын байгууллагын мэдээллээс үзэхэд 2017 оны сүүлийн хагас жилээс 2024 оны эхний 7 сарын байдлаар эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн талаар нийт 414 гомдол,

мэдээлэл бүртгэгдсэн байна (Prosecutor General's Office of Mongolia, 2024). Үүнээс 275 гомдолд хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээхээс татгалзсан, харин 203 хэрэгт хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулсан байна. Мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулсан хэргүүдээс 159 хэрэг бүртгэлтийн шатанд хаагдсан, 2 хэрэг мөрдөн байцаалтын шатанд хэрэгсэхгүй болсон, харин 17 хэрэгт яллах дүгнэлт үйлдэн шүүхэд шилжүүлсэн байна. Эдгээр үзүүлэлтээс харахад эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн талаарх гомдол, мэдээллийн тоо харьцангуй өндөр байгаа боловч шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэргийн хувь маш бага байгаа нь анхаарал татаж байна. Дундаж үзүүлэлтээр жилд ойролцоогоор 2 орчим хэрэг шүүхээр шийдвэрлэгдэж байгаа нь бүртгэгдсэн гомдлын тоотой харьцуулахад харьцангуй бага хувь эзэлж байна.

Үүнтэй уялдан Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.9 дүгээр зүйлд заасан “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэгт ял шийтгэгдсэн албан тушаалтны тоо 2017–2024 оны хооронд жил бүр 2–4 хүний хооронд хэлбэлзэж, нийтдээ 23 орчим хүн ял

шийтгэгдсэн байна (Judicial General Council of Mongolia, 2024). Энэ нь хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхэд халдсан гэмт хэрэгт эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэсэн тохиолдол харьцангуй цөөн байгааг харуулж байна.

Мөн 2024 онд аймаг, нийслэлд идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж буй өмгөөлөгчдийн дунд зохион байгуулсан хэлэлцүүлэг, түүвэр судалгааны үр дүнгээс харахад оролцогчдын 70.3 хувь нь цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авах шүүхийн хэлэлцүүлэгт өмгөөлөгчдийн оролцоо хангалтгүй хэвээр байгаа талаар илэрхийлжээ (NHRCM, 2025). Түүнчлэн цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авах, сунгах, цуцлах асуудлыг ихэвчлэн прокурорын гаргасан саналд үндэслэн шийдвэрлэдэг бөгөөд өмгөөлөгчийн гаргасан хүсэлтийг хангах тохиолдол цөөн байдаг талаар дурдсан байна. Энэ нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд шүүхийн хараат бус, хөндлөнгийн байх зарчим бодит байдал дээр бүрэн хангагдаж байгаа эсэх талаар эргэлзээ төрүүлж байгааг харуулж байна. Иймээс дээрх статистик мэдээлэл болон судалгааны үр дүнгээс үзэхэд эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хүний эрхийн баталгааг хангах, ялангуяа хууль бусаар баривчлах, саатуулах, эрүү шүүлт тулгах, цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээг хэрэглэх ажиллагаанд хүний эрхийн хяналтыг сайжруулах шаардлага байгааг илтгэж байна. Энэ нь эрх зүйн төрийн үндсэн зарчим болох хүний эрхийг хамгаалах, шударгаар шүүлгэх эрхийг баталгаажуулахад онцгой ач холбогдолтой юм.

“Хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэргийн эрүүгийн эрх зүйн үндсэн шинж нь объектын хувьд хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх бөгөөд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 13 дахь хэсэгт “Монгол Улсын иргэн халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхтэй” бөгөөд хуульд

заасан үндэслэл, журмаас гадуур дур мэдэн хэнийг ч баривчлах, хорих, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно гэж заасан (Constitution of Mongolia, 1992). Мөн Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 18 дахь хэсэгт иргэн улсынхаа нутаг дэвсгэрт чөлөөтэй зорчих, оршин суух газраа сонгох эрхтэй болохыг баталгаажуулсан эрхэнд нь халдаж байгаагаараа онцлог.

Уг гэмт хэргийг үйлдэж буй субъект нь эрх бүхий албан тушаалтан байдаг. Үүнд мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах, хэрэг бүртгэх, зөрчил шалган шийдвэрлэх, гүйцэтгэх ажиллагаа явуулах эрх бүхий албан тушаалтнууд хамаарна (Criminal Code of Mongolia, 2015).

Субъектив тал гэм буруугийн хэлбэрийн хувьд санаатай хэлбэрээр үйлдэгдэнэ. Өөрөөр хэлбэл албан тушаалтан хуульд заасан үндэслэл, журмыг зөрчиж байгаагаа ухамсарласан мөртлөө хүнийг баривчлах, саатуулах замаар эрх чөлөөнд нь халдах үйлдлийг санаатайгаар үйлдсэн байдаг. Объектив тал нь эрх бүхий албан тушаалтан хуульд заасан үндэслэл, журмыг зөрчин хүнийг баривчлах, саатуулах идэвхтэй үйлдэл хийсэн байх бөгөөд энэ гэмт хэрэг нь хохирол бодитоор үүссэн эсэхээс үл хамааран үйлдэл хийсэн даруйд төгсдөг хэлбэрийн шинжтэй гэмт хэрэг гэж үздэг (Criminal Code of Mongolia, 2015).

“Хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэргийг дэлхийн зарим улс орны эрүүгийн хуулинд хэрхэн тусгасан зохицуулалтын онцлог харьцуулан үзсэн үүнд:

Герман улсын Эрүүгийн хууль (Strafgesetzbuch)-ийн “Freiheitsberaubung” буюу хүний эрх чөлөөг хууль бусаар хязгаарлах гэмт хэргийг зохицуулсан байдаг. Энэхүү зохицуулалтад хэн нэгнийг хууль зүйн үндэслэлгүйгээр хорих, эрх чөлөөг нь

хязгаарлах аливаа үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцдог. Германы эрх зүйн системд энэ гэмт хэрэг нь **ерөнхий субъекттэй**, өөрөөр хэлбэл зөвхөн албан тушаалтнаар хязгаарлагдахгүй, аливаа этгээд үйлдэх боломжтой гэмт хэрэгт тооцогддог (German Criminal Code, 1998). Энэ загвар нь хүний эрх чөлөөг хамгаалах хүрээг өргөн болгож, төрийн болон хувийн этгээдийн хууль бус үйлдлийг адил хэмжээнд үнэлэх боломж олгодог. Гэвч төрийн албан тушаалтны эрх мэдлийн урвуулалттай холбоотой асуудлыг тусгайлан ялган зохицуулах нь Монгол Улсын хуультай харьцуулахад харьцангуй бага байдаг.

ОХУ-ын Эрүүгийн хуулийн хууль бусаар баривчлах, саатуулах, цагдан хорихтой холбоотой үйлдлийг тусгайлан гэмт хэрэгт тооцдог. Энэхүү зохицуулалт нь мөрдөн шалгах, прокурор, шүүхийн байгууллагын албан тушаалтны хууль бус ажиллагааг тусгайлан эрүүгийн хариуцлагад татах зорилготой (Criminal Code of the Russian Federation, 1996). ОХУ-ын хууль тогтоомжид баривчлах, саатуулах, цагдан хорих зэрэг эрүүгийн процессын албадагын арга хэмжээг хууль бусаар хэрэглэсэн тохиолдолд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр нарийвчлан зохицуулсан нь төрийн эрх мэдлийн хууль бус хэрэглээг хязгаарлахад чиглэсэн онцлогтой юм.

БНСУ-ын Эрүүгийн хуульд хүний эрх чөлөөг хууль бусаар хязгаарлах асуудлыг хоёр түвшинд зохицуулсан байдаг. Хэн нэгнийг хууль бусаар баривчлах, хорих үйлдлийг ерөнхий гэмт хэрэгт тооцдог. Хоёрдугаарт төрийн албан тушаалтан эрх мэдлээ урвуулан ашиглаж хүнийг хууль бусаар баривчилсан, саатуулсан тохиолдолд тусгайлан эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр заасан (Korean Criminal Code, 1953). Энэхүү зохицуулалт нь хүний эрх чөлөөг хамгаалах **хоёр шатлалтай систем** бий болгож, ердийн этгээд болон төрийн

албан тушаалтны үйлдлийг тус тусад нь үнэлэх боломжийг олгодог.

Японы Эрүүгийн хуульд хүний эрх чөлөөг хууль бусаар хязгаарлах үйлдлийг “Unlawful Capture and Confinement” гэсэн нэр томъёогоор зохицуулсан байдаг. Уг зүйлд өөр хүнийг хууль бусаар барьж авах, хорих, эрх чөлөөг нь хязгаарлах үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцож, хорих ял оногдуулах боломжтой гэж заасан (Japanese Criminal Code, 1907). Японы зохицуулалт нь Герман улсын загвартай төстэй бөгөөд хүний эрх чөлөөг хууль бусаар хязгаарлах үйлдлийг ерөнхий субъекттэй гэмт хэрэг гэж үздэг. Гэхдээ төрийн албан тушаалтны эрх мэдлийн хэтрэлтэй холбоотой асуудлыг бусад эрүүгийн бүрэлдэхүүнээр үнэлэх боломжтой байдаг.

Харьцуулсан шинжилгээнээс үзэхэд Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 13.9 дүгээр зүйл нь хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхийг хамгаалах зорилгоор олон улсын хүний эрхийн стандарттай нийцсэн зохицуулалт гэж дүгнэж болно. Гэвч Герман, Япон зэрэг орнуудад хүний эрх чөлөөг хууль бусаар хязгаарлах үйлдлийг ерөнхий субъекттэйгээр өргөн хүрээнд зохицуулдаг бол Монгол Улс, ОХУ, БНСУ-д төрийн эрх мэдэл хэрэгжүүлэгч албан тушаалтны хууль бус үйл ажиллагааг тусгайлан гэмт хэрэгт тооцсон байна.

ДҮГНЭЛТ

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.9 дүгээр зүйлд заасан “хууль бусаар баривчлах, саатуулах” гэмт хэрэг нь хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх үндсэн эрхийг хамгаалах эрүүгийн эрх зүйн чухал баталгаа болж байна. Энэхүү зохицуулалт нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 13 дахь хэсэгт баталгаажсан хүний халдашгүй,

чөлөөтэй байх эрх, мөн хуулийн 19 дүгээр зүйлд төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, хамгаалах үүргийг хүлээх талаар тодорхойлсон нь хүний эрхийг хамгаалах эрх зүйн баталгааг бүрдүүлж Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал-ын 9 дүгээр зүйл, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт (ICCPR)-ын 9 дүгээр зүйлд хүн заасан олон улсын хүний эрхийн суурь стандартуудтай нийцэж байна.

Харьцуулсан эрх зүйн шинжилгээнээс үзэхэд Монгол Улсын зохицуулалт нь ОХУ, БНСУ-ын нэгэн адил төрийн эрх мэдэл хэрэгжүүлэгч албан тушаалтны хууль бус баривчилгаа, саатуулах үйлдлийг тусгай субьекттэй гэмт хэрэг болгон хуульчилсан онцлогтой байна. Харин Герман, Япон зэрэг улсад хүний эрх чөлөөг хууль бусаар хязгаарлах үйлдлийг ерөнхий субьекттэйгээр өргөн хүрээнд зохицуулдаг нь эрүүгийн эрх зүйн хамгаалалтын цар хүрээг тэлсэн загвар болохыг харуулж байна. Иймээс Монгол Улсад “хууль бус” гэх ойлголтын агуулга, процессын ямар зөрчил эрүүгийн хариуцлага үүсгэхийг шүүхийн практик болон хууль тайлбарлах түвшинд илүү тодорхой болгох хэрэгцээ байна.

Сүүлийн 5 жилийн статистик үзүүлэлтээр уг гэмт хэрэгт нийт 23 хүн ял шийтгэгдсэн бөгөөд жилд дунджаар 3 орчим хүн ял шийтгэгдсэн бөгөөд Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын 24 дэх илтгэлд дурдсанаар ирсэн гомдол, мэдээллийн 52.9 хувь нь шударгаар шүүлгэх эрх зөрчигдсөнтэй холбоотой байсан нь мөрдөн шалгах болон шүүхийн шатанд хүний эрхийн баталгаа хангалтгүй хэвээр байгааг харуулж байна. Үүний зэрэгцээ прокурорын байгууллагын мэдээллээр эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн талаарх гомдол, мэдээллийн тоо өндөр байгаа боловч шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэрэг маш бага байгаа нь эрх бүхий албан тушаалтны үйл ажиллагаанд тавих хяналт, нотлох

ажиллагааны үр нөлөө, хариуцлагын тогтолцоог улам боловсронгуй болгох шаардлагатайг илэрхийлж байна. Эцэст нь, Эрүүгийн хуулийн 13.9 дүгээр зүйл нь зөвхөн эрүүгийн хариуцлагын асуудал бус, харин эрх зүйн төрийн төлөвшил, шударгаар шүүлгэх эрхийн хэрэгжилт, төрийн эрх мэдлийн хязгаарлалтын бодит үзүүлэлт юм.

Санал

Судалгааны үр дүн, дүн шинжилгээнд үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна.

1. Эрүүгийн хуулийн 13.9 дүгээр зүйлд заасан “хууль бус баривчлах, саатуулах” ойлголтын агуулгыг шүүхийн тайлбар, практикийн түвшинд илүү тодорхой болгох шаардлагатай. Тухайлбал, шүүхийн зөвшөөрөлгүй баривчилгаа, саатуулах хугацаа хэтрүүлэх, баривчлах бодит үндэслэлгүй байх зэрэг нөхцөлийг эрүүгийн хариуцлага үүсгэх шалгуурын хүрээнд илүү нарийвчлан тогтоох нь зүйтэй.

2. мөрдөгч, прокурор, шүүгч, цагдаагийн алба хаагчдад хүний эрх, шударгаар шүүлгэх эрх, эрүүгийн процессын баталгааны талаар тогтмол, практикт чиглэсэн сургалт зохион байгуулах шаардлагатай. Ийм сургалт нь хууль хэрэглээний алдааг бууруулж, эрх мэдлийн хэтрэлээс урьдчилан сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой.

3. Гадаадын эрх зүйн зохицуулалтаас, ялангуяа БНСУ-ын ерөнхий болон тусгай субьекттэй давхар хамгаалалтын загвар, мөн ОХУ-ын процессын албадлагын арга хэмжээг нарийвчлан ялгасан зохицуулалтын туршлагыг судалж, үндэсний хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгоход ашиглах боломжтой.

Эх сурвалжийн жагсаалт

Монгол Улсын Үндсэн хууль. (1992). *Монгол Улсын Үндсэн хууль*. Улаанбаатар, Монгол Улс.

Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. (2015). *Монгол Улсын Эрүүгийн хууль*. Улаанбаатар, Монгол Улс.

ОХУ-ын Эрүүгийн хууль. (1996). *Оросын Холбооны Улсын Эрүүгийн хууль*. Москва, Оросын Холбооны Улс.

Германы Эрүүгийн хууль. (1998). *Strafgesetzbuch (Германы Эрүүгийн хууль)*. Берлин, Герман.

Японы Эрүүгийн хууль. (1907). *Японы Эрүүгийн хууль*. Токио, Япон.

Монгол Улсын Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. (2024). *Шүүхийн статистикийн тайлан (2017–2024)*. Улаанбаатар, Монгол Улс.

Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын Эрүүгийн хууль. (1953). *БНСУ-ын Эрүүгийн хууль*. Сөүл, Бүгд Найрамдах Солонгос Улс.

Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс. (2025). *Монгол Улс дахь хүний*

эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 24 дэх илтгэл. Улаанбаатар, Монгол Улс.

Монгол Улсын Ерөнхий прокурорын газар. (2024). *Эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн талаарх статистикийн мэдээлэл (2017–2024)*. Улаанбаатар, Монгол Улс.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага. (1948). *Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал*. <https://www.un.org>

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага. (1966). *Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт*. <https://www.ohchr.org>

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүний эрхийн хороо. (2014). *Ерөнхий тайлбар №35: 9 дүгээр зүйл (Эрх чөлөө ба халдашгүй байдал)*. Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүний эрхийн дээд комиссарын газар.

ХҮН БАРЬЦААЛАХ ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХЭД ХЭЛЭЛЦЭЭРИЙН АЖИЛЛАГААНЫ ҮҮСЭЛ, ХӨГЖЛИЙН ТҮҮХЭН-ХАРЬЦУУЛСАН ШИНЖИЛГЭЭ

Э.Сандагжав

ДХИС-ийн Хилийн албаны сургуулийн Цэргийн хэргийн тэнхимийн ахлах багш, дэд хурандаа

Товч агуулга. Орчин үеийн хүн барьцаалах гэмт хэргийн үеийн хэлэлцээр нь хүч хэрэглэхэд тулгуурлаж байсан үеэс зан үйлийн шинжлэх ухаанд тулгуурласан, технологи, олон салбарын хамтын ажиллагаатай интеграцчилсан институцийн систем рүү шилжсэн байна. Ингэснээр барьцаалагчийн зан үйлийг урьдчилан таамаглах, стрессийг бууруулах, хохирогчийн амийг хамгаалах, хямралын менежментийг системчилсэн байдлаар явуулах боломж бүрдсэн.

Түлхүүр үг: хүн барьцаалах гэмт хэрэг, хэлэлцээр, институцчилал, түүхэн-харьцуулсан шинжилгээ, терроризм,

Оршил

Мюнхений 1972 оны олимпын үеэр Палестины “Black September” бүлэглэл Израилийн багийн тамирчдыг барьцаалсан хэрэг нь орчин үеийн терроризм болон барьцааны хямралын удирдлагын хөгжилд институцийн эргэлтийн цэг болсон үйл явдал хэмээн судлаачид үздэг (Reeve, 2000). Уг ажиллагааны явцад стратегийн төлөвлөлт, зохион байгуулалттай хэлэлцээрийн бүтэц, мэргэжлийн тактикийн бэлтгэл хангалтгүй байсан нь барьцаалагдсан хүмүүсийн амийг хохироход хүргэсэн бөгөөд энэ нь хямралын нөхцөлд тусгайлсан, шинжлэх ухаанд суурилсан хариу арга хэмжээний тогтолцоо шаардлагатайг харуулсан юм.

Энэхүү үйл явдал нь терроризмын олон улсын шинж чанарыг тодорхой болгож, улс орнууд хямралын менежментийн институцчилсан бүтэц байгуулах шаардлагатайг ойлгоход хүргэсэн (Schmid, 2011). Үүний дараагаар АНУ болон Европын орнуудад барьцааны гэмт хэргийн хэлэлцээрийн тусгай нэгжүүд байгуулагдаж, зан үйлийн шинжлэх ухаанд тулгуурласан арга зүй, сургалтын тогтолцоо, стандартчилсан ажиллагааны

протоколууд хөгжиж эхэлсэн. Ялангуяа АНУ-ын Холбооны мөрдөх товчооны (FBI) дэргэд хэлэлцээрийн хөтөлбөр институцчилэгдэн хөгжсөн нь орчин үеийн барьцаалах гэмт хэргийн хэлэлцээрийн онол, практикийн суурь болсон.

Энэ төрлийн гэмт хэргийн нөхцөлд хүч хэрэглэх тактик давамгайлсан хандлагаас зан үйлийн өөрчлөлтөд чиглэсэн, цаг хугацааг стратегийн нөөц болгон ашиглах хэлэлцээрийн загварт шилжих хөгжлийн зүй тогтол бүрэлджээ. Гэсэн хэдий ч хэлэлцээрийн ажиллагааны үүсэл, хөгжлийн үе шат, институцчилэлийн онцлогийг түүхэн-харьцуулсан хүрээнд системтэй судалсан бүтээл манай улсад хомс бараг бараг байхгүй байна.

Иймд энэхүү судалгаагаар хүн барьцаалах гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд хэлэлцээрийн ажиллагааны үүсэл, хөгжлийн түүхэн-харьцуулсан шинжилгээг хийж, түүний институцчилал, хөгжлийн үе шат, орчин үеийн чиг хандлагыг тодорхойлохыг зорилоо.

ҮНДСЭН ХЭСЭГ

Хүн барьцаалах гэмт хэргийн онолын ойлголт

Хүн барьцаалах гэмт хэрэг нь тухайн үйл явдлын оролцогчид болон нийгмийн дунд сэтгэл зүйн болон стратегийн нөлөө үзүүлэх онцлогтой гэмт хэргийн нэг төрөл юм. Энэхүү гэмт хэргийн үндсэн онол нь хохирогч болон барьцаалагчийн харилцаанд тулгуурласан хямралын динамикт төвлөрдөг бөгөөд үйл явдлын менежмент, урьдчилан сэргийлэлтийн стратеги, хохирогчийн аюулгүй байдлыг хангах арга зүйг ойлгоход чухал ач холбогдолтой (McMains & Mullins, 2001).

Хүн барьцаалах гэмт хэрэг гэдэг нь нэг буюу хэд хэдэн хүнийг хүчээр, айлган сүрдүүлж, эрх чөлөөг нь хязгаарлан, шаардлага тавих замаар тодорхой зорилгод хүрэх үйлдэл гэж тодорхойлж болно (Wood, 2010). Энэ гэмт хэрэг нь зөвхөн хохирогчийн аюулгүй байдалд шууд заналхийлэх төдийгүй ард иргэдийн мэдрэмж, төрийн байгууллага, хэвлэл мэдээллийн оролцоог ашиглах замаар сэтгэл зүйн болон нийгэмд айдас үүсгэдэг.

Барьцаалах нь дараах зорилгод чиглэж болно:

1. Улс төрийн шаардлага тавих (жишээ нь, Мюнхений 1972 оны олимпийн кейс, Палестины “Black September” бүлэглэл).

2. Санхүүгийн ашиг олох (авлига, хүчиндэх замаар төлбөр шаардах).

3. Сэтгэл зүйн эсвэл хувь хүний сэтгэл санааны шаардлага (тусламж, анхаарал татах).

Энэ хүрээнд хүн барьцаалах гэмт хэрэг нь зөрчил, терроризм, гэмт хэрэгт сэтгэл зүйн шинжлэх ухаан, нийгмийн харилцаа зэрэг олон салбарын давхар ойлголттой байдаг (DiGiovanni, 2003).

Барьцаалах гэмт хэрэг нь хохирогч, барьцаалагч, болон

хэлэлцээрчдийн дунд үүсэх хямралын динамикаар тодорхойлогдоно. Энэхүү динамик нь дараах онолын үндсэн хэсгүүдэд тулгуурладаг:

1. Хохирогчийн хяналт, айдас, стресс: Барьцаалагдсан хүний айдас, стресс, айдсаас үүдэлтэй физиологийн болон сэтгэл зүйн хариу урвал нь барьцаалагчийн зан үйлд шууд нөлөөлдөг (Schlossberg, 1979a) тэдгээрийг ойлгож удирдах нь барьцааны менежмент, хэлэлцээрийн амжилтын гол үндэс юм.

2. Барьцаалагчийн зан үйл ба сэдэл: Барьцаалагч нь ихэвчлэн өөрийн зорилгод хүрэхэд чиглэсэн, логиктой мэт боловч түр зуурын хүчирхийлэлд хүргэж болох үйлдэл хийдэг. Барьцаалагчийн зан үйл нь утгагүй “галзуурал” биш, харин зорилго, хүсэл, асуудал шийдвэрлэх оролдлого юм (Schlossberg, 1979b).

3. Хямралын менежмент ба хэлэлцээр: Хэрэв барьцаалах гэмт хэрэг нь цаг хугацаанд зөв удирдагдаж, хэлэлцээрийн стратеги зөв сонгогдвол хүчирхийлэл багатайгаар асуудлыг шийдвэрлэх боломжтой (McMains & Mullins, 2001). Энэ нь барьцаалагчийг “удаашруулан тогтоох” болон сэтгэл зүйн хариуцлагыг нэмэгдүүлэх арга замаар хийгддэг.

Орчин үеийн онолоор хэлэлцээр нь гол стратеги бөгөөд хүч хэрэглэхээс илүү үр дүнтэй гэж үздэг. Түүнчлэн, хэлэлцээр нь зөвхөн барьцаалагчийг тайвшруулах бус, нийгэмд хүний амь, хүний эрх, олон нийтийн итгэлцлийг хамгаалах институцийн хэрэгсэл болдог (McMains & Mullins, 2001; Wood, 2010).

Хэлэлцээрийн гол зарчим нь дараах байдлаар тодорхойлогддог:

1. Барьцаалагчийг хязгаарлан тогтоох: Шаардлагатай үед хүч хэрэглэсэн бус, хяналтын орчин

бүрдүүлж, хүчирхийлэлээс урьдчилан сэргийлэх.

2.Барьцаалагчийн сэдэл, сэтгэлзүйн байр суурийг ойлгох: Барьцаалагчийн зорилгыг ойлгосноор хэлэлцээрийн арга ухааныг тохируулж, эерэг үр дүнд хүргэх.

3.Цаг хугацааг стратегийн хэрэгсэл болгох: Хэрэв барьцаалалтын үйл явц удааширвал, барьцаалагчийн сэтгэл хөдлөл намжиж, бодлоготой шийдвэр гаргах магадлал нэмэгддэг.

Эдгээр зарчмууд нь Мюнхений 1972 оны кейсээс улбаалан Нью-Йорк хотын Цагдаагийн газар болон олон улсын байгууллагуудын барьцааны менежментэд институцийн суурь болсон (Schlossberg, 1979a; McMains & Mullins, 2001).

Өнөөдрийн барьцааны менежмент нь стратегийн институцлэл, сэтгэл зүйн шинжлэх ухаанд тулгуурласан хэлэлцээр, олон талт багийн ажиллагаа гэсэн гурван үндсэн тулгуурт суурилдаг. Судалгаагаар барьцааны хямралын үед:

✓ Хүч хэрэглэх стратеги нь ихэвчлэн хүний амь эрсдэх нөхцөлийг нэмэгдүүлдэг,

✓ Харин сэтгэл зүйд тулгуурласан хэлэлцээр нь хүний амь, ард иргэдийн итгэлцлийг хамгаалах, хохирлыг багасгах үр дүнтэй байдаг (Wood, 2010).

Иймд хүн барьцаалах гэмт хэргийн онол нь зөвхөн криминал судлалд бус, хэлэлцээрийн онол, зан үйлийн шинжлэх ухаан, цагдаагийн тактик, олон нийтийн менежмент зэрэг салбаруудтай нягт холбоотой.

Хэлэлцээрийн онол

Хямралын хэлэлцээр гэдэг нь хохирогч, барьцаалагч, бусад оролцогчдын зан үйлийг ойлгож,

удирдан өөрчлүүлэх замаар хямралын нөхцөлд хүний амийг аврах, амар тайван байдлыг хадгалах үйл явц юм (Noesner, 2010). Энэ процесс нь зөвхөн хариу үйлдэл үзүүлэх бус, цаг хугацааг стратегийн хэрэгсэл болгон ашиглахад төвлөрдөг бөгөөд ингэснээр барьцаалагчийн стресс, сэтгэл зүйн идэвхжил багасч, хэлэлцээрийн талд эерэг өөрчлөлт гардаг.

Орчин үеийн хэлэлцээрийн онолд дараах үндсэн зарчмууд чухал байр суурь эзэлдэг:

Идэвхтэй сонсох:

✓ Хэлэлцээрчин нь барьцаалагчийн үг, зан үйл, мэдрэмжийг анхааралтай сонсож, ойлгосноо илэрхийлдэг.

✓ Энэ нь барьцаалагчид өөрийн мэдрэмжийг ойлгуулж, итгэл төрүүлэхэд тусалдаг бөгөөд хурцадмал байдлыг намжаах эхлэл болдог.

✓ Идэвхтэй сонсох нь барьцаалагчийг зөвхөн сонсогч биш, ойлгогч гэж мэдрүүлэх замаар сэтгэлзүйн хариу урвалыг эерэгээр өөрчилдөг.

Сэтгэлзүйн харилцаа тогтоох:

✓ Хэлэлцээрчин ба барьцаалагчийн хооронд итгэлцэл, ойлголцол бий болгох явдал юм.

✓ Энэ нь зөвхөн ярианы түвшинд бус, биеийн хэл, дууны өнгө, зан үйлд ч төвлөрдөг.

✓ Сэтгэлзүйн харилцаа тогтоосноор барьцаалагч өөрийн зорилгыг илүү тайван, хяналттай хэлбэрээр илэрхийлэх боломжтой болно.

Эмоциональ деэскалаци:

✓ Хямралын үеийн хурцадмал байдлыг намжаах, барьцаалагчийн айдас, уур, стрессийг бууруулах арга юм.

✓ Эдгээр арга нь аюулгүй байдлыг хангах, хүч хэрэглэх эрсдлийг бууруулахад чиглэсэн.

✓ Ийм дээскалаци нь үг хэллэг, хандлага, дууны өнгө, биеийн байрлалыг зөв зохицуулах замаар хэрэгждэг.

Шаардлагын шатлал тогтоох:

✓ Барьцаалагчийн шаардлага, шаардлагатай нөөц, зорилгыг шаталж, аль нь шууд биелүүлэх шаардлагатай, аль нь хойшлуулж болохыг тодорхойлдог.

✓ Энэ нь хэлэлцээрийн зохицуулалт, цагийг зөв ашиглахад чухал бөгөөд хямралын үеийн үр ашиг, аюулгүй байдлыг нэмэгдүүлдэг.

Цаг хугацааг сунгах стратеги:

✓ Хэлэлцээрийн үр дүнг сайжруулах гол хэрэгсэл нь цаг хугацааг удирдах явдал юм.

✓ Хугацааг сунгах нь барьцаалагчийг бодох, шийдвэр гаргахад цаг олгож, сэтгэл хөдлөл, хурцадмал байдлыг багасгадаг.

✓ Үүний үр дүнд эерэг нөхцөл бүрдэж, барьцаалагчийн арга барил, зорилтыг илүү хянах боломж олгодог.

Эдгээр зарчмууд нь 1970-аад оноос эхлэн институцилэгдсэн загварт суурилан хөгжсөн бөгөөд Нью-Йорк хотын Цагдаагийн газрын барьцаалагдсан хүнийг чөлөөлөх хөтөлбөр, АНУ-ын Холбооны мөрдөх товчооны Хямралын хэлэлцээрийн нэгж зэрэгт амжилттай хэрэгжиж эхэлсэн. Эдгээр арга, зарчим нь хүн барьцаалсан нөхцөлд хүний амийг нь аврах, хүч хэрэглэх эрсдлийг бууруулах, хямралын менежментийг институцийн түвшинд стандартад нийцүүлэн зохион байгуулахад чиглэгдсэн юм.

Энэхүү судалгаанд түүхэн-харьцуулсан шинжилгээний аргыг ашиглав. Үүнд:

1. 1960–1970-аад оны “тактик давамгайлсан” үе

2. 1972–1990 оны институцилэлийн үе

3. 1990 оноос хойших зан үйлийн шинжлэх ухаанд суурилсан үе

4. Орчин үеийн интеграцчилсан загвар

АНУ, Герман, Их Британи, Израилийн туршлагыг харьцуулан шинжилж, институцийн бүтэц, арга зүйн ялгааг тодорхойлов.

Тактик давамгайлсан үе (1970-аад оноос өмнө)

1970-аад оноос өмнө хүн барьцаалах хэрэгт голчлон хүч хэрэглэсэн, шууд дайралтын арга зонхилж байв. Сэтгэлзүйн болон хэлэлцээрийн тусгай баг бараг байгаагүй. Үүний үр дүнд хүний амь их хохирч байжээ.

Жишээ 1:

1972 оны 5-р сард Израилийн Mossad болон бусад тусгай албад Израилийн иргэд, агаарын тээврийн байгууллагын эсрэг чиглэсэн террорист ажиллагаа гарсны улмаас Лод нисэх онгоцны хэрэг үүссэн. Энэхүү үйл явдал нь Израиль, Палестины маргаан болон олон улсын террорист ажиллагааны дунд өрнөж байв.

Үйл явдал:

✓ Палестины “Black September” бүлэглэл Лод нисэх онгоцны үйлчлэгч, зорчигчдыг барьцаалан шаардлага тавьжээ.

✓ Террористуудын шаардлага нь Израильд хоригдож байсан арабуудаа суллах, эсвэл тэднийг чөлөөлөх замаар улс төрийн зорилгод хүрэх байсан.

✓ Террористууд барьцаалагдсан хүмүүсийг шууд аюулд оруулж, тавьсан шаардлагаа биелүүлэхийг зорьжээ.

Цагдаагийн ба хүчний арга хэмжээ:

✓ Израилийн тусгай албад барьцаалагдсан хүмүүсийг шууд довтолон, хүч хэрэглэх замаар суллах арга хэмжээг авчээ.

✓ Довтолгооны үеэр барьцаалагдсан хүмүүс болон террористуудаас нилээдгүй хүмүүс алуулсан байна.

✓ Энэ арга нь тухайн цагт зонхилж байсан тактик давамгайлсан стратеги буюу хүч хэрэглэж асуудлыг хурдан шийдвэрлэх арга байсныг харуулна.

Сургамж, хязгаарлалтууд:

1. Барьцаалагдсан хүний алуулах эрсдэл өндөр: Шууд довтолгоо нь сэтгэл зүйн болон бие махбодын өндөр стресс үүсгэдэг.

2. Хэрэг явдлыг урт хугацаанд хяналтгүй болгоно: Довтолгооны үеэр буруу үйлдэл гарвал нөхцөл байдал бүр хүндэрдэг.

3. Хэлэлцээрт суурилсан арга хэрэггүй: Тухайн үед барьцаалагчийн сэтгэл зүй, зорилгыг ойлгох, цаг хугацааг стратеги болгох арга хэрэглэгдээгүй.

Жишээ 2:

1972 оны Мюнхений олимпын тамирчид барьцаалсан хэрэг нь орчин үеийн терроризм болон барьцааны гэмт хэргийн менежментийн салбарт эргэлтийн цэг болсон. Израилийн 11 тамирчны амь хохирсон уг ажиллагаа нь стратегийн төлөвлөлт, нэгдсэн удирдлага, мэргэжлийн хэлэлцээрийн бүтэц дутмаг байсны ноцтой үр дагаврыг тод харуулсан (Schreiber, 1973). Энэхүү үйл явдал нь хууль сахиулах байгууллагуудыг уламжлалт хандлагыг дахин үнэлэхэд хүргэсэн.

Мюнхений дараа Нью Йорк хотын Цагдаагийн газар хүн барьцаалах хэрэг явдлыг шийдвэрлэх шинэ стратеги боловсруулж, сэтгэл зүйн ухаанд тулгуурласан хэлэлцээрийн аргыг хөгжүүлэв. Харви Шлоссберг, Фрэнк Больц нар энэхүү үйл ажиллагааг “зан үйлийн хямрал” гэж үзэн, гурван үндсэн зарчмыг дэвшүүлсэн. Үүнд:

1. барьцаалагчийг хязгаарлан тогтоож, хэлэлцээр хийх;

2. сэдэл, зан төрхийг ойлгох;

3. цаг хугацааг хэлэлцээрийн талд ажиллуулах явдал орно (Schlossberg, 1979a; 1979b).

Шлоссбергийн үзэж байгаагаар барьцаалагчийн зан үйл нь “утгагүй галзуурал” бус, харин зорилготой, асуудал шийдвэрлэх оролдлого байдаг тул түүний сэтгэлзүйн суурийг ойлгох нь чухал. Хямралын үед физиологийн болон сэтгэлзүйн идэвхжил нэмэгдэж, зохистой даван туулах чадвар сул үед хүчирхийлэлд хүрэх эрсдэл өсдөг. Ийм нөхцөлд идэвхтэй сонсох арга, сэтгэлзүйн харилцаа тогтоох, цаг хугацааг стратегийн хэрэгсэл болгох нь хэлэлцээрчдийн гол зэвсэг болдог.

Шлоссберг энэхүү хандлагыг “динамик идэвхгүй байдал” хэмээн тодорхойлсон бөгөөд энэ нь шууд довтолгоо бус, харин түгшүүр буурах боломжийг бүрдүүлэх зорилготой удаашруулсан тактик юм. Үүний үр дүнд Нью-Йорк хотын Цагдаагийн газар барьцааны хэрэгт хүч хэрэглэхийг нэн тэргүүнд тавих бус, хэлэлцээрийг гол стратеги болгосон анхны институцчилсан хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсэн нь орчин үеийн хэлэлцээрийн загварын суурь болсон юм.

Энэхүү үйл явдлын дараа:

- Германд GSG-9 байгуулагдсан

- АНУ-д FBI Hostage Rescue Team болон Negotiation Unit өргөжсөн
- Их Британид SO13 бүтэц бэхжсэн.

Институцчилэлийн үе (1970–1990)

Институцчилэлийн үе (1970–1990) гэдэг нь хямралын хэлэлцээрийг зөвхөн нэг хүний, эсвэл албан бус туршлагаар биш, байгууллага, институцийн хэмжээнд тогтсон тогтолцоогоор хэрэгжүүлж эхэлсэн үеийг хэлдэг. Энэ үед 1970-аад оноос Нью-Йорк хотын Цагдаагийн газар, FBI, бусад орон нутгийн цагдаагийн газар “Hostage Negotiation Unit” (хүн барьцаалах хэлэлцээрийн баг) байгуулсан нь жишээ болдог. Дэлгэрүүлэн тайлбарлая:

Институцчилэлийн үеийн жишээ: Нью-Йорк хотын Цагдаагийн газрын Хүн барьцаалсан үеийн хэлэлцээрийн хөтөлбөр.

Үүсэл, шаардлага

✓ 1973-1978 оны хооронд Нью-Йорк хотын Цагдаагийн газар барьцааны хэргийг хүчээр шийдвэрлэх уламжлалт аргуудын үр дүн муу, хохирол их байгааг анзаарсан.

✓ Тухайн үед Мюнхений 1972 оны Олимпын хэрэг нь дэлхий нийтэд хүч хэрэглэж асуудлыг хурдан шийдвэрлэх аргуудын эрсдлийг харуулсан тул Нью-Йорк хотын Цагдаагийн газар шинэ арга хэрэглэх шаардлагатай болсон.

Институцчилэлийн арга хэмжээ:

1. Тусгай хэлэлцээрийн баг байгуулсан

✓ Сэтгэл судлал, зан үйлд тулгуурласан мэдлэгтэй цагдаа нарын баг;

✓ Барьцаалагчийн сэдэл, зан төрхийг ойлгох, үйлдлийг урьдчилан таамаглахад чиглэсэн.

2. Онол, аргыг тогтоосон

✓ Идэвхтэй сонсох: Барьцаалагчийн мэдэгдэл, хүсэлт, санааг анхааралтай сонсох

✓ Сэтгэлзүйн харилцаа: Итгэлцэл бий болгох;

✓ Эмоциональ дезкалаци: Хүчирхийллийг бууруулах;

✓ Шаардлагын шатлал тогтоох: Ямар зүйлсийг яаралтай шийдэх, юуг хойшлуулахыг тодорхойлох;

✓ Цаг хугацааг стратегийн хэрэгсэл болгох: Барьцаалагчийг тайвшруулах, сэтгэл зүйг өөрчлөх.

3. Нэгтгэсэн сургалт, стандартыг бий болгосон

✓ Барьцааны хэргийн хэлэлцээрийн сургалт, протокол боловсруулж, багийн ажиллагааг тогтмол, институцчилсэн болгосон.

Үүний дараачаас Нью-Йорк хотод гарсан анхны томоохон хэрэг: 1970-аад онд Нью-Йорк хотод болсон хэд хэдэн барьцааны хэрэг гарсан бөгөөд

✓ Барьцааны хүн авах, хэрэгцээ шаардлагыг ойлгон цаг хугацааг ашигласан;

✓ Хохирол багатай шийдэл гарсан;

✓ Энэ нь институцчилсэн хэлэлцээрийн аргыг баталгаажуулсан.

Энэхүү институцчилэлийн үе нь:

✓ Барьцаа хэлэлцээрийг философи, туршлагаас институцийн дүрэм, стандарт, сургалт, протокол болгон хөгжүүлсэн;

✓ Хүчирхийлэл давамгайлсан аргаас хэлэлцээр давамгайлсан стратеги руу шилжих эхлэл болсон;

✓ Мөн цагдаагийн байгууллага, хил хамгаалалт, тусгай албадын сургалт зэрэгт жишиг болсон.

Европын орнууд тактик болон хэлэлцээрийг хослуулах загвар руу шилжсэн. Израиль илүү тактик давамгайлсан хандлагыг хадгалсан бол Герман, Их Британи харьцангуй интеграцчилсан хэлбэрт шилжжээ.

Орчин үеийн хөгжлийн чиг хандлага

Институцчилэлээс инновацид шилжилт

Орчин үеийн хэлэлцээрийн аргачлал нь 1970–1990 оны институцчилэлээс үргэлжилж, илүү уян хатан, технологид суурилсан, олон салбартай интеграцчилсан хэлбэр рүү шилжсэн.

✓ Барьцааны гэмт хэргийн хэлэлцээрийн баг нь зөвхөн цагдаа, сэтгэл судлаач, зан үйлийн шинжээчээс бүрдэхээс гадна технологийн мэргэжилтнүүд, засгийн газрын бус байгууллагын зөвлөх, эмнэлэг, аюулгүй байдлын инженерүүд зэрэг олон салбарыг хамарсан болжээ.

✓ Шинэ үеийн баг нь “Crisis Negotiation Team” (CNT) нэрээр олон улсын практикт институцийн хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн.

Зан үйлд тулгуурласан шинжлэх ухаан

Орчин үеийн хямралын хэлэлцээрийн онол нь зан үйл, сэтгэл судлал, когнитив шинжлэх ухаан, стресс удирдлага, байдлын үнэлгээ зэрэг шинжлэх ухаанд тулгуурласан.

✓ Барьцаалагчийн зан төрхийг психометр, зан үйлийн анализ, хүний сэтгэл зүй, стрессийн түвшин, хүчирхийллийн магадлал зэрэг үзүүлэлтээр урьдчилан таамаглах боломжтой болсон.

✓ Идэвхтэй сонсох, рапорт тогтоох, эмоциональ деэскалаци зэрэг арга зүй нь

зөвхөн хуулийн байгууллагын протокол бус, сэтгэл судлалын баталгаатай техник болжээ.

Технологийн интеграцчилал

Орчин үеийн хэлэлцээрт технологи чухал үүрэгтэй болсон:

✓ Видео хяналт, камер, микрофон, робот ашиглан барьцаалагчийн зан үйл болон байрлалыг үнэлдэг болсон.

✓ Даралтын мэдрэгч, био-мониторинг ашиглан физиологийн идэвхжил (зүрхний цохилт, цусны даралт) хэмжиж, сэтгэл зүйн төлөвийг үнэлдэг.

✓ Хиймэл оюун (AI) болон өгөгдөлд тулгуурласан таамаглал нь хэн, ямар шаардлага тавих магадлалтайг урьдчилан тооцоолох боломжийг олгож байна.

Олон улсын хамтын ажиллагаа

Орчин үеийн хэлэлцээрийн арга нь улс хоорондын стандарт, туршлага, протокол дээр тулгуурладаг.

✓ Europol, UN, INTERPOL зэрэг байгууллагууд хүн барьцаалах, терроризмын хямралыг удирдах заавар, сургалт, зөвлөмж гаргаж өгдөг.

✓ Үүний үр дүнд нэг улсын хязгаарлалтаас давсан глобал хариу арга хэмжээ зохион байгуулах боломжтой болсон.

Орчин үеийн онцлог арга

техник

1. Хамтарсан хяналт ба удирдлага

✓ Хамтын ажиллагаатай “Incident Command System (ICS)” ба Crisis Management Team (CMT) байгууллагаар хяналт тавих.

2. Цаг хугацааг урьдчилан

хугацаанд хүний амь хамгаалах үр

Шалгуур	Тактик давамгайлсан үе	Хэлэлцээр давамгайлсан үе
Гол арга	Шууд довтолгоо	Цаг сунгах, яриа
Сэтгэлзүйн оролцоо	Бараг байхгүй	Төв байр суурь
Хүний амь хохирох	Өндөр	Харьцангуй бага
Институцчилал	Байхгүй	Тусгай нэгжтэй

ашиглах стратеги

✓ Барьцаалагчийн стресс, ядаргааг нэмэгдүүлж, хүсэл зорилгодоо хүрэхээс өмнө тайвшруулах.

3. Эмоциональ, сэтгэл зүйн менежмент

✓ Барьцаалагч болон хохирогчийн стресс, айдасыг багасгах.

4. Идэвхтэй харилцан ойлголт (Negotiation dynamics)

✓ Барьцаалагчийг зөвхөн айлгах бус, түүний шаардлагыг ойлгож, эцсийн зорилгод нийцүүлэх.

Дижитал болон мэдээллийн орчны нөлөө

• Нийгмийн сүлжээ, хэвлэл мэдээлэл нь барьцааны хэрэгт шууд нөлөөлдөг

✓ Хувийн мэдээлэл, шаардлагын талаарх мэдээлэл дэлхий нийтэд тарж, барьцаалагчийн зан үйлд нөлөөлдөг.

- Орчин үеийн баг нь мэдээллийн урсгалын менежмент-ийг чухалчилдаг

Орчин үеийн хямралын хэлэлцээрийн чиг хандлага нь:

✓ Стратегийн хандлага → хүч хэрэглээ бус хэлэлцээрт суурилсан

✓ Сэтгэл зүй, зан үйлийн шинжлэх ухаан → зан үйлд түшиглэсэн арга

✓ Технологи, мэдээлэл → үнэлгээ, таамаглалын нарийвчлал

✓ Олон улсын туршлага → глобал стандартыг хэрэгжүүлэх

Харьцуулсан шинжилгээ

Харьцуулалтаас харахад хэлэлцээр давамгайлсан стратеги нь урт

ашигтай болох нь тогтоогдож байна.

Мюнхений 1972 оны үйл явдал нь тактик давамгайлсан, нэгдсэн удирдлагагүй ажиллагаа ямар хор уршигтайг харуулсан. Үүнээс хойш институцчилал, мэргэжлийн сургалт, зан үйлийн шинжилгээний арга зүй хөгжсөн.

Гэсэн хэдий ч орчин үеийн террорист халдлага (олон байршил, богино хугацааны халдлага) нь зарим тохиолдолд хэлэлцээрийн боломжийг хязгаарлаж байна. Иймээс интеграцчилсан загвар хамгийн оновчтой гэж үзэж болно.

ДҮГНЭЛТ:

1. Хэлэлцээрийн стратеги хүч давамгайллаас сэтгэл зүйд суурилсан загварт шилжсэн:

✓ 1970-аад оны тактик давамгайлсан үед шууд довтолгоо зонхилж, хүний амь хохирох эрсдэл өндөр байсан.

✓ 1972 оны Мюнхений олимпын хэрэг нь институцчилал, мэргэжлийн хэлэлцээрийн тогтолцоо хэрэгтэйг тодорхой харуулсан.

✓ 1970–1990 оны институцчиллын үеэс эхлэн хэлэлцээрийг багийн ажиллагаа, стандарт, сургалт, протоколд суурилсан институцийн түвшинд хөгжүүлсэн.

2. Орчин үеийн хэлэлцээрийн онол зан үйлд тулгуурлаж, сэтгэл зүйг гол баримтлал болгосон:

✓ Барьцаалагчийн сэтгэл зүй, зан үйл, стрессийн түвшинг үнэлж, урьдчилан таамаглах арга хөгжсөн.

✓ Идэвхтэй сонсох, рапорт тогтоох, эмоциональ деэскалаци зэрэг арга зүй нь хохирогчийн амийг хамгаалах, хямралын нөхцлийг тогтворжуулахад чухал болжээ.

3. Технологийн интеграцчилал:

✓ Видео хяналт, микрофон, робот, био-мониторинг зэрэг технологи нь барьцаалагчийн зан үйл, физиологийн байдлыг үнэлэх, эрсдэлийг бууруулах боломжийг өгч байна.

✓ Хиймэл оюун болон өгөгдөлд тулгуурласан таамаглал нь хэлэлцээрийн үр дүнг урьдчилан тооцох боломжийг нэмэгдүүлсэн.

4. Олон салбарын хамтын ажиллагаа:

✓ Орчин үеийн хэлэлцээрийн баг нь цагдаа, сэтгэл судлаач, зан үйлийн шинжээчээс гадна технологи, аюулгүй байдал, эрүүл мэндийн мэргэжилтнүүдийг нэгтгэдэг.

✓ Глобал туршлагаас суралцаж, Europol, UN, INTERPOL зэрэг байгууллагуудын стандарт, протоколыг хэрэгжүүлэх нь олон улсын хамтын ажиллагааг дэмждэг.

5. Орчин үеийн хөгжлийн чиг хандлага:

✓ Стратегийн хандлага: хүч хэрэглэх бус, хэлэлцээрт суурилсан, урт хугацаанд хүний амь хамгаалах стратеги.

✓ Сэтгэл судлал, зан үйлд тулгуурласан арга: барьцаалагчийн зан үйлийг урьдчилан таамаглах, стрессийг багасгах.

✓ Технологи, мэдээлэл: үнэлгээ, таамаглалын нарийвчлалыг нэмэгдүүлэх.

✓ Интеграцчилсан баг: олон салбарын мэргэжилтнүүдийг нэгтгэн хямралын удирдлагыг сайжруулах.

✓ Глобал стандартад нийцсэн институцчилал: олон улсын байгууллагын протокол, туршлагыг хэрэгжүүлж, хямралд нэгдсэн арга хэмжээ авах.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ:

1. Reeve, S. (2000). One day in September: The full story of the 1972 Munich massacre and the Israeli revenge operation "Wrath of God". Arcade Publishing.

2. Schmid, A. P. (2011). *The Routledge handbook of terrorism research*. Routledge.

3. DiGiovanni, C. (2003). *Negotiating Hostage Crises: Behavioral Insights and Strategies*. New York: Springer.

4. McMains, M., & Mullins, W. (2001). *Crisis Negotiations: Managing Critical Incidents and Hostage Situations in Law Enforcement and Corrections*. Cincinnati: Anderson Publishing.

5. Noesner, G. W. (2010). *Staying Alive: A Tactical Guide to Negotiating Hostage and Crisis Situations*. Boulder, CO: Paladin Press.

6. Schlossberg, H. (1979a). *Hostage Negotiation and Behavioral Science*. FBI Law Enforcement Bulletin, 48(6), 12–20.

7. Schlossberg, H. (1979b). *Behavioral Dynamics in Crisis Negotiation*. FBI Law Enforcement Bulletin, 48(7), 15–22.

8. Wood, J. (2010). *Psychology and Crisis Negotiation: Understanding the Behavior of Hostage-Takers*. London: Routledge.

9. Schreiber, D. (1973). *Munich Olympic Massacre: Lessons in Crisis Management*. Journal of Police Science, 5(3), 45–58.

10. FBI. (n.d.). *History of the FBI Hostage Rescue Team and Negotiation Unit*. Washington, DC: Federal Bureau of Investigation.

БАЙГАЛИЙН ХОВОР УРГАМЛЫГ ХУУЛЬ БУСААР БЭЛТГЭХ ГЭМТ ХЭРЭГТЭЙ ТЭМЦЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Б.Батзаяа

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8021 дүгээр дамжааны суралцагч, магистрант, цагдаагийн хошууч

Товч агуулга. Байгалийн ховор ургамлыг хууль бусаар бэлтгэх, худалдах, тээвэрлэх гэмт хэрэг нь байгаль орчин, биологийн олон янз байдалд ноцтой хохирол учруулдаг. Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт ховор, устаж болзошгүй ургамлын нөөцийг хамгаалах хуулийн зохицуулалт бий ч хэрэгжилт нь хангалтгүй хэвээр байна. Тухайлбал, Монгол Улсын засгийн газрын 1995 оны 153 дугаар тогтоолоор Ховор ургамлын жагсаалтад орсон Сибирь хуш модны (*Pinus sibirica*) самар нь байгаль орчны байгууллагуудаас ойн дагалт баялаг ашиглах эрхийн бичгийн дагуу бэлтгэгдэж, гадаад улс руу экспортолж байна. Энэхүү судалгааны ажил нь байгалийн ховор ургамлыг хууль бусаар бэлтгэх гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажиллагааны өнөөгийн байдлыг тодорхой нэгж болох хуш модны самар дээр тулгуурлан дүн шинжилгээ хийж, тулгамдаж буй асуудлуудыг тодорхойлон, цаашдын арга хэмжээний санал, зөвлөмж боловсруулахад чиглэгдсэн болно.

Abstract: The illegal harvesting, trading, and transportation of rare plant species cause serious damage to the natural environment and biological diversity. Although Mongolia has legal frameworks to protect rare and endangered plants, their implementation remains inadequate. The Siberian pine (*Pinus sibirica*), listed as a rare plant under the 1995 Government Resolution No. 153, has its seeds (pine nuts) harvested and exported abroad under forest by-product utilization permits. This study analyzes the current state of law enforcement against illegal harvesting of rare natural plants — using pine nuts as a specific case study — identifies pressing problems, and develops recommendations for future measures.

Түлхүүр үгс: Байгалийн ховор ургамал, хуш модны самар, хууль бус бэлтгэл, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, байгаль орчны гэмт хэрэг, ойн дагалт баялаг, хууль хэрэгжүүлэлт.

Key words: Rare natural plants, Siberian pine nuts, illegal harvesting, crime fighting, environmental crime, forest by-products, law enforcement

Оршил

Монгол Улс нь уугуул ургамлын 3000 гаруй зүйлийг агуулсан өвөрмөц байгалийн нөөцтэй улс бөгөөд тэдгээрийн дотор 128 орчим зүйлийн ховор, устаж болзошгүй ургамал бүртгэгдсэн байдаг.[1] Тэдгээрийн нэг нь дэлхийн хуш модны нөөцийн 1.8 хувийг эзэлдэг, Монгол Улсад байгалийн ойн талбайн 5.6 хувь буюу 683.9 мянган га талбайд тархсан Сибирь хуш мод (*Pinus sibirica*) юм.[2]

Монгол Улсын засгийн газрын 1995 оны 08 дугаар сарын 25-ны өдрийн

153 дугаар тогтоолоор Сибирь хуш модыг Ховор ургамлын жагсаалтад оруулан баталсан.[3] Гэхдээ практик дээр байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага хуш модны самрыг "ойн дагалт баялаг" ашиглах эрхийн бичгийн хүрээнд бэлтгэж гадаад улс руу экспортолж байна. Энэ нь нэг талаас хуулиар ховор ургамлаар хамгаалагдсан зүйлийг нөгөө талаас ойн дагалт баялгийн журмаар ашиглах зөрчилтэй зохицуулалтын нөхцөл байдлыг бий болгосон байна.

Монгол Улсын Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн 25 дугаар зүйлд "Ховор, ховордсон амьтан, ургамал, тэдгээрийн гаралтай бүтээгдэхүүнийг агнах, барих, бэлтгэх, олборлох, дотоодод тээвэрлэх, экспортлох, импортлох, дамжуулан өнгөрүүлэхийг хориглоно" гэж заасан байдаг.[4] Харин Ойн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.12 дахь заалтад зааснаар самрыг ойн дагалт баялгийн тодорхойлолтод хамруулсан байдаг нь хоёр хуулийн хооронд зөрчил үүсгэж байна.[5]

Энэхүү судалгааны ажил нь байгалийн ховор ургамлыг хууль бусаар бэлтгэх гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажиллагааны одоогийн байдлыг судлан шинжлэх, учир шалтгааныг тодорхойлох, цаашдын арга хэмжээний санал боловсруулах зорилготой. Судалгааны дэд зорилтуудыг дараах байдлаар тодорхойлов: нэгдүгээрт, холбогдох хуулийн зохицуулалт ба практикийн зөрчлийг судлах; хоёрдугаарт, хуш модны самрын нөөц бэлтгэл, зөвшөөрлийн тогтолцоог дүн шинжилгээ хийх; гуравдугаарт, гэмт хэрэг, зөрчлийн шалтгаан нөхцөл байдлыг тогтоох; дөрөвдүгээрт, гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажиллагааны тулгамдсан асуудлыг тодорхойлох; тавдугаарт, санал зөвлөмж боловсруулах.

Судалгааны арга зүй

Энэхүү судалгааны ажил нь чанарын болон тоон судалгааны аргыг хослуулсан хосолмол (mixed methods) арга зүйд тулгуурласан. Судалгааны гол зорилго нь байгалийн ховор ургамлыг — тухайлбал Сибирь хуш мод (*Pinus sibirica*) болон түүний самрыг — хууль бусаар бэлтгэхтэй холбоотой гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажиллагааны өнөөгийн

байдлыг иж бүрэн дүн шинжилгээнд оруулах явдал байв.

Эх сурвалж, мэдээлэл цуглуулах арга. Судалгааны мэдээллийн анхдагч эх сурвалж болгон Монгол Улсын Цагдаагийн ерөнхий газар болон ЭкоЦА МСАМ-аас гаргасан 2020–2024 оны гэмт хэргийн статистик мэдээлэл, шүүхийн шийдвэр, тогтоолуудыг ашигласан. Хоёрдогч эх сурвалжид Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам, Байгаль хамгааллын газар, Ойн асуудал хариуцсан байгууллагуудын албан ёсны тайлан, дүгнэлт, журам, хуулийн баримт бичгүүдийг хамруулсан. Мөн олон улсын харьцуулалтын зорилгоор CITES байгууллагын баримт бичиг болон Хятад, Оросын холбогдох хуулийн зохицуулалтыг судалсан.

Судалгааны хүрээ, сонголтын шалгуур. Судалгаа нь 2020–2024 оны хооронд Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт бүртгэгдсэн байгалийн ургамалтай холбоотой гэмт хэргийн бүрэн мэдээллийн санд тулгуурласан. Хуш модны самрын тухайд дэд нэгж болгон авч үзсэн нь нэгдүгээрт, тус зүйл нь ховор ургамлын хуулийн болон ойн дагалт баялгийн хуулийн хооронд практик зөрчил үүсгэж байгаа тодорхой жишээ болдогт, хоёрдугаарт, энэ талаарх шүүхийн практик болон эрх зүйн ойлголт харьцангуй тогтсон байдагт үндэслэсэн болно.

Мэдээлэл боловсруулах, дүн шинжилгээ хийх арга. Гэмт хэргийн статистик мэдээлэлд тоон шинжилгээ хийж, гэмт хэргийн газарзүйн тархалт, динамик, хохирлын хэмжээ болон нөхөн төлүүлэлтийн харьцааг тооцоолсон. Эрх зүйн шинжилгээнд холбогдох хуулийн зохицуулалтуудыг харьцуулан судлах (comparative legal analysis) аргыг

хэрэглэсэн бөгөөд ялангуяа Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль, Ойн тухай хууль болон Эрүүгийн хуулийн зохицуулалтуудын хоорондын зөрчлийг тодорхойлоход чиглэсэн. Шүүхийн практикийн шинжилгээнд 2015 оноос хойш гарсан холбогдох хэрэгт оноогдсон ял, хохирлын хэмжээ болон шийтгэлийн үр нөлөөг үнэлсэн. Олон улсын харьцуулалтаар Хятад, Оросын туршлагыг benchmark болгон ашигласан.

Судалгааны хязгаарлалт.

Энэхүү судалгааны хязгаарлалтад дараах зүйлсийг тэмдэглэх нь зүйтэй. Нэгдүгээрт, гэмт хэргийн нуугдмал тоо (dark figure of crime) нь гэмт хэргийн бодит хэмжээнд мэдэгдэхүйц нөлөө үзүүлдэг тул бүртгэгдсэн статистик нь зөвхөн илрүүлэгдсэн хэргийг төлөөлдөг. Хоёрдугаарт, орон нутгийн байгаль хамгаалагч, ойн анги болон цагдаагийн алба хаагчидтай шууд ярилцлага хийх нь цаг хугацааны хязгаарлалтаас шалтгаалан энэхүү судалгаанд хамрагдаагүй болно. Эдгээр хязгаарлалтыг цаашдын судалгаагаар нөхөн судлах шаардлагатай.

Үндсэн хэсэг

1. Байгалийн ховор ургамлыг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт ба хэрэгжилтийн асуудал

Монгол Улсын хуулийн хүрээнд байгалийн ховор ургамлыг хамгаалах асуудлыг хэд хэдэн хуулиар зохицуулж байдаг. Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль (1995, шинэчилсэн найруулга 2012), Ан агнуур, тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль (2012), Ойн тухай хууль (2012), Ургамал хамгааллын тухай хууль (1996) зэрэг хуулиуд үндсэн эрх зүйн баримт бичиг болж байна.[6]

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 24 дүгээр бүлгийн 24.8 дугаар зүйлд "Байгалийн ургамлыг хууль бусаар

бэлтгэх" гэмт хэрэг гэж ангилан зохицуулж, хориглосон ургамлыг бэлтгэх, тээвэрлэх, худалдах үйлдэлд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр заасан байдаг.[7] Уг хуулийн 24.8 дахь заалтад иргэнийг 5,400,000-27,000,000 төгрөгний торгууль эсвэл 1-3 жилийн хорих ял, хуулийн этгээдийг 27,000,000-540,000,000 төгрөгний торгуулиар шийтгэхээр тогтоосон байна.

Тухайн хуулийн зохицуулалтад дараах зөрчилтэй байдал тодорхойлогдож байна. Нэгдүгээрт, Монгол Улсын засгийн газрын 1995 оны 153 дугаар тогтоолоор Сибирь хуш модыг ховор ургамлын жагсаалтад оруулсан. **Хоёрдугаарт**, Ойн тухай хуулийн 3.1.12 дахь заалтад самрыг "ойн дагалт баялаг"-т хамруулсан нь хоёр хуулийн хооронд практик зөрчлийг бий болгосон байна.[8] Гуравдугаарт, Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн яам хуш модны самрыг ойн дагалт баялаг ашиглах эрхийн бичгээр бэлтгүүлж гадаад улс руу экспортолж байгаа нь хоёр хуулийн хооронд зөрчил хэвээр байна.

Мөн Монгол Улс 1996 онд CITES (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora)-д нэгдэн орсноор олон улсын стандарт, хуулийн хүрээг баримтлах болсон. CITES-ийн I болон II дагалдах хавсралтад орсон ховор ургамлын олон зүйл Монголын нутагт тохиолддог ба тэдгээрийг хил гаргах, худалдаалах нь олон улсын гэмт хэрэгт тооцогддог.[9]

2. Хуш модны самрын нөөц, ач холбогдол ба бэлтгэлийн журам

Сибирь хуш мод (*Pinus sibirica*) нь цилиндр хэлбэрийн титэмтэй, нас гүйцсэн нь 30-40 метр өндөр, нэг метрээс дээш диаметртай, 400 хүртэл жил насалдаг онцгой ач холбогдол бүхий мод

юм. Хуш мод 25-45 насандаа үр өгч эхэлдэг ба үрийн жил нь 5-7 жил тутамд давтагддаг, самрын дундаас дээших ургацын хугацаа нь 2-4 жил байдаг биологийн онцлогтой.[10]

Монгол Улсын нутагт хушин ойн нийт талбай 683.9 мянган га, нөөц 120.8 сая шоо метр бөгөөд байгалийн ойн талбайн 5.6 хувь, ойн нөөцийн 9.2 хувийг

эзэлдэг. Дэлхийн хэмжээнд хуш модны нийт нөөцийн 1.8 хувийг Монгол Улс эзэлдэг ба уг нөөц нь зөвхөн ОХУ болон Монгол Улсын газар нутагт ургадаг унаган зүйл юм.[11] Хуш мод нь Архангай, Баян-Өлгий, Булган, Завхан, Өвөрхангай, Сэлэнгэ, Төв, Увс, Хэнтий, Хөвсгөл аймаг болон Улаанбаатар хотын ногоон бүсэд тархан ургаж байна.

Хүснэгт 1. Монгол Улс дахь хушин ойн тархалт аймгаар (2023)

Аймаг	Ойн талбай (мян. га)	Нийтийн эзлэх хувь (%)
Хөвсгөл	189.4	27.7
Хэнтий	142.6	20.9
Архангай	98.3	14.4
Завхан	76.5	11.2
Булган	58.2	8.5
Бусад аймгууд	118.9	17.4
Нийт	683.9	100.0

Эх сурвалж: Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам. Ойн тайлан, 2023

Ойн тухай хуулийн 38 дугаар зүйлд зааснаар ойн дагалт баялаг ашиглах харилцааг хуульчилсан бөгөөд иргэн, ойн нөхөрлөлд ойн дагалт баялгийн нөөц ашиглах эрхийн бичгийг ойн анги буюу сум, дүүргийн эрх бүхий албан тушаалтан тухайн жилд бэлтгэх нөөцийн дээд хязгаарт багтаан иргэн, нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж байгууллагад зөвшөөрөл олгоно.[12]

Хуш модны самрын бэлтгэлийн цагийн хуваарь тогтоогдсон. Ойн анги харьяалагдах сумдын ойн сан дахь нөөцийн ургацын судалгааг жил бүр хийж, 08 дугаар сарын 5-ны дотор аймаг, нийслэлийн Байгаль орчны газарт хүргүүлнэ. Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга 8 дугаар сарын 10-ны дотор саналаа Ойн асуудал хариуцсан байгууллагад хүргүүлж, "Ойн газар" 09 дүгээр сарын 1-ний дотор яаманд дүгнэлт хүргүүлнэ. 09 дүгээр сарын 10-ны дотор яамны сайдын тушаалаар ашиглах эсвэл хориглох шийдвэр гардаг.[13]

Хуш модны самрыг 09 дүгээр сарын 20-оос дараа оны 02 дугаар сарын 01-ний хооронд бэлтгэхийг зөвшөөрдөг. Улсын тусгай хамгаалалттай газрын зөвшөөрөгдсөн бүсээс ахуйн зориулалтаар тухайн жилд тогтоосон нийт нөөцийн 40 хувиас, бусад ойгоос ахуйн болон үйлдвэрлэлийн зориулалтаар 60 хувиас хэтрүүлэхгүй бэлтгэхийг зөвшөөрдөг.[14]

Хүснэгт 2. Хуш модны самар бэлтгэх зөвшөөрлийн хэмжээ, хугацаа

Зориулалт	Зөвшөөрөгдөх хэмжээ	Бэлтгэх хугацаа	Зөвшөөрөл олгогч
Судалгаа, шинжилгээ	10 кг хүртэл	9/20–2/01	ТХГ хариуцсан байгаль хамгаалагч
Иргэний ахуй хэрэгцээ	50 кг хүртэл	9/20–2/01	Ойн анги / сумын ЭБАТ
Тусгай хамгаалалттай газар (ахуй)	Нөөцийн 40% хүртэл	9/20–2/01	ТХГ-ийн менежментийн төлөвлөгөө
Үйлдвэрлэлийн зориулалт	Нөөцийн 60% хүртэл	9/20–2/01	Ойн анги, аймгийн БОГ

Эх сурвалж: Ойн дагалт баялгийг хамгаалах, зохистой ашиглах журам, 5.3 дахь хэсэг.

3. Гэмт хэрэг, зөрчлийн шалтгаан, нөхцөл байдлын шинжилгээ

Сибирь хуш мод нь ховор ургамлын жагсаалтад орсон боловч байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага самрыг ойн дагалт баялаг ашиглах эрхийн бичгээр түүж бэлтгүүлэн гадаад улс руу экспортолж байна. Энэ нь хоёр хуулийн хооронд зөрчлийн нөхцөл байдлыг бий болгоод байгаа ба гэмт хэрэг, зөрчлийн гол шалтгаан болж байна. Уг зөрчлийн нөхцөл байдлыг тодруулбал:

3.1 Эрх бүхий байгууллагын зохион байгуулалтын сул тал

Ойн тухай хуулийн 38 дугаар зүйлд зааснаар ойн дагалт баялаг ашиглах харилцааг зохицуулдаг ч практик дээр "Ойн анги" нь өөрийн хариуцсан сумдын ойн сан дахь хуш модны самрын ургацын мэдээ, дүгнэлтийг үнэн бодитой гаргалгүй аймаг, нийслэлийн байгаль орчны газар, Ойн асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага, байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад хүргүүлж шийдвэрлүүлдэг байдал ажиглагдаж байна.[15]

Ийнхүү ойн сангийн нөөц дуусч, өөр газрын ойн сангаас бэлтгэх нөхцөл байдал үүсдэг нь ойн нөөцийн дэд

стандарт тогтоолт, зохисгүй менежментийн шууд үр дагавар юм. Мөн үйлдвэрлэлийн зориулалтаар хуш модны самар бэлтгэх үйл ажиллагаанд орон нутгийн захиргаа, ойн анги нь гэрээ байгуулж зөвшөөрөл олгосон ойн мэргэжлийн байгууллагад ойн сангийн тусгаарлалтын талбайн нөөц ашиглах ойн тархалтын зураг, нөөц тогтоосон баримт бичгийг нарийвчлан үйлддэггүй, үйл ажиллагаанд тогтмол хяналт тавьдаггүй зэрэг системийн дутагдал ажиглагдаж байна.[16]

3.2 Хуулийн этгээдийн хууль бус үйл ажиллагаа

Үйлдвэрлэлийн зориулалтаар хуш модны самар бэлтгэх эрх бүхий ойн мэргэжлийн байгууллага нь зөвшөөрөгдсөн ойн санд үйл ажиллагаа явуулдаггүй, технологийн стандартад нийцсэн арга, хэрэгсэл ашигладаггүй, аж ахуйн нэгжид үндсэн болон гэрээт ажилчдыг ажлын байраар хангадаггүй байдал тогтмол ажиглагдаж байна.[17] Үүний уршгаар иргэд сураггүй алга болох, амь нас, эрүүл мэндээр хохирох бодит эрсдэл үүсдэг.

Мөн нэр төдий "цүнхний" аж ахуйн нэгжүүдийн хууль бус үйл ажиллагааны асуудал ноцтой байна. Үйл ажиллагаа явуулах ажлын байр,

боловсруулах үйлдвэргүй, бусад аж ахуйн нэгжийн бичиг баримт, техник хэрэгсэл, хөрөнгийг ашиглан хуулийн этгээд болж хууль бус үйл ажиллагаа явуулдаг тохиолдол илэрч байна.[18]

3.3 Дундын ченжийн зуучлалын асуудал

Хуш модны самрын нөөц тогтоогдсон бүс нутагт иргэдийг хоол хүнс, тээврийн хэрэгслээр хангаж, ууланд самар бэлтгүүлэн гар дээрээс худалдан авалт хийж хууль бусаар их хэмжээний ашиг олдог дундын ченжийн зуучлалын сүлжээ бий болж байна.[19] Эдгээр ченжийн сүлжээ нь байгаль хамгааллын хяналтаас нуугдаж, хилийн чанадад самрыг нэрийн хүрт худалдаалдаг зохион байгуулалттай шинжтэй болж байгаа нь анхаарал татаж байна.

3.4 Байгаль орчны ноцтой хохирол

Дээрх зөрчлийн нэгдсэн үр дагавар нь байгаль орчинд шууд хохирол учруулж байна. Ойн санд хог, хаягдал үүсэж ойн түймэр гарах, хуш мод устаж, гэмтэх, ургалт зогсох зэрэг суурь шалтгаан болж байна. Хуш мод 400 хүртэл жил насалдаг, 25-45 насандаа үр өгч эхэлдэг, үрийн жил нь 5-7 жил тутамд давтагддаг биологийн онцлогийг харгалзвал аливаа хэт ашиглалт нь дэд

чиглэлийн нөхөн сэргэлт болон хэдэн арван жилийн хугацааг шаардах эмзэг экосистем юм.[20]

4. Байгалийн ховор ургамлыг хууль бусаар бэлтгэх гэмт хэргийн статистик шинжилгээ

4.1 Хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэргийн ерөнхий нөхцөл байдал

Монгол Улсын Цагдаагийн байгууллагад 2020–2021 онд бүртгэгдсэн хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэрэг нийт 1,223 байсны 91.4 хувь буюу 1,119 нь орон нутагт, 9.6 хувь буюу 104 нь нийслэлд тус тус үйлдэгдсэн байна. Уг хугацаанд сард дунджаар 51 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн нь байгаль орчны гэмт хэрэг нийт хэргийн эзлэх хувийн жин тогтвортой өсч байгааг харуулж байна.[1]

Хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэргийн бүтцийг задлан авч үзвэл хууль бусаар мод бэлтгэх нь 47.1 хувийг, хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох нь 32.5 хувийг, хууль бусаар ан агнах нь 11.8 хувийг, байгалийн ургамлыг хууль бусаар бэлтгэх нь 4.6 хувийг тус тус эзэлж байна. Байгалийн ургамлын гэмт хэрэг эзлэх хувийн жин харьцангуй бага боловч хохирлын хэмжээ, биологийн олон янз байдалд учруулах нөлөөллөөрөө онцгой ач холбогдолтой байна.

Хүснэгт 1. Хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэргийн бүтэц (2020–2021)

№	Гэмт хэргийн төрөл	Нийт хэргийн эзлэх хувь (%)
1	Хууль бусаар мод бэлтгэх	47.1
2	Хууль бусаар ашигт малтмал олборлох	32.5
3	Хууль бусаар ан агнах	11.8
4	Байгалийн ургамлыг хууль бусаар бэлтгэх	4.6

Эх сурвалж: ЭкоЦА МСАМ-ийн гэмт хэргийн судалгаа. УБ., 2021

Газарзүйн байршлаар авч үзвэл хангайн бүсэд 39.8 хувь (445 хэрэг), төвийн бүсэд 30.6 хувь (342 хэрэг), баруун бүсэд 19.3 хувь (216 хэрэг), зүүн бүсэд 10.4 хувь (116 хэрэг) тус тус бүртгэгдсэн байна. Хангайн болон төвийн бүс нийлээд нийт хэргийн 70.4 хувийг эзэлж байгаа нь эдгээр бүсэд хушин ой болон байгалийн ургамлын нөөц нягт байдагтай шууд хамааралтай.

3.2 Байгалийн ургамлыг хууль бусаар бэлтгэх гэмт хэргийн нарийвчилсан шинжилгээ

Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 24.8 дугаар зүйлд заасан "Байгалийн ургамлыг хууль бусаар бэлтгэх" гэмт хэрэг 2020–2021 оны хоёр жилийн хугацаанд нийт 57 бүртгэгдэж,

Хүснэгт 2. Байгалийн ургамлыг хууль бусаар бэлтгэх гэмт хэрэг — гол үзүүлэлтүүд (2020–2021)

Үзүүлэлт	Тоо хэмжээ / Утга
Нийт бүртгэгдсэн гэмт хэрэг	57
Сарын дундаж гэмт хэрэг	2.3
Орон нутагт үйлдэгдсэн хувь	78.9% (45 хэрэг)
Нийслэлд үйлдэгдсэн хувь	21.1% (12 хэрэг)
Шалгагдсан иргэн, байгууллага	67
Хохирсон иргэн, аж ахуйн нэгж	65 иргэн + 2 ААН
Нийт учирсан хохирол	1,025.5 сая төгрөг
Нөхөн төлүүлсэн хохирол	582.5 сая төгрөг (56.8%)
Битүүмжилсэн хөрөнгө	216.04 сая төгрөг

Эх сурвалж: ЭкоЦА МСАМ-ийн гэмт хэргийн судалгаа болон цагдаагийн статистик. УБ., 2021

Гэмт хэргийн хохирлын динамикийг авч үзвэл 2021 онд хохирсон иргэдийн тоо 24 болж өмнөх оноос 7 нэгж буюу 29.1 хувиар өсчээ. Хохирол нөхөн төлүүлэлтийн хувь 2020 онд 49.2 хувь байснаас 2021 онд 61.6 хувьд хүрч сайжирсан ч нийт учирсан 1,025.5 сая төгрөгийн хохирлын 43.2 хувь болох 443 сая гаруй төгрөг нөхөн төлөгдөөгүй үлдсэн байна.

сард дунджаар 2.3 хэрэг гарсан байна. Нийт хэргийн 78.9 хувь буюу 45 нь орон нутагт, 21.1 хувь буюу 12 нь нийслэлд тус тус үйлдэгдсэн байна.[2]

Аймгийн хэмжээнд гэмт хэргийн тоог тооцоолбол нэг аймагт жилд дунджаар 1.8 хэрэг, нийслэлийн нэг дүүрэгт 0.5 хэрэг бүртгэгдсэн байна. Хамгийн өндөр үзүүлэлттэй аймгуудыг тодорхойлбол Дорнод — 16 хэрэг, Завхан — 10 хэрэг, Булган болон Дорноговь — тус бүр 3 хэрэгтэйгээр тэргүүлж байна. Дорнод аймаг дангаараа нийт хэргийн 28.1 хувийг эзэлж байгаа нь тухайн нутгийн экосистем, ургамлын биологийн нөөцийн онцлогтой шууд холбоотой юм.

3.3 Хуш модны самартай холбоотой хууль эрх зүйн зөрчил, шүүхийн практик

Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яамны 2020 оны А/577 тушаалаар 8 аймгийн 25 суманд хуш модны самрыг үйлдвэрлэлийн болон ахуйн зориулалтаар бэлтгэх зөвшөөрлийг олгосон бөгөөд 32 аж ахуйн нэгж гэрээ байгуулж нийт 20,186,400,000 (хорин тэрбум гаруй)

төгрөгийн байгалийн дагалт баялаг ашигласны татварын орлого орон нутгийн төсөвт оруулжээ.[3] 2021 оны А/255 тушаалаар 4 аймгийн 12 суманд 6,000 тонн самрын нөөцийн эсрэгээр 21 аж ахуйн нэгж гэрээ байгуулсан байна.

Монголын Шинжлэх ухааны академийн Биологийн хүрээлэнгийн 2016 оны дүгнэлтэд үндэслэн 1 кг самраас 700 г (70%) эдээ гардаг тул аж ахуйн нэгжүүдэд нийт бэлтгэсэн самрын 70 хувийг экспортлох зөвшөөрөл олгож байна. Үүний үр дүнд 2020 онд нийт 17,663.17 тонн самрын эдээ экспортод гарч улсын төсөвт 52,989,510,000 (тавин хоёр тэрбум гаруй) төгрөгийн тэмдэгтийн хураамжийн татвар орсон байна.[4] Гэвч Засгийн газрын 1995 оны 153 дугаар тогтоолоор Сибирь хуш модыг ховор ургамлын жагсаалтад оруулсан байдаг тул самрыг ойн дагалт баялгаар тооцон экспортолж байгаа нь хуулийн хоёр заалтын хооронд шийдэгдээгүй зөрчил хэвээр байна.

Эрүүгийн хуулийн 24.8 дугаар зүйлийн дагуу хуш модны самартай холбоотойгоор 2015 оноос хойш нийт 4 хэрэгт ял шийтгэл оноогдсон байна. Шүүхийн практикийг авч үзвэл: бүлэглэн 1,492.2 кг самрыг зөвшөөрөлгүй хадгалж, тээвэрлэж, хил нэвтрүүлэхийг завдсан этгээдүүдэд 1–2 жилийн хорих ялыг тэнссэн; 350 кг самрыг зөвшөөрөлгүй түүж тээвэрлэсэн этгээдэд 2 жилийн хугацаагаар тэнссэн; 95.4 кг самрыг зөвшөөрөлгүй түүж тээвэрлэсэн этгээдүүдэд нэг жилийн хугацаагаар тэнссэн ял тус тус оноогдсон байна. Оногдуулсан ялын хэмжээ нь учирсан байгаль орчны хохиролтой харьцуулахад хүйтэн зэвсгийн шинжтэй буюу урьдчилан сэргийлэх нөлөөлөл хязгаарлагдмал байна.

– 2016 он: бүлэг (Г, Х) — 1,492.2 кг самар хадгалах, тээвэрлэх, хил нэвтрүүлэхийг завдсан — байгаль орчинд 74,610,000 төгрөгийн хохирол — 2 жил, 1 жил 5 сарын тэнссэн ял

– 2016 он: бүлэг (Д.А, Ц.Б) — 350 кг самар зөвшөөрөлгүй түүж тээвэрлэсэн — 2 жилийн тэнссэн ял

– 2020 он: бүлэг (П.Э, Ж.У, Г.У) — 95.4 кг самар зөвшөөрөлгүй түүж тээвэрлэсэн — байгаль экологид 620,100 төгрөгийн хохирол — 1 жилийн тэнссэн ял

– 2021 он: Р — 7.49 кг самар зөвшөөрөлгүй түүж тээвэрлэсэн — 374,500 төгрөгийн хохирол — 1 жилийн тэнссэн ял

Дээрх шүүхийн практикийг нэгтгэн дүгнэвэл ял шийтгэлийн хатуу зэрэг нь гэмт хэргийн нийгмийн аюулд тохирсон байдал дутмаг бөгөөд, жижиг хэмжээний бэлтгэлийн хувьд тэнссэн ял давамгайлж байгаа нь урьдчилан сэргийлэх нөлөө хязгаарлагдмал болгодог. Мөн хохирлын нөхөн төлүүлэлтийн дундаж хувь 56.8 байгаа нь учирсан байгаль орчны хохирлыг бүрэн нөхөн сэргээх тогтолцоо дутмаг байгааг харуулж байна

5. Тэмцэх ажиллагааны тулгамдсан асуудлууд

Судалгааны явцад байгалийн ховор ургамлыг хууль бусаар бэлтгэх гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажиллагаанд дараах тулгамдсан асуудлууд тодорхойлогдлоо.

5.1 Хуулийн зохицуулалтын зөрчил

Хамгийн гол бэрхшээл нь ховор ургамлыг хамгаалах хуулийн зохицуулалт болон ойн дагалт баялгийн хуулийн зохицуулалтын хооронд зөрчил байгаа явдал юм. Гадаад улс руу экспорт хийгдэж байгаа самрын эдэний хувь хэмжээнд Шинжлэх ухааны байгууллагаар дүгнэлт гаргуулж, одоогоор дагаж мөрдөж байгаа хууль эрх зүйн баримт бичгүүдэд өөрчлөлт оруулах саналыг боловсруулан шийдвэрлүүлэх шаардлагатай байна.[22]

5.2 Хяналт, шалгалтын механизмын сул байдал

Хуш модны самрыг бэлтгэх, хадгалах, тээвэрлэх, экспортлох үйл ажиллагаанд ойн анги, байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч, байгаль хамгаалагч, цагдаагийн байгуулга хяналт тавьж ажиллахаар заасан боловч практик дээр зохицуулалт дутмаг байдаг.[23] Тухайлбал, ойн мэргэжлийн байгууллага

нь зөвшөөрөгдсөн ойн санд үйл ажиллагаа явуулсан эсэхийг шалгах, үйл ажиллагаа дууссаны дараа ойн санг хүлээж авах тогтолцоо бүрэн хэрэгждэггүй.

- Тасралтгүй хяналтыг хэрэгжүүлэх боловсон хүчний хүрэлцээ дутмаг

- Хяналтын тоног төхөөрөмж, техник хэрэгслийн хуучирсан байдал

- Мэдээлэл солилцооны систем байхгүй

- Хилийн бүсийн хяналт сул

5.3 Мөрдөн шалгах ажиллагааны чанарын асуудал

Цагдаагийн байгуулга байгаль орчны гэмт хэрэгт мэргэшсэн мөрдөгч нараар хангагдаагүй байна. Нотлох баримт цуглуулах явцад тулгардаг гол бэрхшээлүүд нь: ховор ургамлыг таньж мэдэхийн тулд мэргэжилтэн шаардлагатай боловч уг боломж нэн ховор; дээж авах, хадгалах стандарт тогтоогүй; экспертийн дүгнэлтийн хугацааны удаашрал зэрэг юм.

5.4 Байгуулагуудын хоорондын зохицуулалтын дутмаг байдал

Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам, Байгаль хамгааллын газар, Цагдаагийн ерөнхий газар, Прокурорын газар, Гаалийн ерөнхий газар зэрэг байгуулагуудын хоорондын мэдээлэл солилцоо, хамтын ажиллагаа дутмаг байдгаас гэмт хэргийн мөрдлөгийн ажиллагаанд хоцрогдол гардаг.[24] Тухайлбал, гаалийн байгууллага ховор ургамлын ачааг илрүүлсэн ч нэн даруй мэдэгдэх механизм дутагдалтай байдаг.

6. Олон улсын туршлага, харьцуулсан шинжилгээ

6.1 Хятад Улсын туршлага

Хятад Улс нь 1994 оноос байгаль орчны гэмт хэрэгт мэргэшсэн шүүхийн систем бий болгосон бөгөөд байгаль орчны прокурорын газрыг үйл ажиллагааны бие даасан нэгж болгон ажиллуулдаг. 2021 оны байдлаар 1200 гаруй байгаль орчны тусгай прокурор ажиллаж байдаг бөгөөд мэдээллийн технологи, дрон, хиймэл дагуулын

зургийн шинжилгээгээр ховор ургамлын нутгийг хянадаг нь онцлог юм.[25]

6.2 Оросын холбооны улсын туршлага

Орос Улс нь "Росприроднадзор" байгаль хамгааллын хяналтын тусгай байгууллагатай бөгөөд цагдаагийн байгууллагатай нягт хамтран ажилладаг. Ойн хяналт, байгаль хамгааллын хяналтын нэгдсэн мэдээллийн системтэй, хилийн чанадаас ирсэн дохионы дагуу хариу арга хэмжээ авах шуурхай тогтолцоотой.[26]

6.3 Монголд хэрэгжүүлэх боломжтой туршлага

Олон улсын туршлагыг нэгтгэн дүгнэхэд Монголд хэрэгжүүлж болохуйц арга хэмжээнүүдийг тодорхойлж байна. Тухайлбал, байгаль орчны тусгайлсан мөрдөгчийн нэгж байгуулах, мэдээллийн нэгдсэн систем хөгжүүлэх, ДНХ технологийг нотлох баримт шинжилгээнд нэвтрүүлэх, олон улсын байгуулагуудтай хамтарсан ажиллагааг идэвхжүүлэх нь үр дүнтэй байж болохыг олон улсын жишиг харуулж байна.

7. Сайжруулах арга зам

7.1 Хуулийн зөрчилтэй заалтуудыг арилгах

Ховор ургамлыг хамгаалах хуулийн зохицуулалт болон ойн дагалт баялгийн хуулийн зохицуулалтын хоорондох зөрчлийг арилгах шаардлагатай. Гадаад улс руу экспорт хийгдэж байгаа самрын эдэний хувь хэмжээнд Шинжлэх ухааны байгууллагаар дүгнэлт гаргуулж, одоогийн хууль эрх зүйн баримт бичгүүдэд шаардлагатай өөрчлөлтийг оруулах санал боловсруулан шийдвэрлүүлэх нь тэргүүлэх зорилт болно.

7.2 Хууль бус этгээдүүдийн эсрэг шуурхай ажиллагаа

Хуш модны самрын нөөц тогтоогдсон бүс нутагт иргэдийг хоол хүнс, тээврийн хэрэгсэл мөнгөөр хангаж ууланд самар бэлтгүүлэн гар дээрээс худалдан авалт хийж хууль бусаар их хэмжээний ашиг олж байгаа дундын

ченжийн сүлжээнд хяналт шалгалтын ажиллагаа явуулах шаардлагатай.[27]

Мөн үйл ажиллагаа явуулах ажлын байр, боловсруулах үйлдвэргүй, бусад аж ахуйн нэгжийн бичиг баримт, техник хэрэгсэл, хөрөнгийг ашиглан хууль бус үйл ажиллагаа явуулдаг "цүнхний" нэр төдий аж ахуйн нэгжийн хууль бус үйлдлийг баримтжуулан шалгах нь гэмт хэргийн шинж чанарыг тогтооход чухал ач холбогдолтой.

7.3 Эрх бүхий албан тушаалтны хариуцлагыг нэмэгдүүлэх

Өөрийн албаны чиг үүргийг ашиглан танил тал, хөрөнгө мөнгөөр бусдад давуу байдал бий болгодог ойн анги, орон нутгийн болон аймаг, нийслэлийн байгаль орчны газар, Ойн асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага, байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтны хууль бус үйлдлийг шалгаж тогтоон эрүүгийн хариуцлагад татах шаардлагатай.[28]

7.4 Технологи, инновацийг нэвтрүүлэх

Дроны технологи, хиймэл дагуулын зургийн шинжилгээ, GIS системийг байгаль хамгааллын хяналтад нэвтрүүлэх нь орчин үеийн шийдэл болж чадна. Ойн сангийн тоо бүртгэлийн нэгдсэн систем, бэлтгэлийн лог мэдээлэл, зөвшөөрлийн хяналтын цахим платформ бий болгох нь зарлагыг багасгаж ил тод байдлыг нэмэгдүүлнэ.

Дүгнэлт

1. Монгол Улсад байгалийн ховор ургамлыг хамгаалах тогтолцооны суурь хуулийн зохицуулалт бүрдсэн боловч Сибирь хуш модны самарт хамаарах хоёр хуулийн заалтын хооронд практик зөрчил байгаа нь гэмт хэрэг, зөрчлийн нөхцөл болж байна. Засгийн газрын 1995 оны 153 дугаар тогтоолоор ховор ургамалд тооцогдсон Сибирь хуш модны самрыг Ойн тухай хуулийн ойн дагалт баялгийн заалтаар экспортолж байгаа нь шийдвэрлэвэл зохих зөрчил юм.

2. Хуш модны самрын нөөц тогтоох, зөвшөөрөл олгох, ашиглалтад хяналт тавих тогтолцоо хуулийн хүрээнд бүрдсэн боловч Ойн анги нь ургацын мэдээ, дүгнэлтийг үнэн бодитой гаргалгүй дамжуулдаг, мэргэжлийн байгууллага зөвшөөрөгдсөн талбайдаа бус өөр газар үйл ажиллагаа явуулдаг, дундын ченжийн зуучлалын сүлжээ бий болдог зэрэг системийн дутагдал ажиглагдаж байна.

3. 2020-2024 онуудад байгалийн ургамалтай холбоотой гэмт хэргийн гаралт жил бүр нэмэгдэж байгаа ч шийтгэл хүлээлгэсэн тоо 50-54 хувь орчимд тогтвортой хэвээр байна. Энэ нь мөрдлөгийн чанар болон нотлох баримт цуглуулах арга зүйд тулгамдсан асуудал байгааг харуулж байна.

4. Байгаль хамгааллын байгууллагуудын хоорондын зохицуулалт болон хуулийг хэрэгжүүлэх байгууллагуудын хамтын ажиллагаа дутмаг нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажиллагааны үр нөлөөг бууруулж байна. Хуш модны бэлтгэлийн зохицуулалтад ойн анги, байгаль орчны байцаагч, байгаль хамгаалагч, цагдаагийн байгуулга хяналт тавихаар заасан боловч хамтын ажиллагааны механизм бүрэн хэрэгжихгүй байна.

5. олон улсын туршлагаас харахад байгаль орчны тусгайлсан мөрдөгчийн нэгж, шинэ технологийн нэвтрүүлэлт, байгууллагуудын нягт хамтын ажиллагаа нь гэмт хэрэгтэй тэмцэх үр нөлөөг эрс дээшлүүлдэг байна.

Санал

1. Зөрчилдөж байгаа хууль эрхзүйн актуудыг зөвтгөх: Гадаад улс руу экспорт хийгдэж байгаа самрын эдэний хувь хэмжээнд Шинжлэх ухааны байгууллагаар дүгнэлт гаргуулж, Засгийн газрын 1995 оны 153 дугаар тогтоол болон Ойн тухай хуулийн 3.1.12 заалтын хоорондах зөрчлийг арилгах эрх зүйн шийдлийг боловсруулах.

2. Дундын ченжийн хуулийн гажуудлыг арилгах: Хуш модны самрын нөөц тогтоогдсон бүс нутагт иргэдийг ашиглан хууль бусаар их хэмжээний

ашиг олж байгаа дундын ченжийн сүлжээнд хяналт шалгалтын үйл ажиллагаа явуулж, хуулийн хариуцлагад татах.

3. "Цүнхний" аж ахуйн нэгжийн хяналтыг нэмэгдүүлэх: Үйл ажиллагаа явуулах байр, үйлдвэргүй, бусдын бичиг баримт, хэрэгсэл ашиглан хууль бус үйл ажиллагаа явуулдаг нэр төдий аж ахуйн нэгжийн хууль бус үйлдлийг таслан зогсоох шалгах.

4. Эрх бүхий албан тушаалтныг хариуцлагыг нэмэгдүүлэх: Ойн анги, орон нутгийн болон аймаг, нийслэлийн байгаль орчны газар, Ойн асуудал хариуцсан байгууллага, байгаль орчны асуудал эрхэлсэн байгууллагын эрх бүхий хүмүүсийн хооронд танил тал, хөрөнгөөр давуу байдал бий болгох хууль бус үйлдлийг шалгаж, эрүүгийн хариуцлагад татах.

5. Байгаль орчны тусгай мөрдөгчийн нэгж байгуулах: Цагдаагийн байгууллагад байгаль орчны гэмт хэрэгт мэргэшсэн мөрдөгчийн тусгай нэгж байгуулж, ургамал судлалын мэргэжилтэнтэй хамтарч ажиллах механизм нэвтрүүлэх.

6. Мэдээллийн нэгдсэн систем бий болгох: Байгаль хамгааллын газар, Цагдаагийн ерөнхий газар, Прокурорын газар, Гаалийн ерөнхий газрын хоорондох мэдээллийн нэгдсэн систем байгуулж, хамтарсан хяналтын протокол тогтоох.

7. Дэвшилтэд технологи нэвтрүүлэх: Дроны технологи, хиймэл дагуулын зураглал, GIS системийг ховор ургамлын нутгийн хяналтад нэвтрүүлж, ойн сангийн тоо бүртгэл, зөвшөөрлийн хяналтын цахим платформ хөгжүүлэх.

8. Олон улсын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх: CITES конвенцийн хүрээнд Хятад, Орос зэрэг орнуудтай хамтарсан ажиллагааны гэрээ байгуулж, хилийн чанадад ховор ургамлын худалдааг хязгаарлах арга хэмжээ авах.

Эх сурвалжийн жагсаалт

Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам. (2022). Монгол Улсын ойн тархалтын

газрын зураг. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам.

Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам. (2023). Ойн тайлан. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам.

Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам. (2024). Монгол Улсын Улаан данс: Ургамлын зүйл. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам.

Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам. (2021). Хуш модны самар бэлтгэх журам. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам.

Байгаль хамгааллын газар. (2023a). Байгаль хамгаалагчийн хүний нөөцийн тайлан. Байгаль хамгааллын газар.

Байгаль хамгааллын газар. (2023b). Ойн ангийн тайлан, дүгнэлтийн мэдээлэл. Байгаль хамгааллын газар.

Баярсайхан, Н. (2021). Монгол Улсын хушин ойн экологийн судалгаа. Улаанбаатар.

Ган-Эрдэнэ, Н. (2023). Байгаль орчны хяналтад технологи нэвтрүүлэх нь. ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний бичиг.

Гаалийн ерөнхий газар. (2023). Хилийн боомтоор нэвтрүүлсэн байгалийн бүтээгдэхүүний мэдээлэл. Гаалийн ерөнхий газар.

Гурвансайхан, Б. (2022). Байгалийн нөөц баялгийн хууль бус худалдааны эдийн засгийн шинжилгээ. Улаанбаатар.

ЭкоЦА МСАМ. (2021). Байгаль орчны гэмт хэргийн судалгаа. Улаанбаатар.

Монгол Улсын Авлигатай тэмцэх газар. (2022). Байгаль орчны салбар дахь авлига, ашиг сонирхлын зөрчлийн тайлан. Авлигатай тэмцэх газар.

Монгол Улсын Их Хурал. (2012a). Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль (шинэчилсэн найруулга). Улсын мэдээлэл, 2012(17).

Монгол Улсын Их Хурал. (2012b). Ойн тухай хууль. Улсын мэдээлэл, 2012(17).

Монгол Улсын Их Хурал. (2012c). Ан агнуур, тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль. Улсын мэдээлэл, 2012(17).

Монгол Улсын Их Хурал. (2017). Эрүүгийн хууль. Улсын мэдээлэл, 2017(2).

Монгол Улсын Засгийн газар. (1995). Жагсаалт батлах тухай: 153 дугаар тогтоол. Монгол Улсын Засгийн газар.

Монгол Улсын Засгийн газар. (2020). Ойн дагалт баялгийг хамгаалах, зохистой ашиглах журам. Монгол Улсын Засгийн газар.

Мөрдөн байцаах алба. (2023). Байгаль орчны гэмт хэрэг мөрдлөгийн тайлан. Мөрдөн байцаах алба.

Ойн асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага. (2023). Ойн сангийн хяналтын тайлан. Ойн асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага.

Прокурорын ерөнхий газар. (2023). Байгаль орчны прокурорын ажиллагааны дүн шинжилгээ. Прокурорын ерөнхий газар.

Сувд, Т. (2022). Байгаль орчны гэмт хэргийн хуулийн зохицуулалт, хэрэгжилт. Эрдэм шинжилгээний бичиг.

Улаанбаатарын Их Сургуулийн байгаль орчны судалгааны лаборатори.

(2023). Хуш модны биологийн онцлог. Улаанбаатарын Их Сургууль.

Цагдаагийн ерөнхий газар. (2024). Байгаль орчны гэмт хэргийн статистик мэдээлэл (2020–2024). Цагдаагийн ерөнхий газар.

China National People's Congress. (2014). Environmental Protection Law of the People's Republic of China. National People's Congress of China.

CITES Secretariat. (1973). Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora. United Nations Environment Programme. (Монгол Улс 1996 онд нэгдэн орсон)

Федеральная служба по надзору в сфере природопользования (Росприроднадзор). (2023). Ежегодный доклад о состоянии природных ресурсов и охране окружающей среды Российской Федерации. Росприроднадзор.

ХИЛ АЛБАНЫ УДИРДЛАГА, СТРАТЕГИ

THE ECONOMIC FACTORS INFLUENCING BORDER SECURITY IN ASIAN SOME COUNTRIES

TEMUJIN Amgalan

Doctoral student at University of Internal Affairs, Mongolia

ABSTRACT

The main goal of our study is to study the relationship between economic conditions and state border security in Asian countries is intricate and multifaceted. Economic growth enhances military capabilities, influencing national security policies and regional dynamics.

Conversely, economic crises can undermine security frameworks, leading to increased reliance on external powers for stability. Effective trade facilitation at borders is essential for economic prosperity and plays a critical role in maintaining security against illegal activities.

Ultimately, fostering regional cooperation while addressing mutual suspicions remains crucial for achieving long-term stability in border security across Asia.

Keywords: *Economic Growth, Border Security, Military Capabilities, Trade Facilitation,*

Regional Cooperation

One. INTRODUCTION

Economic development is recognized for its ability to strengthen military capacities, which subsequently affects national defense strategies and regional interactions. In contrast, economic downturns can weaken these security structures, frequently resulting in increased dependence on foreign powers for stability. Additionally, efficient trade management at borders is vital not only for economic well-being but also for safeguarding against illicit activities. Ultimately, promoting regional collaboration while tackling mutual distrust is essential for attaining enduring stability in border security throughout Asia.

Economic development plays a crucial role in enhancing military capacities, which in turn influences national defense strategies and regional relations. Strengthening Military Capabilities enables nations to invest in their military, enhancing capabilities through better technology, training, and resources. The investment is essential for a robust national defense strategy, as it allows countries to respond effectively to

security threats and maintain sovereignty. Impact on National Defense Strategies supports a comprehensive national defense strategy by providing the necessary funding for military operations, research, and development. This financial backing can lead to advancements in military technology and improved operational readiness.

Regional Interactions economically strong nations often wield more influence in regional politics, impacting alliances and security arrangements. Their military capabilities can deter aggression from adversaries and foster stability within their regions. Weakened Security Structures conversely, economic downturns can severely weaken military capabilities, leading to reduced defense spending and compromised national security. The vulnerability may result in increased reliance on foreign powers for security assistance and stability. Increased Dependence on Foreign Powers deteriorate, nations may seek external support for their defense needs, which can lead to a loss of autonomy in security matters. The dependence can complicate

international relations and affect a nation's strategic positioning.

Efficient Trade Management effective management of trade at borders is critical not only for economic prosperity but also for national security. Proper trade regulation helps prevent illicit activities such as smuggling and trafficking, which can undermine both economic stability and security. **Safeguarding Against Illicit Activities** by ensuring that trade routes are secure and regulated, countries can protect themselves from threats that arise from illegal trade practices. The vigilance is essential for maintaining both economic health and social order.

Promoting Regional Collaboration to achieve lasting stability in border security across Asia, it is vital to foster collaboration among neighboring countries. Such cooperation can enhance collective security measures and build trust among nations. **Addressing Mutual Distrust** overcoming historical grievances and mutual distrust is essential for effective regional collaboration. Diplomatic efforts aimed at building confidence can lead to more robust partnerships in security matters. **Enduring Stability in Border Security** achieving enduring stability requires a multifaceted approach that includes economic development, military readiness, effective trade management, and regional cooperation. These elements work together to create a secure environment conducive to peace and prosperity throughout Asia [1].

Two. THE CONCEPTUAL FRAMEWORK:

Economic growth is defined as an increase in the production of goods and services in an economy over a specified period, typically measured by the rise in gross domestic product (GDP) or gross national product (GNP). It reflects the capacity of an economy to produce more output and is often expressed in real terms to account for inflation. This growth can result from increases in capital goods,

labor force, technology, and human capital [2].

Economic growth directly influences a country's military capabilities and, consequently, its border security. As countries like China and India have experienced significant economic growth, their military power has also expanded. This shift affects regional security dynamics, as nations reassess their defense strategies in response to perceived threats from economically empowered neighbors. For instance, China's rising economic stature has led to concerns about its hegemonic ambitions, prompting neighboring states to bolster their military capabilities despite low external threats [3].

Border security refers to the comprehensive measures implemented by a state to regulate and monitor its borders. The primary objective is to prevent illegal immigration, smuggling, and other cross-border crimes while simultaneously facilitating legitimate trade and travel. This dual focus ensures that a nation can protect its sovereignty and maintain safety for its citizens without hindering economic growth and international relations.

Border security encompasses a variety of activities, including: **Surveillance** involves the use of technology such as cameras, drones, and radar systems to monitor border areas for unauthorized crossings or suspicious activities. Surveillance helps in the early detection of potential threats. **Enforcement of Immigration Laws** states implement laws that govern who can enter and exit the country. This includes checking visas, work permits, and residency status, as well as deporting individuals who do not comply with immigration regulations.

Customs Inspections customs officials play a critical role in border security by inspecting goods entering or leaving the country. This process helps prevent the smuggling of contraband, such as drugs or weapons, and ensures that tariffs and trade regulations are enforced.

International Cooperation: Effective border security often requires

collaboration between neighboring countries and international organizations. Sharing intelligence, resources, and best practices enhances safety and security at national boundaries. Joint operations and agreements can help address transnational crime more effectively [4].

While border security is essential for maintaining national safety, it is equally important to ensure that legitimate trade and travel are not unduly hindered. Efficient border management systems aim to streamline processes for lawful travelers and goods while maintaining robust security protocols. This balance is crucial for fostering economic prosperity and maintaining positive diplomatic relations between countries.

Military capabilities refer to a nation's ability to effectively utilize its armed forces in defense of its national interests. This encompasses not only the physical attributes of the military, such as personnel and equipment, but also the strategic and operational aspects that enable a country to respond to threats and challenges. Strong military capabilities are crucial for deterring aggression from adversaries, ensuring national security, and maintaining regional stability.

The nation's military is a fundamental aspect of its capabilities. A larger force can provide more manpower for various operations, including defense, peacekeeping, and humanitarian assistance. However, size alone does not determine effectiveness; it must be complemented by other factors. Readiness refers to the ability of military forces to respond promptly and effectively to threats. This includes maintaining high levels of training, ensuring that equipment is operational, and having personnel available for deployment. A ready military can react swiftly to emerging crises, which is vital for deterrence.

Modern warfare increasingly relies on advanced technology. Nations invest in cutting-edge weapons systems, cyber capabilities, surveillance tools, and communication technologies to enhance

their military effectiveness. Technological superiority can provide a significant advantage in both offensive and defensive operations [5].

Effective logistics are essential for maintaining military operations includes the supply chain management of equipment, ammunition, food, and medical supplies. A well-developed logistics system ensures that armed forces can sustain themselves during prolonged engagements or in remote locations. Continuous training is critical for maintaining a capable military force. Regular exercises help personnel develop skills, improve coordination among different units, and prepare for various scenarios they may encounter in real-world operations.

Strategic planning involves developing long-term goals and operational strategies that align with national interests. This includes assessing potential threats, determining resource allocation, and formulating responses to various security challenges. The strength of a nation's military capabilities is often closely linked to its economic resources. A robust economy provides the necessary funding for defense spending, research and development, procurement of advanced technologies, and maintenance of forces. Conversely, economic downturns can lead to budget cuts that may compromise military readiness and modernization efforts [6].

Trade facilitation refers to the measures and practices aimed at simplifying and streamlining international trade processes. The primary goal is to reduce costs and enhance efficiency in the movement of goods across borders. By improving the overall trading environment, countries can foster economic growth, attract foreign investment, and bolster their competitiveness in global markets.

Improving Customs Procedures efficient customs procedures are critical for expediting the clearance of goods at borders. This includes simplifying documentation requirements, reducing

processing times, and implementing risk management strategies to focus inspections on high-risk shipments. By making customs more efficient, countries can minimize delays and lower the costs associated with trade.

Enhancing Infrastructure supporting trade—such as ports, roads, railways, and airports—plays a vital role in facilitating the movement of goods. Investments in modernizing and expanding this infrastructure can significantly improve logistics efficiency. Well-maintained transport networks reduce transit times and costs, making it easier for businesses to engage in international trade [7].

Implementing Technology: The adoption of technology is essential for modernizing trade processes. Electronic data interchange (EDI), online customs declarations, and automated cargo tracking systems can streamline operations and improve transparency. Technology also enables better communication between customs authorities, traders, and logistics providers, facilitating quicker responses to issues that may arise during the shipping process.

Effective trade facilitation is crucial for driving economic growth. By lowering trade barriers and enhancing efficiency, countries can increase their export potential, attract foreign direct investment (FDI), and create jobs. A more efficient trading environment encourages businesses to expand their operations internationally, leading to greater economic integration and development.

Interestingly, effective trade facilitation can also contribute to enhanced border security. By streamlining processes and improving transparency, authorities can better monitor trade flows and identify suspicious activities. Reduced processing times mean that customs officials can focus their resources on higher-risk shipments rather than being overwhelmed by a backlog of low-risk goods. This targeted approach minimizes opportunities

for illicit activities such as smuggling or trafficking.

Regional cooperation refers to the collaborative efforts among countries within a specific geographic area aimed at addressing common challenges or achieving mutual goals. This form of cooperation is essential in today's interconnected world, where many issues transcend national borders and require collective action. By working together, countries can leverage their resources and expertise to tackle complex problems more effectively than they could individually [8].

Trade Initiatives of regional cooperation often involves creating trade agreements or partnerships that facilitate economic exchange among member countries. These initiatives can reduce tariffs, streamline customs procedures, and promote investment, leading to increased economic growth and prosperity for all involved nations. Examples include regional trade blocs such as the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) and the European Union (EU).

Security collaboration in an era marked by transnational threats such as terrorism, organized crime, and cyberattacks, regional security cooperation is crucial. Countries can share intelligence, conduct joint military exercises, and develop coordinated responses to security challenges. Such collaboration enhances collective defense capabilities and fosters a sense of shared responsibility for maintaining regional stability.

Environmental protection issues, such as climate change, pollution, and biodiversity loss, often require a regional approach due to their cross-border nature. Countries can work together on initiatives aimed at sustainable resource management, conservation efforts, and disaster preparedness. Collaborative projects can lead to shared benefits and strengthen regional resilience against environmental challenges.

Disaster response that natural disasters do not respect national boundaries; thus, regional cooperation in

disaster response is vital for effective recovery efforts. Countries can establish frameworks for sharing resources, expertise, and information during emergencies. This collaboration can significantly improve response times and enhance the overall effectiveness of disaster management efforts.

Effective regional cooperation fosters trust and interdependence among neighboring states. When countries collaborate on shared goals, they build stronger diplomatic ties and reduce the likelihood of conflict. Trust established through cooperative initiatives can lead to

more open communication channels, which are essential for resolving disputes peacefully [9].

Moreover, regional cooperation can create a sense of community among nations, where shared interests take precedence over individual nationalistic tendencies. This interdependence can act as a stabilizing force in international relations, as countries recognize that their security and prosperity are linked to the well-being of their neighbors.

Three. THE ANALYSIS OF CONCEPTS

Issue	Description	Impact
Economic Growth	Economic growth enhances military capabilities, influencing national defense strategies and regional stability.	Countries like China and India reassess defense strategies due to increased economic power.
Military Capabilities	Military capabilities include size, readiness, technological advancement, logistics, training, and strategic planning of armed forces.	Effective military capabilities are essential for national defense and influence regional security dynamics.
Border Security	Border security involves measures to protect national borders from illegal activities while facilitating legitimate trade and travel.	Effective border security balances national safety with economic growth, ensuring sovereignty remains intact.
Trade Facilitation	Trade facilitation focuses on improving customs procedures, infrastructure, and technology to streamline international trade processes.	Enhances economic growth and strengthens border security by minimizing opportunities for illegal activities.
Regional Cooperation	Regional cooperation involves collaborative efforts among neighboring countries to address common challenges across various sectors such as trade and security.	Fosters trust and interdependence, enhancing stability and security in the region amidst evolving global challenges.

Table 01. The comparisons of concepts

Issue	China	India
Economic Growth	China has a nominal GDP of approximately \$14.14 trillion, significantly outpacing India's GDP of about \$2.94 trillion. This economic power supports extensive military spending and modernization efforts.	India's economy, while growing, is smaller than China's, with a focus on indigenization in defense spending to enhance military capabilities
Military Capabilities	China's defense budget for 2023-24 is around \$225 billion, reflecting continuous growth in military expenditure.	India's defense budget is projected at \$72.6 billion for 2023-24, which constitutes a larger portion of its GDP compared to China's spending relative to its GDP.
Border Security	China possesses a larger military force with approximately 2.18 million active personnel and advanced technology, including a	India ranks fourth globally in military strength with about 1.45 million active personnel and a

	significant nuclear arsenal of around 320 warheads.	nuclear arsenal of approximately 150 warheads.
Trade Facilitation	China's military modernization poses a challenge to neighboring states, prompting them to reassess their defense strategies due to perceived threats along shared borders.	Enhances economic growth and strengthens border security by minimizing opportunities for illegal activities.
Regional Cooperation	China's rising economic and military power influences regional dynamics, often leading to tensions with neighboring countries.	India's strategic adaptations in response to China's growth aim to maintain regional stability while fostering cooperation with other nations facing similar challenges.

Table 02. The comparisons of concepts between China and India

Four. CONCLUSION

In conclusion, economic growth significantly enhances a nation's military capabilities, which in turn influences border security and regional stability. As countries like China and India expand their economic power, neighboring states must adapt their defense strategies, leading to shifts in the security landscape. Ultimately, effective border security measures must balance national safety with the facilitation of legitimate trade and travel, ensuring that economic growth does not compromise sovereignty or public safety as below:

First, economic growth plays a pivotal role in enhancing a nation's military capabilities, which in turn impacts border security and regional stability. As countries like China and India expand their economic power, neighboring states are compelled to reassess their defense strategies, leading to shifts in regional security dynamics. Ultimately, effective border security measures balance the need for national safety with the facilitation of legitimate trade and travel, ensuring that economic growth does not come at the expense of sovereignty and public safety. Second, border security is a multifaceted approach that involves various activities aimed at protecting national borders from illegal activities while facilitating legitimate commerce and travel. By integrating technology, enforcing laws, conducting inspections, and fostering international cooperation, states can enhance their border security measures effectively.

Third, military capabilities encompass a wide range of factors that determine a nation's ability to defend its interests effectively. By considering the size, readiness, technological advancement, logistics, training, and strategic planning of armed forces, countries can enhance their defense posture. Furthermore, recognizing the interplay between economic resources and military strength is essential for maintaining a capable and responsive military force in an increasingly complex global landscape.

Fourth, trade facilitation is a multifaceted approach that involves improving customs procedures, enhancing infrastructure, and leveraging technology to streamline international trade processes. By reducing costs and increasing efficiency in moving goods across borders, effective trade facilitation not only drives economic growth but also strengthens border security by minimizing opportunities for illegal activities. As nations continue to engage in global commerce, prioritizing trade facilitation will be essential for achieving sustainable economic development while ensuring safety and security at national boundaries.

Finally, regional cooperation encompasses collaborative efforts among countries within a specific geographic area to address common challenges across various sectors such as trade, security, environmental protection, and disaster response. By fostering trust and interdependence among neighboring states,

effective regional cooperation enhances stability and security in the region. As global challenges continue to evolve, prioritizing collaborative approaches will be essential for achieving sustainable development and ensuring peace among nations.

REFERENCES

- [1]. Dunne, J. P., & Tian, N. (2013). The Impact of Military Expenditures on Economic Growth. *Defence and Peace Economics*, 24(5), 445-464.
- [2]. Coyne, C. J., & Goodman, N. (2022). U.S. Border Militarization and Foreign Policy. *The Economics of Peace and Security Journal*, 17(1), 5-20.
- [3]. Agostino, G., Dunne, J. P., & Pieroni, L. (2019). Military Expenditure and Economic Growth: A Review of the Literature. *Journal of Economic Surveys*, 33(4), 1175-1198.
- [4]. Hermawan Bangun, B., Kinanti, F. M., & Darajati, M. R. (2020). Economic Security in Border Areas: The Fulfillment of Community Welfare through Cross-Border Trade Development. *Lembaga Penelitian dan Pengabdian kepada Masyarakat*, 1(1), 9-15.
- [5]. Moon, C.-I., & Lee, J.-H. (2009). Regional Security Cooperation in Northeast Asia: A New Approach to the Security Dilemma. *Asian Security*, 5(1), 1-19.
- [6]. Ambros, C. C. (2017). "Defense and Development Industry: Theoretical Controversies and Implications in Industrial Policy." *Austral: Brazilian Journal of Strategy & International Relations*, 6(11), 132-153.
- [7]. Smith, A. (2010). "Economic Development and Military Effectiveness." *Journal of Conflict Resolution*, 54(1), 5-27.
- [8]. Deger, S., & Smith, R. (1983). "Military Expenditures and Economic Growth." *Journal of Developing Areas*, 17(3), 329-343.
- [9]. Agostino, G., Dunne, J. P., & Pieroni, L. (2019). "The Impact of Military Expenditures on Economic Growth." *Defence and Peace Economics*, 30(2), 143-162.

ХИЛИЙН СТРАТЕГИЙН ҮНДСЭН ЗАРЧМУУД, СТРАТЕГИЙН ХИЛИЙН ОПЕРАЦИ

Б.Баярмагнай

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8012 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, хошууч

Товч агуулга: Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд “Монгол Улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхолд Монголын ард түмэн, соёл иргэншил оршин тогтнох, Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэр, хил хязгаарын халдашгүй байдал болон бүрэн бүтэн байдал, үндэсний эв нэгдэл, үндсэн хуульт байгууллын аюулгүй байдал, эдийн засгийн бие даасан байдал, экологийн тэнцвэрт хөгжил багтана¹”. гэж тодорхойлсон нь хилийн стратегийн үндсэн суурь зарчмыг тодорхойлсон.

Улсын хилийн хамгаалалт, баталгаажилт, хил хамгаалах байгууллагын байгуулалт нь бүхэлдээ өөрийн гэсэн бие даасан, хэнээс ч хамааралгүй, өөрийн хууль, зүй тогтолтой шинжлэх ухааны салбар. Тиймээс ч улс орны хэмжээнд баримтлах бодлого, стратеги, бүс нутаг, чиглэлд баримтлах урлаг, тактикийн байдал.

Хилийн стратеги гэдэг бол өргөн хүрээтэй ухагдхуун бөгөөд онол, практикийг холбосон зарчимтай, тавигдсан зорилтын хэрэгжүүлэх стратегийн хилийн операцийг хэрэгжүүлдэг.

Сэдвийн томъёолол:

1. Хилийн стратеги, хилийн стратегийн үндсэн зарчмууд
2. Стратегийн хилийн операци

Түлхүүр үг: “хилийн стратеги, үндсэн зарчим, стратегийн хилийн операци”

Нэг. Хилийн стратеги, хилийн стратегийн үндсэн зарчмууд

“Батлан хамгаалах стратеги нь улс орны аюулгүй байдлыг хангах, батлан хамгаалах гэсэн өргөн хүрээний асуудал: зорилго, зорилтыг, урт удаан хугацаанд хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн, өөрийн гэсэн өвөрмөц бодлого, зарчим баримталдаг, олон үе, шат дамжиж, түүний ололт, амжилт, хүндрэл, бэрхшээл зэргээс хамаарч дараагийн үе, шатны бодлого, үйл ажиллагааг тодруулах, тодотгох, нөөцийг ашиглах, хууль эрх зүйг бүрдүүлэх, ёс зүйг тогтоох, тактикийг боловсруулах зэрэгт үндэслэн явагддаг онол, арга ухаан, практик, удирдлагын ажиллагаа, урлагийн нэгдэл юм ² ” гэж тодорхойлсон. Иймээс хилийн стратеги

нь Батлан хамгаалах стратегийн салшгүй хэсэг юм.

Харин Хилийн стратеги нь хил хамгаалалтын урлагийн төдийгүй хил судлалын шинжлэх ухааныг хөгжүүлэх, төрийн хилийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд гүйцэтгэх үүргийг далайцаараа тэргүүлэх байр суурийг эзлэх бөгөөд аливаа төрийн хилийн бодлого бүхий улс үндэстнүүдийн хувьд тэрхүү бодлогоо хэрэгжүүлэхдээ хилийн стратегийг боловсруулдаг байна ³ . Хилийн стратегийг дараах байдлаар ойлгож болно.

Хилийн стратеги гэдэг нь:

Улсын хилийн орон зайд улс төр, эдийн засаг, цэргийн ашиг сонирхлыг хамгаалахад чиглэгдсэн хил

¹ “Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”. УБ., 2010., 1.1.2.

² Ш.Паламдорж, Ч.Баттулга. нар., “Батлан хамгаалах стратеги” УБ. 2017 он. т. 29.

³ Н.Наранцамц. “Хилийн операци”. УБ.1998 он.т.17.

хамгаалалтын нэгдмэл системийн үйл ажиллагааг явуулах, бэлтгэхтэй холбогдсон онол практикийн асуудал юм.

Онолын үүднээс авч үзвэл стратеги нь зарчмын шинж чанарыг агуулсан ойлголт юм. Учир нь зарчим гэдэг нь аливаа үйл ажиллагааны эх суурь, үндсэн баримтлал, мөрдөх чиглэл, хэрэгжүүлэх удирдамж, дүрмийг илэрхийлдэг. Иймээс стратеги нь тухайн үйл ажиллагааг төлөвлөх, зохион байгуулах, хэрэгжүүлэхэд баримтлах суурь чиглэл, удирдлагын гол хөтөч болдог.

Цэргийн стратегийн зарчим гэдэг нь улс орон, цэргийн дээд удирдлагын зүгээс стратегийн цар хүрээний үүрэг, зорилтуудыг шийдвэрлэхэд мөрдлөг болгож байдаг үйл ажиллагааны нийтлэг дэг журам юм. Эдгээр зарчимууд нь дайныг сэрэмжлэн зайлуулах, улс орны батлан хамгаалах бэлтгэлийг хангах, стратегийн цар хэмжээний байлдааны ажиллагааг бэлтгэх, явуулах, тайван болон байлдааны цагт зэвсэгт хүчнийг удирдах, тэрчлэн улс орны цэрэг, батлан хамгаалахын бусад асуудлуудыг багтаадаг¹ байна. Мөн хилийн тухай хуульд “Улсын хил хамгаалалтын үндсэн зарчим” нь:

1.Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлыг хангах;

2.Улсын хил дээр зэвсэгт халдлага түрэмгийлэл үүсэхээс урьдчилан сэргийлж, хилийн асуудлаар үүссэн зөрчил, маргааныг энхийн аргаар шийдвэрлэх;

3.Улсын хилийг хил залгаа улстай хамтран хамгаалах;

4.Улсын хилийг бүсчилэн хамгаалах;

5.Хууль дээдтэх;

6.Хүний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэх² гэж хилийн стратегийн зарчмын үндсийг тодорхойлсон.

Харин хилийн стратегийн зорилтыг хэрэгжүүлэх болон ийнхүү хэрэгжүүлэх ажиллагааг боловсруулах, төлөвлөхдөө баримтлах хэд хэдэн чухал **зарчим**, шаардлагууд байдаг. Эдгээр нь үндсэн хууль, үндэсний аюулгүй байдлын болон гадаад бодлогын үзэл баримтлал, орон нутаг, бүс нутгийн болон геополитикийн нөхцөл байдал түүнчлэн хилийн тухай хууль тогтоомж, төрийн цэргийн болон хилийн бодлого, үзэл баримтлалын чанартай бусад эрхийн актуудаас урган гардаг юм³. Үндсэн зарчмууд:

1.Өөрийн улсын олон улсын тавцанд эзэлж буй байр суурийг хатуу баримтлах зарчим. Үүнд:

-Манай улсын стратегийн орчин, түүний эзлэх байр суурь, гүйцэтгэх үүрэг, үзүүлж болох зэрэг, сөрөг нөлөөллүүд;

-Хил залгаж буй орнуудын гадаад болон дотоод улс төр, эдийн засаг, нийгмийн байдал;

-Манай улсын эдийн засаг болон цэрэг зэвсгийн хүчин чадал;

-Стратегийн зорилтыг хэрэгжүүлэх боломж, хэрэгжүүлснээр өөрийн улсын нэр хүнд байр суурь өсөх эсвэл буурах эсэх асуудлыг анхаарах.

2.Сайн хөршийн харилцааг хүндэтгэх буюу уламжлалт харилцааг хүндэтгэх зарчим. Үүнд:

-Хил залгаа улсуудтай хилийн асуудлаар байгуулсан гэрээ, хэлэлцээр, протоколуудыг хүндэтгэн сахих талаар хил залгаж буй улс орнуудаас тавьсан шаардлагуудыг хүлээн авах эсэх;

¹ Ш.Паламдорж, Ч.Улаанхүү. нар., “Зэвсэгт хүчний стратеги” УБ.2017 он. 54.

² Хилийн тухай хууль, 32 дугаар зүйл. Төрийн мэдээлэл. №06 /963/, УБ.2017 он.

³ Н.Наранцамц. “Хилийн операци”. УБ.1998 он.т.22.

-Улсын хилийн дэглэм нь хоёр талын тааламжтай байдалд тогтоогдсон эсэх;

-Улсын хилийн шугамын явалтад өөрчлөлтүүд гарсан эсэх, хэрэв гарсан бол тэдгээрийг тодотгон тогтоох, тэмдэглэх аргаар шийдвэрлэж, эрх зүйн актаар баталгаажуулж, хүлээн зөвшөөрсөн эсэх;

-Хил орчмын харилцааны хөгжлийн түвшин, энэхүү харилцаа нь бүс нутгийн хэмжээнд эрх зүйн талаар баталгаажсан эсэх болох бусад асуудлуудыг харгалзах.

3.Хилийн стратегийн зорилтыг хангахад ашиглаж болох боломжийг тооцох зарчим. Үүнд:

-Юуны өмнө манай улсын хувьд социализмын үед “хаалттай” хил байсан бол одоо үед үндсэндээ “нээлттэй хил” болсон нөхцөл байдал;

-Хил залгаж буй улсын төрийн хилийн бодлого нь манай улсын хилийн талаар баримталж буй бодлоготой хэрхэн нөхцөлдөж байгаа байдал;

-Улсын хилийн тодорхой чиглэл, хэсэгт “хаалттай” хатуу бодлого, нөгөө нэг хэсэг чиглэлд “нээлттэй”, бусад хэсэгт цаг хугацааны үйлчлэлтэй “хаалт”, “нээлт” бий болгох;

-Хилийн стратегийн төхөөрөмжлөл байгууламжуудыг харгалзах гэх мэт.

4. Орон нутгийн болон хил залгаа улсын хил орчмын ард иргэдийн түүх-ёс заншлыг хүндэтгэх зарчим. Үүнд:

-Оршин суугаа ард иргэдийн түүх-ёс заншлыг стратегийн зорилтыг хэрэгжүүлэх чиглэл хэсэгт судлах;

-Түүх-ёс заншлыг хөндөхгүй байх;

-Түүх-ёс заншилд тулгуурлан хилийн стратегийг хэрэгжүүлэх нөхцөл боломжийг тодорхойлох.

5. Стратегийн зорилтод хүрэх ажиллагаанд нөлөөлж болох сөрөг үйлчлэлийг тогтоох зарчим. Үүнд:

- Хилийн орон зайд төр, нийгэм, ард иргэдийн амин чухал эрх ашигт учруулж байгаа болон учруулж болзошгүй аюул, сөрөг үзэгдлүүдийг зөв тогтоосон эсэх, түүнд тийнхүү тооцсон хил залгаа улс орны зүгнээс үзүүлж болох эсэргүүцлүүд;

- Орон нутаг дахь оршин суугчдын хэвийн харьцаа, хил залгаа улсын иргэдтэй хувийн харьцаа холбоотой байдал, тагнуул, хорлон сүйтгэх ажиллагаанд оролцож байсан болон болзошгүй элементүүд;

-Улс төр, эдийн засаг, цэргийн болон байгалийн нөхцөл.

6. Хамтран хэрэгжүүлэх, нягт харилцан ажиллагаатай байх зарчим. Үүнд:

-Стратегийн зорилтыг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд оролцогч төрийн байгууллагууд бүс нутаг дахь стратегийн ажиллагааны түр удирдлага болон хилийн асуудлаар эрх мэдэл бүхий субъектүүдийг (**Ерөнхийлөгч, УИХ, Засгийн газар**) нэгдмэл чиглэл зорилготой, хамтын үйл ажиллагааг тогтоох;

-Хилийн стратегийн ажиллагаанд голлох үүрэгтэй оролцох хил хамгаалах байгууллага, аюулаас хамгаалах, цагдаагийн байгууллага бусад эрх бүхий байгууллагуудын уялдаа холбоо, хамтын үйл ажиллагааны ерөнхий чиглэлийг тодорхойлох, хил залгаа улсын хил хамгаалах байгууллага, хилийн төлөөлөгчтэй хамтран явуулах үйл ажиллагааны зарчим, хэм хэмжээг зөв тогтоох, тэдгээртэй стратегийн зорилтыг хангахад холбогдох асуудлаар хамтран ажиллах гэх мэт асуудлуудыг тусгахад онцгой анхаарах ёстой.

Дээрх зарчмууд нь хилийн стратегийн зорилтыг хангахад баримтлах үндсэн зарчмууд бөгөөд стратегийн ажиллагааны явцад цэргийн, дэглэмийн, тагнуулын, хилийн хяналтын, хорио цээрийн, цэрэг-техникийн зэрэг цогцолбор арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэхэд тавигддаг зарчим, шаардлагууд мөн үйлчлэх ёстой гэдгийг харгалзах нь зүйтэй юм.

Хоёр. Стратегийн хилийн операци

Хилийн стратегийг өндөр үр дүнтэй амжилттай хэрэгжүүлэх чухал нөхцөл нь төрийн хилийн бодлого болон Монгол Улсын хуулиар хүлээсэн хилийн болон хил хамгаалалтын үүргүүдийг хэрэгжүүлэх субъектүүдийн уялдаа холбоо, зорилго чиглэл бүхий нэгдмэл ажиллагаа байдаг.

Энэ шаардлагын үүднээс хилийн стратегийн зорилтыг хэрэгжүүлэх стратегийн хилийн цогцолбор ажиллагаа буюу **“стратегийн хилийн операци”**-ийг зохион байгуулан хэрэгжүүлдэг байна.

“Стратегийн хилийн операци” болон хилийн стратегийн цогцолбор арга хэмжээнүүд нь гол төлөв цэрэг-улс төрийн тайван цагт төлөвлөгдөж, мөн тийм нөхцөлд хэрэгждэг гэдгийг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Хилийн стратегийн зорилтыг хэрэгжүүлэх үндсэн хэлбэр нь **“Стратегийн хилийн операци”** юм.

“Стратегийн хилийн операци” гэдэг нь: Хоёр буюу хэд хэдэн аймгуудын нутаг дэвсгэрийг хамруулан Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөр батлуулах буюу зөвшөөрөл авсаны үндсэн дээр улс үндэсний амин чухал эрх ашигийг хамгаалах зорилгоор Хил хамгаалах ерөнхий газрын даргын удирдлага дор

нэгдсэн бодлого, төлөвлөгөөгөөр Хууль сахиулах байгууллагууд болон бусад төрийн болон орон нутгийн захиргааны байгууллагуудын хүч хэрэгсэл, Хилийн цэрэг, ерөнхий зориулалтын болон цэргийн бусад бүлэглэлүүдийг үүрэг зорилго, цаг хугацаа, газар орноор нь харилцан уялдуулсан, харилцаа холбоо бүхий хилийн операци, алба байлдааны ажиллагааны цогц юм.

Стратегийн хилийн операцийн зорилт нь:

1.Улс төрийн: Тусгаар тогтнолыг бататгах, улсын хилийг хууль бусаар өөрчлөх оролдлогыг таслан зогсоох, цэрэг-улс төрийн тогтвортой бус районд хөлсний дайтагчид орж ирэх, зэвсэг-галт хэрэгсэл нэвтрүүлэхийг илрүүлэх, зогсоох, хууль бус цагаачлал, дүрвэгсдийн үйлдлийг таслан зогсоох болон улсын хил дээрх хямралт байдлуудыг арилгах, багасгах зэрэг болно.

2.Эдийн засгийн:

Улсын хил орчим эдийн засгийн өндөр үр дүнг хангах үүднээс эдийн засгийн ашиг сонирхлын бүсийг хамгаалах, хууль бусаар байгалийн нөөц, газрын баялаг ашиглах асуудлыг зогсоох, хууль тогтоомжийн хүрээнд хилийн болон гаалийн татварыг хураах ажиллагааг хүч нэмэгдүүлэх, ард түмний амьжиргааны эх сурвалжийн аюулгүй байдлыг хангах.

3.Цэргийн:

Хилийн операци нь ихэвчлэн цэргийн арга хэрэгслээр голлон явагддаг тул цэргийн сүр хүчийг илтгэх харуулах, хилийн стратегийн ажиллагааны явцад тухайн нутаг дэвсгэр дахь байлдааны ерөнхий төлөвлөгөөг бүрэн болон хэсэгчилсэн байдлаар тодотгох, цэргийн ажиллагааны удирдлага, харилцан ажиллагааг газар орон дээр нь харилцан уялдуулах, энэ арга хэмжээний үед хил

залгаа улсуудын цэрэг тагнуулын ажиллагаанд гарч болох өөрчлөлтүүдийг тагнах гэх мэт болно.

Дүгнэлт:

Хилийн стратеги нь улсын хилийн халдашгүй, дархан байдлыг хангах үйл ажиллагааг идэвхтэй хэрэгжүүлэхийн зэрэгцээ улс, нийгэм, иргэдийн эрх ашиг, аюулгүй байдлыг улсын хэмжээнд хамгаалахад чиглэсэн ойлголт юм. Энэ нь зорилго, зорилтуудыг орон зай, цаг хугацааны хувьд уялдуулан зохицуулж, олон төрлийн арга хэмжээг цогцоор нь төлөвлөн хэрэгжүүлэх онол, практикийн нэгдэл болно.

Эх сурвалжийн жагсаалт:

1. Хилийн тухай хууль., Төрийн мэдээлэл. №06 /963/, УБ.2017 он.

2. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. УБ., 2010
3. Ш.Арвай., “Монгол улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого, стратегийн онцлого” УБ., 2013 он
4. Ш.Паламдорж, Ч.Баттулга, Д.Содномцог, Х.Шагдар, Ц.Дашзэвэг., “Батлан хамгаалах стратеги” УБ. 2017 он.
5. Ш.Паламдорж, Ч.Улаанхүү, Ц.Дашзэвэг, Д.Налжир, Т.Намсрай, О.Үржин, Ц.Гандорж, Б.Мөнхсайхан., “Зэвсэгт хүчний стратеги” УБ.2017 он.
6. Н.Наранцамц. Хилийн операци. УБ.1998 он

БАТЛАН ХАМГААЛАХ СТРАТЕГИЙН ТУХАЙ ОЙЛГОЛТ

Х.Ганболд

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8012 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, хошууч

Товч агуулга. Монгол Улсын батлан хамгаалах стратеги нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдлыг хамгаалах зорилготой цогц бодлогын тогтолцоо юм.

Монгол Улсын батлан хамгаалах бодлого нь Үндсэн хууль, үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд тулгуурладаг бөгөөд улс орны язгуур ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилготой.

Аливаа улс гүрний батлан хамгаалах стратеги нь улс төрийн бодлогоор тодорхойлогдож, эдийн засаг, шинжлэх ухаан, технологийн хөгжлөөр тэтгэгдэж, зэвсэгт хүчний чадавхаар илэрхийлэгдэж байдаг, Тийм ч учраас улс орнуудын батлан хамгаалах бодлого, түүнийг хэрэгжүүлэх тогтолцоо тухайн улсын геостратегийн байршил, цэрэг-улс төрийн бодлого, нийгэм-улс төрийн тогтолцоо, эдийн засгийн хүчин чадал, шинжлэх ухаан, технологийн хөгжлийн түвшингөөс хамаарч өөр өөр байна.

Түлхүүр үг: батлан хамгаалах стратеги, үндэсний аюулгүй байдал, геополитик, зэвсэгт хүчин, бодлого

Оршил

*Батлан хамгаалах стратегийн тухай
ойлголт:*

Стратегийн онолын эх эртний Хятад, Энэтхэг, Грек, Ромд үүсэж хөгжсөн бөгөөд дайны туршлага, сургамжийн түүхийг нэгтгэж эмхэтгэсний үр дүнд үнэн бодитой, цэгцтэй, цогц мэдлэгийн тогтолцоо бүрдэж, улмаар шинжлэх ухаан болон хөгжжээ.

Дайн түрэмгийллээс хамгаалах ажлыг тайван цагт, нэн эртнээс урьдчилан зохион байгуулж, улсын хил хамгаалалт, хотын бэхлэлтээ хийж ирсэн түүхтэй. Хятадын цагаан хэрэм, Ромийн цайз хотууд бол улс орныхоо хил хязгаар, томоохон хотоо гадны халдлага, түрэмгийллээс урьдчилан хамгаалах

стратегийг хэрэгжүүлж байсны нэгэн баримт юм. Стратеги нь дайн, байлдааны ажиллагааг явуулахаас гадна хамгаалах, урьдчилан сэргийлэхэд чиглэж байсан гэдэг нь түүхэн баримтуудаас тодорхой байдаг.

Тэгэхээр түүхэн баримтаас “хамгаалах стратеги”, “батлан хамгаалах стратеги” гэсэн хоёр нэр томьёо үүссэн байна.

Энэ хоёр нэр томьёо нь монгол хэлнээ ялгаатай. Монгол хэлний “хамгаалах” гэсэн үг нь учирч болох элдэв аюул, ослоос сэргийлэн хөнөөл учруулахгүйн төлөө сахин харгалзах¹ гэсэн ерөнхий утгатай.

Эх орноо хамгаалах, эрх

¹ “Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь”.
УБ., 28 дах тал

чөлөөгөө хамгаалах, эрүүл мэндээ хамгаалах, эх нялхсыг хамгаалах, байгаль орчноо хамгаалах, хүний эрхийг хамгаалах, өмгөөлөн хамгаалах гэх зэргээр “хамгаалах” гэсэн үг нь өмнөө “хэнийг, юуг” гэсэн тодотгол авч байдаг үг юм. “Батлан хамгаалах”¹ нь улсын тусгаар тогтнол, үндсэн хуульт төрийн байгуулал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг аливаа зэвсэгт халдлага, түрэмгийллээс хамгаалахад улс орны бэлэн байдлыг хангах, хамгаалах зорилго бүхий улс төр, нийгэм, эдийн засаг, оюун санаа, хууль эрх зүйн болон цэргийн нэгдмэл арга хэмжээ юм.

Тийм учраас “хамгаалах стратеги”, “батлан хамгаалах стратеги” хоер нь агуулгын хувьд ялгаатай. “Хамгаалах стратеги” нь олон янзын төрөл, хэлбэртэй байна. Үүний нэг хэлбэр нь батлан хамгаалах стратеги юм.

Үндсэн хэсэг:

Стратеги гэсэн үг цэргийг зайнаас удирдах гэсэн утгатай грек хэлнээс гаралтай үг боловч олон хэлнээ түгсэн, танин мэдэхүй өсөн нэмэгдэхийн хэрээр цэргийн нэр томьёо, улмаар шинжлэх ухааны категори болон хөгжсөн түүхтэй.

Стратегийн шинжийг нөхцөл, хүчин зүйлс тогтоодог.

Тухайлбал: “стратеги” бол хэн нэгэнд, ямар нэгэн юманд нөлөөлөгч; урт удаан хугацаанд үйлчлэгч хэрэгсэл, арга зам; зорилгын хөдөлгөөнт, ирээдүйн чиглэл юм.

Хамгийн ерөнхийгөөр

томьёолбол, стратеги бол зорилгод хүрэх ухаан, урлаг хоёрын нэгдлээр илрэгч алс хэтэд чиглэсэн хэрэгсэл, арга замын жанжин шугам дахь холбогч хэрэгсэл, гүүр юм. Стратегийн үүрэг нь бидний авч үзэж байгаа судлахууны хүрээнд бол, гадаад, дотоод хүчний эсрэг гео-улстөр, даяаршлын эрин үед, хүн амын болон хүч хэрэгсэл (цэрэг, зэвсэгт хүчин)-ийн сул талаа нөхөн хөгжих ухаан, урлагаар биднийг цэнэглэхэд оришино.

Стратеги нь өргөн хүрээний асуудлыг урт удаан хугацаанд, нэн их нөөцтэй холбон авч үздэг учраас онцлог олон шинжийг өөртөө агуулдаг.

Стратегийн эдгээр шинжийг зарим эрдэмтэн, стратеги судлаач нар таван “пи” (5П) шинжээр тодорхойлон гаргасан байдаг.²

1. Стратеги нь зарчим (principle)

2. Стратеги нь төлөвлөгөө (plan)

3. Стратеги нь байрлал (position)

4. Стратеги нь цаг хугацааны хувьд хэтийн хандлагатай, ирээдүй (perspective)

5. Стратеги нь уран арга, уян маневр (рассе)-ыг хэрэглэх шинжийг тус тус агуулдаг гэжээ.

Эдгээр шинж батлан хамгаалах стратеги (БХС)-т агуулагдах төдийгүй

- Төрийн бодлого (State policy)-ын (жанжин шугамыг заасан) шинж,

- Удирдлага (management)-ын шинж,

- Хууль эрх зүйн (Legal) шинж,

- Ёс суртахуун (Ethics)-ны шинж

- Нөөц (Resources)-ийг ашиглах боломжийн шинжийг ч агуулдаг. Тиймээс стратегийг үнэн бодитой

¹ Дашзэвэг Ц. Паламдорж Ш. “Цэргийн нэр томьёоны тайлбар толь”. УБ 2014. 85 дах тал

² “Батлан хамгаалах стратеги” онол арга зүй, шинжилгээний бүтээл. УБ 2017.10 дах тал

ойлгохын тулд эдгээр шинжийг батлан хамгаалах стратегитэй холбон авч үзнэ.

Нэг: Стратеги бол зарчим (Principle)-ын шинжтэй:

Зарчим бол аливаа үйл ажиллагааны эхлэх үндэс, гол баримтлал, мөрдлөгө, явуулах удирдамж, дүрэм юм гэж үзвэл стратегийг ийм шинжтэй гэж үзэж байна.

Стратегийн зарчмын шинжийг дурдвал:

1. Стратеги шинжлэх ухаанч байх зарчим.

2. Гадаад, дотоод орчны хүчин зүйлсийг стратегид тооцоолох, харгалзах зарчим.

3. Удирдлагын тактик нь стратегитэйгээ уялдаж, зохицолдон нийцэж байх зарчим.

4. Стратегийн удирдлагад хүний хүчин зүйлс шийдвэрлэх нөлөөтэйн зарчим.

5. Батлан хамгаалах чиг үүрэг бүхий байгууллагын стратегийн тооцоо, хяналт үнэлгээ нь стратегийн тодорхой нөхцөл, байдлыг хангаж байх зарчим.

6. Стратегийн удирдлагын зорилт, ажиллагаа нь байгаа нөөцтэйгээ зохицож байх зарчим.

7. Батлан хамгаалах стратеги нь өөрийн улсын техник, технологийн төвшинг харгалзсан байх зарчим.

Хоёр: Стратеги бол төлөвлөлтийн (plan) шинжтэй:

Энэ төлөвлөлт нь стратегийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх үндсэн механизмын нэг бөгөөд дараах үндсэн үүргийг хэрэгжүүлнэ:

- Төлөвлөгөө боловсруулах стратегийн урьдчилсан

үнэлгээ хийх;

- Стратегийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөг боловсруулах;

- Стратегийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөг биелүүлэх ажлыг зохион байгуулах;

- Стратегийн зорилго, зорилтыг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг чиглүүлэх;

- Стратегийн төлөвлөгөөний үр дүнд хүргэх үндэслэлийг гаргах;

- Стратегийг биелүүлэх үйл явц, биелэлт, үр дүнд хяналт, шалгалт, үнэлгээ өгөх.

Үүнээс харахад, БХС-ийн төлөвлөлт нь стратегийг боловсруулах, сонгох, урьдчилсан үнэлгээ хийх, санхүүжүүлэх асуудалтай салшгүй нэгдмэл уялдаа холбоотой байна. Урьдчилсан үнэлгээ нь БХС-ийн төлөвлөгөөг боловсруулахын өмнө явагдах бөгөөд батлан хамгаалахад нөлөө үзүүлэгч гадаад, дотоод хүчин зүйлс, тухайлбал, аюул, занал, сорил, эрсдлийн шинжилгээ, үнэлгээг хийсний үндсэн дээр түүнийг хөгжүүлэх, өөрийн чадавхыг нэмэгдүүлэх хувилбарыг сонгох боломжийг бүрдүүлж өгнө. БХС-ийн төлөвлөгөө бол стратегийн удирдлагын хэрэгслийн нэг юм.

БХС-ийн төлөвлөгөө нь: тактикийн болон үйл ажиллагааны төлөвлөгөөгөөр дамжиж шат ахих замаар хэрэгжинэ. Тактикийн болон үйл ажиллагааны төлөвлөгөө нь стратегийн төлөвлөгөөнд захирагдахаас гадна түүнийг хөгжүүлэх, боловсронгуй болгох, чиглэл хандлагыг тодруулах үндсэн хэрэгслийн нэг болдог.

Батлан хамгаалах стратегийн төлөвлөлт нь:

Хоёр төвшинд олон чиглэл, хувилбараар хийгдэнэ;

- Батлан хамгаалах стратегийг батлан хамгаалахын сайд, БХЯ боловсруулж Засгийн газар баталж албажуулна;

- Цэргийн буюу дэд стратегийг ЗХЖШ, төрөл, тусгай, мэргэжлийн цэргийн удирдлага боловсруулж, Зэвсэгт хүчний Ерөнхий командлагч, батлан хамгаалах асуудал эрхэлсэн төрийн сайд, ЗХЖШ-ын дарга нар холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу, эрх үүргийнхээ хүрээнд баталж албажуулна¹.

Стратегийн төлөвлөлт доод шатны бүх удирдлагын шийдвэрийн үндэс болж өгдөг.

Энэ бүхнээс харахад “стратегийн” хэмээх категори төлөвлөлтийн шинжийг өөрт агуулдаг болох нь илэрхий тодорхой байна. Тиймээс ч “стратегийн”-тэй “стратегийн төлөвлөгөө”-г адилтгах, ижил мэтээр төсөөлөх, “стратегийн”-ийг ойлгохгүй байх тохиолдол олонтоо гардаг.

Гурав: Стратеги бол байрлал (position) шинжийг өөртөө агуулсан байдаг.

Цэргийнхэн бид, байлдаанд орохын өмнө зохистой байрлалыг эзэлсэн тал нь ялалт байгуулах боломжоор илүүтэй байдгийг мэднэ. Харин эдийн засгийн чөлөөт зах зээлд болон нийгэмд зөв зохистой байрлал урьдаж эзэлсэн нь өрсөлдөөнд ялалт байгуулах, амжилт олох өндөр магадлалыг бий болгодог. Харин улс орны хувьд бол “Улсын тавилан

байршлаасаа” гэдэг. Энэ бол стратегийн нэг чухал шинжийг байршил илэрхийлж байгаа баримт. Монгол Улсын батлан хамгаалах стратеги ямар байхыг түүний байршил зааж байна. Энэ тохиолдолд байршил стратегийн нөхцөл болж өгч байна. Нөхцөлөө дагаж стратегийг сонгож хэрэгжүүлнэ.

Тэгэхдээ нөхцөлийг ялангуяа цэрэг-стратегийн нөхцөлийг хүчирхэг улс, холбоотнууд бүрдүүлж, стратегийн байршлаа тогтоодог. Зарим нь бүрдсэн нөхцөлийг ашиглаж стратегийн байршлыг эзэлдэг, нөгөө нэг хэсэг нь нөхцөл өөрчлөгдөж боломж бүрдэхэд нь зохицох стратегийг сонгож болдог юм.

Дөрөв: Стратеги бол хэтийн хандлага, ирээдүй (perspective) шинжтэй:

Стратеги бол урт удаан хугацааны асуудлыг авч үздэг. Өнөө маргаашийн юм бол тактикийн эсвэл ажиллагааны асуудал болно. Гэхдээ стратеги нь цаг хугацааны хязгаартай. 5-15 жилийн хугацааны асуудлыг гол төлөв авч үздэг практик түгээмэл байна. Олон жилээр цаашилбал, ирээдүй судлалын шинжлэх ухаанд хамаарах асуудал болно. Стратеги хаашаа хандахыг тодорхойлно.

Стратегич биш хүмүүсийн ухаан бодлыг “хараа муутай” хүнээр жишээлэхэд, зааны хошууг бариад “хулс мод” байна гэж бодно. Эсвэл сүүлийг нь бариад “могой” байна, хөлийг нь бариад “багана” байна, их биеийг бариад “хана” байна гэж бодох, төсөөлөхтэй адил юм. Харин стратегич

¹ “Батлан хамгаалах стратеги” онол арга зүй, шинжилгээний бүтээл. УБ 2017.14 дах тал

хүн том хараад “заан” байна гэж үзнэ. Үүн шиг манлайлагч, удирдагч, жанжнууд стратегийн алсын хараатай, ирээдүйн хандлагатай байна.

Тав: Стратеги бол уран арга, уян маневр (Расе)-ын шинжтэй:

Стратеги арга хэрэгсэл болдог учир уран арга олох, уян хатан хөдөлгөөн, үйлдэл хийхийг шаарддаг. Тактикийн олон ажиллагааг явуулах ур чадвараас түүний амжилт хамаарах учир стратегич нар “дархан хүн бурхан ухаантай” гэдгийн жишгээр уран арга олох, гаргах шаардлагатай тулгардаг байна. Дэлхийн шилдэг жанжнууд чухамхүү энэ ур ухааны хүчээр олонтоо ялалт байгуулж байсан.¹

Дэлхийн шилдэг жанжнууд тухайлбал, Чингис хаан ур ухааны хүчээр олонтоо ялалт байгуулж байсан түүхтэй. “Чингис бол түүхэн дэх цэргийн агуу их суутан, удирдагч байсан нь эргэлзээгүй.

Стратеги бол уран ухаан, гүн сэтгэлгээ, хөдөлгөөн (маневр), үйлдэл бөгөөд ур чадварын илэрхийлэл болохыг харуулж байгаа юм. Уран ухаан, хөдөлгөөн нь хүч хэрэгслийн, үйл ажиллагааны гэсэн хоёр төрөлтэй байна.

- Хүч хэрэгслийн маневрт материаллаг зүйлс, цэрэг, хөрөнгө, мөнгө, санхүүгийн хөдөлгөөн багтана.

- Харин ажиллагааны маневрт цэргийнхээр бол гал, цохилт, хамгаалалт, удирдлагын ажиллагаа багтана. Тэгэхээр маневр, үйлдэл нь цэрэгт бол цэргийн нэгтгэл, түүнээс дээших төвшингийн цэргийн чиглэл, зорилготой, зохион байгуулалттай хөдөлгөөн; нэг төрлийн субьектын тодорхой зорилго агуулсан олон

хэлбэр, давталт бүхий хөдөлгөөн, явдал юм.

Харин батлан хамгаалах стратегит бол улс орны эдийн засаг, санхүү, төсвийн зохих хувийг өөрийн хэрэгцээнд зориулан хуваарилах, шилжүүлэх, дэд бүтцийг хөгжүүлэх салбар, чиглэлийг тогтоох, тодруулах, зэвсэгт хүчний ай, төрөл, мэргэжлийн цэргийн харьцаа, бүтэц, зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох болон хангалтын төрөл, хэлбэр, тоо, хэмжээг өөрчлөх, сайжруулах гэх зэргээр явуулах тодорхой зорилго агуулсан олон хэлбэр, давталт бүхий хөдөлгөөн, үйл явц юм.

Батлан хамгаалах стратеги бол өөрийн бодлого (State policy), жанжин шугамын шинжийг агуулдаг:

БХС урт удаан хугацаанд явагдах үйл ажиллагааны арга хэрэгсэл, механизм болж байдаг учраас стратегит өөрийн гэсэн бодлого байдаг. Энэ бодлого нь төрийн батлан хамгаалах бодлогоос ялгаатай боловч түүнд үйлчилдэг. Батлан хамгаалах стратегиг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн олон талт бодлогыг боловсруулж явуулна. БХС-ийг хэрэгжүүлэх бодлого нь гол төлөв “одоо цаг” дээр явагдана.

Тактикийн ажиллагаа, үйл явц нь стратегийн бодлогод захирагдаж, түүнд үйлчилнэ. Стратеги төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэх арга хэрэгсэл, механизм учир жанжин шугамын шинж чанарыг өөртөө агуулдаг. Үүнийг ойлгоогүйн улмаас “бодлого”, “стратеги” хоёрыг нэг адилаар үзэх, нэгийг нь нөгөөгөөр

¹ “Батлан хамгаалах стратеги” онол арга зүй, шинжилгээний бүтээл. УБ 2017.17 дах тал

орлуулах хандлага гардаг.

Стратеги нь удирдлагын шинжтэй:

Түүний ажиллагаатай холбогдож, батлан хамгаалах болон цэргийн дээд удирдлагын төвшинд асуудал, зорилго, зорилтыг дэвшүүлэх, шийдвэрлэх арга замыг тодорхойлно. Стратеги нь тодорхой субьектээс удирдлага шаардах бөгөөд үүнийг нь стратегийн удирдлага гэдэг.

Тэгэхээр стратегит удирдлагын шинжлэх ухаан, түүний нэг хэсэг болох менежментийн ухааны шинжүүд агуулагддаг байна.¹

Батлан хамгаалах стратегийн удирдлага - батлан хамгаалах шаардлага, хэрэгцээг бүрэлдэж буй болсон олон улсын болон бүс нутаг, хөрш улсуудын цэрэг-улс төрийн нөхцөл байдал, хувьсал өөрчлөлтөд зохицуулан нийцүүлж, БХС-ийн зорилго, зорилтыг тодорхойлох, улс орны аюулгүй байдлыг хангах, батлан хамгаалах ажил, арга хэмжээг үе шаттай зохион байгуулж хэрэгжүүлэх, түүний явц, үр дүнд үнэлгээ дүгнэлт өгч, дараагийн үе, шатны ойрын ирээдүйн болон хэтийн үйл ажиллагааны тактикийг боловсруулахад чиглэсэн удирдлагын байгууллага, удирдах бүрэлдэхүүний үйлдэл, ажиллагаа юм.

Батлан хамгаалах стратеги нь хууль эрх зүйн (Legal) үндсийг шаарддаг:

Стратегийн зорилго. зорилтыг хэрэгжүүлэхэд зайлшгүй шаардлагатай хууль, эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэхтэй холбогддог учраас хууль эрх зүйн шинжийг агуулдаг. Батлан

хамгаалах стратегийн эрх ашиг, сонирхлын үүднээс тусгайлан хууль, тогтоомж, дүрэм, журмыг боловсруулдаг. Нөгөө талаасаа хууль, эрх зүйн актууд, дүрэм, журам, заавар нь стратегийг дэмждэг, зарим тохиолдолд чиглүүлэх үүргийг ч гүйцэтгэдэг.

- Нэг дэх тохиолдол нь эртнээс төлөвлөсөн, боловсруулсан стратегийг хэрэгжүүлэхэд хууль, эрх зүйн актууд, дүрэм, журам, заавар чиглэдэг.

- Харин хоёр дахь нь төрийн бодлогын дагуу гарсан хууль, эрх зүйн акт нь тодорхой стратегит удирдамж болж, чиглүүлэх үүрэг гүйцэтгэдэг. Аль ч тохиолдолд стратеги нь хууль, эрх зүйн дагуу явагдана. Ийм хууль, эрх зүйгүй, дүрэм журамгүй бол стратегийн шинжгүй болох ба албажаагүйд тооцогдож хэрэгжих үндэслэл нь багасна.

Батлан хамгаалах стратеги нь ёс суртахуун (Ethics)- ны шинжтэй:

Арга, үйл ажиллагаа, үйлдэл зэрэг нь тухайн улсын үндэсний олонхын ёс суртахуун, зан заншил, уламжлал, ахуй нөхцөлтэй холбоотой байдгаас стратеги нь түүнд түшиглэнэ. Ялангуяа, туршлага, сургамжийг дээд зэргээр ашигладаг.

Тэгэхээр стратеги ёс суртахуунтай, түүнийг түшгээ болгодог байна. Стратегийн ажиллагаа, арга хэмжээ, үйлдэл нь ёс суртахууны дагуу явагдана. Энэ нь тухайн стратеги дэмжлэг авах, авахгүйн төдий асуудал биш бөгөөд бичигдээгүй хуульд захирагддаг зарчимтай болохыг

¹ “Батлан хамгаалах стратеги” онол арга зүй, шинжилгээний бүтээл. УБ 2017. 24 дах тал

харуулж байгаа юм. Ёс зүй, ёс суртахууны үүднээс стратегит “юуг заавал хийх, юуг заавал хийхгүй байх”-ыг хориглох, зөвшөөрөх хандлага байна.

Батлан хамгаалах стратеги нь нөөц (Resources)-ийг ашиглах боломжийг ч агуулдаг.

Нөөцөөс хамаарч стратегийн сонголтыг хийдэг. Энэ стратегийн сонголт олон янз, тухайлбал, нөөцөөс хамаарах стратегийн сонголтын үндсэн төрөл нь:

- Өсөлтийн стратеги (хангалттай нөөцтэй);
- Хэсэгчлэн өсгөх стратеги (хязгаарлагдмал нөөцтэй)
- Болгоомжлох стратеги (нөөцтэй);
- Хэсэгчлэн хураангуйлах стратеги (хязгаарлагдмал нөөцтэй);
- Хураангуйлах стратеги (нөөц байхгүй);
- Үүсгэх, бий болгох стратеги (нөөц бүрдсэн) гэж байна.

Батлам хамгаалах стратеги (БХС) нь:

Улс орны аюулгүй байдлыг хангах, батлан хамгаалах гэсэн өргөн хүрээний асуудал: зорилго, зорилтыг, урт удаан хугацаанд хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн, өөрийн гэсэн өвөрмөц бодлого, зарчим баримталдаг, олон үе, шат дамжиж, түүний ололт, амжилт, хүндрэл, бэрхшээл зэргээс хамаарч дараагийн үе, шатны бодлого, үйл ажиллагааг тодруулах, тодотгох, нөөцийг ашиглах, хууль эрх зүйг бүрдүүлэх, ёс зүйг тогтоох, тактикийг

боловсруулах зэрэгт үндэслэн явагддаг онол, арга ухаан, практик, удирдлагын ажиллагаа, урлагийн нэгдэл юм.

БХС нь батлан хамгаалах төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэх зорилго, хэрэгсэл, тактикийн ажиллагаа, түүнийг ашиглах арга ухаан, удирдлага, зохион байгуулалтын дараалсан ажиллагааны цогц нэгдэл болно.

Гаднаас тухайн улс оронд учруулж болзошгүй сорил, аюул, занал, эрсдэл зэргээс БХС хамааралтай. БХС-ийн зорилго, зорилт хэлбэр, агуулга, төвшин нь сорил, аюул, занал, эрсдлийн хэлбэр, агуулга ямар байхаас хамаарна.

Улс орны аюулгүй байдал алдагдахад хүрэхэд батлан хамгаалах зорилго, зорилтоо амжилттай хэрэгжүүлэх үүднээс цэргийн хүчийг өрсөж хэрэглэх стратегийг баримталдаг онолын зарчим түүхэн туршлага, сургамжид үндэслэсэн байдаг. Энэ онолын үзэл баримтлал, зарчмыг түүхэн олон үйл явдал, дайн, байлдааны ажиллагаа харуулдаг.¹

Батлан хамгаалах стратегийн агуулга нь:

- Улс төрийн бодлого;
- Улс орны эдийн засгийн чадавх;
- Улсын шинжлэх ухаан, технологийн хөгжил, үйлдвэрлэх хүчний хөгжлийн төвшин;
- Нийгмийн ёс заншил, ёс суртахуун, ард түмний оюун санааны чадвар (үндэсний хүн-капиталын чанар);
- Мэдээллийн технологийн хөгжил, мэдээлэлжүүлэлтийн чанар чанасаа;

¹ “Батлан хамгаалах стратеги” онол арга зүй, шинжилгээний бүтээл. УБ 2017. 26 дах тал

- Улсын Зэвсэгт хүчний
чадавхын төвшингөөр
тодорхойлогддог.

БХС-ийн агуулга нь хувьсан
өөрчлөгдөж байдаг, динамик шинжтэй,
дэлхий дахинаа өрнөж буй цэрэг-улс
төрийн байдал, эдийн засгийн хөгжил,
мэдээлэлжүүлэлтийн явц, зэвсэглэл,
цэргийн техникийн хувьсгал зэргээс
хамааралтай. Эдгээрийн агуулгыг
тодруулан авч үзэх юм.

ДҮГНЭЛТ

Монгол Улсын Үндсэн
хуульд “Эх орныхоо тусгаар тогтнолыг
батлан хамгаалж, үндэсний аюулгүй
байдал, нийгмийн дэг журмыг хангах
нь төрийн үүрэг мөн” гэж заажээ.

Улс орны аюулгүй байдлын
гол зангилаа асуудал нь батлан
хамгаалах бодлого, түүнийг
хэрэгжүүлэх тогтолцоогоор дамжин
шийдвэрлэгдэж байдаг зүй тогтолтой.
Дэлхийн улс орнуудын цэргийн
аюулгүй байдлаа хангах төрийн
бодлого нь тухайн улс орны нийгмийн
байгуулал, цэрэг-эдийн засгийн хүч
чадлаас хамааран өөр өөр байна.

Монгол Улсын батлан
хамгаалах стратеги нь энх тайванч
бодлого, геополитикийн
тэнцвэржүүлэлт, үндэсний язгуур ашиг
сонирхлыг хамгаалах зорилгод

суурилсан цогц тогтолцоо юм. Цаашид
энэхүү стратегийг орчин үеийн аюул
заналхийлэлд нийцүүлэн шинэчлэх,
батлан хамгаалах чадавхыг бэхжүүлэх
шаардлага улам бүр нэмэгдэж байна.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

1. “Монгол хэлний дэлгэрэнгүй
тайлбар толь”. УБ.,2006 он
2. ШУГЗ, доктор Ш.Паламдорж
нарын “Батлан хамгаалах стратеги”
3. МУГБ, доктор, профессор,
Н.Наранжамц “Төрийн бодлого,
стратегийн үндсэн асуудлууд” хичээл
4. Дашзэвэг Ц. Паламдорж Ш.
“Цэргийн нэр томьёоны тайлбар толь”.
УБ., 2014 он.
5. “Батлан хамгаалах стратеги”
онол арга зүй, шинжилгээний бүтээл.
УБ 2017 он.
6. <https://www.google.com>
7. <http://monglianneconomy.mn/>
8. Монгол Улсын Батлан
хамгаалах тухай хууль
9. Үндэсний аюулгүй байдлын
үзэл баримтлал
10. Батлан хамгаалах бодлогын
үндэс
11. Батлан хамгаалах бодлогын эрх
зүйн зохицуулалт
12. Батлан хамгаалах яамны бүтэц,
чиг үүрэг

ОЙ ТАЙГЫН БҮСИЙН БАЙГАЛЬ, ЦАГ УУР, ГАЗАР ОРНЫ ОНЦЛОГ НЬ ХИЛ ХАМГААЛАЛТАД НӨЛӨӨЛЖ БУЙ БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Б.Түдэвдорж

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8022 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, хошууч

Товч агуулга. Энэхүү судалгааны өгүүлэлд Монгол Улсын хойд хилийн ой тайгын бүст хамаарах 2,300 орчим километр хилийн хэсэгт байгаль, цаг уурын болон газар орны онцлог нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд хэрхэн нөлөөлж байгааг системтэйгээр шинжлэн судаллаа. Судалгаанд баримт бичгийн дүн шинжилгээ, газар нутгийн шинжилгээ, харьцуулсан шинжилгээний арга хэрэглэв. Судалгааны үр дүнгээс харахад ой тайгын байгалийн хүчин зүйлс нь хил хамгаалалтад эерэг ба сөрөг хоёрдмол нөлөө үзүүлдэг болох нь тогтоогдлоо. Нэг талаас, ой тайгын байгалийн бартаа саад нь хил зөрчигчийн хөдөлгөөнийг хязгаарлах эерэг үүрэгтэй бол нөгөө талаас, газар орны нарийн төвөгтэй байдал болон цаг уурын эрс тэс нөхцөл нь хилчдийн хамгаалалтын үйл ажиллагааг улам хүндрүүлдэг байна. Хил орчмын нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлс болон ОХУ-ын тал дахь орчин үеийн технологийн хэрэглээ нь цаашид тулгарах сорилтуудыг нэмэгдүүлж байгаа онцлогтой байна. Монгол-Оросын хилийн ой тайгын хэсгийн хил хамгаалалтыг боловсронгуй болгоход байгаль газар орны онцлогт тулгуурласан тусгайлсан арга тактикийн шийдлүүдийг бий болгох шаардлагатай болохыг өгүүлэлд онцолж дүгнэлт гаргав.

Abstract: This research article systematically examines how natural, climatic, and geographical features affect border protection activities along approximately 2,300 kilometers of the northern forest–taiga border region of Mongolia. The study employs document analysis, territorial analysis, and comparative methods.

The findings indicate that the natural factors of the forest–taiga environment have a dual impact—both positive and negative—on border protection. On the one hand, natural obstacles in the taiga serve a beneficial role by restricting the movement of border violators. On the other hand, the complex terrain and extreme climatic conditions significantly complicate the operations of border guards.

Additionally, socio-economic factors in the border areas, along with the increasing use of modern technology on the Russian side, contribute to emerging challenges. The article concludes by emphasizing the need to develop specialized tactical approaches based on the natural and geographical characteristics of the forest–taiga border region to improve the effectiveness of border protection along the Mongolia–Russia border.

Түлхүүр үг: ой тайгын бүс, хил хамгаалалт, Монгол-Оросын хил, газар орны нөхцөл, цаг уурын нөлөөлөл, хилийн зөрчил, байгалийн эрсдэл

Keywords: forest-taiga zone, border protection, Mongolia-Russia border, terrain conditions, climatic impact, border violation, natural risk

Удиртгал:

Монгол Улсын хил хамгаалалт нь улс орны аюулгүй байдлыг хангах, эх орны бүрэн бүтэн байдлыг хадгалахад шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэдэг тэргүүний чиг үүрэг мөн. Хойд хилийн ой тайгын бүсийн 2,300 орчим километр хэсэг нь Монгол-Оросын нийт хилийн 60 орчим хувийг

эзэлж байгаа бөгөөд Хөвсгөл, Булган, Сэлэнгэ, Хэнтий, Дорнод аймгийн 22-оос дээш сумтай холбогдон оршдог. Энэхүү өргөн уудам хэсэгт хил хамгаалалтын үйл ажиллагаа явуулахад газар орны онцлог, цаг уурын нөхцөл болон байгаль орчны хүчин зүйлс нь нарийн хүндрэлтэй нөлөөлөл үзүүлдэг байна.

Ой тайгын нөхцөл нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны нарийн мэргэжлийн тусгай шаардлагуудыг тавьдаг. Газар орны бартаа саад, ширэнгэт ой, намаг шалбааг, голын хөндий, тайгын бүслүүрийн өндөр уулс зэрэг нь нэг талаас хилчдэд мэргэжлийн онцгой чадвар дадлага, тэсвэр тэвчээрийн өндөр шаардлага тавьж байдаг бол нөгөө талаас хил зөрчигчдийн нуугдах боломжийг нэмэгдүүлдэг байна (Монгол орны байгалийн газарзүй, 2011).

Энэхүү судалгааны өгүүлэл нь ой тайгын бүсийн байгаль, цаг уурын болон газар орны онцлог хил хамгаалалтад хэрхэн нөлөөлж байгааг шинжлэх, хилийн зөрчлийн шинж байдлыг тогтоох болон хилийн аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх практик санал зөвлөмж боловсруулахад чиглэгдэнэ.

Судалгааны зорилго: Монгол Улсын хойд хилийн ой тайгын бүсийн байгаль, цаг уурын болон газар орны онцлог шинж нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд үзүүлэх нөлөөллийг дүн шинжилгээний аргаар тодорхойлж, практик зөвлөмж боловсруулах явдал мөн.

Судалгааны зорилтууд:

- Монгол-Оросын хилийн ой тайгын бүсийн түүхэн формацийн үйл явцыг товч дүгнэх;
- Ой тайгын бүсийн байгалийн онцлог шинжийг хил хамгаалалтын үүднээс шинжлэх;
- Цаг уурын нөлөөллийн эерэг болон сөрөг талуудыг тодорхойлох;
- Хил орчмын гадаад болон дотоод аюулгүй байдлын нөхцөл байдлыг үнэлэх;
- Хил хамгаалалтыг боловсронгуй болгоход зориулсан практик санал зөвлөмж гаргах.

Судалгааны арга зүй:

Судалгаанд баримт бичгийн дүн шинжилгээ, газар нутгийн шинжилгээ, харьцуулсан болон системийн шинжилгээний арга хэрэглэсэн. Хил хамгаалах ерөнхий газрын архивын

баримт бичиг, Монгол Улсын хил хамгаалалтын түүхийн сурвалж бичгүүд, хилийн хэсгийн тайлан болон салбарын судалгааны материалыг үндсэн эх сурвалж болгон ашигласан болно.

Үндсэн хэсэг

1. Монгол-оросын хилийн ой тайгын бүсийн түүхэн суурь

Монгол-Оросын хилийн бүрэлдэн тогтох үйл явц нь олон зууны туршид явагдсан бөгөөд ой тайгын бүсийн хилийн одоогийн конфигурацийг тодорхойлсон хэд хэдэн чухал гэрээ хэлэлцээрийн үр дүн болжээ.

Монгол-Оросын хилийн анхдагч эрх зүйн суурийг 1727 онд тавигдсан Буурын гэрээгээр бэхжүүлсэн. Тус гэрээгээр Баргын нутаг дахь Эргүнэ голын зүүн эрэгт оршдог Авгайт уулнаас Саяны нурууны Шавинайн давааг холбосон хил тогтоожээ. Хилийн шугамыг газар дээр нь тэмдэглэхийн тулд 87 хос овоо тэмдэг босгосон бөгөөд эдгээрийг хөдөлгөхөөс сэргийлэн монгол, орос хэлээр бичсэн тэмдгийн бичгийг захын хоёр овооны хооронд булсан байна (¹Монгол Улсын хил хамгаалалтын түүх, 2008, х. 45).

Манж, Оросын тал монголчуудыг огт оролцуулалгүйгээр байгуулсан 1864 оны Тарвагатайн протоколоор Шавинайн даваанаас баруун тийшхи хилийн шугамыг шинэчилснээр Монголын газар нутаг нэлээд хумигдсан нь ойт тайгын бүсийн хилийн нөхцөл байдалд томоохон өөрчлөлт оруулсан юм (²Монгол Улсын хил хамгаалалтын түүх, 2008,)

1915 оны Хиагтын гурван улсын гэрээгээр Хаант Орос, Хятад хоёр улс Алтайн нуруугаарх хилийн шугамыг Монголд хүчээр тулган хүлээлгэж, Тагнын Тувагийн нутаг Оросын эзэмшил болсныг баталгаажуулсан нь Монголчуудын хувьд ноцтой газар нутгийн алдагдал болсон. 1915 оны уг гэрээгээр тогтоосон Монгол Улсын нутаг

дэвсгэрийн зах хязгаар одоогийн Монгол Улсын гадаад хилийн үндэс болж байна.

1921 оны ардчилсан хувьсгалын дараа Монгол Улсын хил хамгаалалтын тогтолцоог шинэчлэн зохион байгуулж эхэлсэн. 1933 онд Алтанбулагт хил хамгаалах үүрэг бүхий пост байгуулсанаар орчин үеийн хил хамгаалах байгууллагын үндэс тавигдсан бол 1959 онд хойд хилийн бүсийн хилийн отряд болон өргөжиж, орчин үеийн бүтэцтэй болсон (Бүс нутаг - хил хамгаалалтын үзэл баримтлал, 2002, х. 12).

Монгол-Оросын хилийн шинэчлэлтийн хамгийн сүүлийн томоохон үе нь 1958, 1976 оны хилийн гэрээнүүдийг дагасан юм. 1977-1979 онд хилийг газар дээр нь шинэчлэн тэмдэглэх ажил хийгдэж, 1987-1996 онд

улсын хилийн хамтарсан шалгалт хийн дуусгасан байна. Ийнхүү Монгол-Оросын хилийн ой тайгын хэсэг олон улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн хилийн суурьтай болсон.

2. Ой тайгын бүсийн газар орны онцлог ба хилийн хэсгийн бүтэц

2.1. Хилийн ой тайгын бүсийн хамрах хүрээ, байршил

Монгол Улсын хойд хилийн ой тайгын бүс нь нийт 2,300 орчим километр уртаар Хөвсгөл, Булган, Сэлэнгэ, Хэнтий, Дорнод аймгуудын нутгаар дайрч Оросын Федерацийн Тыва Улс, Буриадын Бүгд Найрамдах Улс болон Өвөрбайгалийн хязгаарын нутагтай хиллэн оршдог. Энэхүү хэсэг нь Монгол-Оросын нийт хилийн 60 орчим хувийг эзэлдэг байна (Бүсчилсэн хил хамгаалалтын төсөл, 2016).

Хүснэгт 1. Ой тайгын бүсэд хамаарах аймаг, сумдын хилтэй зах нийлэх хэмжээ

№	Аймаг	Хил залгаа сумдууд	Хилийн урт (км)
1	Завхан	Баянтэс, Цэцэрлэг, Цагаан-Уул, Баянзүрх, Улаан-уул	550.979
2	Хөвсгөл	Цагааннуур, Ренчинлхүмбэ, Ханх, Цагаан-Үүр, Эрдэнэбулган	770.795
3	Булган	Тэшиг, Сэлэнгэ	199.565
4	Сэлэнгэ	Түшиг, Сүхбаатар, Алтанбулаг, Хүдэр, Ерөө	453.098
5	Хэнтий	Өмнөдэлгэр, Батширээт, Биндэр, Дадал	329.969
6	Дорнод	Баян-Уул, Халх гол	149.930
Нийт: 6 аймаг, 23 сум			2,300 орчим км

Эх сурвалж: Судалгааны явцаас нэгтгэн боловсруулав.

2.2. Байгалийн бүслэлийн онцлог

Монгол орны хойд хэсгийн ой тайгын бүс нь гурван үндсэн байгалийн бүслүүрт хуваагддаг. Эдгээр нь уг бүсийн хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны нөхцөлийг голлон тодорхойлдог (Монгол орны байгалийн газарзүй, 2011).

Ойн бүс (1,000-1,800 м): Шинэс, нарс, хус, улиасны холимог ойгоор бүрхэгдсэн бөгөөд жилийн

тунадас 250-300 мм байдаг. Хангай, Хэнтий, Хөвсгөлийн уулс болон зүүн хэсгийн Хянганы салбар уулс энэ бүсэд хамаарна. Цасны бүрхэвч 100-аас дээш хоног тогтвортой байдаг нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагааны нөхцлийг тодорхойлно (Ойн тухай хууль, 2002).

Тайгын бүслүүр (1,800-2,300 м): Жилийн тунадас 400-500 мм, цасны гүн 1 метрээс их байдаг. Хуш,

шинэсний ширэнгэт ой бүхий энэ бүслүүрт байгалийн ноцтой бартаа саад хамгийн их байдаг нь хилийн хэсэгт үүрэг гүйцэтгэхэд онцгой ур чадвар, тэсвэр тэвчээр шаарддаг. Хөрс нь хөвдөөр бүрхэгдэж, алирс, бадаан, арц, нэрс зэрэг ойн доогуурх ургамал нягт ургадаг.

Тагийн бүслүүр (2,300 м-ээс дээш): Жилийн 7-р сарын дундаж температур +8 хэмээс хэтрэхгүй, жилийн тунадас 500 мм-ээс их унадаг. Байнга хүйтэн сэрүүн уур амьсгал, тундрийн байгалийн төрхтэй бөгөөд хилийн зарим чиглэлд хамгийн хүнд нөхцлийг бүрдүүлдэг байна.

3. Байгаль, цаг уурын нөлөөллийн хоёрдмол шинж чанар

3.1. Эерэг нөлөөлөл

Ой тайгын байгаль орчны онцлог нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд зарим чухал давуу тал олгодог байна. Газар орноо сайн мэдэх хилчид өнгөлөн далдлалтаа бүрэн хангаснаар хил зөрчигчдөөс тактикийн давуу байдал үүсгэж чаддаг. Ой тайгын саад бартаа нь хил зөрчигчийн хөдөлгөөнд хориг болж, тэдэнд ч нуугдах боломжийг хязгаарладаг.

Цаг уурын хувьд, жилийн аль ч улиралд их хэмжээний хур тунадас унадаг нь зуны улиралд намаг шалбаагийг ихэсгэж, өвлийн улиралд цасан бүрхэвчийг зузаасгаснаар зарим чиглэлийн байгалийн саад нэмэгдэж, хилийн хамгаалалтад дэмжлэг болдог. Хүйтний улиралд цас эрт орж, хавар орой хайлдагаас ул мөрийн хяналтыг жилийн тэн хагаст хадгалах боломж бүрддэг ба 10-р сарын сүүлчээс 4-р сарын үе хүртэл цасан зурвасаар ул мөр хянах боломжтой гэсэн үг юм.

Уулсын оргил, өндөрлөг газруудаас өдрийн цагт утаа, шөнийн цагт галт дохиогоор харилцаж, бартаа саадын нөлөөллөөс хугацаа хэмнэх боломжууд байдаг. Ой тайгын нягт байдал нь хилчид замналаа алдалгүй баримжаа болж зүг чигийг тодорхойлоход тусалдаг бол ой хөвчийн мөчир, өвс ногоонд үлдсэн мөр

эд зүйлс нь хил зөрчигчийн чиглэлийг зөв тодорхойлоход нөлөөлдөг.

3.2. Сөрөг нөлөөлөл

Нөгөө талаас, ой тайгын нөхцөл нь хил хамгаалалтын үйл ажиллагаанд ноцтой хүндрэл бэрхшээл учруулдаг. Газар орны нарийн саад нь хил зөрчигчийн нуугдах зугтах таатай нөхцлийг бүрдүүлж, эсрэг талаас манай талдаа хяналт зохион байгуулах боломжийг нэмэгдүүлдэг. Хилийн хэсэгт техникийн хөдөлгөөн зарим газраа бүрэн хаагдаж, морин уналга хэрэглэх боломжгүй болох хүртэл хүндрэл учирдаг.

Ой тайгын ихэнх хэсэгт мөр хянах зурвас болон дохиоллын хэрэгсэлгүй байдаг. Ийм нөхцөлд хилчид ой дахь мөрийг нарийн ялгаж, хил зөрчигчийн хөдөлгөөний чиглэл, тоо, хэдийд явсныг тодорхойлж чаддаг байх онцгой чадвар дадлага шаардлагатай байдаг. Хөвдөн дэвсгэр нь хүн явсны дараа гишгэгдсэн хэлбэрийг 2-3 цагийн дотор сэргээдэг тул ул мөрийг цаг алдалгүй тодорхойлох нь чухал ач холбогдолтой болдог.

Цаг уурын огцом өөрчлөлтүүд нь хилийн манааны харилцан ажиллагааг хүндрүүлж, хилчдийн биеийн байдалд сөргөөр нөлөөлдөг. Хилийн инженерийн өргөст утсан хашаа хэт хүйтний үед тасрах, холбооны хэрэгсэл царцах зэрэг тохиолдол гардаг. Намаг балчиг, голын дагасан шумуул нь хилийн манааны бие бүрэлдэхүүний сонор сэрэмжийг бусруулж, уналгын тогтвортой байдлыг алдагдуулах, өнгөлөн далдлалтыг илрүүлэхэд ч сөрөг нөлөө үзүүлдэг.

4. Хил орчмын аюулгүй байдлын нөхцөл байдал

4.1. Гадаад орчны хүчин зүйлс

Монгол Улс хойд талаараа ОХУ-ын Уулын Алтай, Тыва, Буриад Улс болон Чита мужийн 17 районтай хиллэдэг. Гадаад орчны аюулгүй байдлын үүднээс онцлох хэд хэдэн хүчин зүйл ажиглагдаж байна. ОХУ-ын тал нь хил хамгаалалтандаа 40 км-ийн

радиуст болж буй бүх хөдөлгөөн ажиллагааг илрүүлэх чадвартай, цаг агаарын ямар ч нөхцөлд ажиллах боломжтой нисгэгчгүй нисэх аппаратыг туршилтын журмаар ашиглаж байгаа нь орчин үеийн технологийн хилийн хамгаалалтын хэрэглээний нэгэн жишээ болж байна.

Хиагтын АЗШНБ-оос Улаан-Үүд хүртэлх олон улсын чанартай автозамын сүлжээний бүтээн байгуулалт 85 хувьтай биелж, Буриад Улс БНХАУ-аас Монгол улсаар дамжин бараа бүтээгдэхүүн импортлох, аялал жуулчлал хөгжүүлэх боломжийг идэвхтэй хэлэлцэж байгаа нь транзит ачааллыг нэмэгдүүлж болох нөхцлийг бий болгож байна.

Буриад Улстай хиллэсэн хэсгээр Оросын талаас аж ахуйн шинжтэй загас барих, жимс самар түүх, ан хийх, монголын талтай мал солилцох, сайн үүлдрийн адуу наймаалах хэлбэрийн зөрчил гаргагдаас гадна гэмт хэргийн бүлэглэлүүд, цэргийн албан хаагчид оргон зайлах, хар тамхины ургамал түүх, дамжуулах хэлбэрийн зөрчил байнга гаргах нөхцөлтэй байна. Буриад Улс болон Чита муж нь зүүн Сибирийн бүс нутгийн зохион байгуулалттай гэмт хэргийн тэмцэх газрын онцгой анхаарлын хүрээнд буй аймаглалд хамаардаг.

4.2. Дотоод нийгмийн хүчин зүйлс ба хилийн зөрчлийн хэлбэрүүд

Хил орчмын нутгийн дотоодын нийгмийн нөхцөл байдал нь хил хамгаалалтад шууд нөлөөлдөг. Хил орчмын тосгодын хүн амын 60-80 хувь нь ажилгүй байгаа нь ард иргэдийг хилийн зурваст хууль бусаар ан агнах, самар жимс түүх, гар аргаар алт олборлох зэрэг үйл ажиллагааны хэлбэрийг дагадаг болж, хилийн болон хил орчмын дэглэмийн зөрчлийн тоо нэмэгдэхэд хүргэдэг байна.

Сэлэнгэ аймгийн хэсгийн хувьд, 50 гаруй айлын өвөлжөө, хаваржаанд 100 гаруй өрх айл хилийн бүс, зурваст мал аж ахуй эрхэлж

амьдардаг. Хүдэр, Түшиг, Сүхбаатар сумдын зарим хэсэгт бичиг баримтгүй явах, хууль бусаар ан агнуур хийх явдал байнга гарсаар байна. Тухайлбал, 2014-2017 онуудад хуш модны самар түүхийг хориглосон Засгийн газрын тогтоол байхад хэсэг бүлэг иргэд хилийн 7 дугаар заставын хариуцсан хэсэгт олноор бүлэглэн самар түүсэн тохиолдлууд удаа дараа бүртгэгдсэн байна.

Хилийн зурваст урт хугацааны газар өмчлөх зөвшөөрөл авахаар оролдох, жуулчны бааз болон ангийн отог байгуулах хэлбэрийн шинэ дүрс төрхийн үйл ажиллагаа нэмэгдэж байгаа нь хил орчмын нутгийн хяналтад шинэ сорилт болж байна. Энэхүү хандлага нь цаашид хилийн зурваст зөвшөөрөлгүй хүн ам суурьших эрсдэлийг нэмэгдүүлж болзошгүй юм.

5. Ой тайгын нөхцөлд мөр илрүүлэх, мөрдөх аргачлалын онцлог

Ой тайгын нөхцөлд хил зөрчлийг илрүүлэх, мөрдөн хөөх ажиллагаа нь хуурай хээрийн нөхцлөөс принципийн хувьд ялгагдах онцлог шаардлагуудтай байдаг. Энэ нь хилчдэд газар орны нарийн онцлогийн мэдлэг, тусгайлсан дадлага, ур чадварыг шаарддаг.

Хөвдөн гадаргатай газарт хил зөрчигчийн мөр тодорхойлох нь нарийн мэргэжлийн ур чадвар шаарддаг. Хөвдний ширхэг нь нэг зүгт налж гишгэгдсэн байдаг тул хил зөрчигчийн хөдөлгөөний чиглэлийг заадаг. Чулуурхаг хөрсөн дээр хүн, амьтан явсны дараа бөөгнөрсөн хөвд үлдэнэ. Тус шинж тэмдгийг нарийн судалсны дараа мөр хэдийд гарсан, аль чиглэлд явсныг тогтоох боломж олддог боловч ойт нөхцөлд хүндрэлтэй байдаг.

Намаг, шалбааг бүхий газарт хил зөрчигчийн мөрийн хонхорт тогтоол ус ажиглагдана. Тогтоол ус хэдий чинээ тунгалаг байх тусмаа, тэдий чинээ эрт гарсан байна гэдгийг тодорхойлох үзүүлэлт болдог. Намар жимс, мөөг боловсорсон үед гишгэгдэж бяцарсан жимс, унаж булгарсан

мөөгний мөр хил зөрчигчийн хөдөлгөөний чиглэлийг тодорхойлоход нэмэлт баримт болдог байна.

Өвлийн нөхцөлд цасан дээрх мөр удаан хадгалагдах ба ул мөрийн хяналтын хамгийн сайн нөхцлийг бүрдүүлдэг. Харин цас орж шуурга тавьсан үед задгай газрын мөр амархан балардаг тул ой бутан дотуурх мөр хянах ажиллагааг нэн тэргүүнд явуулах нь ач холбогдолтой. Хавар дулаарч эхлэхэд хатуурч мөстсөн цас нь хүн, амьтан явахад цөмрөхгүй бөгөөд түүн дээр мөр бараг гарахгүй болж, нарны эсрэг ажиглаж харахад үл мэдэг зураас цайвар толбууд үзэгдэх нь хил зөрчлийн шинж тэмдгийг илрүүлэх аргын нэг болдог.

Хил зөрчигчийг мөрдөн хөөх үед хилийн манаа зэргэлдээ манааны болон заставтайгаа харилцан ажиллахын тулд холбоо барих шаардлага гардаг. Ийм нарийн нөхцөлд эрлийн болон манааны нохой ашиглах нь хил зөрчигчийг тодорхойлоход ихээхэн давуу тал олгодог байна.

6. Дүгнэлт ба санал

6.1. Үндсэн дүгнэлтүүд

Энэхүү судалгааны өгүүлэлд тогтоосон гол дүгнэлтүүдийг дараах байдлаар нэгтгэн томъёолж болно:

- Ой тайгын байгаль, цаг уурын онцлог нь хил хамгаалалтад хоёрдмол, зөрчилдсөн нөлөө үзүүлдэг бөгөөд эерэг болон сөрөг талуудыг харгалзан тооцсон тусгайлсан арга тактикийг хэрэглэх нь зайлшгүй шаардлагатай;

- Хилийн мэдээллийн технологийн болон инженерийн дэд бүтцийн хомсдол нь ой тайгын бүсийн хил хамгаалалтын үр ашигт сөргөөр нөлөөлж байгаа бөгөөд стратегийн шийдвэрлэлтийг шаардсан асуудал болж байна;

- Хил орчмын нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлс - ялангуяа ажилгүйдэл болон амьжиргааны доогуур түвшин - нь дотоодоос үүдэлтэй хилийн зөрчлийн гол шалтгааны нэг болж байна;

- ОХУ-ын тал дахь орчин үеийн хил хамгаалалтын технологи нэвтрүүлэлт нь мэдээллийн болон технологийн тэгш бус байдлыг бий болгох аюулыг агуулж байна;

- Монгол-Оросын хилийн ой тайгын бүсэд мэргэжлийн тусгайлсан сургалт болон тактикийн арга хэрэгслийг боловсруулах зайлшгүй шаардлага байна.

6.2. Санал:

Дүн шинжилгээний үр дүнд үндэслэн дараах санал зөвлөмжийг боловсруулж байна:

- Ой тайгын бүсийн хилийн хэсгийн инженерийн дэд бүтцийг шинэчлэх, ялангуяа мөр хянах зурвас болон дохиоллын системийг байгаль орчинд нийцсэн аргаар байршуулах;

- Хил хамгаалагчдын ой тайгын нөхцөл дэх мөр мөрдөлт, хяналт, эрлийн ажиллагааны тусгайлсан сургалтыг жилийн тогтмол хуваарьт оруулж хэрэгжүүлэх;

- Хил орчмын нутгийн иргэдийн амьжиргааг дэмжих хөтөлбөрийг хил хамгаалалтын бодлоготой уялдуулан хэрэгжүүлж, дотоодоос үүдэлтэй зөрчлийг бууруулах;

- ОХУ-ын холбогдох байгуулагуудтай хилийн хамтарсан хяналтын технологийн нийцлийг хангах болон мэдээлэл, технологийн хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх;

- Хилийн бүс зурваст аялал жуулчлал, ан агнуурын зохицуулалтыг чангатгах, хилийн хэсгийн зөвшөөрлийн горимыг хэрэгжүүлэх явцад цагдаагийн болон орон нутгийн засаг захиргааны байгуулагуудтай нэгдсэн ажиллагааг бэхжүүлэх

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Бүс нутаг - хил хамгаалалтын үзэл баримтлал. (2002). Улаанбаатар: Хил хамгаалах ерөнхий газар.

Бүсчилсэн хил хамгаалалтын төсөл. (2016). Улаанбаатар: Хил хамгаалах ерөнхий газар.

Монгол орны байгалийн газарзүй. (2011). Улаанбаатар: Монгол Улсын ШУА, Газарзүйн хүрээлэн.

Монгол Улсын хил хамгаалалтын түүх: I боть. (2008). Улаанбаатар: Хил хамгаалах ерөнхий газар.

Монгол Улсын хил хамгаалалтын түүх: II боть. (2008). Улаанбаатар: Хил хамгаалах ерөнхий газар.

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. (2010). Улаанбаатар: Улсын хэвлэлийн хороо.

Монгол Улсын хилийн тухай хууль. (2016). Улаанбаатар: Монгол Улсын Их Хурал.

Ойн тухай хууль. (2002, 5-р сарын 30). Улаанбаатар: Монгол Улсын Их Хурал.

ОЛОН УЛСЫН ХИЛ ХАМГААЛАЛТ, АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН БАЙГУУЛЛАГУУД

Д.Бадамдорж

Дотоод хэргийн их сургуулийн Хилийн албаны сургуулийн багш, докторант, дэд хурандаа

Товч агуулга. Хил хамгаалах байгууллагууд нь орчин үеийн улс орнуудын аюулгүй байдлын тогтолцооны салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг юм. Дэлхийн хэмжээнд хилийн аюулгүй байдлыг хангах, хил дамнасан гэмт хэргийн эсрэг тэмцэх, хууль ёсны зорчих хөдөлгөөнийг хангах чиглэлээр олон улсын хамтын ажиллагаа өргөжин тэлж байна. Энэхүү өгүүлэлд олон улсын хил хамгаалах байгууллагуудын танилцуулга, үндсэн үүрэг, бүтэц зохион байгуулалтын талаар авч үзнэ.

Abstract: Border protection agencies are an integral part of the security systems of modern states. Globally, international cooperation has been expanding in ensuring border security, combating transnational crimes, and facilitating lawful cross-border movement. This paper examines the structure, primary functions, and organizational framework of international border protection agencies in detail.

Түлхүүр үгс: хил хамгаалалт, хилийн аюулгүй байдал, олон улсын хамтын ажиллагаа, хил дамнасан гэмт хэрэг, цагаачлал

Keywords: Border Protection; Border Security; International Cooperation; Transnational Crime; Immigration

Оршил

Даяаршлын эрин үед улс орнуудын хил хязгаарын аюулгүй байдал нь зөвхөн үндэсний харин олон улсын аюулгүй байдлын нэгэн чухал хүчин зүйл болж байна (Andreas & Biersteker, 2003). Хил дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, терроризм, хууль бус цагаачлал, мансууруулах бодис, зэвсгийн хууль бус худалдаа зэрэг сорилтууд улс орнуудыг илүү нягт хамтран ажиллахыг шаарддаг (Baldaccini, 2008). Хил хамгаалах байгууллагууд нь хилийн аюулгүй байдлыг хангах, олон улсын гэрээ хэлэлцээрийг хэрэгжүүлэх, улс орнуудын хоорондын зорчих хөдөлгөөнийг зохицуулахад гол үүрэг гүйцэтгэдэг. Олон улсын түвшинд эдгээр байгууллагууд хоорондын хамтын ажиллагаа мэдээлэл солилцох, туршлага судлах, нэгдсэн стандарт боловсруулах замаар хөгждөг (Hobbing, 2005).

Frontex (Европын Хил Хяналт Хамгаалтын Агентлаг)

Frontex нь 2004 онд Европын Холбооны гишүүн орнуудын хил хяналтын хамтын ажиллагааг зохицуулах зорилгоор байгуулагдсан (European Union, 2004). Агентлагийн үндсэн зорилго нь Европын Холбооны хилийн аюулгүй байдлыг хангах, хил хяналтын нэгдсэн систем бий болгоход дэмжлэг үзүүлэх явдал юм. Frontex-ийн үйл ажиллагаа нь цаг үеийн явцад өргөжин, 2016 онд Европын Хил Хяналт Хамгаалтын Агентлаг болон Европын Хил Хяналт Хамгаалтын Нэгдсэн Баг (European Border and Coast Guard Agency) нэртэйгээр шинэчлэн зохион байгуулагдсан (Carrera et al., 2019). Энэ нь агентлагт илүү өргөн эрх мэдэл, нөөц бололцоо олгосон юм. Европын Холбооны хил, эргийн хамгаалалтын агентлаг Фронтексээс гаргасан урьдчилсан мэдээллээр 2025 оны эхний есөн сарын байдлаар Европын Холбоонд хууль бусаар

нэвтрэх нь 22%-иар буурч, 133400-д хүрсэн байна.

Олон улсын цагаачлын байгууллага (International Organization for Migration - IOM) нь 1951 онд байгуулагдсан бөгөөд 175 гаруй гишүүн улстай (IOM, 2023). IOM нь цагаачлалын асуудлыг шийдвэрлэхэд улс орнуудад туслах, хүмүүнлэгийн тусламж үзүүлэх, хилийн удирдлагыг сайжруулахад дэмжлэг үзүүлдэг. Байгууллагын үйл ажиллагаа нь хил дамнасан цагаачлалын менежментээс эхлээд дүрвэгсдийн асуудал, хүний наймааны эсрэг тэмцэх хүртэл өргөн хүрээтэй байдаг (Georgi, 2010).

Европ, Ази тус бүр 87, 86 сая олон улсын цагаачдыг хүлээн авч, дэлхийн олон улсын цагаачдын 61 хувийг бүрдүүлдэг. Эдгээр бүс нутгуудын араас Хойд Америк орж, 2020 онд бараг 59 сая олон улсын цагаачид буюу дэлхийн цагаачдын 21 хувь, Африк 9 хувь, Латин Америк, Карибын тэнгисийн орнууд 5 хувь, далайн орнууд 3 хувьтай байна. Бүс тус бүрийн хүн амын тоотой харьцуулбал 2020 онд олон улсын цагаачдын эзлэх хувь хамгийн өндөр буюу нийт хүн амын 22 хувь, 16 хувь, 12 хувь нь олон улсын цагаачид байсан далайн орнууд, Хойд Америк, Европт байна. Харьцуулбал, олон улсын цагаачдын эзлэх хувь Ази, Африк (1.8% ба 1.9% тус тус), Латин Америк, Карибын тэнгисийн орнуудад (2.3%) харьцангуй бага байна. Гэсэн хэдий ч Ази 2000-2020 онд 74 хувиар (үнэмлэхүйгээр 37 сая орчим хүн) хамгийн гайхалтай өсөлтийг үзүүлсэн. Энэ хугацаанд Европт хоёр дахь том өсөлт гарч, олон улсын цагаачдын тоо 30 саяар нэмэгдсэн бол Хойд Америкт 18 сая, Африкт 10 саяар нэмэгдсэн байна.

Интерпол (Олон улсын цагдаагийн байгууллага)

Интерпол нь 1923 онд байгуулагдсан бөгөөд 195 гишүүн оронтой дэлхийн хамгийн том олон улсын цагдаагийн байгууллага юм.

(Interpol, 2023). Хил дамнасан гэмт хэргийн эсрэг тэмцэхэд гишүүн орнуудын цагдаагийн байгууллагууд хоорондын мэдээлэл солилцох, хамтран ажиллахад зуучлагчийн үүрэг гүйцэтгэдэг. Интерполын мэдээллийн сан дахь гэмт хэрэгтнүүдийн мэдээлэл, олдоогүй хүмүүс, хулгайлагдсан бараа бүтээгдэхүүний мэдээлэл нь хил хамгаалах байгууллагуудад чухал ач холбогдолтой (Deflem, 2002). Ерөнхий нарийн бичгийн дарга нарын газар нь

гишүүн орнуудад олон төрлийн үйлчилгээ үзүүлдэг ба гэмт хэрэг, гэмт хэрэгтнүүдийн талаарх мэдээлэл бүхий цагдаагийн 19 мэдээллийн санг удирддаг (нэр, хурууны хээ, хулгайд алдсан паспорт хүртэл), улс орнуудад бодит цаг хугацаанд нь хандах боломжтой. Дэлхийн өнцөг булан бүрээс оргодлуудыг олоход шүүх эмнэлэг, дүн шинжилгээ хийх, туслалцаа үзүүлэх зэрэг мөрдөн байцаалтын арга хэмжээ авч хамтран ажилладаг байна. Энэхүү туршлага нь өнөөгийн бидний хамгийн тулгамдсан гэж үзэж буй дэлхийн дөрвөн чиглэлээр

гэмт хэрэгтэй тэмцэх үндэсний хүчин чармайлтыг дэмждэг:

1. терроризм;
2. кибер гэмт хэрэг;
3. зохион байгуулалттай гэмт хэрэг;
4. санхүүгийн гэмт хэрэг, авлигатай тэмцэх.

Гэмт хэргийн төрөлжсөн салбар бүрт ажилладаг албан тушаалтнууд гишүүн орнуудтай зэрэгцэн төрөл бүрийн үйл ажиллагаа явуулдаг. Энэ нь мөрдөн байцаалт, хээрийн үйл ажиллагаа, сургалт, сүлжээний аюулгүй байдлаар хамтран ажилладаг. Хамгийн гол нь гэмт хэрэг хувьсан өөрчлөгдөж байгаа олон улсын гэмт хэрэг, чиг хандлагын талаарх судалгаа, боловсруулалтаар дамжуулан ирээдүйг харж байдаг.

OSCE (Европ дахь аюулгүй байдал, хамтын ажиллагааны байгууллага)

OSCE нь 1975 онд байгуулагдсан бөгөөд 57 оролцогч улстай. Хил хяналтын менежмент, хил дамнасан

гэмт хэргийн эсрэг тэмцэх, шилжин суурьших хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг (OSCE, 2023). ЕАБХАБ нь улс төр-цэрэг, эдийн засаг,

байгаль орчин, хүн төрөлхтнийг хамарсан аюулгүй байдлын цогц арга хэмжээ авдаг. Тиймээс зэвсгийн хяналт, итгэлцэл, аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх

арга хэмжээ, хүний эрх, үндэсний цөөнх, ардчилал, цагдаагийн стратеги, терроризмын эсрэг, эдийн засаг, байгаль орчны үйл ажиллагаа зэрэг аюулгүй байдалтай холбоотой өргөн хүрээний асуудлуудыг авч үздэг. Оролцогч 57 улс бүгд адил тэгш эрхтэй бөгөөд шийдвэрийг улс төрийн үүднээс зөвшилцсөний үндсэн дээр гаргадаг боловч хууль зүйн хувьд заавал дагаж мөрдөхгүй. ЕАБХАБ-ын үйл ажиллагаа дэлхийн бөмбөрцгийг хамарч, Хойд Америк, Европ, Ази гэсэн гурван тив, тэрбум гаруй хүнийг хамардаг.

Хил нь нээлттэй бөгөөд аюулгүй байж болно: хууль ёсны худалдаа, арилжааны хил дамнасан урсгалыг зөвшөөрөхийн тулд нээлттэй, улс орнуудын үндэсний аюулгүй байдлын ашиг сонирхлыг хамгаалдаг гэсэн утгаараа аюулгүй. ЕАБХАБ нь хил дамнасан аюул заналхийллийн эсрэг аюулгүй байдлыг хангах хэрэгцээ болон хүн, бараа, үйлчилгээ, худалдааны эрх чөлөөний хоорондын тэнцвэрт байдалд хүрэхийн төлөө байна. ЕАБХАБ -ын Хилийн аюулгүй байдал, удирдлагын үзэл баримтлал болон сайд нарын зөвлөлийн холбогдох шийдвэрт нийцүүлэн хилтэй холбоотой бодлого, практикийг уялдуулан хилийн асуудал эрхэлсэн байгууллагуудын чадавхийг бэхжүүлэх, тэдгээрийн хоорондын хамтын ажиллагааг дэмжих чиглэлээр ЕАБХАБ-ын гишүүн орнууд болон хамтын ажиллагааны түнш орнуудын хүчин чармайлтыг дэмжиж байна.

ЕАБХАБ-ын Хилийн аюулгүй байдал, удирдлагын үндэсний төвлөрсөн цэгийн сүлжээ болон ЕАБХАБ-ын Цагдаагийн онлайн мэдээллийн систем (POLIS) нь хилийн

холбогдолтой мэдээлэл, туршлага солилцох платформ болж өгдөг.

Хилийн удирдлагын штабын коллеж нь хилийн удирдлага, аюулгүй байдлын чиглэлээр мэргэшсэн, шилдэг туршлагыг хүргэх төв болдог.

ЕАБХАБ-ын хэд хэдэн хээрийн үйл ажиллагаа нь хилийн үр дүнтэй менежментийг дэмждэг. Тэдний ажилд дараахь зүйлс орно.

- Хилийн бүсэд амьдран суух;
- Хилийн цагдаа болон хөрш улсын цагдаагийн байгууллагуудын хамтын ажиллагаа, шуурхай мэдээлэл солилцох үйл ажиллагааг дэмжих;
- Тэнгисийн цэргийн болон хилийн хамгаалалтын офицерууд, гаалийн ажилтнууд, нисэхийн болон нисэх онгоцны буудлын аюулгүй байдлын ажилтнуудад зориулсан сургалт, зөвлөгөөн, мэдлэгийг дээшлүүлэх;
- Эргүүл хийх журам, тандалтын арга техник, далайн аюулгүй байдлын протокол, нисэх онгоцны буудлын аюулгүй байдлын удирдлага, хар тамхины наймаатай тэмцэх, аялал жуулчлалын баримт бичгийн аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх, олон улсын танилцуулга хийх арга техник, үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, хар тамхи, химийн прекурсорчуудын хууль бус наймаатай тэмцэх;
- Хилийн алба, орон нутгийн удирдлагууд, иргэдтэй урьдчилан сэргийлэх уулзалт хийх;
- Хилийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, хариу арга хэмжээ авахад техникийн зөвлөгөө, туслалцаа үзүүлэх.

Хил хамгаалах байгууллагуудын үндсэн үүрэг

1. *Хилийн аюулгүй байдлыг хангах:* Хил хамгаалах байгууллагуудын хамгийн чухал үүрэг нь улс орны хил хязгаарын бүрэн бүтэн байдлыг хамгаалах явдал юм (Anderson, 2000). Үүнд дараах үйл ажиллагаанууд багтана:

- Хил хяналтын постуудыг байнга ажиллуулах

- Хилийн зурваст хяналт тавих, эргүүл хийх
- Хууль бус хил зөрчих гэмт хэргийг илрүүлэх, таслан зогсоох
- Контрабанд, хууль бус худалдааг таслан зогсоох

2. *Хил дамнасан гэмт хэргийн эсрэх тэмцэх:* Орчин үед хил дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэрэг улам нарийн төвөгтэй болж байна (Siegel & van de Bunt, 2012). Хил хамгаалах байгууллагууд дараах чиглэлээр ажилладаг:

- Хүний наймаа, орчин үеийн хүн худалдаалах гэмт хэргийг илрүүлэх
- Мансууруулах бодисын хууль бус тээвэрлэлтийг таслан зогсоох
- Зэвсэг, тэсрэх бодисын хууль бус худалдааг илрүүлэх
- Мөнгө угаах үйл ажиллагааг таслах

3. *Цагаачлалын хяналт:* Хууль ёсны болон хууль бус цагаачлалын менежмент нь хил хамгаалах байгууллагын чухал чиг үүрэг юм (Cornelius et al., 2004). Үүнд:

- Визний шаардлага хангаж буй эсэхийг шалгах
- Орох, гарахад тэмдэг дарах
- Хүсэлт гаргагчдын биометрик мэдээллийг цуглуулах
- Хуулийн дагуу эргүүлэн гаргах ажиллагаа явуулах

4. *Олон улсын хамтын ажиллагаа:* Хил дамнасан гэмт хэргүүд нь нэг улсын хүчээр шийдэгдэхгүй тул олон улсын хамтын ажиллагаа зайлшгүй шаардлагатай (Geddes, 2000). Үүнд:

- Мэдээлэл солилцох
- Хамтарсан үйл ажиллагаа явуулах
- Туршлага судлах, сургалт зохион байгуулах
- Техник, технологийн дэмжлэг үзүүлэх

Бүтэц зохион байгуулалт

1. **Үндэсний түвшин:** Ихэнх улс орнуудад хил хамгаалах байгууллага нь тусгай бүтэц, зохион байгуулалттай байдаг. Зарим орнуудад энэ нь цэргийн шинжтэй (жишээлбэл, ОХУ-ын Хилийн цэргүүд), зарим орнуудад цагдаагийн шинжтэй (жишээлбэл, АНУ-ын Customs and Border Protection) байна (Zaiotti, 2011). Үндэсний хил хамгаалах байгууллагууд ихэвчлэн дараах бүтэцтэй:

- Удирдлагын газар - бодлого боловсруулах, зохицуулах
- Үйл ажиллагааны хэлтэс - хил дээр шууд ажиллах
- Мэдээллийн аналитик хэлтэс - эрсдэлийг үнэлэх, мэдээлэл боловсруулах
- Сургалтын төв - ажилтнуудыг бэлтгэх
- Техник, технологийн дэмжлэг - тоног төхөөрөмжийг ашиглах, засвар үйлчилгээ хийх

2. **Бүс нутгийн түвшин:** Бүс нутгийн хамтын ажиллагаа нь хил хяналтын үр нөлөөг нэмэгдүүлдэг. Жишээ нь:

Европын Холбоо: Frontex-ийн удирдлага дор нэгдсэн хил хяналтын бодлого хэрэгжүүлдэг. Шенгений бүс дэх 27 орон хилийн хяналтгүй зорчих боломжтой (Guild & Bigo, 2010).

АСЕАН: Зүүн Өмнөд Азийн орнууд хил дамнасан гэмт хэргийн эсрэг хамтран тэмцэх Конвенцид нэгдсэн (ASEAN, 2022).

Африкийн Холбоо: Африк тивд чөлөөтэй зорчих хөдөлгөөнийг дэмжих бодлого баримталдаг.

3. **Олон улсын түвшин:** Дэлхийн түвшинд хил хамгаалах асуудлаар дараах байгууллагууд үйл ажиллагаа явуулдаг:

- **НҮБ-ын Мансууруулах бодис, гэмт хэргийн эсрэг газар (UNODC)** - олон улсын стандарт боловсруулах
- **Дэлхийн гаалийн байгууллага (WCO)** - гаалийн үйл ажиллагааг зохицуулах

- **Олон улсын иргэний нисэхийн байгууллага (ICAO)** - агаарын хилийн аюулгүй байдал

Орчин үеийн технологи, шинэ чиг хандлага

- **Биометрик технологи:** Биометрик таних систем (хурууны хээ, нүд, царай таних) нь хилийн аюулгүй байдлыг сайжруулахад чухал үүрэг гүйцэтгэж байна (Amoore, 2006). Европын Холбоонд VIS (Визний мэдээллийн систем), АНУ-д US-VISIT зэрэг системүүд өргөн ашиглагддаг.
- **Хиймэл оюун ухаан, мэдээллийн аналитик:** Хиймэл оюун ухааны технологи (AI) ашиглан эрсдэлт зорчигчдыг илрүүлэх, гэмт хэрэг таамаглах боломжтой болж байна (Leese, 2014). Том өгөгдөл (big data) ашиглан зорчигчдын урьдчилсан шинжилгээ хийх нь нийтлэг болж байна.
- **Нисгэгчгүй нисдэг тэрэг (дрон):** Дронууд ашиглан хилийн зурваст хяналт тавих, эргүүл явуулах нь зардал хэмнэх, үр дүнтэй аргууд болж байна (Rao et al., 2016).
- **Блокчэйн технологи:** Блокчэйн технологи ашиглан баримт бичгийн хуурмаглалтыг илрүүлэх, хил нэвтрэх мэдээллийн аюулгүй байдлыг хамгаалах боломжтой (Ølnes et al., 2017).

Хил хяналтын эдгээр байгууллагуудад хилийн хяналтыг чангатгах нь зарим тохиолдолд хүний эрхийг зөрчих эрсдэлтэй (Guild, 2009). Дүрвэгсдийн эрх, хувийн нууцлал хамгаалалт зэрэг асуудал тулгардаг. Улс орнууд хоорондоо мэдээлэл солилцох нь аюулгүй байдал, нууцлалын шаардлагын улмаас хүндрэлтэй байдаг (Bigo, 2014). Хөгжингүй орнууд орчин үеийн технологи нэвтрүүлэх санхүүгийн болон техникийн боломжгүй байна. Уур амьсгалын өөрчлөлт нь шинэ цагаачлалын урсгалыг бий болгож,

хилийн дээрх ачаалалыг нэмэгдүүлж байна (Boas et al., 2019).

Ирээдүйн чиг хандлага

Ухаалаг хил (Smart Border): Технологи дэвшлийн үр дүнд "ухаалаг хил" гэсэн ойлголт бий болж байна. Энэ нь автоматжуулалт, хиймэл оюун ухаан ашиглан хилийн үйл ажиллагааг оновчтой болгох юм (Leese, 2016).

Хил дамнасан мэдээллийн систем: Улс орнууд хоорондын мэдээллийн солилцоог бодитой цагт хийх систем бий болгох чиглэл хөгжиж байна.

Салбар хоорондын хамтын ажиллагаа: Хил хамгаалах, гааль, цагаачлал, цагдаа зэрэг байгууллагуудын хоорондын нягт хамтын ажиллагаа чухал болж байна (Rijpm, 2010).

Тогтвортой хөгжлийн зорилттой уялдуулах: НҮБ-ын Тогтвортой хөгжлийн зорилтууд (SDGs) дахь аюулгүй, зохион байгуулалттай цагаачлалын асуудлыг хилийн менежменттэй холбох шаардлага байна.

Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлогод олон улсын харилцааны хөгжил, дэлхий д ахины болон бүс нутаг, хил залгаа улс дахь цэрэг-улс төрийн байдал, улсын хил, хил орчмын нутаг дэвсгэрт үүсэж буй болсон бодит нөхцөл байдалтай уялдуулан Улсын Их Хурал тодотгол хийх¹ гэж заасан байдаг.

Дүгнэлт

Олон улсын хил хамгаалах байгууллагууд нь 21-р зууны аюулгүй байдлын тогтолцооны чухал бүрэлдэхүүн хэсэг юм. Олон улсын хамтын ажиллагаа, технологийн дэвшил, мэдээллийн солилцоо нь хилийн аюулгүй байдлыг сайжруулахад улс орнуудын хамтын ажиллагаа маш их ач холбогдолтой байна.

Гэсэн хэдий ч хүний эрхийг хүндэтгэх, хувийн нууцлалыг хамгаалах, технологийн ашиглалт дахь

ёс зүйн асуудлыг анхаарч үзэх шаардлагатай. Хилийн аюулгүй байдал ба хүний эрх хоёрын тэнцвэрийг олох нь ирээдүйд шийдэх гол асуудал юм.

Монгол Улсын хэмжээнд хилийн менежментийн цогцолбор стратеги боловсруулах шаардлагатай бөгөөд уг стратегид хилийн менежменттэй холбоотой бүх байгууллага нэгжийг хамруулан, Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлогод тусган ажиллах нь чухал юм.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Amoore, L. (2006). Biometric borders: Governing mobilities in the war on terror. *Political Geography*, 25(3), 336-351.

<https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2006.02.001>

Anderson, M. (2000). The transformation of border controls: A European precedent? In P. Andreas & T. Snyder (Eds.), *The wall around the West: State borders and immigration controls in North America and Europe* (pp. 15-29). Rowman & Littlefield.

Andreas, P., & Biersteker, T. J. (2003). *The rebordering of North America: Integration and exclusion in a new security context*. Routledge.

ASEAN. (2022). *ASEAN Convention on Counter Terrorism*. ASEAN Secretariat. <https://asean.org/>

Baldaccini, A. (2008). Counter-terrorism and the EU strategy for border security: Framing suspects with biometric documents and databases. *European Journal of Migration and Law*, 10(1), 31-49.

Bigo, D. (2014). The (in)securitization practices of the three universes of EU border control: Military/Navy – border guards/police – database analysts. *Security Dialogue*,

¹Legalinfo.mn/mn/ [Монгол улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого](#)

45(3), 209-225.
<https://doi.org/10.1177/0967010614530459>

Boas, I., Wiegel, H., Farbotko, C., Warner, J., & Sheller, M. (2019). Climate migration myths. *Nature Climate Change*, 9(12), 901-903.

Carrera, S., Luk, N. C., Allsopp, J., & Vosyliūtė, L. (2019). *Fit for purpose? The Facilitation Directive and the criminalisation of humanitarian assistance to irregular migrants: 2018 update*. European Parliament.

Cornelius, W. A., Tsuda, T., Martin, P. L., & Hollifield, J. F. (2004). *Controlling immigration: A global perspective* (2nd ed.). Stanford University Press.

Deflem, M. (2002). *Policing world society: Historical foundations of international police cooperation*. Oxford University Press.

European Union. (2004). *Council Regulation (EC) No 2007/2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders*. Official Journal of the European Union.

Geddes, A. (2000). *Immigration and European integration: Towards fortress Europe?* Manchester University Press.

Georgi, F. (2010). For the benefit of some: The International Organization for Migration and its global migration management. In M. Geiger & A. Pécout (Eds.), *The politics of international migration management* (pp. 45-72). Palgrave Macmillan.

Guild, E. (2009). *Security and migration in the 21st century*. Polity Press.

Guild, E., & Bigo, D. (2010). The transformation of European border controls. In B. Ryan & V. Mitsilegas (Eds.), *Extraterritorial immigration control: Legal challenges* (pp. 257-279). Martinus Nijhoff Publishers.

Hobbing, P. (2005). Integrated border management at the EU level. *CEPS Working Document No. 227*. Centre for European Policy Studies.

Interpol. (2023). *Connecting police for a safer world*. <https://www.interpol.int/>

IOM. (2023). *World migration report 2024*. International Organization for Migration. <https://www.iom.int/>

Leese, M. (2014). The new profiling: Algorithms, black boxes, and the failure of anti-discriminatory safeguards in the European Union. *Security Dialogue*, 45(5), 494-511.

Leese, M. (2016). Exploring the security/facilitation nexus: Foucault at the 'smart' border. *Global Society*, 30(3), 412-429.

Ølnes, S., Ubacht, J., & Janssen, M. (2017). Blockchain in government: Benefits and implications of distributed ledger technology for information sharing. *Government Information Quarterly*, 34(3), 355-364.

OSCE. (2023). *Border security and management*. Organization for Security and Co-operation in Europe. <https://www.osce.org/>

Rao, B., Gopi, A. G., & Maione, R. (2016). The societal impact of commercial drones. *Technology in Society*, 45, 83-90.

Rijpma, J. J. (2010). Building borders: The regulatory framework for the management of the external borders of the European Union. *European Papers on the New Welfare*, 15, 75-106.

Siegel, D., & van de Bunt, H. (2012). Women who traffic women: The role of women in human trafficking networks – Dutch cases. *Global Crime*, 13(4), 216-235.

Zaiotti, R. (2011). *Cultures of border control: Schengen and the evolution of European frontiers*. University of Chicago Press.

ӨНӨӨ ҮЕИЙН ЦЭРГИЙН УДИРДЛАГЫН ТОГТОЛЦООНЫ ХӨГЖЛИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА

Г.Одон-Ертөнц

Дотоод хэргийн их сургуулийн Хилийн албаны сургуулийн Мэдээлэл технологийн тэнхимийн профессор, хурандаа

Товч агуулга: XXI зууны аюулгүй байдлын орчин нь технологийн хурдацтай хөгжил, мэдээллийн орон зай дахь өрсөлдөөн, олон домэйн орчны сөргөлдөөнөөр тодорхойлогдож байна. Ийм нөхцөлд уламжлалт шаталсан цэргийн удирдлагын тогтолцоо хангалтгүй болж, мэдээлэлд суурилсан, сүлжээ төвт удирдлагын шинэ загварууд хөгжиж байна. Судалгаагаар орчин үеийн дайн нь зөвхөн зэвсэгт мөргөлдөөнөөр хязгаарлагдахгүй, харин мэдээллийн орчин, кибер орон зай, сэтгэлзүйн нөлөөлөл зэрэг олон талт хэлбэрээр өрнөх болсон нь тогтоогдлоо. C4ISR, JADC2 зэрэг системүүд нь мэдээллийг хурдан боловсруулж, шийдвэр гаргалтыг дэмжих замаар орчин үеийн цэргийн удирдлагын чухал хэрэгсэл болж байна. Монгол Улсын хувьд мэдээллийн дайн, кибер аюулгүй байдлын эрсдэл нэмэгдэж байгаа тул цэргийн удирдлагын тогтолцоог шинэчлэх, мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргах чадвартай боловсон хүчин бэлтгэх шаардлага тулгарч байна. Иймээс цэргийн удирдлагын ирээдүйн загвар нь сүлжээ төвт, мэдээлэлд суурилсан, уян хатан тогтолцоонд шилжих нь чухал юм.

Түлхүүр үг: Цэргийн манлайлал, Сүлжээ төвт систем, Мэдээлэлд суурилсан систем, Монгол Улсын аюулгүй байдал, Цэргийн удирдагчид, Кибер орон зай, Мэдээллийн дайн, Тэсвэрлэх чадвар, Дасан зохицох чадвар

Удиртгал

Өнгөрсөн 5000 гаруй жилийн түүхэнд нийт 13,000 гаруй дайн болж, зөвхөн 300 орчим жил нь дайнгүй байсан гэж судлаачид тэмдэглэдэг. Үүнээс 100 орчим жил нь Монголын эзэнт гүрний үед тохиосон бөгөөд энэ үеийг "Рах Mongolica" буюу "Монголын энхийн эрин" гэж нэрлэдэг. (Europe, 2018) Энэ үед Евроазийн өргөн уудам нутагт энх тайван, худалдаа, соёлын харилцаа хөгжиж, торгоны зам дагуух аюулгүй байдал хангагдсан байв. Монгол төрийн ухаалаг бодлого, зохион байгуулалт, олон үндэстэнд хүлээцтэй хандсан захиргааны тогтолцоо нь энх тайвныг тогтоон барих үндэс болсон байдаг. (Europe, 2018)

Дээрх түүхэн судалгаанаас үзэхэд хүн төрөлхтөн байнгын зөрчил, дайн тулааны дунд оршиж ирсэн нь цэргийн удирдлагыг тасралтгүй боловсронгуй болгож, цаг үеийн өөрчлөлт, орчин үеийн дайны чиг хандлагыг гүнзгий судлан, байнгын

бэлэн байдалд байх шаардлага тавигдсаар ирсэн байна.

Цэргийн удирдлага нь үндэсний аюулгүй байдал, тусгаар тогтнол, олон улсын тогтвортой байдлыг хангахад шийдвэрлэх үүрэгтэй үндсэн хүчин зүйлсийн нэг юм. Түүхийн урт хугацаанд цэргийн удирдлагын бүтэц, зарчим, арга барил нь тухайн үеийн дайн тулаан, технологийн хөгжил, нийгмийн зохион байгуулалтад нийцсэн хэлбэрээр хөгжиж ирсэн байдаг.

Харин XXI зуунд орчин үеийн дэвшилтэт технологи, сүлжээ төвт дайн, кибер орон зай, хиймэл оюун ухаан зэрэг шинэ үзэгдлүүд гарч ирснээр уламжлалт удирдлагын тогтолцоог дахин тодорхойлох шаардлага тулгарсан. (Naval, 2024)

Өнөөгийн аюулгүй байдлын орчин нь олон төвтэй, урьдчилан таамаглах боломжгүй, хурдтай өөрчлөгдөж буй шинэ чанартай болсон нь цэргийн удирдлагад уян хатан байдал, хурдан шийдвэр гаргалт,

мэдээлэлд суурилсан удирдах аргачлал шаарддаг болсон.

Ийм нөхцөлд уламжлалт шаталсан командын бүтэц хангалтгүй болж, харилцан хамааралтай, сүлжээнд суурилсан, хуваарилагдсан удирдлагын загварууд руу шилжих нь зайлшгүй болжээ.

Үндсэн хэсэг

Дэлхийн түүхэнд тохиолдсон дайны бүх томоохон хувьсал нь шинжлэх ухаан, техникийн хөгжил, үйлдвэрлэлийн шинэчлэлтэй шууд холбоотой байж, шинжлэх ухаан, технологийн хөгжлийн явцад цэргийн түүхийг дараах дөрвөн үндсэн эрин үе болгон хувааж үздэг. (System, 2022)Үүнд:

1. *Хүйтэн зэвсгийн эрин үе:* Удирдлага нь биечлэн манлайлах, шууд харилцаанд тулгуурласан байсан.

2. *Халуун зэвсгийн эрин үе:* Удирдлага тактикийн түвшинд төрөлжиж, цэргийн анги, салбарын ангилал бий болсон.

3. *Механикжсан эрин үе:* Стратеги, логистик удирдлага хосолсон, мэдээлэл, холбооны хэрэгсэл ашигласан, төвлөрсөн удирдлагын систем бий болсон.

4. *Мэдээллийн эрин үе:* Автоматжуулалт, C4ISR¹, JADC2² зэрэг системүүдээр дамжуулан хурдацтай, мэдээлэлд суурилсан удирдлага голлож байна. Эндээс дүгнэхэд цэргийн удирдлагын хөгжил нь дайны хэлбэрээс үл хамааран мэдээлэл дээр суурилсан шийдвэр гаргалт руу хувьсан хөгжиж байна.

Мэдээллийн дайны өнөөгийн чиг хандлага

Орчин үеийн дайн уламжлалт тулааны арга барилаас өөр хэлбэрт

шилжиж байна. Мэдээллийн эрин үед C4ISR (Команд, Хяналт, Холбоо, Компьютер, Тагнуул, Ажиглалт, Тандалт), JADC2 (Нэгдсэн бүх домэйн³ команд ба хяналт), автоматжуулсан удирдлагын систем зэрэг технологид суурилсан, мэдээллийн урсгалд үндэслэсэн шийдвэр гаргалт давамгайлах боллоо. Эдгээр системүүд нь тухайн нөхцөл байдалд хандах хурд, уян хатан байдал, нөхцөл байдлыг үнэлэх чадварыг мэдэгдэхүйц нэмэгдүүлдэг.

Мэдээллийн дайн гэж зөвхөн цахим халдлага эсвэл худал мэдээлэл тараахыг хэлэхгүй. Харин хэн мэдээллийг илүү хурдан, илүү оновчтой цуглуулж, боловсруулж, дүн шинжилгээ хийж, түүнд суурилсан шийдвэр гаргаж чадна, тэр нь стратегийн давуу байдал олж авдаг шинэ төрлийн дайн юм. Ийм орчинд командлагч, удирдагч нарын үүрэг зөвхөн тушаал өгөх биш, мэдээллийг удирдах, түүн дээр үндэслэн ухаалаг, түргэн шийдвэр гаргах чадварт тулгуурлаж байна.

Тиймээс мэдээлэл бол өөрөө зэвсэг бөгөөд мэдээллийг зөв ашиглах чадвар нь цэргийн манлайллын амжилтын үндэс болж, энэ нь “мэдээллийн дайн” хэмээх ойлголтын гол мөн чанар бөгөөд өнөөгийн болон ирээдүйн дайны чиг хандлага ийм хэлбэр рүү хурдтай шилжиж байна.

Цэргийн манлайллын заавал эзэмших шинэ чадварууд

1. *Мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргах:* Олон эх сурвалжаас ирсэн мэдээллийг шүүн тунгаах;

2. *Сүлжээний сэтгэлгээ:* Бие даасан бус, уялдаа холбоотой удирдлагын системийг ойлгох;

¹ Тайлбар: C4ISR (Command, Control, Communications, Computers, Intelligence, Surveillance, and Reconnaissance) нь Удирдлага, Хяналт, Холбоо, Компьютер, Тагнуул, Тагнуулын ажиглалт, Тандан судалгаа; C4ISR систем нь цэргийн удирдлагад мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргалтыг дэмжих, цаг хугацааны мэдрэмжтэй, уялдаа холбоотой үйл ажиллагааг

зохион байгуулахад зориулагдсан нэгдсэн командлалын мэдээллийн систем;

² Тайлбар: JADC2 нь хуурай зам, агаар, тэнгис, сансар болон кибер орон зайн бүх салбар дахь зэвсэгт хүчний нэгжүүдийг бодит цагийн мэдээллээр холбож, шуурхай, оновчтой шийдвэр гаргах боломжийг бүрдүүлдэг систем юм.

³ Тайлбар: Домэйн (Domain) гэдэг нь интернэт орчинд веб сайтыг тодорхойлох хаяг нэр юм.

3. Кибер аюулгүй байдлын мэдлэг: Цахим халдлага, системийн хамгаалалт, Zero Trust гэх ойлголтууд;

4. Сэтгэлзүйн дайн, мэдээллийн нөлөөлөл ойлгох: Цэргүүдийн, олон нийтийн сэтгэлзүйд мэдээллээр нөлөөлж болдгийг ойлгох;

5. Хиймэл оюун, технологийг удирдлагад ашиглах: AI, big data, decision support системийг удирдлагад уялдуулах;

Мэдээллийн дайн ба Монгол Улсын сөрөн гэсвэрлэх чадамж

Өнөө үеийн Монгол улсын цэргийн удирдагчид яагаад зөвхөн стратеги тактик бус хиймэл оюун, мэдээллийн технологи, кибер аюулгүй байдал, шийдлүүдийг ойлгож, удирдах, шийдвэр гаргахад ашиглах чадамжтай байх шаардлагатай вэ?

1. Дайны хэлбэр өөрчлөгдөж, мэдээллийн зэвсэг давамгайлж байна.

Орчин үеийн дайн уламжлалт зэвсгээс гадна мэдээлэл, сэтгэлзүй, цахим орон зайд явагддаг болсон. Эсрэг талын мэдээллийн дэд бүтэц, олон нийтийн сэтгэл зүй, шийдвэр гаргах төвүүдэд цахим халдлага хийх замаар цэрэг хөдөлгөхгүйгээр стратегийн зорилгод хүрэх боломж нэмэгдсэн.

2. Улс төр, эдийн засгийн тогтвортой байдал кибер аюулгүй байдлаас хамаарч байна. Төрийн байгууллагуудын цахим халдлагад өртөх нь төрийн чадамж, олон нийтийн итгэлийг алдагдуулж, үндэсний аюулгүй байдалд шууд нөлөөлдөг. Эдийн засгийн чухал салбарууд (банк, эрчим хүч, тээвэр, харилцаа холбоо) кибер довтолгооны бай болж, санхүү, үйлдвэрлэл, амьжиргаанд ноцтой нөлөө үзүүлдэг.

3. Техник технологийн хурдацтай хөгжилтэй хөл нийлүүлэх шаардлага.

Хиймэл оюун, автоматжуулсан зэвсэглэл, дрон, сүлжээт системүүд нь ирээдүйн дайнд үндсэн хэрэгсэл болох тул түүнийг ашиглаж, удирдах боловсон хүчин дутагдалтай, кибер аюулгүй байдлын мэргэжилтэн,

сүлжээний дайн удирдах чадвартай удирдлагын нөөц хомс.

4. Гадаад орчны аюул занал уламжлалтаас илүү олон хэлбэртэй болсон.

Монгол Улсын геополитикийн байршил нь стратегийн орон зайнд байрладаг тул их гүрнүүдийн мэдээллийн нөлөөлөл, сергөлдөөнд өртөх эрсдэл өндөр. Хөрш орнууд мэдээллийн нөлөөллөөр улс төр, нийгмийн чиг хандлагад нөлөөлөх оролдлого хийх магадлалтай.

5. Цэргийн боловсрол, удирдлагын тогтолцоо хоцрогдсон байдал.

Орчин үеийн дайнтай уялдсан дижитал, кибер чиглэлийн сургалт, дадлага, бодлого дутмаг. Цэргийн удирдагчдыг мэдээлэл дээр суурилсан шийдвэр гаргах, хосолмол дайнд удирдан чиглүүлэх чадамжтай болгон хөгжүүлэх шаардлагатай.

6. Японы Олон Улсын Хамтын Ажиллагааны Байгууллагатай хамтран Дэлхийн Кибер Аюулгүй Байдлын Чадавхын Төв нь Монгол Улсын кибер аюулгүй байдлын чадавхын үнэлгээг Цахим Хөгжил, Инновац, Харилцаа Холбооны Яамны урилгаар судалгааг хийж, дүгнэлт нь “Монгол улсын кибер аюулгүй байдлын хамгаалалт сул байна” гэсэн дүгнэлт гарсан. (үнэлгээ, 2025)

7. Олон улсын кибер аюулгүй байдлын шалгуур үзүүлэлтээр Монгол Улс кибер аюулгүй байдлаа хамгаалж чаддаггүй цөөхөн улс орны нэг. Кибер аюулгүй байдлын индексээр дэлхийн улс орнуудаас 103-т, бүс нутгийн орнуудын зэрэглэлээр 17-д эрэмбэлэгдэж, олон улсад шуугиан тарьсан хэд хэдэн зохион байгуулалттай халдлагуудад манай төрийн байгууллагууд өртөж байсан. (үнэлгээ, 2025)

8. НҮБ-д бүртгэлтэй 195 орчим орноос 67 орон кибер цэрэгтэй болчихсон, кибер хил хязгаараа хамгаалж байхад манай улсад дорвитой алхам хийгдэлгүй удсан бөгөөд техник,

технологийн нөхцөл, мэргэжлийн хүний нөөцийн чадавхаар олон улсын жишгээс хамаагүй хол хоцорсон.

8. Дэлхийн улс орнуудын сөрөн тэсвэрлэх чадавхын талаарх судалгаагаар Монгол Улсын кибер аюулгүй байдлын түвшин сул, хангалтгүй үзүүлэлтэй байгаа нь үндэсний аюулгүй байдалд ноцтой эрсдэл учруулж, сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг бууруулах гол хүчин зүйлсийн нэг болоод байна. (өртдөг, 2021)

Дүгнэлт

Орчин үеийн дайн нь зөвхөн зэвсэгт мөргөлдөөнөөр хязгаарлагдахгүй бөгөөд мэдээлэл, сэтгэл зүй, цахим орон зайд явагддаг болсон. Үүний улмаас цэргийн удирдагчид стратеги, тактикийн мэдлэгээс гадна хиймэл оюун ухаан, мэдээллийн технологи, кибер аюулгүй байдлын чиглэлээр өндөр мэдлэг, чадвартай байх зайлшгүй шаардлагатай болсон.

Монгол Улсын хувьд цэргийн удирдлагын шинэчлэл нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад шууд нөлөөтэй бөгөөд өнөөгийн дэлхий дахины сөргөлдөөн, мэдээллийн дайн, кибер заналхийллийн нөхцөлд “сөрөн тэсвэрлэх чадавх”-ыг сайжруулах нь

хамгаалалтын чадамжийг нэмэгдүүлэх үндэс нь юм.

Судалгаанаас үзэхэд Монгол Улс кибер орон зайн хамгаалалтын хувьд сул, дутуу бэлтгэлтэй байгаа нь тодорхой байна.

Санал

Цаашид Монгол Улс бүс нутгийн мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах, сөрөн тэсвэрлэх чадвараа сайжруулахын тулд:

- Монгол улсын цэргийн боловсролын тогтолцоог шинэчилж;
- Мэдээлэлд суурилсан удирдлага, шийдвэр гаргалт;
- Кибер аюулгүй байдлын суурь мэдлэг, ур чадвар;
- Олон улсын сайн туршлагаас суралцах;
- Кибер батлан хамгаалах чадавхаа бэхжүүлэх;
- Мэдээллийн дайнтай уялдсан төр, цэргийн удирдлагын шинэ загварыг боловсруулж хэрэгжүүлэх;
- Сүлжээний сэтгэлгээ, олон улсын хамтын ажиллагааг сайжруулах зэрэг чухал чиглэлүүдийг багтаасан сургалт, бодлого хэрэгжүүлэх нь цэргийн удирдлагын ирээдүйн загвар, хөгжлийн чиг хандлагын стандартыг хангах, стратегийн ач холбогдолтой юм.

Эшлэл авсан судалгаа бүтээл, ном зүй

Alberts, D. S., Garstka, J. J., & Stein, F. P. (2000). *Network centric warfare: Developing and leveraging information superiority*. CCRP Publication Series.

Alberts, D. S., & Hayes, R. E. (2001). *Understanding command and control*. CCRP Publication Series.

Defense Information Systems Agency. (2021). *GCCS-J overview*. <https://www.disa.mil/>

Department of Defense Chief Information Officer. (2007). *DoD global information grid architectural vision*.

Griffith, J., & Sielski, K. (1998). *C4ISR handbook for integrated planning*. U.S. Department of Defense.

Joint Chiefs of Staff. (2020). *Joint concept for command and control (JC2)*. <https://www.jcs.mil/>

Kaplan, F. (2016). *Dark territory: The secret history of cyber war*. Simon & Schuster.

National Institute of Standards and Technology. (2020). *Zero trust architecture (SP 800-207)*. <https://csrc.nist.gov/publications/detail/sp/800-207/final>

National Security Agency. (2021). *Quantum-resistant cryptography and the zero trust framework*. <https://www.nsa.gov/>

Office of the Director of National Intelligence. (2022). *AI, big data, and military decision-making*.

<https://www.dni.gov/>

RAND Corporation. (2021). *Integrating AI and autonomy in U.S. military operations*. <https://www.rand.org/>

Schmitt, M. N. (Ed.). (2017). *Tallinn manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations*.

Cambridge University Press.

U.S. Army Futures Command. (2022).

Artificial intelligence integration in Army C2 systems.

<https://armyfuturescommand.army.mil/>

U.S. Department of Defense. (2022).

Joint all-domain command and control (JADC2) strategy.

<https://www.defense.gov/>

United States Government Accountability Office. (2023). *Defense modernization: DoD needs to strengthen implementation plans for C4ISR systems*.

<https://www.gao.gov/>

Europe, W. t. (2018 оны 10 25). *Ancient-origins.net*. [https://www.ancient-](https://www.ancient-origins.net/history-important-events/pax-mongolica-0010888?utm_source=chatgpt.com)

[origins.net/history-important-events/pax-mongolica-](https://www.ancient-origins.net/history-important-events/pax-mongolica-0010888?utm_source=chatgpt.com)

[0010888?utm_source=chatgpt.com](https://www.ancient-origins.net/history-important-events/pax-mongolica-0010888?utm_source=chatgpt.com)

Naval, N.-C. W. (2024 оны 12 06).

Moderndiplomacy.eu.

[https://moderndiplomacy.eu/2024/12/06/n](https://moderndiplomacy.eu/2024/12/06/network-centric-warfare-a-revolution-in-naval-domain)

[etwork-centric-warfare-a-revolution-in-naval-domain](https://moderndiplomacy.eu/2024/12/06/network-centric-warfare-a-revolution-in-naval-domain)

System, I. t. (2022). *Introduction to the Command Information System*.

Батсайхан, Ц. (2020). *Монгол дайчдын зэр зэвсэг*.

Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. (2010).

legalinfo.mn.

<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=208070>

өртдөг, М.--. к. (2021 оны 12 15).

www.shuud.mn.

<https://www.shuud.mn/a/536179>

сургууль, Ү. б. (2021). *Кибер орон зай ба үндэсний аюулгүй байдал*.

үнэлгээ, К. а. (2025 оны 02).

mddic.gov.mn. [https://mddic.gov.mn/wp-content/uploads/2025/06/250605-](https://mddic.gov.mn/wp-content/uploads/2025/06/250605-REVISED-VERSION-OF-TRANSLATION-1.pdf)

[REVISED-VERSION-OF-TRANSLATION-1.pdf](https://mddic.gov.mn/wp-content/uploads/2025/06/250605-REVISED-VERSION-OF-TRANSLATION-1.pdf)

ЦЭРГИЙН ШТАБЫН ҮҮСЭЛ, ХӨГЖИЛ БА ОРЧИН ҮЕИЙН ЦЭРГИЙН УДИРДЛАГЫН ТОГТОЛЦООНД ЭЗЛЭХ БАЙР СУУРЬ

Б.Доржзовд

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн 8012 дугаар дамжааны суралцагч, магистрант, хошууч

Товч агуулга. Цэргийн удирдлагын тогтолцоонд штаб нь командлагчийн шийдвэр гаргалтыг мэдээлэл боловсруулах, төлөвлөх, зохион байгуулах болон хэрэгжилтэд хяналт тавих нэгдсэн механизмаар хангадаг үндсэн мэргэжлийн байгууллага юм. Хил хамгаалалтын хөгжил, зэвсэглэл техник болон байлдааны ажиллагааны хэлбэрүүд тасралтгүй хувьсан өөрчлөгдөхийн хэрээр цэргийн удирдлагын үйл ажиллагаа улам төвөгтэй болж, төвлөрсөн удирдлагын байгууллагын хэрэгцээ бий болсон нь штабын үүсэл, хөгжлийн түүхэн үндэс болсон байна. Энэхүү судалгаанд штабын онолын ойлголт, үүсэл хөгжлийн түүхэн нөхцөл, дэлхийн улс орнуудын цэргийн байгууллагад штаб төлөвшин хөгжсөн үе шат, мөн Монгол Улсад цэргийн штабын үүсэж хөгжсөн онцлогийг түүхэн болон харьцуулсан шинжилгээний аргаар судлав. Судалгааны үр дүнгээс цэргийн штабын бүтэц, чиг үүргийн хөгжил нь цэргийн ажиллагааны цар хүрээ болон технологийн хөгжлийн түвшинтэй нягт уялддаг болохыг тодорхойлов. Орчин үеийн нөхцөлд штаб нь стратегийн, оперативын болон тактикийн түвшинд хүч хэрэгслийг нэгтгэн удирдах, командлалын шийдвэр гаргалтыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй болгох интеграцчилсан удирдлагын төв механизм болон хөгжиж байна. Иймд штабын үйл ажиллагааны үр ашиг нь хил хамгаалах байгууллагын бэлэн байдал, удирдлагын тасралтгүй ажиллагааг хангах шийдвэрлэх хүчин зүйл болох нь судалгаагаар нотлогдов.

Abstract

The staff within the military command and control system serves as the principal professional body that supports the commander's decision-making process through an integrated mechanism of information processing, planning, organization, and supervision of implementation. As border protection development, weaponry and military equipment, and forms of combat operations continuously evolve, military command activities have become increasingly complex, creating the necessity for centralized command institutions, which constitutes the historical foundation for the emergence and development of military staff organizations.

This study examines the theoretical concept of military staff, the historical conditions underlying its origin and development, the evolutionary stages of staff systems within the armed forces of different countries, and the distinctive characteristics of the formation and development of military staff structures in Mongolia. The research employs historical and comparative analytical methods to conduct the investigation.

The findings indicate that the development of military staff structures and functions is closely correlated with the scale of military operations and the level of technological advancement. Under contemporary conditions, military staff organizations have evolved into integrated command mechanisms that consolidate forces and assets across strategic, operational, and tactical levels while ensuring scientifically grounded command decision-making processes. Therefore, the effectiveness of staff activities is demonstrated to be a decisive factor in ensuring the operational readiness and continuity of command and control within border protection organizations.

Түлхүүр үг: цэргийн штаб, цэргийн удирдлага, жанжин штаб, командлалын тогтолцоо, шийдвэр гаргалт

Keywords: military staff, military command, general staff, command and control system, decision-making process,

Оршил

Цэргийн байгууллагын удирдлагын тогтолцоонд штаб нь захирагч буюу командлагчийн үйл ажиллагааг мэргэжлийн түвшинд дэмжих, шийдвэр гаргалтыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй болгох үндсэн чиг үүрэг бүхий удирдлагын байгууллага юм. Орчин үеийн зэвсэгт хүчний үйл ажиллагаа нь өндөр хурдтай мэдээллийн урсгал, техник технологийн дэвшил, олон төрөлт болон хамтарсан ажиллагааны орчинд хэрэгжих болсон тул цэргийн удирдлага зөвхөн командлагчийн хувийн туршлага, мэдлэгт тулгуурлах боломж хязгаарлагдмал болсон байна. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд энэхүү нөхцөл байдал нь удирдлагын үйл ажиллагааг мэргэжлийн аппаратаар хангах шаардлагыг бий болгож, штабын байгууллагын үүрэг, ач холбогдлыг түүхэн хөгжлийн явцад тасралтгүй нэмэгдүүлсэн болох нь тогтоогдов (Keegan, 2004).

“Штаб” хэмээх ойлголтыг цэргийг удирдах үйл ажиллагааг төлөвлөх, зохион байгуулах, хэрэгжилтэд хяналт тавих төв командлалын байгууллага гэж тодорхойлсон байдаг (Цэвэл, 1966). Судалгааны хүрээнд хийсэн шинжилгээнээс штаб нь мэдээлэл боловсруулах, нөхцөл байдлыг үнэлэх, ажиллагааг төлөвлөх, шийдвэрийн хэрэгжилтийг зохион байгуулах замаар командлагчийн удирдлагын үйл ажиллагааг хангадаг бөгөөд цэргийн удирдлагын системийн салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг болох нь нотлогдлоо. Түүхэн хөгжлийн явцад цэргийн ажиллагааны цар хүрээ өргөжиж, зэвсэглэл техник болон анги нэгтгэлийн бүтэц нарийсахын хэрээр штаб нь командлагчийн “оюуны аппарат” хэлбэрээр хөгжсөн нь судалгааны үр дүнтэй нийцэж байна (Duruu & Duruu, 1993).

Гэвч штабын байгууллагын үүсэл, хөгжил, бүтэц зохион байгуулалт болон чиг үүргийн хувьсал нь цэргийн удирдлагын онолын хөгжилтэй хэрхэн уялдан өөрчлөгдөж ирсэн асуудлыг нэгдсэн байдлаар судалсан ажил харьцангуй хязгаарлагдмал хэвээр байна. Судалгааны үр дүнгээс дэлхийн цэргийн байгууллагуудын туршлага болон Монгол Улсад штаб үүсэж хөгжсөн үйл явцыг харьцуулан авч үзэх нь орчин үеийн цэргийн удирдлагын тогтолцоог боловсронгуй болгоход онолын болон практик ач холбогдолтой болох нь тодорхойлогдов (Citino, 2005).

Иймээс энэхүү судалгааны зорилго нь цэргийн штабын үүсэл, хөгжлийн түүхэн зүй тогтол, онолын үндэс, бүтэц зохион байгуулалт болон гүйцэтгэх үүргийн хувьслыг судлан, орчин үеийн цэргийн удирдлагын тогтолцоонд эзлэх байр суурийг тодорхойлоход оршино. Судалгааны явцад дэвшүүлсэн асуултуудын хүрээнд штаб үүсэхэд нөлөөлсөн хүчин зүйлс, дэлхийн улс орнуудын хөгжлийн нийтлэг зүй тогтол, Монгол Улсын онцлог болон орчин үеийн цэргийн удирдлагад штабын гүйцэтгэх үүргийг тодорхойлсон бөгөөд эдгээр нь судалгааны үр дүнгээр баталгаажсан болно.

Судалгаанд дэвшүүлсэн “цэргийн ажиллагааны төвөгшил, мэдээллийн хэмжээ болон технологийн хөгжлийн түвшин нэмэгдэхийн хэрээр штабын бүтэц, чиг үүрэг өргөжин хөгждөг” гэсэн таамаглал судалгааны үр дүнгээр нотлогдож, орчин үеийн штаб нь стратегийн, оперативын болон тактикийн түвшинд шийдвэр гаргалтыг дэмжих интеграцчилсан удирдлагын төв болон хөгжиж буй нь тогтоогдов (Murray & Millett, 2001).

Ийнхүү энэхүү судалгааны ач холбогдол нь штабын байгууллагын хөгжлийн онол-түүхэн үндсийг системтэй тодорхойлож, штабын үйл

ажиллагааг мэдээлэлд суурилсан удирдлагын тогтолцоонд нийцүүлэн боловсронгуй болгох онолын болон практик суурийг бүрдүүлж байгаад оршино (U.S. Army Command and General Staff College, 2010).

ХОЁР.ЦЭРГИЙН ШТАБЫН ОНОЛЫН ОЙЛГОЛТ

Цэргийн мэргэжлийн удирдлагыг хэрэгжүүлэгч дээд байгууллага нь штаб бөгөөд тайван болон байлдааны цагт цэргийн мэргэжлийн удирдлагыг хангаж ажилладаг удирдлагын төв байгууллагыг штаб (Stab per.) гэнэ.

Я.Цэвэл:

штаб ^{ᠰᠡᠲᠠᠪ} цэргийн захирах командлалын байгууллага;

штабын дарга; хорооны штаб; корпусын штаб; жанжин штаб (цэргийн дайны бүхий л арга ажиллагааг боловсруулах, бэлтгэх удирдах дээд байгууллага); шилжсэн аливаа удирдах байгууллага; *нам бол ажилчин ангийн дайчин штаб мөн.

Штаб гэж нэрлэгдсэн удирдлагын байгууллага нь оросын армид анх ХҮІІІ зууны үед армийн дээд командлагчийн дэргэд байгуулагдсан байна.

Түүний бүрэлдэхүүнд их буу, морин, явган цэргийн дарга, инженерүүд, оперативын хэсэг /квартирмейстер/, бэлтгэгч, цэргийн шүүхийн хэсэг, шаардагдах тооны туслахуудын хамтаар ордог байсан байна.

байгууллага нэр ^{ᠪᠠᠶᠢᠭᠡᠭᠦᠯᠠᠭ᠎ᠠ} албан газар; албан байгууллага; захиргааны байгууллага; олон улсын байгууллага; намын байгууллага

Я.Цэвэл:

бүтэц ^{ᠪᠦᠳᠦᠳ} дотоод байгуулалт; *хэлний бүтэц

байгуулалт ^{ᠪᠠᠶᠢᠭᠡᠭᠦᠯᠠᠯᠠᠲ} ямар нэг байгуулсан юмны явц; *зохион байгуулалт; нийгэм журамт байгуулалт
Ерөнхий цэргийн штаб нь бий болох явцдаа хөгжлийн урт замыг туулж ирсэн байна.

Боол эзэмшлийн үеийн армиудад жанжны даалгаврыг биелүүлэхийн тулд түүний дэргэд **адьютант, даалгавар гүйцэтгэгч** байжээ.

Феодалын нийгмийн үед тэмцлийн хэрэгсэл хөгжин цэргийн тоо нэмэгдэж, түүнийг удирдах ажлын цар хүрээ өссөн, зэвсэгт тэмцлийн арга ажиллагаа өөрчлөгдсөнөөс удирдлагын тусгай байгууллага бий болгох шаардлага тавигджээ.

Оперативын хэсгийн гүйцэтгэж байсан үүргэнд:

- тагнуул зохион байгуулах,
- газар орны зураг буулгах,
- тулалдааны төлөвлөгөөг хийж боловсруулах,
- цэргийг байлдааны талбарт ашиглах болон бусад чухал асуудлуудыг шийдэхэд командлагчид туслах зэрэг ажлууд орж байв.

Пруссийн штабын бүтэц, зохион байгуулалтын үндэс нь Наполеоны

удирдлагын байгууллага байсан бөгөөд европын армид анх удаа штаб гэдэг удирдлагын байгууллагыг үүсгэсэн хүн бол Наполеон юм.

Пруссүүд дайнд бэлтгэхдээ юун түрүүн дивизийн бүтцийг бий болгож, улмаар цэргийн яамыг шинээр байгуулан, яамны гол газрын нэг ерөнхий цэргийн хэлтсийн бүтцийг дараах байдлаар өөрчилсөн байдаг.

1-р тасаг Хүний нөөцийн асуудлыг хариуцах

2-р тасаг операци, цэргийн ажиллагааг хариуцах

3-р тасаг зэвсэг, ар тал хангалтыг хариуцах

Пруссын Жанжин штаб нь операцийн бодлогыг тодорхойлж, байлдааны нэгтгэл, ангиудад бие даан байлдаанаа явуулах боломжийг олгосноор захирамжийн арга гэгч төлөвшиж, улмаар жинхэнэ General staff-ын эх үндсийг тавьсан.

Орчин цагийн штаб нь Франц, Германы гэсэн 2 том урсгал болж хөгжсөн бөгөөд Англи, Америкийн штаб нь Францаас эхтэй, Орос, зүүн европыг Герман урсгалтай гэж үздэг.

Зэвсэг, техник, цэргийн тактик жигд хөгжсөн 20 дугаар зууны штабууд нь үүрэг, ажиллагааны хувьд нэгэн түвшинд хүрч очсон.

(1812 онд Орос, 1866 онд Прусс, 1883 онд Франц, 1904 онд Япон)

ГУРАВ.ШТАБЫН ҮҮСЭЛ ХӨГЖИЛ

Ерөнхий цэргийн штабын байгууллага нь дэлхийн улс орнуудын зэвсэгт хүчинд нэгэн зэрэг бий болоогүй бөгөөд цэргийн удирдлагын хөгжлийн урт хугацааны хувьслын үр дүнд бүрэлдэн тогтсон түүхтэй. Эртний боол эзэмшлийн нийгмийн үеийн армийн зохион байгуулалтад штабын бие даасан бүтэц байгаагүй бөгөөд жанжин захирагчийн дэргэд зөвхөн адъютант,

элч, даалгавар гүйцэтгэгчид ажиллаж, тушаал дамжуулах үүргийг хэрэгжүүлдэг байжээ (Dupuy & Dupuy, 1993).

Феодализмын үеэс эхлэн зэвсэгт тэмцлийн хэрэгсэл боловсронгуй болж, цэргийн тоо хэмжээ нэмэгдэн, байлдааны ажиллагааны зохион байгуулалт нарийсахын хэрээр удирдлагын ажлын цар хүрээ эрс өргөжсөн байна. Үүний үр дүнд цэргийг төвлөрсөн байдлаар удирдах тусгай мэргэжлийн байгууллага байгуулах обьектив шаардлага үүссэн гэж судлаачид үздэг (Keegan, 2004).

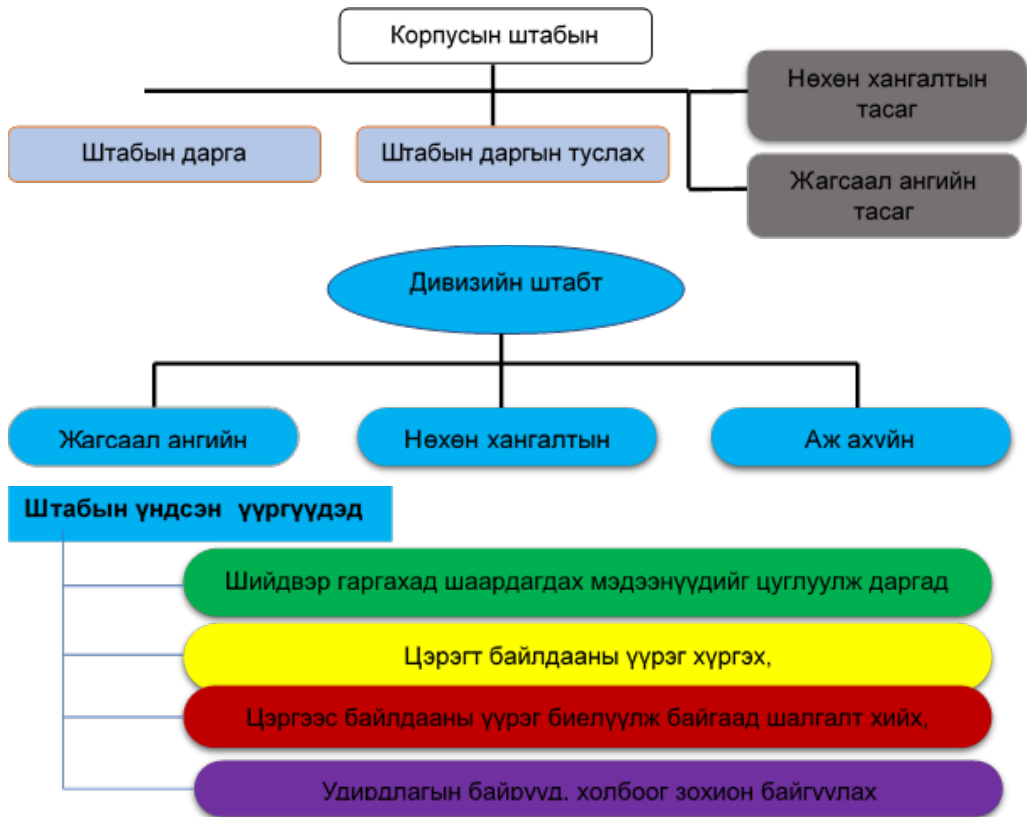
“Штаб” хэмээх удирдлагын байгууллага XVIII зуунд Оросын армид анх удаа дээд командлагчийн дэргэд албан ёсоор байгуулагдсан бөгөөд түүний бүрэлдэхүүнд их буу, морин болон явган цэргийн удирдлага, инженерийн алба, оперативын буюу квартирмейстерийн хэсэг, хангалт болон цэргийн шүүхийн нэгжүүд орж байв. Оперативын хэсэг нь тагнуул зохион байгуулах, газар орны зураглал боловсруулах, тулалдааны төлөвлөгөө боловсруулах, цэргийн хүчийг байлдааны талбарт оновчтой ашиглах зэрэг үндсэн үүргийг гүйцэтгэж байсан байна (Citino, 2005).

1812 онд гарсан “Ажиллаж байгаа томоохон армийг удирдах байгууллага” хэмээх заавраар дивиз, корпусын түвшний штабуудыг байгуулж, хээрийн удирдлагын бүх бүтцийг штабын тогтолцоонд хамруулсан нь штабын институцийн хөгжлийн шинэ үе шат болсон юм. Энэ үед анх удаа штабын даргын албан тушаал бий болж, командлалын удирдлагыг системтэй хэрэгжүүлэх үндэс тавигдсан байна.

1868 оны “Цэргийг удирдах тухай шинэ дүрэм”-ээр штабын даргад шууд захирагдах нэгжүүдийг тодорхойлон, цэргийн удирдлагын ерөнхий асуудлыг төвлөрсөн байдлаар шийдвэрлэх зохион байгуулалтын тогтолцоо бүрэлджээ. Харин 1918 онд

ерөнхий цэргийн штабын үүрэг, бүтэц, ажиллагааны зарчмыг иж бүрэн тодорхойлсон заавар, гарын авлагууд батлагдсан нь орчин үеийн штабын үйл ажиллагааны онолын үндсийг бүрдүүлсэн байна (U.S. Army Command and General Staff College, 2010).

1923 онд Зөвлөлтийн армид хорооны штаб байгуулснаар анги нэгтгэлийг удирдах бие даасан штабын тогтолцоо бий болж, батальоны түвшинд адъютант-офицер болон бичиг хэрэг, хангалтын бүрэлдэхүүн бүхий штаб ажиллах болсон байна. Улмаар 1935 оны “Штабын хээрийн албаны түр дүрэм”-д штабыг командлагчаас цэргийг удирдах үндсэн байгууллага гэж албан ёсоор тодорхойлжээ.

1941 онд штабын бүтцийг боловсронгуй болгож, ар талын тасгийг салган, шифрийн болон газрын зураглалын албыг шинээр байгуулснаар

штабын ажиллагааг мэргэшүүлэх, үүргийн хуваарилалтыг нарийвчлах шинэчлэл хийгдсэн байна.

Цэргийн штабын хөгжил нь томоохон дайнуудын туршлагаас шууд хамааран дараах үе шатуудаар хувьсан хөгжжээ.

Нэгдүгээрт, Орос–Японы болон Дэлхийн I дайны үе
Энэ үед хурдан буудлагатай их буу, пулемёт, холбооны техник, радио хэрэгсэл, танк, нисэх хүчин зэрэг шинэ зэвсэглэл нэвтэрснээр штабын ажиллагаанд мэдээлэл боловсруулах шинэ арга барил шаардлагатай болсон.

Хоёрдугаарт, Дэлхийн II дайны үе Штабуудын үйл ажиллагаа өргөжин боловсронгуй болж, албан тушаалтнуудын чиг үүрэг нарийн мэргэшсэн бүтэцтэй болсон нь орчин үеийн оператив удирдлагын үндсийг бүрдүүлсэн (Murray & Millett, 2001).

Гуравдугаарт, орон нутгийн дайны үе Олон улсын болон бүс нутгийн мөргөлдөөнүүдийн үед төрөл бүрийн цэрэг, хүчний байгууллагын хамтарсан ажиллагааг нэгтгэн удирдах нэгдсэн командлалын штабын тогтолцоо хөгжсөн байна.

Дөрөвдүгээрт, террорист ажиллагааны эсрэг үе Орчин үеийн аюулгүй байдлын орчинд том хэмжээний уламжлалт штабын оронд олон байгууллагын төлөөллийг багтаасан, мэдээлэл холбооны дэвшилтэт хэрэгслээр хангагдсан шуурхай удирдлагын ажлын бүлэг давамгайлах хандлагатай болжээ.

Ийнхүү штабын байгууллага нь түүхэн хөгжлийн явцад тушаал дамжуулах энгийн бүтэцээс мэдээлэлд суурилсан, интеграцчилсан удирдлагын төв болон хөгжсөн нь цэргийн удирдлагын хувьслын зүй тогтол болох нь тодорхойлогдож байна.

ДӨРӨВ.МОНГОЛ УЛСАД ЦЭРГИЙН ШТАБ ҮҮСЧ, ХӨГЖСӨН НЬ

Монгол Улсад орчин үеийн цэргийн штабын байгууллагын үндэс 1921 оны Үндэсний ардын хувьсгалын үйл явцтай шууд холбоотойгоор тавигдсан байна. Монгол Ардын Нам болон хил орчмын хошуудын төлөөлөгчдийн зөвлөгөөний хурлаар 1921 оны 3 дугаар сарын 2-ны өдөр “Ардын намын цэргийн хэргийг захирах газар” буюу Ардын журамт цэргийн штабыг байгуулж, цэргийн ерөнхий удирдагчаар Д.Сүхбаатарыг томилсон нь Монголын үндэсний цэргийн удирдлагын төв байгууллага бий болсон түүхэн эхлэл болсон юм (Монгол Улсын Батлан хамгаалах архив [МУБХА], 1921).

Анхны журамт цэргийн штаб нь байлдааны шийдвэр, төлөвлөгөө боловсруулах, тушаал захирамж үйлдэх, захирагдсан нэгжүүдийн харилцан ажиллагааг зохион байгуулах, цэргийн сургалт бэлтгэлийг удирдан явуулах зэрэг үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлж байв. Энэ нь штаб зөвхөн захиргааны байгууллага бус, цэргийн ажиллагааг нэгдсэн удирдлагаар хангах институт болон төлөвшиж эхэлснийг илэрхийлдэг.

1923 оноос байнгын арми бүрэлдэн тогтож эхэлснээр хороо, бригадын штабууд байгуулагдаж, тэдгээрийн бүрэлдэхүүнд хээрийн удирдлагын иж бүрэн аппарат нэвтрүүлэгдсэн байна. Хорооны штабын бүтэц нь штабын дарга, аж ахуй болон зэвсгийн алба, бичиг хэрэг, орчуулга, эмнэлэг, хангалтын бүрэлдэхүүнтэй байсан бол бригадын штаб нь сургалт, төлөвлөлт, хангалт болон удирдлагын чиглэлээр өргөжсөн бүтэцтэйгээр зохион байгуулагдаж байжээ (МУБХА, 1923).

1923 онд штабын даргын эрх, үүргийг тодорхойлсон дүрэм батлагдсан нь штабын үйл ажиллагааг чиглэлтэй, системтэй зохион байгуулах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлсэн байна. Улмаар 1935 оны “Штабын хээрийн албаны дүрэм”-д штаб нь ангийн даргын удирдлагын үндсэн байгууллага бөгөөд **штабын дарга нь даргын нэгдүгээр орлогч болохыг албан ёсоор тогтоож**, штабын бүтэц, үүрэг, харилцааг нарийвчлан зохицуулжээ.

1936–1938 онд дивизийн штабуудыг төрөлжүүлэн өргөтгөж, дайчилгаа, байлдааны болон тагнуулын чиглэлийн нэгжүүдийг байгуулсан нь штабын мэргэжлийн хөгжлийн дараагийн үе шат болсон юм. Харин 1942 оны шинэчилсэн штабын хээрийн албаны дүрмээр штабын үндсэн үүргийг мэдээлэл боловсруулах, тушаал боловсруулах, хангалт ба холбоог зохион байгуулах, дээд шатны удирдлагад тайлагнах, доод штабуудад удирдлага чиглэл өгөх зэрэг чиглэлээр илүү тодорхой болгосон байна (БНМАУ-ын Цэргийн дүрэм, 1942).

ТАВ. ХИЛИЙН ЦЭРГИЙН ШТАБ ҮҮСЧ ХӨГЖСӨН НЬ

Монгол Улсын хилийн цэргийн штабын байгууллагын үндэс нь 1925 оны 3 дугаар сарын 11-ний өдөр батлагдсан Дотоодыг хамгаалах газрын (ДХГ) үндсэн дүрмээр тавигдсан бөгөөд уг байгууллагын бүтцэд цэргийн болон хязгаарын асуудал эрхэлсэн нэгжийг байгуулсан байна (Хил хамгаалах түүхэн эмхэтгэл, 2-р боть, 1925).

1931 онд цэргийн ба хязгаарын хэлтсийг өргөтгөн бие даасан бүтэц болгон зохион байгуулж, жагсаал, улс төр, байлдааны бэлтгэл болон гүйцэтгэх ажиллагааны тасгуудыг байгуулснаар улсын хил хамгаалалтын удирдлагын штабын тогтолцоо бүрэлдэн хөгжжээ. Эдгээр нэгжүүд нь хилийн хамгаалалтыг зохион байгуулах, хууль бус нэвтрэлттэй тэмцэх, алба хаагчдыг мэргэжлийн сургалтад хамруулах үндсэн үүргийг хэрэгжүүлж байв.

1936 онд Дотоод явдлын яам байгуулагдаж, түүний харьяанд Цэргийн ба хязгаарын хэргийг удирдах газрыг байгуулан штаб болон холбооны тасгийг нэмснээр хилийн цэргийн удирдлагын тогтолцоо институцийн түвшинд бэхэжсэн байна. Тус байгууллагын даргаар Д.Гомбо, штабын даргаар Ж.Намсрай нарыг томилсон нь мэргэжлийн удирдлагын тогтолцоог төлөвшүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлжээ (МУБХА, 1936).

Мөн 1933–1935 онд хилийн цэргийн мэргэжлийн боловсон хүчин бэлтгэх сургалтын байгууллагууд байгуулагдаж, улмаар улсын хилийг хамгаалах дагнасан мэргэжлийн цэрэг бүрэлдэн тогтсон байна. 1941 оны Улсын бага хурлын тогтоолоор хилийн цэргийн байлдааны үүргийг төрийн хэмжээнд үнэлж, жил бүрийн 9 дүгээр сарын 17-ны өдрийг Хилийн цэргийн баярын өдөр болгон тэмдэглэхээр шийдвэрлэсэн нь уг байгууллагын стратегийн ач холбогдлыг баталгаажуулсан үйл явдал болсон юм.

Ийнхүү 1933–1937 оны хугацаанд улсын хил хамгаалалтын

тогтолцоо бүрэн бүрэлдэж, отряд, комендатур, заставууд үе шаттай байгуулагдсанаар Монгол Улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангах мэргэжлийн штабын удирдлагын систем төлөвшин хөгжсөн байна (Зэвсэгт хүчний түүхийн архив [ЗХТА], 1955).

ЗУРГАА. ШТАБУУДЫН АНГИЛАЛ, ЗОРИУЛАЛТ, БА ҮНДСЭН ҮҮРГҮҮД.

Штаб нь цэргийн удирдлагын үндсэн байгууллага юм.

Гүйцэтгэж байгаа үүргийн хэмжээнээс нь шалтгаалж штабуудыг:

-стратегийн,

-оперативын

-тактикийн гэж ангилдаг.

Стратегийн штабт – Жанжин штаб, Зэвсэгт хүчний төрлүүдийн ерөнхий штабууд;

оперативын штабт – фронт /тойрог/-уудын, цэргийн бүлэг, арми, армийн корпусын штабууд; **тактикийн штабт** – дивиз, бригад, хороо, батальоны штабууд хамаарна.

Хамаарлын хувьд төрөл, тусгай мэргэжлийн цэргийн нэгдэл, нэгтгэл, анги болон салбарын;

Зориулалтын хувьд – ерөнхий цэргийн, төрөл, тусгай мэргэжлийн цэрэг болон ар тал ба зэвсэглэлийн гэж хуваадаг.

Захирагч /командлагч/-аас цэргийн байлдааны үйл ажиллагааг удирдахдаа хариуцлагыг өөрөө бүрэн хүлээдэг учраас “Цэргийн удирдлага”-ын тухай ойлголт маш олон талтай, төвөгтэй асуудлуудыг өөртөө агуулдаг.

Орчин үеийн байлдаан /операци/-ы **хүнд** нөхцөлд захирагч /командлагч/ нь ганцаараа богино хугацаанд нэгтгэл, анги, салбаруудыг удирдах ажлыг зохион байгуулж хэрэгжүүлэх боломжгүй учраас штаб нь энэ төвөгтэй ажилд туслах зориулалттай байна.

Удирдлагын байгууллагууд дотроос штаб цэргийг удирдах үйл ажиллагаанд тэргүүлэх байрыг эзэлдэг нь гүйцэтгэх үүргүүдийн агуулгаар тодорхойлогдоно.

Штабын байлдааны цагт гүйцэтгэх үндсэн үүргүүд:

- 1.Цэргийн байлдааны бэлэн байдал, байлдааны жижүүрлэлт болон байлдааны албыг хангах;
- 2.Цагийн байдлын мэдээг тасралтгүй цуглуулж, задлан шинжлэх, нэгтгэн дүгнэх ба үнэлэх;
- 3.Цагийн байдлыг үнэлээд хийсэн дүгнэлт ба захирагчийн шийдвэр гаргахад шаардагдах тооцоо, саналуудыг бэлтгэх;
- 4.Шийдвэрийг боловсруулах, байлдааныг төлөвлөх, цэрэгт цаг тухайд нь үүрэг хүргэх;
- 5.Харилцан ажиллагааг зохион байгуулах ба байлдааны явцад түүнийг тасралтгүй хэрэгжүүлэх;
- 6.Байлдааны хангалт болон комендантын албыг зохион байгуулах;
- 7.Бие бүрэлдэхүүн, зэвсэглэл, байлдааны техник, галт хэрэгсэл, шатахуун, материал хэрэгслийн тооцоо хөтлөх;
- 8.Цагийн байдал болон гаргасан шийдвэрийг дээд штабт илтгэх;
- 9.Цаг байдлын өөрчлөлтийн тухай харилцан айлжлаж байгаа болон захирагдсан штабуудад мэдээлэх;
- 10.Удирдлагын систем, түүний дотор холбооны системийг зохион байгуулах, тэдгээрийн тасралтгүй ажиллагааг хангах;
- 11.Цэргийн байлдах чадварыг сэргээн босгох ажлыг зохион байгуулах;
- 12.Тавигдсан үүргийн биелэлтэнд хяналт тавих;
- 13.Байлдааны туршлагыг судлан, нэгтгэн дүгнэж захирагдсан штаб болон цэрэгт хүргэх;
- 14.Бие бүрэлдхүүний цацраг идэвхит хордолтыг хэмжих, тооцох ажлыг зохион байгуулах;
- 15.Цэргийн нууцыг хадгалах, нууцын горимыг сахиж байгааг шалгах ажлыг зохион байгуулж хэрэгжүүлэх;

Штабын тайван цагт гүйцэтгэх үндсэн үүргүүд:

- 1.Цэргийн удирдлага, бэлэн байдлыг хангах;

- 2.Цэргийн алба, сахилга, сургалт бэлтгэл, судалгаа, шинжилгээний ажлыг зохион байгуулах;
- 3.Цэргийн албаны аюулгүй байдал, харуул, хамгаалалтыг зохион байгуулах;
- 4.Техник, зэвсэглэл, галт хэрэгслэлийн бүрэн бүтэн байдал, ашиглалт, хадгалалтыг зохион байгуулах;
- 5.Мэдээллийн аюулгүй байдал, нууцын хадгалалт, хамгаалалтыг зохион байгуулах;
- 6.Нийт бие бүрэлдхүүнийг бүрдүүлэх ба бүртгэж тооцох;
- 7.Албан хэргийг хөтлөх, холбоо, шуудангийн хэвийн үйл ажиллагааг хангах

ДОЛОО.СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Энэхүү судалгааны хүрээнд цэргийн штабын үүсэл, хөгжил, бүтэц зохион байгуулалт, гүйцэтгэх чиг үүргийн хувьсал болон орчин үеийн техник, технологийн хөгжлийн нөхцөл дэх штабын үйл ажиллагааны өөрчлөлтийг түүхэн болон онол-шинжилгээний аргаар судалсны үндсэн дээр дараах нэгдсэн үр дүнгүүд тодорхойлогдов.

Нэгдүгээрт, судалгааны үр дүнгээс цэргийн штабын үүсэл нь зэвсэгт хүчний тоон өсөлтөөс илүүтэйгээр цэргийн удирдлагын үйл ажиллагааны төвөгшил нэмэгдсэнтэй шууд холбоотой болох нь тогтоогдов. Цэргийн анги нэгтгэлийн бүтэц өргөжин, байлдааны ажиллагааны хэлбэр олон төрөлтэй болсон нөхцөлд командлагч дангаар удирдлагын бүх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх боломж хязгаарлагдаж, мэдээлэл боловсруулах, төлөвлөх, зохион байгуулах мэргэжлийн байгууллага бий болох шаардлага үүссэн нь штабын байгууллага төлөвших онолын үндсэн нөхцөл болсон байна. Энэхүү дүгнэлт нь цэргийн удирдлагын хөгжил удирдлагын төвөгшлийн өсөлттэй шууд холбоотой гэж үзсэн судлаачдын байр суурьтай нийцэж байна (Keegan, 2004).

Хоёрдугаарт, дэлхийн улс орнуудын цэргийн байгууллагын

хөгжлийг харьцуулан судлахад штабын хөгжил нийтлэг зүй тогтолтой явагдсан нь тогтоогдов. XVIII–XX зууны хооронд Европын армид бүрэлдсэн жанжин штабын тогтолцоо нь ажиллагааны төлөвлөлт, тагнуул мэдээлэл, хангалт болон командлалын үйл ажиллагааг нэгтгэн удирдах системийг бий болгож, орчин үеийн цэргийн удирдлагын үндсэн загварыг бүрдүүлсэн байна. Ялангуяа Пруссийн жанжин штабын хөгжлийн туршлага нь орчин үеийн штабын институцийн онолын үндэс болсон гэж үздэг (Citino, 2005).

Гуравдугаарт, Монгол Улсад штабын байгууллага үүсэж хөгжсөн үйл явц нь дэлхийн нийтлэг хөгжлийн чиг хандлагатай нийцэж байсан боловч тухайн үеийн улс төр, аюулгүй байдлын нөхцөлтэй уялдан богино хугацаанд институцийн хэлбэрт шилжсэн онцлогтой болох нь тодорхойлогдов. 1921 онд байгуулагдсан Ардын журамт цэргийн штаб нь үндэсний зэвсэгт хүчний удирдлагын төв байгууллага болон хөгжиж, цаашдын хороо, бригад, дивизийн штабын тогтолцооны суурийг бүрдүүлсэн нь үндэсний цэргийн байгуулалтын институцжилтийн эхлэл болсон байна (Монгол Улсын Батлан хамгаалах архив, 1921).

Дөрөвдүгээрт, штабын бүтэц болон чиг үүрэг нь цэргийн ажиллагааны шинж чанарын өөрчлөлттэй шууд хамааралтайгаар хувьсан хөгжиж ирсэн нь тогтоогдов. Орчин үеийн нөхцөлд штаб нь зөвхөн тушаал дамжуулах байгууллага бус, харин мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргалтыг дэмжих аналитик удирдлагын төв болон хөгжсөн байна. Судалгааны дүн нь штабын үр ашиг байгууллагын бүтэц бус, мэдлэг, мэдээллийн боловсруулалт болон мэргэжлийн чадавхаас хамаардаг тухай онолын үзэл баримтлалтай нийцэж байна (Murray & Millett, 2001).

Тавдугаарт, орчин үеийн цэргийн ажиллагааны орчин нь мэдээллийн өндөр хурд, олон эх үүсвэртэй өгөгдөл, сүлжээ төвт хамтарсан ажиллагаагаар тодорхойлогдож байгаа тул штабын

уламжлалт үйл ажиллагааг системийн хандлагаар шинэчлэн зохион байгуулах шаардлага бий болсон нь тогтоогдов. Судалгаагаар штабын үндсэн үүргүүдийг дараах нэгдсэн удирдлагын цикл болгон системчлэх боломжтой болох нь тодорхойлогдлоо. Үүнд:

- мэдээлэл цуглуулах, боловсруулах, нөхцөл байдлыг үнэлэх;
- шийдвэр гаргалтыг дэмжих автомат систем ашиглах;
- ажиллагааны төлөвлөлтийг дижитал орчинд хэрэгжүүлэх;
- командлал, холбоо, тагнуул, тандалтын нэгдсэн (C4ISR) системийг ашиглах;
- тушаалын хэрэгжилтэд бодит цагийн хяналт-шинжилгээ хийх.

Судалгааны үр дүнгээс мэдээлэл боловсруулах болон шийдвэр дэмжих үйл ажиллагааг автоматжуулах нь нөхцөл байдлын үнэлгээний хугацааг богиносгож, шийдвэр гаргалтын нарийвчлалыг нэмэгдүүлэн, хүний хүчин зүйлээс шалтгаалах эрсдэлийг бууруулах боломжтой болох нь тогтоогдов. Энэ нь орчин үеийн командлал-хяналтын системүүд цэргийн удирдлагын үр ашгийг нэмэгдүүлдэг гэсэн олон улсын судалгааны дүгнэлттэй нийцэж байна (U.S. Army Command and General Staff College, 2010).

Нэгдсэн дүгнэлтээр штабын үйл ажиллагааг автоматжуулах нь хүний оролцоог орлуулах бус, харин командлагч болон штабын офицеруудын аналитик чадварыг дэмжих **оюунлаг удирдлагын систем** бүрдүүлэхэд чиглэж байгаа нь тодорхойлогдлоо. Өөрөөр хэлбэл орчин үеийн штаб нь бичиг баримтад суурилсан уламжлалт удирдлагаас мэдээлэлд суурилсан, сүлжээ төвт удирдлагын тогтолцоонд шилжиж байна.

Иймд штабын үндсэн үүргийг системчлэх, автоматжуулах нь:

- шийдвэр гаргах хугацааг богиносгох,
- ажиллагааны уялдаа холбоог сайжруулах,

- удирдлагын алдааг бууруулах,
- цэргийн ажиллагааны үр ашгийг нэмэгдүүлэх стратегийн ач холбогдолтой болох нь судалгаагаар нотлогдов.

НАЙМ.ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭГ.

Энэхүү судалгааны үр дүнгээс үзэхэд цэргийн штабын үүсэл, хөгжил нь зөвхөн байгууллагын бүтэц бий болсон үйл явц бус, харин цэргийн удирдлагын онолын хувьсалтай шууд хамааралтай түүхэн үзэгдэл болох нь тодорхойлогдов. Судалгааны үр дүнд тогтоогдсончлон штабын байгууллага нь зэвсэгт хүчний тоон өсөлтийн үр дагавар бус, харин удирдлагын төвөгшил нэмэгдэх, мэдээллийн боловсруулалтын хэрэгцээ өсөх, байлдааны ажиллагааг системчлэх шаардлагын үндсэн дээр бий болсон институцийн хөгжил мөн байна. Энэ нь цэргийн байгууллагын хөгжлийг байгуулалтын өөрчлөлтөөс илүү удирдлагын онолын хөгжлийн хүрээнд авч үзэх шаардлагатайг харуулж байна (Keegan, 2004).

Түүхэн хөгжлийн үүднээс авч үзвэл анхны армийн удирдлага жанжны хувийн туршлага, шууд захиргаанд тулгуурлаж байсан бол XVIII–XIX зуунаас эхлэн штабын тогтолцоо бүрэлдсэнээр командлагчийн шийдвэр гаргалт хамтын мэргэжлийн дүн шинжилгээнд суурилсан хэлбэрт шилжсэн байна. Судалгааны үр дүнгээр тогтоогдсон энэхүү өөрчлөлт нь цэргийн удирдлагад субьектив шийдвэр гаргалтаас аналитик болон системчилсэн шийдвэр гаргалтын загварт шилжих үндсэн нөхцөлийг бүрдүүлсэн гэж үзэх боломжтой (Dunay & Dunay, 1993).

Судалгаанд дэвшүүлсэнчлэн Прусын жанжин штабын тогтолцоо нь орчин үеийн штабын онолын суурь загварыг бүрдүүлж, ажиллагааны төлөвлөлт, тагнуул мэдээлэл боловсруулах, хангалт болон командлалын уялдаа холбоог нэг төвд зангидах зарчим дэлхийн ихэнх орны зэвсэгт хүчинд түгээмэл нэвтэрсэн байна. Энэ нь штаб нь зөвхөн захиргааны бүтэц

бус, харин цэргийн системийн танин мэдэхүй, төлөвлөлт, зохицуулалтын төв механизм болохыг судалгааны үр дүн баталж байна (Citino, 2005).

Монгол Улсад штабын байгууллага үүсэж хөгжсөн үйл явц нь дэлхийн нийтлэг хөгжлийн чиг хандлагатай нийцэж байсан хэдий ч үндэсний аюулгүй байдлын орчин, шинэ төрийн цэргийн байгуулалтын шаардлагатай уялдан богино хугацаанд институцийн түвшинд төлөвшсөн онцлогтой болох нь судалгааны үр дүнгээр тодорхойлогдов. 1921 онд байгуулагдсан Ардын журамт цэргийн штаб нь зөвхөн командлалын туслах байгууллага бус, харин үндэсний зэвсэгт хүчнийг институцлэх стратегийн механизм болж ажилласан нь штабын байгууллагын хөгжлийн онцлогийг илэрхийлж байна (Монгол Улсын Батлан хамгаалах архив, 1921).

Орчин үеийн цэргийн ажиллагааны шинж чанар өөрчлөгдөж, сүлжээ төвт дайн, мэдээллийн орчинд суурилсан ажиллагаа, олон байгууллагын хамтарсан удирдлага давамгайлах болсон нөхцөлд штабын үүрэг улам өргөжин хөгжиж байна. Судалгааны үр дүнд штаб нь мэдээлэл боловсруулах, эрсдэлийн үнэлгээ хийх, хүч хэрэгслийн уялдаа холбоог хангах интеграцчилсан удирдлагын төв болон хувьсаж буй нь тогтоогдсон бөгөөд энэ нь “цэргийн ажиллагааны төвөгшил нэмэгдэхийн хэрээр штабын үүрэг өргөждөг” гэсэн судалгааны таамаглалыг баталж байна (U.S. Army Command and General Staff College, 2010).

Мөн штабын үйл ажиллагааны үр ашиг нь зөвхөн бүтэц, орон тооноос бус, мэдээллийн урсгалын чанар, мэргэжлийн боловсон хүчний чадавх, шийдвэр дэмжих аналитик системийн хөгжлөөс шууд хамааралтай болох нь онолын болон практик түвшинд нотлогдов. Иймээс орчин үеийн штабын хөгжлийг байгууллагын бүтцийн шинэчлэл бус, мэдлэг болон мэдээлэлд суурилсан удирдлагын системийн

хөгжил гэж үзэх шаардлагатай байна (Murray & Millett, 2001).

Ийнхүү судалгааны үр дүнгээс штаб нь командлагчийн туслах байгууллагаас стратегийн түвшний шийдвэр гаргалтыг хангах интеграцчилсан удирдлагын институт болон хувьсан хөгжсөн бөгөөд цаашид хиймэл оюун ухаан, мэдээллийн технологид суурилсан шийдвэр дэмжих системтэй уялдан хөгжих объектив чиг хандлагатай болох нь тодорхойлогдож байна.

ЕС.ДҮГНЭЛТ

Энэхүү судалгаагаар цэргийн штабын үүсэл, хөгжил, бүтэц зохион байгуулалт болон чиг үүргийн хувьслыг түүхэн болон онол-шинжилгээний үүднээс судалж, орчин үеийн техник, технологийн хөгжлийн нөхцөл дэх штабын байгууллагын өөрчлөлтийн зүй тогтлыг тодорхойлов. Судалгааны үр дүн болон хэлэлцүүлгийн нэгдсэн шинжилгээнээс үзэхэд штабын байгууллага нь зэвсэгт хүчний байгуулалтын энгийн бүтцийн хөгжил бус, харин цэргийн удирдлагын онолын хувьсалтай шууд холбоотой институцийн хөгжил болох нь нотлогдлоо.

Судалгааны үр дүнгээс штабын үүсэл нь цэргийн хүчний тоон өсөлтөөс илүүтэйгээр удирдлагын үйл ажиллагааны төвөгшил нэмэгдэх, мэдээллийн боловсруулалтын хэрэгцээ өсөх, байлдааны ажиллагааг системтэй зохион байгуулах шаардлага бий болсонтой холбоотой болох нь тогтоогдов. Түүхэн хөгжлийн явцад жанжны хувийн туршлага, шууд захиргаанд тулгуурласан удирдлагын хэлбэр XVIII–XIX зуунаас эхлэн штабын тогтолцоогоор дамжин хамтын аналитик шийдвэр гаргалтын системд шилжсэн нь цэргийн удирдлагын чанарын шинэ шатанд хүрснийг илэрхийлж байна (Dupuy & Dupuy, 1993; Keegan, 2004).

Хэлэлцүүлгийн үр дүнгээс Прусын жанжин штабын тогтолцоо нь орчин үеийн штабын онолын үндсэн

загварыг бүрдүүлж, төлөвлөлт, тагнуул мэдээлэл, хангалт болон командлалын уялдаа холбоог нэг төвд нэгтгэх зарчим дэлхийн зэвсэгт хүчний удирдлагын нийтлэг стандарт болон хөгжсөн нь батлагдав (Citino, 2005). Энэ нь штабын байгууллага нь зөвхөн захиргааны бүтэц бус, харин цэргийн ажиллагааг танин мэдэхүй, зохион байгуулалт, шийдвэр гаргалтын түвшинд нэгтгэдэг удирдлагын төв механизм болохыг харуулж байна.

Монгол Улсад штабын байгууллага үүсэж хөгжсөн үйл явц нь дэлхийн хөгжлийн нийтлэг чиг хандлагатай нийцэж байсан хэдий ч үндэсний аюулгүй байдлын шаардлага, шинэ төрийн цэргийн байгуулалтын нөхцөлтэй уялдан богино хугацаанд институцийн хэлбэрт шилжсэн онцлогтой болох нь судалгаагаар тогтоогдов. 1921 онд байгуулагдсан Ардын журамт цэргийн штаб нь үндэсний зэвсэгт хүчний удирдлагын тогтолцоог бүрдүүлэх стратегийн суурь байгууллага болж хөгжсөн байна (Монгол Улсын Батлан хамгаалах архив, 1921).

Орчин үеийн цэргийн ажиллагаа мэдээлэлжсэн, сүлжээ төвт, олон салбарын хамтарсан шинжтэй болж өөрчлөгдөхийн хэрээр штабын үүрэг улам өргөжин, мэдээлэл боловсруулах, эрсдэлийн үнэлгээ хийх, хүч хэрэгслийн нэгдсэн удирдлагыг хангах интеграцчилсан удирдлагын төв болон хувьсаж байгаа нь судалгааны үр дүнгээр нотлогдов. Штабын үйл ажиллагааны үр ашиг нь байгууллагын бүтэц, орон тооноос илүү мэдээллийн урсгалын чанар, мэргэжлийн боловсон хүчний чадавх болон шийдвэр дэмжих аналитик системийн хөгжлөөс шууд хамааралтай болох нь тодорхойлогдсон байна (Murray & Millett, 2001).

Ийнхүү судалгааны нэгдсэн дүгнэлтээр штаб нь командлагчийн туслах байгууллагаас стратегийн түвшний шийдвэр гаргалтыг хангах интеграцчилсан удирдлагын институт болон хувьсан хөгжсөн бөгөөд цаашид

хиймэл оюун ухаан, автоматжуулсан командлал-хяналтын системд тулгуурласан мэдээлэлд суурилсан оюунлаг удирдлагын тогтолцоо руу шилжих нь цэргийн удирдлагын хөгжлийн объектив чиг хандлага болох нь тогтоогдлоо (U.S. Army Command and General Staff College, 2010).

Иймд штабын үйл ажиллагааг системчлэх, дижиталчлах, автоматжуулах чиглэлээр хөгжүүлэх нь зэвсэгт хүчний байлдааны бэлэн байдал, удирдлагын шуурхай байдал болон үндэсний аюулгүй байдлын удирдлагын үр нөлөөг нэмэгдүүлэх стратегийн ач холбогдолтой гэж дүгнэж байна.

АРАВ.НОМ ЗҮЙ (References)

Citino, R. M. (2005). *The German way of war: From the Thirty Years' War to the Third Reich*. University Press of Kansas.
Dupuy, T. N., & Dupuy, R. E. (1993). *The encyclopedia of military history: From 3500 B.C. to the present*. HarperCollins.

Keegan, J. (2004). *A history of warfare*. Vintage Books.

Murray, W., & Millett, A. R. (2001). *Military innovation in the interwar period*. Cambridge University Press.

U.S. Army Command and General Staff College. (2010). *Evolution of the modern staff system*. Fort Leavenworth, KS.

Монгол Улсын Батлан хамгаалах архив. (1921). *Ардын журамт цэргийн итаб байгуулагдсан тухай архивын баримт*. Улаанбаатар.

Монгол Улсын Батлан хамгаалах яам. (2020). *Цэргийн удирдлагын үндэс*. Улаанбаатар.

Хил хамгаалах ерөнхий газар. (2005). *Монгол Улсын хилийн цэргийн түүх* (2-р боть). Улаанбаатар.

Зэвсэгт хүчний түүхийн архив. (1955). *Хилийн цэргийн бүрэлдэхүүний мэдээ, тайлангийн эмхэтгэл*. Улаанбаатар.

Цэвэл, Я. (1966). *Монгол хэлний товч тайлбар толь*. Улсын хэвлэлийн газар.

ХИЛ ХАМГААЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН ХҮНИЙ НӨӨЦИЙН СОНГОН ШАЛГАРУУЛАЛТАД СЭТГЭЛ ЗҮЙН СУДАЛГААГ АШИГЛАХ НЬ

М.Ганбаатар

ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Хилийн аюулгүй байдал судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, багш, магистр, дэд хурандаа

Д.Гэрэлтуяа

ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Хилийн аюулгүй байдал судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, багш, магистр, дэд хурандаа

Товч агуулга: Хил хамгаалах байгууллага нь үндэсний аюулгүй байдлын анхдагч шугамд ажилладаг онцгой чиг үүрэгтэй институци юм. Орчин үеийн аюулгүй байдлын орчинд уламжлалт зэвсэгт заналхийллээс гадна хууль бус шилжилт хөдөлгөөн, хил дамнасан гэмт хэрэг, терроризм, кибер заналхийлэл, зохион байгуулалттай гэмт бүлэглэл зэрэг олон талт эрсдэл нэмэгдэж байна. Ийм нөхцөлд хүний хүчин зүйл сэтгэл зүйн бэлтгэл, зан төлөвийн тогтвортой байдал, ёс зүйн үнэт зүйлс нь мэргэжлийн ур чадвараас дутахааргүй чухалд тооцогдох болсон.

Хилчдийн ажил нь хэт ачаалалтай, алслагдсан, ганцаардмал нөхцөлд, өндөр хариуцлага, түргэн шийдвэр шаардсан, зөрчил, сөргөлдөөнд өртөх магадлалтай орчинд явагддаг. Иймд сэтгэл зүйн тэсвэр, стресс даах чадвар, импульсийн хяналт, шийдвэр гаргалтын оновчтой байдал нь албаны гүйцэтгэл, байгууллагын нэр хүнд, иргэдийн итгэлд шууд нөлөөлдөг.

Байгууллагын үнэт зүйлс, сахилга бат, захирах-захирагдах харилцаа, ёс зүйн стандарт нь ажилтны хувь хүний үнэт зүйлс, зан төлөвийн хэв шинжтэй нийцэх шаардлагатай. Байгууллагын соёл ба хувь хүний нийцэл сул байх нь албаны зөрчил, сахилгын асуудал, ажлын сэтгэл ханамж буурах, ажлаас гаралт нэмэгдэх зэрэг сөрөг үр дагаврыг үүсгэнэ.

Орчин үеийн хүний нөөцийн менежмент нь субъектив үнэлгээ, зөвхөн ярилцлагад тулгуурлах аргаас татгалзаж, нотолгоонд суурилсан, стандартад нийцсэн сэтгэл зүйн үнэлгээний арга хэрэгслийг ашиглах чиг хандлагатай болсон. Тухайлбал Daniel Kahneman-ын судалгаагаар бүтэцгүй ярилцлага нь шийдвэр гаргалтад системчилсэн алдаа үүсгэх магадлал өндөр болохыг харуулсан байдаг. Мөн Robert Hogan-ы судалгааны ажил бүтээлд хувь хүний зан төлөв, манлайллын эрсдэлийг урьдчилан таамаглах боломжтойг нотолсон нь олон эрдэмтэн судлаачдын бүтээлүүдээс харагдаж байна. Иймээс хил хамгаалах байгууллагын онцлогт тохирсон сэтгэл зүйн үнэлгээны аргачлалыг нэвтрүүлж, түүнийг нутагшуулж хэрэглээнд оруулах нь чухлаар тавигдаж байна.

Түлхүүр үг:

Сонгон шалгаруулалтад сэтгэл зүйн судалгааг ашиглах нь

Оршил

Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад сэтгэл зүйн судалгааг ашиглах асуудал нь олон улсын түвшинд **хөдөлмөр, байгууллагын сэтгэл зүй, хууль сахиулах байгууллагын судалгаа, цэргийн сэтгэл зүйн** хүрээнд өргөн судлагдсан боловч Монголын нөхцөлд харьцангуй хязгаарлагдмал байна.

Сэтгэл зүйн судалгаа нь тухайн хүний талаар маш олон мэдээллийг өгдөг бөгөөд мэргэжлийн түвшинд зохион

байгуулж чадвал тухайн хүнийг хэрхэн сэдэлжүүлэх, ямар хүмүүстэй ажиллуулах, удирдлагын ямар арга барил хэрэглэх зэрэг олон чухал асуудлын түлхүүр болдог үр дүнтэй арга юм. Энэ талаар олон эрдэмтэн судлаачид бүтээлүүдээ зохих түвшинд тусгасан байдаг. Тухайлбал,

Менежментийн чиглэлээр:

Д.Лхаашид (XXI зууны Монгол хүний хөгжил, 2002.), Д.Ганбаатар (Стратегийн удирдлага. үүсэл, хөгжил, үндсэн сургуулиуд.-УБ., 2002.), Р.Бадралмаа

(Стратегийн удирдлага.-Уб.,2003.), Я.Шуурав (Менежмент.-Уб.,2013.), П.Увш (Байгууллагын зан үйл.-Уб.,2004), нарын судлаачид;

ХХБ хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтыг боловсронгуй болгох чиглэлээр: Д.Пүрэвдорж (Хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтыг боловсронгуй болгох нь” сэтгэл судлалын ухаанаар магистрын зэрэг горилсон бүтээл.-Уб.,2017.), Н.Пүрэвсүрэн (Хилийн цэрэгт мэргэжлийн ахлагч-хилчин бэлтгэх тогтолцоо. төсөлт судалгааны ажил.-Уб.,1998.), Ч.Сайнтөр (Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, хэрэгжүүлэх арга зам” Хил судлалын ухаанаар докторын зэрэг горилсон бүтээл.-Уб.,2020.) нарын судлаачид;

Хүний нөөцийн чиглэлээр: Б.Энхчулуун (Цагдаагийн байгууллагын хүний нөөцийн сонголтын удирдлага, зохион байгуулалтын асуудал” хүний нөөцийн чиглэлээр магистрын зэрэг горилсон бүтээл.-Уб.,2014.), Э.Гэрэлцолмон (Нийгмийн үйлчилгээний байгууллагын хүний нөөцийн төлөвлөлт, өнөөгийн чиг хандлага” хүний нөөцийн чиглэлээр магистрын зэрэг горилсон бүтээл.-Уб.,2023.), Ч.Энхзул (Байгууллагын хүний нөөцийн төлөвлөлтөд хийсэн судалгааны зарим үр дүн” нарын судлаачид;

Сэтгэл судлалын буюу энэхүү судалгааны арга зүйн чиглэлээр: “Их Тав” BFI аргаар бие хүний шинжийг харьцуулсан судалгаа” Ph.D Х.Алимаа 2022. Энэхүү судалгааны ажлаар бие хүний 5 шинжийг улс орнуудын бүсчлэл, соёл хоорондын онцлогийн судалгаанд түшиглэн Монголчуудын бие хүний голлох таван шинжийг "Их тав" (BFI) судалгааны аргаар харьцуулан судалсан. Зүүн Азийн зарим улс орнуудын хүмүүсийн бие хүний шинжүүдийн ялгаатай байдалд дүн шинжилгээ, харьцуулалт хийх нь судалгааны ажлын гол зорилго болно. Судалгаандаа 6 улсын нийт 12338 (Монгол 1375) оролцогчийг хамруулсан.

Судлаач Т.Одончимэг, Б.Дорж нар "Оюутнуудын бие хүний шинжийг оюун ухааны хэв шинжтэй харьцуулсан судалгаа"-даа TIPI ("Их тав" (BFI)-ын 10 асуулгатай хувилбар) асуулгаар оюутнуудын шинэ туршлагад нээлттэй шинж бага, экстраверт шинж өндөр, сэтгэлийн тогтвортой байдал бага түвшинд байгаа талаар дүгнэсэн байна.

Профессор О.Мягмар "Хүний хөгжлийн сэтгэл зүйн лекцүүд" бүтээлдээ "Г.Айзенк: Зан үйлийн онцлогийг урьдчилан хэлэх нь сэтгэл судлалын шинжлэх ухааны зорилго байх ёстой. Мөн тэрээр хувь хүний зан үйлийн илрэлийг тайлбарлахад гурваас илүүгүй чухал онцлог чанарыг тодорхойлсон байх шаардлагатай хэмээн үзэж байсан төдийгүй бие хүний хөгжилд удамшлын хүчин зүйлийн гүйцэтгэх үүргийг түлхүү авч үзсэн" талаар тэмдэглэсэн байна (О.Мягмар, 2012)

Судлаач Ч.Отгонцэцэг 25-65 насны монгол малчин хүний жишээн дээр Г.Айзенкийн EPQ насанд хүрэгчдийн хувилбараар судлахад Монголчууд "Харилцааны хувьд гадагшаа шинж бүхий, сэтгэцийн үйлийн хувьд тогтвортой, зан торхийн өөрчлөлт, психотизмын хувьд зохицолтой, зохицолдохгүй хэв шинж нь тэнцвэртэй байна" (Ч.Отгонцэцэг, 2013)

Р.Кеттеллийн бие хүний онцлогийг тодорхойлох судалгааны асуулгаар судлаач С.Оюунгэрэл "Бие хүний сэтгэл зүйн хувийн онцлогийг 16-18 насны Монгол сурагчдын жишээн дээр" ахлах ангийн сурагчдын бие хүний сэтгэл зүйн онцлогийг, судлаач Г.Сумъяабаатар "Өсвөр насны сурагчдын зан төлөвийн тодрол"-ыг бие хүний 16 хүчин зүйлтэй холбож, судлаач Э.Нарантунгалаг "Авьяас сонирхлыг бие хүний 16 хүчин зүйл"-тэй холбож тус тус судалсан байна (Э.Нарантунгалаг, 2013)

Хил хамгаалах байгууллагаас: Ц.Доржбаатарын “Хил хамгаалах байгууллагын ахлагч бүрэлдэхүүний сонгон шалгаруулалтад судалгааны программ ашиглах нь” Хил судлалын магистрын зэрэг судлаачид сэдвийн

хүрээнд судалгааны ажлыг хийсэн байна (Ц.Доржбаатар, Хил хамгаалах байгууллагын ахлагч бүрэлдэхүүний сонгон шалгаруулалтад судалгааны програм ашиглах нь, 2018)

Олон улсын судалгааны чиг хандлага. Зан төлөв ба ажлын гүйцэтгэлийн хамаарал хувь хүний зан төлөв ажлын гүйцэтгэлийг урьдчилан таамаглах чадамжтай эсэх асуудлыг олон арван жилийн турш судалсан. Тэрхүү судалгааны үр дүнгээр хариуцлагатай байдал (conscientiousness) нь бүх төрлийн ажилд гүйцэтгэлийн найдвартай урьдчилсан үзүүлэлт болдог. Мөн сэтгэл хөдлөлийн тогтвортой байдал нь стресс ихтэй ажлын орчинд чухал ба экстраверси нь харилцаа шаардсан албанд илүү ач холбогдолтой ба эдгээрийг системчилсэн байдлаар нотолсон судлаачдын нэг нь **Robert Hogan** бөгөөд түүний хөгжүүлсэн зан төлөвийн үнэлгээний загварууд нь удирдлага, аюулгүй байдлын байгууллагад өргөн хэрэглэгддэг.

Хууль сахиулах байгууллагын хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтын судалгаанд стресс даах чадвар, түрэмгийлэл, импульсийн хяналт, ёс зүйн хандлага, шийдвэр гаргалтын чанар гэсэн үзүүлэлтүүдийг сонгон шалгаруулалтын чухал шалгуур гэж үздэг. Судалгаагаар сэтгэл зүйн үнэлгээ хийлгээгүй алба хаагчид сахилгын зөрчил гаргах магадлал өндөр, эмоциональ тогтворгүй байдал нь албаны алдаа, хүч хэрэглээний буруу шийдвэртэй холбоотой гэж тогтоогдсон (Christopher D Nye Leonard A White, Fritz Drasgow , Joshua Prasad , Oleksandr S Chernyshenko , Stephen Stark , 2020) Мөн цэргийн байгууллагад Resilience (сэтгэл зүйн тэсвэр), Mental toughness, Team cohesion зэрэг үзүүлэлтүүдийг үнэлэх нь гүйцэтгэлийг сайжруулдаг болох нь дээрх судалгаа харуулсан.

Олон улсын судалгааны үр дүнгээс харахад сэтгэл зүйн судалгааг хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад ашиглах нь ажлын гүйцэтгэлийг урьдчилан таамаглах, эрсдэлийг

бууруулах, байгууллагын соёл, ёс зүйн нийцлийг хангах чадвартай болох нь нотлогдсон. Гэвч Монгол Улсын хувьд, ялангуяа хил хамгаалах байгууллагын хүрээнд судалгааны суурь хангалтгүй, арга зүйн нэгдсэн систем дутмаг, практикт нэвтрэлт хязгаарлагдмал байгаа нь энэхүү судалгааг хийх онол-практикийн чухал үндэслэлийн нэг болж байна.

Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагч нь зөвхөн бие бялдрын болон мэргэжлийн ур чадвартай байхаас гадна сэтгэл зүйн өндөр бэлтгэлтэй, ёс зүйтэй, тогтвортой зан төлөвтэй байх шаардлагатай. Иймээс хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад сэтгэл зүйн судалгааг системтэйгээр ашиглах нь байгууллагын стратегийн аюулгүй байдлыг хангах, эрсдэлийг бууруулах, хүний нөөцийн чанарыг дээшлүүлэх, байгууллагын соёл, үнэт зүйлийг бэхжүүлэх онол-практикийн ач холбогдолтой юм.

Илтгэлийн хүрээнд Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад тавигдаж буй баримт бичиг, бусад эрх зүйн актед дүн шинжилгээ хийж, шинжлэх ухаанд суурилсан сэтгэл зүйн тестүүд нь илүү стандартад нийцсэн, давтагдах чадвартай үнэлгээний хэрэгсэл болдог бөгөөд сэтгэл зүйн үнэлгээ нь зөвхөн хүний нөөцийн асуудал биш, харин стратегийн аюулгүй байдлын шаардлага хангах өргөн хүрээний ойлголт юм. Иймд Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад сэтгэл зүйн судалгааг ашиглах хэрэгцээ шаардлагыг онолын түвшинд санал дэвшүүлж өгүүлсэн болно.

Үндсэн хэсэг

Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад сэтгэл зүйн судалгааг ашиглах онолын үндэс;

Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад сэтгэл зүйн судалгааг ашиглах онолын үндэс нь олон салбарын нэгдэл дээр

тулгуурладаг. Үүнд зан төлөвийн онол буюу хувь хүний тогтвортой шинжийг тодорхойлох. Танин мэдэхүйн онол шийдвэр гаргалтын чанарыг үнэлэх. Стрессийн онол эрсдэлтэй нөхцөлд дасан зохицох чадварыг тодорхойлох. Үнэт зүйлсийн онол ёс зүй, байгууллагын нийцлийг үнэлэх. Байгууллагын сэтгэл зүй буюу гүйцэтгэл ба тохироо, психометрийн онол үнэлгээний шинжлэх ухааны баталгааг хангах. Эдгээр онолуудын уялдаа холбоо нь сэтгэл зүйн судалгааг сонгон шалгаруулалтын үйл явцад ашиглах онол-арга зүйн бат бөх суурийг бүрдүүлж, хүний нөөцийн чанарыг дээшлүүлэх, байгууллагын аюулгүй байдлыг хангах замаар сонгон шалгаруулалтын шинжлэх ухааны үндсийг бүрдүүлж, стратегийн ач холбогдолыг тусгах юм.

Дээрх онолд тулгуурлан энэхүү судалгаа нь холимог арга зүйн загвар (mixed-method design)-д тулгуурлана. Үүнд тоон судалгаа (quantitative approach) сэтгэл зүйн үзүүлэлтүүдийг хэмжих, статистик хамаарлыг тодорхойлох. Чанарын судалгаа (qualitative approach) экспертүүдийн байр суурь, байгууллагын бодлогын онцлогийг тодруулахад чиглэгдэнэ. Судалгааны загвар нь тайлбарлах-хамаарлын (explanatory correlational design) хэлбэртэй бөгөөд сэтгэл зүйн үзүүлэлтүүд нь сонгон шалгаруулалтын үр дүн болон ажлын гүйцэтгэлтэй хэрхэн хамааралтайг тогтооно. Сэтгэл зүй судалгаанд дараах тестүүдийг ашиглана. Зан төлөвийн үнэлгээ (Big Five-based scale), бие хүний шинжийг судлах судалгааны аргачлал (IPIP-120) эдгээр тестүүд нь психометрийн шалгуур (найдвартай байдал, хүчин төгөлдөр байдал)-ыг хангасан байна. Энэхүү судалгаа нь холимог арга зүйд тулгуурлан хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад сэтгэл зүйн судалгааг ашиглах боломж, үр нөлөөг олон талт байдлаар тодорхойлох зорилготой. Тоон болон чанарын өгөгдлийг хослуулснаар

судалгааны үр дүнгийн найдвартай байдал, бодитой байдал, тайлбарлах чадвар нэмэгдэнэ.

Сонгон шалгаруулалт гэдэг нь: Хүний нөөцийн болон мэргэжлийн байгууллагууд хамтран гэрээний биелэлт, үйл ажиллагаа, мэргэжлийн түвшингийн үнэлгээ, сахилга, хариуцлагын байдал, албан тушаалын шалгуур үзүүлэлтийг хэрхэн хангаж байгаад өгсөн үнэлэлтийг хэлнэ (Институтын, 2022).

Олон Улсын хэмжээнд сонгон шалгаруулалтыг дараах бүтцээр авч үзэж байна. Үүнд:

Хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалт гэдэг нь зөвхөн сул орон тоог нөхөх тухай асуудал биш, харин байгууллагын алсын хараа, соёлд нийцэх "Зөв хүн"-ийг олж тогтоох стратегийн чухал процесс юм.

Сонгон шалгаруулалтад тавигдах нийтлэг шаардлагад орчин үеийн хүний нөөцийн удирдлагад ажил горилогчдод дараах үндсэн гурван хэмжүүрээр шаардлага тавьдаг.

-Мэргэжлийн ур чадвар (Hard Skills) Тухайн ажлыг гүйцэтгэхэд шаардлагатай боловсрол, туршлага, техникийн мэдлэг болон сертификатууд.

-Зөөлөн ур чадвар (Soft Skills) Харилцааны соёл, багаар ажиллах чадвар, асуудал шийдвэрлэх, цагийн менежмент болон сэтгэл хөдлөлийн оюун ухаан (EQ).

-Хандлага ба Соёлын нийцэл (Cultural Fit) Байгууллагын үнэт зүйл, ёс зүйн хэм хэмжээг хүлээн зөвшөөрөх чадвар. "Ур чадварыг сургаж болно, хандлагыг өөрчлөхөд хэцүү" гэх зарчим энд үйлчилдэг.

Сонгон шалгаруулалтын процесс нь шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хэд хэдэн онол дээр тогтдог ба үүнийг ерөнхийлсөн байдлаар авч үзвэл. Тохирооны онол (Person-Job & Person-Organization Fit) энэхүү онолоор хувь хүний чадамж нь тухайн ажлын байрны тодорхойлолттой (P-J fit) хэрхэн нийцэж байгааг, мөн хувь хүний үнэт зүйл нь байгууллагын соёлтой (P-O fit) хэрхэн

уялдаж байгааг судалдаг (Alberto J. Hormeño-Holgado, Pantelis T. Nikolaidis and Vicente J. Clemente-Suárez, 2019).

Сэтгэл зүйн гэрээний онол (Psychological Contract Theory) ажил олгогч болон ажилтан хоёрын хооронд бичгээр үйлдээгүй ч, хүлээлт болон итгэлцэл дээр суурилсан "далд хэлцэл" үүсэх процессыг хэлнэ. Үүнийг сонгон шалгаруулалтын шатанд зөв тодорхойлох нь ажилтны тогтвор суурьшилд нөлөөлдөг.

Сонгон шалгаруулалтын аргууд competency-Based Interview. Ур чадварт суурилсан ярилцлага (STAR техник ашиглах). Assessment Center бодит нөхцөл байдалд ажиллуулж үзэх, кейс дээр ажиллуулах цогц үнэлгээ. Psychometric Testing танин мэдэхүйн чадвар болон зан төлөвийн тестүүдийн илэрхийлэл.

Сонгон шалгаруулалтын үе шат (Стандарт процесс) байгууллагууд ихэвчлэн дараах циклийг баримталдаг. Төлөвлөлт ажлын байрны шинжилгээ хийх, шалгуур үзүүлэлт тогтоох. Идэвхжүүлэлт ба зар түгээх, анкет цуглуулах (Sourcing). Шүүлт анкетын шүүлт болон урьдчилсан утасны ярилцлага. Үнэлгээ мэргэжлийн шалгалт, сэтгэл зүйн тест, ярилцлагууд. Шийдвэр лавлагаа тодруулах (Reference check) ба ажлын санал (Job Offer) зэргээр авч үзэж байна

Төрийн тусгай албаны хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад тавигдах нийтлэг шаардлага.

Төрийн тусгай албан хаагч гэдэг нь улс орны үндэсний аюулгүй байдал, хэв журам, хууль сахиулах чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг тул сонгон шалгаруулалтын шаардлага нь ердийн иргэний албанаас харьцангуй өндөр, нарийн чанд байдаг.

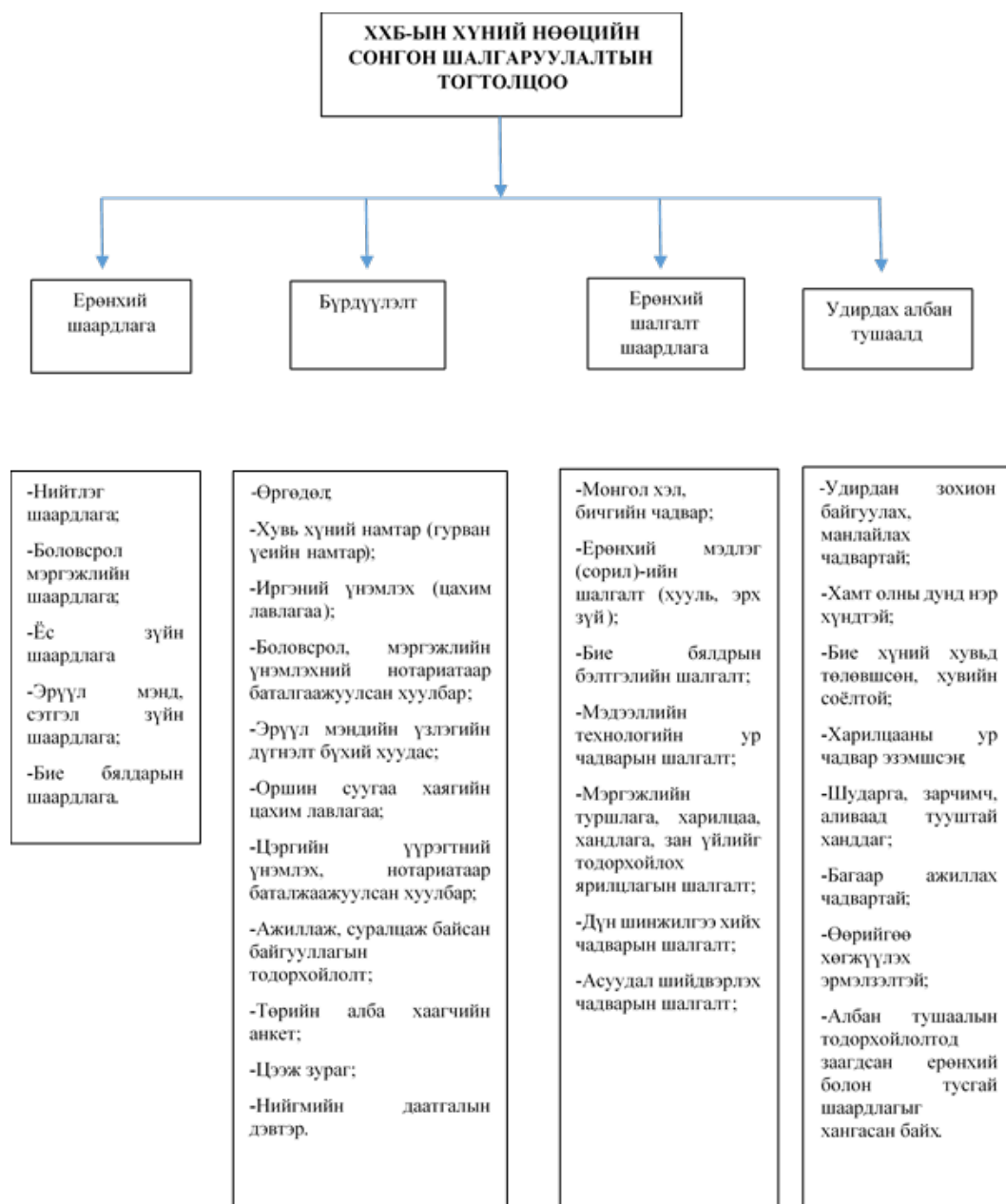
Монгол Улсын холбогдох хууль тогтоомж (Төрийн албаны тухай хууль болон салбарын тусгай хуулиуд)-ын хүрээнд тавигдах нийтлэг шаардлагуудыг дараах байдлаар ангилж болно.

1. Ерөнхий ба тусгай шаардлага;
2. Бие бялдар болон эрүүл мэндийн шалгуур;
3. Сэтгэл зүйн болон ёс зүйн шаардлага.
4. Сонгон шалгаруулалтын үе шатууд

Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн бодлого нь: Монгол Улсын Үндсэн хууль, Хилийн тухай, Цэргийн албаны тухай, Цэргийн алба хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай, Захиргааны ерөнхий хууль болон бусад хууль, тогтоомж, эрх зүйн актыг удирдлага болгон энэхүү дүрмээр зохицуулагддаг.

Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагчид тавигдах шаардлага: ХХБ-ын төрийн тусгай албан тушаалд томилогдох иргэн нь Монгол Улсын “Хилийн тухай”, “Төрийн албаны тухай”, “Цэргийн албаны тухай” хуулиуд, “Төрийн жинхэнэ албанд анх орох иргэнээс мэргэшлийн шалгалт авах журам”, “Иргэнийг ахлагч, офицероор цэргийн гэрээт албанд элсүүлэх журам”, энэхүү дүрэмд заасан нийтлэг болон эрүүл мэнд, бие бялдар, боловсрол, мэргэжил, ёс зүйн хэм хэмжээний талаар тавигдах шаардлагыг хангасан байна гэж (ХХБ-ын хүний нөөцийн дүрэм, 2021) Үүнд:

1. Боловсрол, мэргэжлийн шаардлага;
2. Ёс зүйн шаардлага;
3. Эрүүл мэнд, сэтгэл зүйн шаардлага;
4. Бие бялдарын шаардлага зэргийг нарийвчлан тусгасан байна.

Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн дүрэмд “Сэтгэцийн хувьд эрүүл байна” гэж тусгасан байдаг ба уг дүрэмд сэтгэл зүйн оношилгоо судалгаанд тулгуурлана гэж тодорхой заагаагүй байна. ХХБ-ын сэтгэл зүйн хангалтын хэлтсээс хилийн отряд ангийн социологи, сэтгэл зүйн бэлтгэлийн офицеруудад зориулсан “Сэтгэл зүйн хангалтын заавар” гарын авлагад

хугацаат цэргийн алба хаагч болон гэрээт хилчдээс сэтгэл зүйн оношилгоо судалгааны аргачлалуудаар судалгааг авч боловсруулна (ХХБ-ын Сэтгэл зүйн хангалтын заавар, 2021) гэдгийг маш тодорхой заасан байдаг.

Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн дүрэм, Сэтгэл зүйн хангалтын зааварт шинээр ажилд орох иргэнийг сонгон шалгаруулахад “Сэтгэл

зүйн шаардлага"-ыг тодорхой сорил судалгааны аргачлалыг тусган заагаагүй ерөнхий байдлаар оруулсан нь дээрх зураглалаас тодорхой харагдаж байна.

Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад сэтгэл зүйн судалгааг ашиглах хэрэгцээ, шаардлага.

Хүний нөөцийн бодлого гэдэг нь Хүний нөөцийн бодлого гэдэг нь байгууллагын стратеги зорилгод хүрэхийн тулд ажилтнуудыг удирдах, хөгжүүлэх, идэвхжүүлэхэд чиглэсэн албан ёсны дүрэм журам, зарчим, удирдамжуудын нэгдэл юм.

Товчхондоо энэ нь байгууллага болон ажилтан хоорондын харилцааг зохицуулах "журам" юм.

Бүрдүүлэлт ба сонгон шалгаруулалт: Хэнийг, ямар шалгуураар, хэрхэн ажилд авах вэ?

Сургалт, хөгжил: Ажилтны мэдлэг чадварыг хэрхэн дээшлүүлж, карьерыг нь төлөвлөх вэ?

Үнэлгээ ба урамшуулал: Гүйцэтгэлийг яаж хэмжих вэ? Сайн ажилласан хүнийг яаж урамшуулах, цалин хөлсийг хэрхэн тогтоох вэ?

Нийгмийн хамгаалал: Ажилтны эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, хангамж, чөлөө олгох асуудлуудыг хэрхэн зохицуулах вэ?

Сахилга бат, ёс зүй: Байгууллагын дотоод журам, биеэ авч явах соёл, хариуцлагын тогтолцоо.

Хүний нөөцийн бодлогын зорилго нь:

Шударга байдал: Бүх ажилтанд ижил шалгуур, ижил боломж олгох нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

Тодорхой байдал: Ажилтан өөрөөс нь юу хүлээж байгааг, мөн байгууллагаас юу хүлээж болохыг тодорхой мэддэг болно.

Үр ашиг: Зөв хүнийг зөв ажлын байранд байршуулж, байгууллагын зардлыг хэмнэж, ашгийг нэмэгдүүлнэ.

Бодлогын хэрэгжилт ба үйл явц нь: Бодлого нь цаасан дээрх дүрэм

байхаас гадна байнгын эргэх холбоотой процесс байдаг.

Стратегитай уялдах: Хэрэв байгууллага технологийн компани бол хүний нөөцийн бодлого нь инноваци, тасралтгүй суралцахад илүү анхаарна. Хэрэв үйлдвэр бол аюулгүй ажиллагаа, бүтээмжид голлон анхаардагтай адил Хил хамгаалах байгууллага технологийн хөгжлөөс илүү хувь хүний тогтвортой хөгжил, аюулгүй байдалд тулгуурлах.

Хууль тогтоомжийн нийцэл: Хөдөлмөрийн тухай хууль болон бусад холбогдох хуулиудад нийцсэн байх ёстой.

Өөрөөр хэлбэл сайн хүний нөөцийн бодлоготой байгууллагад ажилтнууд тогтвортой, идэвх зүтгэлтэй ажилладаг бөгөөд энэ нь байгууллагын өрсөлдөх чадварын гол үндэс болдог.

Хил хамгаалах байгууллагын хэрэгцээ шаардлага, онцлогт уялдуулан хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтыг хувь хүний сэтгэл зүйн онцлог, сорил судалгаанд тулгуурлан зохион байгуулах нь тогтвортой хүний нөөцийг бүрдүүлэхэд чиглэгдэнэ.

Хил хамгаалах байгууллагаас хүний нөөцийг сонгох, бүрдүүлэх, сургах, бэлтгэх чиглэлээр олон талт арга хэмжээг хэрэгжүүлсээр байгаа хэдий ч практик үйл ажиллагаанд хүний нөөцийг хөгжүүлэх, бүрдүүлэх, сургах, бусад шат дараалсан үйл ажиллагаанд шийдлээ хүлээж буй асуудлууд байсаар байна.

Джон Льюс Холланд бие хүний онол болон мэргэжил сонголтын онолыг холбосон үзэл баримтлал нь 1966 онд боловсруулсан нь өнөөг хүртэл олон улс оронд хэрэглэгдсээр байна (Ё.Нандинцэцэг, Байгууллагын хүний нөөцийн менежмент, 2015)

Энэ нь байгууллагын хувьд ажил горилогч нь бие хүний үнэлэмж, сонирхол, чиг хандлага, сэдэл тэмүүлэл, хэв шинжийг агуулж байгааг тодорхойлоход чиглэгдсэн. Тухайлбал,

1.Бодит үйл ажиллагааг эрхэмлэгч хэв шинж

2.Судлаач, шинжээч хэв шинж

3.Уран сайхны хэв шинж

4.Нийгмийн хэв шинж

5.Ажил хэрэгч хэв шинж

6.Стандартыг баримтлагч хэв шинж зэрэг болно. Дж.Холланд эдгээр 6 хэв шинж бүрд илүү сайн тохирох мэргэжлүүдийг тодорхойлсон байдаг. (Ё.Нандинцэцэг, Байгууллагын хүний нөөцийн менежмент, 2015)

Түүхэн хөгжлийн үе болгонд янз бүрийн мэргэжил хөдөлмөр нь улам боловсронгуй болж хөгжсөөр байна. Оросын сэтгэл судлаач Е.А.Климов мэргэжлүүдийг үйл ажиллагааны онцлогоор нь 5 бүлэгт ангилжээ. (Ч.Сайнтор, Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, хэрэгжүүлэх арга зам, 2020)

Эдгээрт:

1. Хүн-хүн, 2. Хүн-байгаль, 3.

Хүн-тэмдэгт, 4. Хүн-техник, 5. Хүн-уран сайхны дүрбагтаан авч үзсэн байдаг.

Мэргэжилд тохирох чанар гэж юуг хэлэх вэ? Тухайн мэргэжил эзэмшихэд зохицсон хувь хүний сэтгэл зүй, бие физиологийн онцлогуудын цогцолборыг мэргэжилд тэнцэж, таарч тохирох чанар гэж авч үзсэн байдаг.

Хил хамгаалах байгууллагын албаны онцлог бусад төрлийн төрийн цэргийн байгууллагуудаас ялгаатай зүйл олон бий. Хил хамгаалах алба хилчдээс бие бялдрын болон сэтгэл зүйн өндөр тэсвэр тэвчээр, ёс зүй, хүмүүжил, ур чадвар шаардсан онцлог бөгөөд байгууллагын онцлогоос шалтгаалан Оросын сэтгэл судлаач Е.А.Климовын тодорхойлсноор хүн-хүнтэйгээ, хүн-байгальтай, хүн-тэмдэгтэй, хүн-техниктэй, хүн-уран сайхны дүртэй харьцах хэрэгцээ шаардлага энэ албаны онцлогт зайлшгүй тулгардаг.

Тухайлбал, Хилчин хүн ажигч гярхай, хянамгай байх нь наад захын тавигдах хэрэгцээ шаардлага юм.

Хил хамгаалах байгууллагын офицер, ахлагч нарт тавигдах бие бялдар болоод сэтгэл зүйн онцлог чанаруудыг авч үзэхэд цэргийн алба хаагчдын бие бялдрын бэлтгэлжилтийн шалгуур үзүүлэлтийн стандартын “С”

болон түүнээс дээш үнэлгээг хангасан байх энэ нь биеийн жингийн зохистой харьцаатай байх. Тогтоосон зайнд тогтоосон цаг хугацаанд тухайн стандартыг биелүүлэх чадварыг хэлнэ.

Харин хилчдэд нийтлэг тавигддаг сэтгэл зүйн онцлог чанаруудад тэсвэр хатуужилтай, ажлын ачаалал даах, хамт олныг удирдан манлайлах, шийдвэр гаргах, дасан зохицох, аливаа үүсэж болзошгүй нөхцөлд сэтгэл зүйн хувьд тогтвортой, бэлтгэлтэй, сэтгэл хөдлөлөө удирдах, тэцвэртэй, тэсвэртэй байх, асуудалд бодитой хандах зэрэг мэргэжилд тавигдах чанар, чадварууд тавигддаг.

Дээрх онолын хүрээнд байгууллагын зүгээс ажилтан, албан хаагчдынхаа нийгмийн хэрэгцээ, шаардлага, баталгааг хангаж байгаа эсэх нөгөө талаас ажил горилогч хэрэгцээ шаардлага хангахын тулд тухайн мэргэжилд тохирох зан чанар, байгууллагын онцлог, албан тушаалд тавигдах ур чадварыг эзэмшсэн эсэх юм. Өөрөөр хэлбэл ажил горилогчийн сэтгэл зүйн онцлог чанарууд болон мэргэжилд тавигдах ур чадваруудыг хангаж байгаа эсэх нь хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтыг гол чиглэл юм.

Шинэ ажилтныг зөв сонгох нь байгууллагын бүтээмжийг дээшлүүлэхэд гол түлхэц үзүүлдэг. Иймээс хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтын үе шат бол маш хариуцлагатай, олон үе шаттай, нарийн төвөгтэй үйл ажиллагаа юм.

Бодитой зөв сонголт хийхийн тулд ажилд горилогчдын боловсрол мэдлэг, мэргэжлийн ур чадвар, дадлага, өмнөх үеийн ажлын туршлага, хувийн төлөвшилт зэргийг үндэс болгоно. Сонгон шалгаруулалт бол урьдчилсан таамаг үнэлэлт юм.

Аливаа байгууллагын зорилго, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэгч, хөгжлийн хөдөлгөгч хүч нь хүний нөөц юм. Учир нь "Хүмүүс байнга сурч боловсрох, хөгжих чадвартайгаас гадна бусад нөөцүүдээс ялгарах онцлог нь хүний боломж, санаачлаг хязгааргүй байдагт оршдог.

Хүн өөрийн гэсэн сэтгэл зүйн онцлог, авир араншин, сэтгэцийн процессын үйл ажиллагаа зүй тогтлыг таньж мэдсэний үндсэн дээр нийгмийн амьдралын бүхий л салбарт эрхэлж буй албандаа амжилт гаргах, бусад хүмүүсийг хүндэтгэх, өөрийгөө үнэлж хүндэтгэх хүмүүстэй харилцах урлаг эзэмшиж төлөвшдөг.

Сэтгэл зүйн судалгаа нь тухайн хүний талаар маш олон мэдээллийг ажил олгогчид өгдөг бөгөөд мэргэжлийн түвшинд зохион байгуулж чадвал тухайн хүнийг хэрхэн сэдэлжүүлэх, ямар хүмүүстэй ажиллуулах, удирдлагын ямар арга барил хэрэглэх зэрэг олон чухал асуудлын түлхүүр болдог үр дүнтэй арга барил юм.

Сэтгэл зүйн сонгон шалгаруулалт нь ажлын байрны тодорхойлолтод заасан чиг үүргийн хүрээнд тухайн албан тушаалтанд тавигдах сэтгэл зүйн бэлтгэлийг бүрэн илэрхийлэхүйцээр боловсруулагдсан байх ёстой.

Сонгон шалгаруулалтад сэтгэл зүйн судалгааг ашиглах хэрэгцээ, шаардлага.

Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад сэтгэл зүйн судалгааг ашиглахын давуу тал нь албанд тэнцэх чадварыг илүү нарийвчлалтай тодорхойлох ба сэтгэл зүйн тест, үнэлгээ нь дараах үзүүлэлтүүдийг хэмжих боломжтой:

- Стресс даах чадвар
- Эрсдэл үнэлэх ба шийдвэр гаргах ур чадвар
- Түрэмгийлэл ба импульсийн хяналт
- Ёс зүйн чиг баримжаа
- Багаар ажиллах чадвар
- Манлайллын потенциал ингэснээр “мэргэжлийн хувьд тохирох” ба “сэтгэл зүйн хувьд тохирох” гэсэн хоёр хэмжүүрийг зэрэг авч үзэх боломж бүрдэнэ.

Эрсдэлийг бууруулах сэтгэл зүйн урьдчилсан үнэлгээ нь сахилгын

зөрчил гаргах магадлалтай, авлига, дарамт, ашиг сонирхлын зөрчилд өртөх эмзэг, сэтгэл зүйн тогтворгүй эрсдэлтэй нэр дэвшигчдийг эрт шатанд илрүүлэх боломж олгоно. Энэ нь байгууллагын институцийн эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоонд чухал хувь нэмэр оруулна.

Байгууллагын соёл, үнэт зүйлсийн тогтвортой байдлыг хангах. Сэтгэл зүйн үнэлгээ нь үнэт зүйлсийн нийцлийг хэмжих, ёс зүйн хандлагыг тодорхойлох, албаны сахилга, хариуцлагын хандлагыг үнэлэх боломж олгоно. Ингэснээр байгууллагын соёл урт хугацаанд тогтвортой хадгалагдана.

Сургалт, хөгжлийн төлөвлөлтөд суурь мэдээлэл болдог. Сэтгэл зүйн үнэлгээний үр дүн нь аль чиглэлээр сургалт шаардлагатай, манлайллын нөөц хэн болох, стрессийн менежментэд хэн дэмжлэг хэрэгтэй зэргийг тодорхойлоход ашиглагдана. Иймд сонгон шалгаруулалт нь зөвхөн “шалгах” биш, цаашдын “хөгжлийн стратегийн мэдээллийн сан” болж өгдөг.

Шийдвэрийн ил тод, шударга байдлыг нэмэгдүүлэх. Стандартад суурилсан сэтгэл зүйн үнэлгээ нь субъектив нөлөөллийг бууруулна, танил тал, таамаглалд суурилсан шийдвэрийг хязгаарлана, ил тод, нотолгоонд тулгуурласан хүний нөөцийн бодлогыг дэмжинэ.

Хил хамгаалах байгууллагын алба хаагч нь зөвхөн бие бялдрын болон мэргэжлийн ур чадвартай байхаас гадна сэтгэл зүйн өндөр бэлтгэлтэй, ёс зүйтэй, тогтвортой зан төлөвтэй байх шаардлагатай. Иймээс хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад сэтгэл зүйн судалгааг системтэйгээр ашиглах нь байгууллагын стратегийн аюулгүй байдлыг хангах, эрсдэлийг бууруулах, хүний нөөцийн чанарыг дээшлүүлэх, байгууллагын соёл, үнэт зүйлийг бэхжүүлэх онол-практикийн ач холбогдолтой юм.

Иймд Хил хамгаалах байгууллагын офицер, ахлагч бүрэлдэхүүний сонгон шалгаруулалтыг

сэтгэл зүйн судалгааны оновчтой аргыг ашиглаж, боловсронгуй болгоход анкет буюу баримт бичгийн бүрдүүлэлтэд тулгуурлан дүн шинжилгээ хийх, сэтгэл зүйн сорил судалгаанд тулгуурлах, ярилцлага ажиглалтыг аргыг ашиглаж зэргээр жишиг загварыг дэвшүүлж байна (Хүснэгт 2). Үүнд:

Нэгдүгээрт: Анкет буюу баримт бичгийн бүрдүүлэлт-үндсэн мэдээлэл, үнэлэлт өгөх.

- төрийн алба хаагчийн анкет;
- өргөдөл буюу хүсэлт (яагаад тухайн байгууллагыг сонгож орох болсон шалтгаан нөхцөл);
- хувь хүний намтар (гурван үеийн намтар);
- боловсрол, мэргэжлийн үнэмлэхний хуулбар;
- цагдаагийн байгууллагын тодорхойлолт;
- ажиллаж байсан байгууллагын тодорхойлолт;
- бие бялдын шаардлага;
- эрүүл мэндийн үзлэгийн дүгнэлт;

Хоёрдугаарт: Сэтгэл зүйн сорил авах, сэтгэл зүйн хэв шинж, онцлогийг мэдсэнээр тухайн ажилд, тухайн хамт олон дотор зохицох боломж, чадвар зэргийг харгалзана.

Сэтгэцийн процессыг тодорхойлох чиглэлээр авах тест.

- анхаарал;
- ой тогтоолт;
- сэтгэхүй;
- хүртэхүй;
- зохион бодохуй;

Сэтгэлийн хөдөлгөөн зоригийн чанарыг тодорхойлох тест.

- сэтгэл хөдлөлийн чадамж;
- зоригийн чанар;

Сэтгэцийн байдлыг илрүүлэх тест.

Dass 21

- стресс;
- түгшүүр;
- сэтгэл гутрал;

Сэтгэцийн шинж байдлыг тодорхойлох тест.

- бие хүний хэв шинж (IPIP120);
- чиг хандлага (DISC);

-оюун ухаан, авьяас чадвар (Х.Гарднер оюун ухааны чадамж).

Гуравдугаарт: Ярилцлагын сонгон шалгаруулалт. Офицер, ахлагч бүрэлдэхүүнд орох хүсэлт гаргасан иргэний хувийн болон ажил хэргийн чанарын шаардлагатай мэдээллүүдийг цуглуулж, түүнийг шалгаж нягтлахад чиглэгдэнэ.

Баримт бичигт дүн шинжилгээ хийх ярилцлага.

- эргэцүүлэх (юу гэж бодож байна);
- лавлах тодруулах асуултууд;

Сэтгэл зүйн тестийн боловсруулалтын хүрээнд.

-нөхцөл байдлыг үнэлэх буюу таамаглах ярилцлага (зохиомол нөхцөл үүсгэх асуулт тавих);

Төгсгөлийн ярилцлага-Ажиглалт.

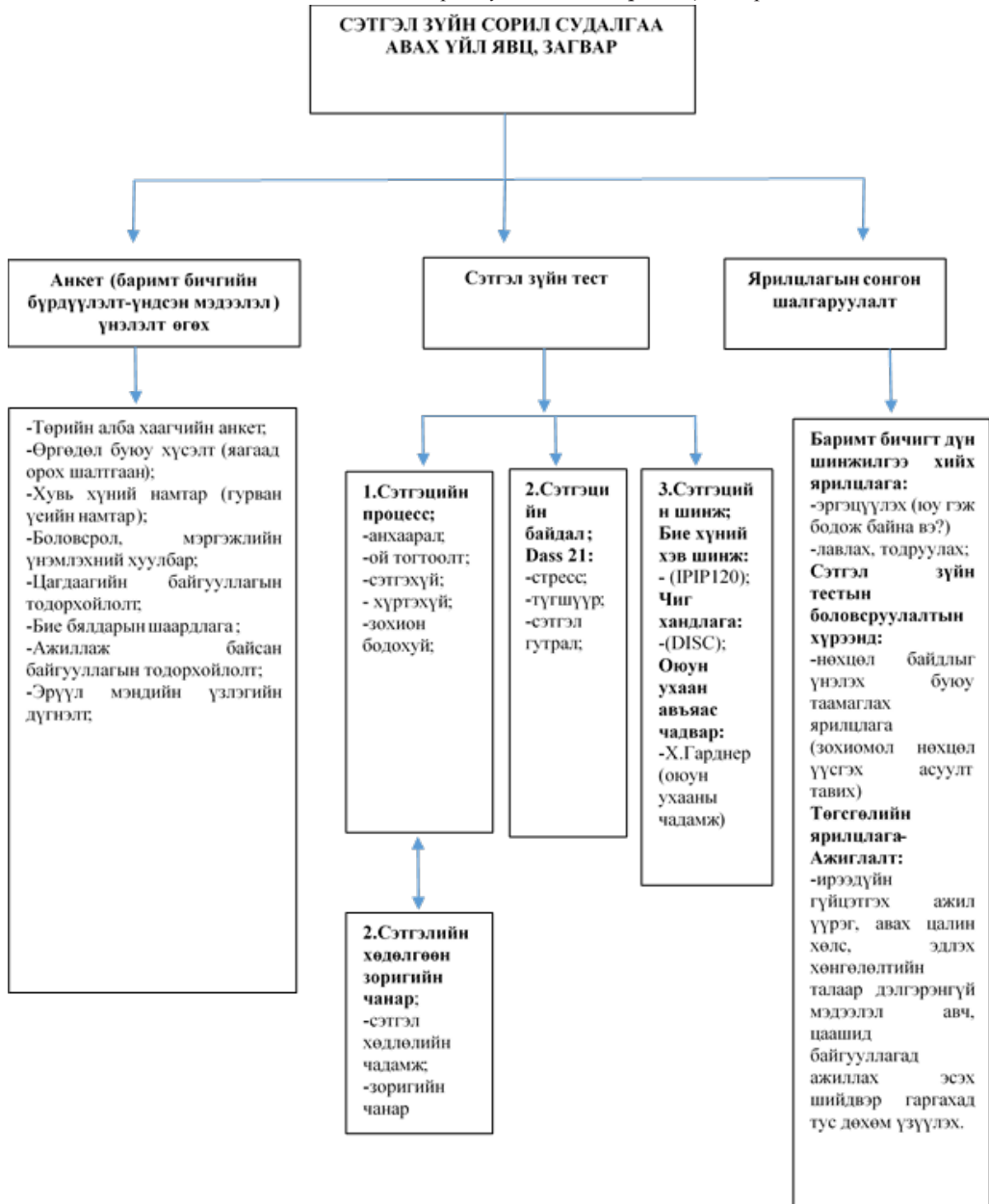
Төгсгөлийн ярилцлагаар ирээдүйн гүйцэтгэх ажил үүрэг, авах цалин хөлс, эдлэх хөнгөлөлтийн талаар дэлгэрэнгүй харилцан мэдээлэл солилцож, цаашид байгууллагад ажиллах эсэх шийдвэр гаргахад тус дөхөм үзүүлэх санал хүсэлтийг сонсох.

Ажиглалт нь. Ярилцлагын явцад ажил горилогчийн гадаад байдал (хувцасны загвар, биеэ барих чадвар, бие бялдар, зан байдлын соёл) дохио зангаа, нүүрний хөдөлгөөн, ааш маяг хэл ярианы соёл (санал бодлоо илэрхийлэх чадвар), сонсох чадвар, ярилцлагыг явуулах ерөнхий стратеги (идэвх сонирхолтой байдал, ярилцлагаас хамаарах байдал, өөртөө итгэлгүй байдал, бие даасан байдал, түрэмгийлэл) зэрэгт ажиглалт хийх. Гэхдээ нэр ажил горилогчдод мэдэгдэхгүйгээр ажиллах, үнэлгээ өгөх нь түүнд сандрал учруулахгүй байхад анхаарах.

Сэтгэл зүйн сорил судалгаанд суурилсан хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтыг зохион байгуулснаар байгууллага хүний нөөцийн тогтвортой хөгжил хангагдаж, албаны онцлог үйл ажиллагаанд уялдуулан боловсон хүчнийг сургах, дэвшлүүлэн томилох, аливаа эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх

зэрэг боломж аргачлал бидэнд нээгдэх юм.

Хүснэгт 2. Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтад дараах сэтгэл зүйн сорил судалгаа авах үйл явц загварыг санал болгож байна

ДҮГНЭЛТ

Хил хамгаалах байгууллага нь улс орны аюулгүй байдлын стратегийн чухал институци ба түүний хүний нөөцийн бүтэц, чанар нь байгууллагын үйл ажиллагааны үр нөлөө, улсын хил

хамгаалалтын чадварын суурь үзүүлэлт болдог. Хилчдийн ажил нь зөвхөн техникийн чадвар, бие бялдрын чадвар төдийгүй сэтгэл зүйн тогтвортой байдал, зан төлөв, үнэт зүйлсийн систем-ээр тодорхойлогддог олон талт, эрсдэлийн

нөхцөлд шийдвэр гаргах шаардлагатай мэргэжлийн үйл ажиллагаа юм. Иймд хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалт нь зөвхөн мэргэжлийн шалгуур үзүүлэлтээр хязгаарлагдаж болохгүй бөгөөд сэтгэл зүйн шинжлэх ухаанд тулгуурласан системтэй үнэлгээ, судалгааны арга хэрэгслийг нэгтгэн хэрэглэх шаардлагатай болж байна.

Орчин үеийн хил хамгаалах чиг үүрэг нь өндөр стресс ба эрсдэлийн нөхцөлд шийдвэр гаргах чадвар, сөрөг нөхцөлд харилцагч, иргэн, хүчин төгөлдөр бусад хүчин зүйлтэй харилцах чадвар, зан төлөвийн тогтвортой байдал, удирдан зохион байгуулах ур чадвар гэх мэт сэтгэл зүйн олон талт чадваруудыг шаарддаг. Эдгээр ур чадвар нь зөвхөн техникийн чадвар, бие махбодийн бэлтгэлээр хэмжигддэггүй бөгөөд хувь хүний сэтгэл зүйн онцлог, дасан зохицох чадвар, үнэт зүйлстэй нийцэх байдлаар тодорхойлогддог. Судалгааны олон эх сурвалын дагуу сэтгэл зүйн тогтвортой байдалгүй ажилтан нь стресст өртөх, хурц сөргөлдөөнд буруу шийдвэр гаргах магадлал өндөр болох нь тогтоогдсон байдаг. Иймд хилчдийн үйл ажиллагаанд сэтгэл зүйн чадварын үнэлгээг аргачилсан байдлаар ашиглах нь зайлшгүй шаардлага болж байна.

Хил хамгаалах байгууллагын сонгон шалгаруулалт ихэнх тохиолдолд **албан ёсны боловсрол, техникийн шалгалт, ярилцлага**, зарим тохиолдолд **бие бялдрын шалгалт**, референц (танилцуулга) гэх мэт аргуудыг ашигладаг. Гэвч шинжлэх ухааны судалгаагаар **зөвхөн ярилцлага, субъектив үнэлгээнд** тулгуурласан сонгон шалгаруулалт нь **субъектив хандлага, хариуцагчийн таамаглал, стереотип нөлөөлөл, хоорондоо харилцан адилгүй үнэлэх, зан төлөвийн урт хугацааны тогтвортой байдлыг үнэлж чадахгүй** байх магадлал өндөр байна.

Дээрх онол арга зүйн баримтлалыг харгалзан судлаачийн зүгээс ХХБ-ын хүний нөөцийн бодлогыг “Эрх зүйн болон ёс суртахуун, шударга

ёсны соёл төлөвшсөн, хилийн албаны үүргээ биелүүлэхтэй холбогдсон хариуцлагаа бүрэн ухамсарласан, өөрийгөө хөгжүүлэх хүсэл эрмэлзэлтэй, сэтгэл зүйн хувьд тогтвортой, ямар ч нөхцөлд үүргээ бүрэн биелүүлэх сэтгэл зүйн бэлтгэлжилттэй, мэргэжлийн өндөр чадавх бүхий албан хаагчдаас бүрдсэн хүний нөөцийн үндсэн суурь бий болгох, хүний нөөцийн хөгжлийн зорилгыг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн удирдлагын болон мэргэжлийн үйл ажиллагааны зарчим, үзэл баримтлалын цогц” хэмээн тодорхойлж байна.

САНАЛ

Дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналуудыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Монгол Улсын хилийн тухай хуулийн 37 дугаар зүйлийн 37.3.3, Засгийн газрын агентлагийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.3 дэх заалт, Хил хамгаалах байгууллагын “Хүний нөөцийн дүрэм”-ийн 2 дугаар бүлгийн 5 дахь заалт “Хил хамгаалах байгууллагад шинээр ажилд орох иргэнд тавигдах шаардлага”-д “Сэтгэл зүйн сорил судалгаа авах шалгуур үзүүлэлт”-ийг нэмэлтээр оруулах.

Хил хамгаалах байгууллагад ажилд орох хүсэлт гаргасан офицер, ахлагчийн бүрэлдэхүүний сонгон шалгаруулалтыг зохион байгуулах чиглэлийн хүрээнд доорх загварыг дэвшүүлж байна.

а. Анкет буюу баримт бичиг-үндсэн мэдээлэлд үнэлэлт, дүн шинжилгээ хийх.

б. Сэтгэл зүйн тестийн үе буюу сэтгэцийн процессын чиглэлээр;

- анхаарал;
- ой тогтоолт;
- сэтгэхүй;
- хүртэхүй;
- зохион бодохуй;

Сэтгэлийн хөдөлгөөн зоригийн чанарыг тодорхойлох чиглэлээр;

- сэтгэлийн

хөдөлгөөний чадамжийн тест;

- зоригийн чанар;

Сэтгэцийн байдлыг тодорхойлох чиглэлээр;
-Dass 21 (стресс, түгшүүр, сэтгэл гутрал),
Сэтгэцийн шинжийг судлах чиглэлээр;
-бие хүний хэв шинжийн IPIP120;
-чиг хандлагын хүрээнд DISC;
-авьяас чадварыг Х.Гарднерын оюун ухааны чадамжийн тест зэргээр судалгааны арга зүйг ашиглах.

в. Ярилцлагын сонгон шалгаруулалтыг зохион байгуулах гэсэн үндсэн гурван чиглэлээр сэтгэл зүйн хүний нөөцийн сонгон шалгаруулалтыг зохион байгуулах.

2. Хил хамгаалах байгууллагын “Хүний нөөцийн дүрэм”-ийн 2 дугаар бүлгийн 6 дахь заалт “Шинээр ажилд орох иргэнийг сонгон шалгаруулах” 6.4 дүгээр заалтад “Мэргэжлийн сэтгэл зүйчдийн үүрэг оролцоог тодотгох, эрх зүйн орчныг” тодорхой тусгаж өгөх.

3. Мэргэжлийн сэтгэл зүйч, судлаач нарын баг бүрэлдэхүүн Монгол хүний сэтгэл зүйн онцлогт тохирсон судалгааны арга зүйг хэрэглээнд нэвтрүүлэх зэрэг саналуудыг дэвшүүлж байна.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Bibliography

(n.d.). Retrieved from Батлан хамгаалахын сайдын .
Цэргийн албаны тухай хууль. (2022). Retrieved from Батлан хамгаалахын сайдын .
(2022). Retrieved from Хүний нөөцийн институт.
(2023). *Боловсон хүчний менежментийн хөгжил*.
Alberto J. Hormeño-Holgado, Pantelis T. Nikolaidis and Vicente J. Clemente-Suárez. (2019). *Psychophysiological Patterns Related to Success in a Special Operation Selection Course* .

Christopher D Nye Leonard A White, Fritz Drasgow , Joshua Prasad , Oleksandr S Chernyshenko , Stephen Stark . (2020). *Examining personality for the selection and classification of soldiers: Validity and differential validity across jobs*.
Worthy LD, L. T. (n.d.). Retrieved from Worthy LD, Lavigne T, Romero F.
Б.Баттөгс. (2009). *Хүний нөөцийн менежмент*. Улаанбаатар.
Википедиа. (2015). In В. н. толь, *Википедиа нэвтэрхий толь*.
Г.Мягмаржав. (1998). *Цэргийн сурган хүмүүжүүлэх ухаан үндэс*.
Гант, Х. (2019). *Гантын ажлын хуваарилалтын төлөвлөлтийн хүснэгт*. Retrieved from <https://mn.chalized.com/gant-chart>.
Д.Амгалан. (2010). *Хүний нөөцийн менежмент*. Улаанбаатар.
Д.Нямсүрэн. (2000). *Хүний нөөцийн менежментийн функц*. Улаанбаатар.
Ё.Нандинцэцэг. (2015). *Байгууллагын хүний нөөцийн менежмент*. Улаанбаатар.
Ж.Пунцагдундав. (2022). *Хилийн цэргийн сэтгэл зүйчдийн мэргэжлийн чиг үүрэг үйл ажиллагааг тодорхойлох нь*.
институт, М. х. (2023). *Монголын хүний нөөцийн институт*. Retrieved from Монголын хүний нөөцийн институт-mhri.mn.
М.Армстронг. (2006). *Практика управления человеческими ресурсами*.
Мейогийн, Э. (2019). *Хотхорны туршилт*. Retrieved from <https://mn.birmis.com/hawthorne> .
Н.Наранчимэг. (2010). *Боловсролын удирдлага*. Улаанбаатар.
ОХУ-ын ХАБА-ын ЦСХУ-ны лекц, Денис Павлович. (n.d.).
П.Наранцэцэг. (2009). *Хүний нөөцийн менежмент*. Улаанбаатар.

- Р.Бадралмаа. (2016). (Удирдлагын академи.
- Т.Дорж, Б.Батгөмөр. (2001). *Байгууллагын хүний нөөцийн менежмент*. Улаанбаатар.
- Т.Дорж, Ү.Чимэд. (2000). *Менежмент*. Улаанбаатар.
- толь, В. н. (2015). Википедиа нэвтэрхий толь. In *Википедиа нэвтэрхий толь*.
- Ф.Тейлор. (2012). *Шинжлэх ухааны удирдахуйн зарчмууд*. Retrieved from http://en.wikipedia.org/wiki/Frederick_Winslow_Taylor.
- Х.Алимаа. (2022). *Их тав “BFI” аргаар бие хүний шинжийг судалсан нь харьцуулсан судалгаа*.
- (2023). *Монголын хүний нөөцийн институт*. Retrieved from Монголын хүний нөөцийн институт вэб хуудас.
- ХХБ-ын социологи дүн шинжилгээний гарын авлага*. (2018).
- (2021). *ХХБ-ын Сэтгэл зүйн хангалтын заавар*. Улаанбаатар.
- ХХБ-ын хүний нөөцийн дүрэм*. (2021).
- Ц.Доржбаатар. (2018). *Хил хамгаалах байгууллагын ахлагч бүрэлдэхүүний сонгон шалгаруулалтад судалгааны програм ашиглах нь*.
- Ц.Цэцэгмаа. (2009). *Хүний нөөцийн менежмент*. Улаанбаатар.
- Ч.Пүрэвдорж. (2006). *Байгууллагын менежмент*. Улаанбаатар.
- Ч.Сайнтөр. (2020). *Хил хамгаалах байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, хэрэгжүүлэх арга зам*. Улаанбаатар.
- Ш.Паламдорж. (2014). *Цэргийн нэр томъёоны тайлбар толь*.

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ УДИРДЛАГА

ХОРИХ БАЙГУУЛЛАГЫН АЛБА ХААГЧИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

Д.Мөнхтөр

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн удирдлага, стратегийн 8023 дугаар дамжааны суралцагч, хошууч

Товч агуулга: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь шүүхээс хүчин төгөлдөр гарсан шийдвэр, захирамжийг биелүүлэх, хорих ял эдлүүлэх ажиллагааг зохион байгуулах, хууль сахиулах чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг төрийн тусгай байгууллага мөн. Тус байгууллагын үйл ажиллагааны үр дүн нь шүүхийн шийдвэрийн бодит хэрэгжилтийг хангах, хууль дээдлэх зарчим, нийгмийн шударга ёсыг баталгаажуулахад чухал нөлөө үзүүлдэг.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх үйл ажиллагаа нь хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу хэрэгждэг бөгөөд энэ талаар Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх, ял эдлүүлэх ажиллагааг зохион байгуулах чиг үүрэг бүхий төрийн байгууллага гэж тодорхойлсон байдаг.

Мөн хуулиар хүлээсэн чиг үүрэгтэйгээ уялдан алба хаагч нь бусад төр, хувийн хэвшлийн байгууллагын алба хаагчтай харьцуулахад ялгаатай талууд ихтэй гэж үздэг.

Хорих байгууллагад алба хаагчдын ажлын ачаалалал, хорих ял эдлүүлэх ажиллагаанд оролцогч талуудын зүгээс /хоригдол, хоригдогч тэдний ар гэр иргэд/-ийн зүгээс алба хаагчийн аюулгүй байдалд халдах, доромжлох, гүйтгэх асуудал, хорих ангид үйлдэгдэж буй гэмт хэрэг, зөрчил нь алба хаагчийн аюулгүй байдалд нөлөөлөх томоохон хүчин зүйл болж байна.

Abstract: The court enforcement agency is a special state organization that implements the functions of enforcing court decisions and orders, organizing the execution of prison sentences, and enforcing the law. The results of the organization's activities have an important impact on ensuring the actual implementation of court decisions, ensuring the rule of law, and ensuring social justice.

The execution of court decisions is carried out in accordance with the grounds and procedures specified in the law, and in this regard, the Law on Court Enforcement defines it as a state organization with the function of executing court decisions and organizing the execution of sentences.

Also, in accordance with the functions assigned to it by law, employees are considered to have many differences compared to employees of other state and private sector organizations.

The workload of employees in prison institutions, the issues of intrusion, insult, and harassment of employees by parties involved in the execution of prison sentences (prisoners, detainees, and their relatives), and crimes and violations committed in prisons are major factors affecting the safety of employees.

Түлхүүр үгс: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, хорих байгууллага, алба хаагч, гэмт хэрэг, аюулгүй байдал.

Keywords: Court enforcement agency, penitentiary institution, officer, crime, security

Үндсэн хэсэг

Төрийн байгууллага гэдэг нь төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх, нийтийн ашиг сонирхлыг хангах, хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх зорилготойгоор байгуулагдсан албан ёсны бүтэц бүхий байгууллагын хэлбэрийг хэлнэ. Төрийн байгууллага нь нийгмийн дэг журам, аюулгүй байдал, эдийн засаг, нийгмийн үйлчилгээ зэрэг олон салбарт төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэх үндсэн үүргийг гүйцэтгэдэг.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага үүсч хөгжсөн түүхэн хугацаанд эрүү, иргэн, захиргааны шүүхээс гаргасан бүхий л төрлийн шийдвэрийг гүйцэтгэдэг Монгол Улсын Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны харьяа Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг болон өргөжин үйл ажиллагаагаа явуулж ирлээ.

“Тус байгууллагын үйл ажиллагааг 1931 он Монгол Ард Улсын дотор аливаа хэрэгтэн, ялтныг засан сайжруулах ажлын тухай хууль, 1966 он Засан хүмүүжүүлэх хууль, 1981 он Засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн хууль, 1993 он Хорих байгууллагын болон хорих ял эдлүүлэх тухай хууль, 1996 он Шүүхийн шийдвэр биелүүлэх тухай хууль, 2002 он Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, 2017 он Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулиудын хүрээнд зохицуулж иржээ” (А.Лхагваа, 2008, хууд. 11).

Хувь хүний аюулгүй байдал гэдэг нь хүний амь нас, эрүүл мэнд, эрх чөлөө, нэр төр, эд хөрөнгөд учирч болзошгүй аливаа аюул, эрсдэлээс хамгаалагдсан байх нөхцөл, түүнд чиглэсэн арга хэмжээний цогцыг хэлнэ.

Эндээс үзэхэд хорих байгууллагын алба хаагчийн аюулгүй байдал гэдэг нь албан үүргээ хэвийн гүйцэтгэх нөхцөл, боломжоор

хангагдсан байх явдал гэж үзэж болох ба энэ нь зөвхөн гэмт халдлагаар хязгаарлагдахгүй бөгөөд эдийн засаг, улс төрийн нөлөө болон эрх зүйн баталгаагаар хангагдсан байх явдал юм гэж үзлээ.

Хорих байгууллагын түүхэн хөгжлийн хугацаанд 20 алба хаагч албан үүргээ гүйцэтгэж байгаад амь насаа алдсанаас 9 нь хоригдлын үйлдсэн гэмт хэргийн улмаас алтан амиа алдсан харамсалтай тоо баримт байна.

Түүнчлэн албан үүргээ гүйцэтгэх явцад хоригдлын зүгээс бие эрхтэнд нь халдах, хэл амаар доромжлох, гүтгэх, заналхийлэх зэрэг гэмт хэрэг, хууль бус үйлдэл нэлээдгүй байна. 2025 оны байдлаар хоригдол алба хаагчийн бие халдсан гэмт хэрэг-2 бүртгэгдсэн.

2025 онд хорих ял эдэлж буй хоригдлуудын дундаас 242 зөрчил гарсаныг авч үзвэл: Албан хаагчийн хууль ёсны шаардлага эсэргүүцсэн-68, Алба хаагчийг хэл амаар доромжилсон-13, Алба хаагчтай хувийн харьцаа тогтоосон-24, бусад-132 зөрчил гарчээ (Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үйл ажиллагааны тайлан, 2025, хууд. 4). Хорих ангид үйлдэгдсэн гэмт хэрэг, зөрчийн 40 орчим хувийг алба хаагчтай холбогдсон байгаа нь анхаарал татаж байна.

Иймд хорих байгууллагын алба хаагчийн аюулгүй байдалд нөлөөлж буй хүчин зүйл, түүнээс урьдчилан сэргийлэх, аюулгүй байдлыг хангахтай холбоотой асуудлыг судлах хэрэгцээ шаардлагад үүссэн.

Нэг: Хорих байгууллагын алба хаагчийн аюулгүй байдлын хангах ажиллагааны ойлголт, мөн чанар

Хорих байгууллагын алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангах ажиллагааны тухай ойлголтыг судлахын

өмнө аюулгүй байдал, хүний аюулгүй байдал гэж юу болох талаар авч үзэх нь зүйтэй юм.

Судлаач Ч.Улаанхүү “аюул–энэ бол сөрөг үйлчлэлийн бодитой оршин тогтнож байгаа боломж, золгүй байдлыг нүүрлэхийг урьдаас мэдрэх боломж, эсхүл нүүрлэх байдал, аль нэг субъектийн ахуй амьдралд нэн чухал объектууд, байгалийн үнэт зүйлсийг сөнөөх, эсвэл тэдгээрт хор хохирол учруулж унаган төрхийг алдагдуулах, хөгжлийн зам мөрийг хаах боломж бүхий бодитой эсхүл болзошгүй үзэгдэл, үйл явц юм, гай зовлонд автагдуулахаар айлган сүрдүүлэх, амлаж андгайлах, илтээр дайсагнагч хүчний зүгээс чиглэл, зорилготой явуулж байгаа аюулын нэн илт, тодорхой, шууд хэлбэр, айдас хүйдэст автуулах замаар аль нэг харилцааны түвшинд давуу байдал олж авах үндсэн зорилготойгоор сөрөг талыг төөрөгдөлд оруулж байгаа арга хэлбэр юм” (Ч.Улаанхүү, 2014, хуудсд. 69-70) гэж тодорхойлжээ.

Эрт цагт “аюулгүй байдал” гэдгийг гадны аливаа аюул хөнөөлөөс найдвартай хамгаалагдаж, оюун санааны хувьд тайван байх явдал гэж ойлгодог байжээ. Т.Гобсс, Д.Локк, Ж.Ж.Руссо болон XVII-XVIII зууны үеийн бусад гүн сэтгэгчдийн философийн үзэл баримтлалын үрээр Баруун Европын орнуудад “аюулгүй байдал” хэмээх ойлголт илүү өргөн хүрээнд тархсан бөгөөд аливаа бодит аюул занал арилсан нөхцөлд бүрэлдэн тогтсон амар амгалан байдал, энэхүү бүрэлдэн тогтоход түлхэц болсон улс төр, эдийн засгийн болон материаллаг нөхцөл гэж үзэх болжээ.

Аюулгүй байдлын тухай янз бүрийн олон тодорхойлолт өдгөө томъёологдон гарсан бөгөөд тэдгээр нь тус бүрдээ өөр өөрийнхөөрөө “аюулгүй

байдал” хэмээх үзэгдлийн мөн чанарыг тайлбарлах гэж оролддог. Судлаачид хэдийгээр энэ үзэгдлийн бусдаас ялгарах тодорхой, бодит шинж тэмдгийг илрүүлэн тогтоож чадаагүй байгаа боловч, тэр нь бодит ертөнц дэх амьд зүйлсийн оршин тогтнох, амьдрах чадварын ямар нэг илэрхийлэл болохыг хүлээн зөвшөөрөөд байгаа билээ. Тиймээс ч аюулгүй байдлын тухай ойлголт нь өнгөцдүү хэлбрээс шинжлэх ухааны үндэстэй илүү гүнзгий ойлголт руу шилжиж байгаа билээ.

1.1 Хорих байгууллагын алба хаагчдын аюулгүй байдлын тухай ойлголт:

Иргэдийнхээ аюулгүй байдлыг төр хариуцдаг бөгөөд иргэн нь аливаа хүчирхийлэл, халдлага, нэр төрийг нь гутаасан доромжлолд өртөх ёсгүй. Энэ утгаараа Хорих байгууллагын алба хаагчдын аюулгүй байдлыг төр хариуцах учиртай.

Хорих байгууллагын аюулгүй байдлын нэг үндсэн объект нь тэнд ажиллаж буй ажилтан, алба хаагч байна. “Аюулгүй байдлыг хангах үүднээс нэг талаас хүний хүний хувийн орон зайн аюулгүй байдал нь нэн тэргүүний бодит хэрэгцээ байдаг” (Ч.Улаанхүү, 2014, хууд. 6). Харин нөгөө талаас аюулгүй байдлын нэг үндсэн объект нь хүн байх зүй тогтолтой.

Хүний аюулгүй байдал нь үндэсний аюулгүй байдалтай нягт уялдаатай, түүнийг бэхжүүлэн батжуулж, хүний хөгжлийг сайжруулж, хүний эрхийг дээдлэн өргөжүүлэхэд оршино. Хүний аюулгүй байдлыг хүний амьдралын бүхий л хэрэгцээ, эрх чөлөөг хангах амин чухал үндсийг хамгаалах явдал гэж тодорхойлж болох юм.

Монгол Улсын Их Хурлын 2010 оны 48 дугаар тогтоолоор батлагдсан Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлыг

хангах үзэл баримтлалын 3.4 дэх заалтад “Монгол хүний эрүүл, аюулгүй амьдрах таатай орчин, нөхцөлийг бүрдүүлэх, хүнсний аюулгүй байдлыг хангах, амьдрах орчин, орон байрны аюулгүй нөхцөлийг баталгаажуулах, гэмт хэрэг, халдлагын золиос болохоос хамгаалах нь хүний аюулгүй байдлыг хангах үндэс мөн” гэж төрийн үүргийг тодорхойлон заажээ.

“Хорих байгууллагын алба хаагч гэдэгт бүх хорих анги, түүнтэй адил дэглэм бүхий байгууллага болон цагдан хорих, байривчлах байранд үүрэг гүйцэтгэдэг, хоригдогч, хоригдолтой шууд нүүр тулж ажиллаж буй алба хаагчдыг ойлгож болох бөгөөд эдгээр нь бүх төрлийн аюул заналд өртөж болзошгүй, хамгийн их эрсдэл бүхий хүмүүс юм.

Хорих байгууллагын анхны хэлбэр болох Гяндан салаа нь харьяаллын хувьд шүүх яаманд харьяалагдахын сацуу хамгаалалт хяналтын үйл ажиллагааг цагдан сэргийлэхийн хуяг нар гүйцэтгэдэг байжээ” (Ц.Очгэрэл., 2017, хууд. 49).

Хорих байгууллагын алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах ажиллагааг амжилттай зохион байгуулах үндсэн асуудал бол тэдний эрсдэл, хэрэгцээ, шаардлагыг судлах, тогтоох явдал юм. Учир нь төрд тангараг өргөсөн алба хаагч тодорхой хэмжээгээр хязгаарлагдмал эрх эдэлж, онцлог, онцгой хэрэгцээг нь шийдвэрлэх үйл ажиллагаа байна. Тухайлбал, тангараг өргөсөн алба хаагчид нь сонгогдох, нам байгуулах, эвлэлдэн нэгдэх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, хэвлэн нийтлэх, жагсаал цуглаан хийх, чөлөөтэй зорчих, оршин суух газраа сонгох гэх мэт эрхүүд нь хуулиар хязгаарлагдаж байдаг юм.

Хорих байгууллагын алба хаагчийн хэрэгцээг авч үзэхдээ иргэний

эдлэх бүх эрхийн хандлагад тулгуурлан авч үзэх нь учир дутагдалтай. Онолын хувьд хүний хэрэгцээг олон янзаар тодорхойлсон байдаг. Үүнд:

- хүн өөрийн бие ба физиологи, оюун санааны хувьд дутагдаж байгаа зүйлээ мэдрэхийг хэрэгцээ гэнэ. Хэдийгээр хэрэгцээ мэдрэгдэж байх ёстой боловч, зарим үед үл мэдрэгдсэн, нуугдмал байдалтай байж болно. Энэ үүднээс авч үзвэл сонирхол, хэрэгцээ хоёр харилцан холбоотой ойлголтууд юм..

- хэн нэгэн хүнийг хүндрэл бэрхшээл, зовлонд унагаах нөхцөл байдал, сэтгэл зовоох цаг үе, туйлын хүсэж мөрөөдсөн буюу дутагдаж гачигдсан байдлыг хэрэгцээ гэнэ.

- тухайн өгөгдсөн нөхцөл байдалд нийгмийн тогтолцоо болон хувь хүний аль алинд нь зайлшгүй хэрэгтэй үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх тухай боломжийг хэрэгцээ гэнэ.

Хорих байгууллагын алба хаагч нь тушаалаар аймаг, нийслэл болон сум, орон нутгийн ямар ч нөхцөлд тодорхой хугацаанд ажиллаж, амьдарч байдаг тул тухайн хувь хүний хэрэгцээг мэдрэх, хэрэгцээг хангах асуудал нь тус байгууллагын удирдлагаас мэргэжлийн ур чадвар шаардсан үйл ажиллагаа юм. Учир нь тухайн байгууллагын алба хаагчид нь өвөрмөц буюу хүнд хэцүү орчинд, төрийн нэрийн өмнөөс хүний зарим эрхийг хязгаарлах үйл ажиллагаа явуулдаг хүмүүс юм. Жишээлбэл, гэмт хэрэгтнийг нийгмээс тусгаарлах, төрийн албадлага хэрэглэх гэх мэт.

Алба хаагчдынхаа хэрэгцээг тодорхойлоход дараах үндсэн гурван асуудлыг харгалзан үзэх ёстой. Үүнд:

- Хүний хөгжлийн асуудал /Human development/;

- Хувь хүний ялгаатай байдал

/Human diversity/;

- Нийгмийн тогтолцоо /Social systems/.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, бусад хууль эрх зүйн актуудыг удирдлага болгон өөрийн үндсэн чиг үүргээ хэрэгжүүлэх явцад алба хаагчдынхаа аюулгүй байдлыг хэрхэн хангах талаар иж бүрнээр нь авч үзэхийн тулд дараах цогц ойлголтуудыг товч тодорхойлох шаардлагатай болж байна. Үүнд:

-ШШГБ-ын алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангах ажиллагааны зорилго, зорилтыг тодорхойлох;

-алба хаагчийн аюулгүй байдалд нөлөөлж буй гадаад болон дотоод хүчин зүйлсийг тогтоох;

-алба хаагчийн аюулгүй байдлын тухай ойлголт түүний тодорхойлолтыг гаргаж ирэх;

-алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээний тогтолцоог бий болгох зэрэг асуудал багтаж байна.

Хорих ял эдэлж байгаа хоригдол, цагдан хоригдож буй хоригдогч нь ямар нэг гэмт санаа бодлоо амжилттай хэрэгжүүлэх, нуун далдлах, өөрийн хань хамсаатантай холбоо тогтоох гэх мэт сөрөг үйлдлийнхээ явцад ажилтан, алба хаагчийн аюулгүй байдалд шууд болон шууд бусаар халдаж болзошгүй байдаг. Тухайлбал, эрхшээлдээ оруулахыг эрмэлзэх, айлган сүрдүүлэх, дарамтлах мөн амь нас, эрүүд мэндэд халдах гэх мэт. Иймээс хорих ангийн ажилтан, алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах нь туйлын чухал зорилт юм.

Хэдийгээр Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын офицер, ахлагчид нь албан үүрэг гүйцэтгэх явцдаа дүрэмт хувцас, зарим нөхцөлд зэвсэг, тусгай хэрэгслээр хангагддаг

боловч алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээний хүрээнд үүрэг гүйцэтгэхээс бусад цаг хугацаанд, тухайлбал олон нийтийн газарт, ажилд ирэх, буцах замд хэрхэн аюулгүй байдлыг хангах талаар зайлшгүй анхаарч үзэх нь зүйтэй.

Эндээс үндэслэн алба хаагчийн аюулгүй байдалд нөлөөлж буй гадаад болон дотоод хүчин зүйлс, ойлголт, алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээний тогтолцоо зэрэг асуудлыг дэлгэрүүлэн үзэх болно.

Дэлхий нийтэд түгээмэл хэрэглэгдэж буй аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээний тогтолцоо түүнчлэн хорих ангийн аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр хийсэн зарим судалгаа, онолын болон практик дүгнэлтэнд тулгуурлан үзвэл хорих байгууллагын аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээ нь дараах тогтолцоотой байна. Үүнд:

- Удирдлага, зохион байгуулалтын арга хэмжээ;

- Биечилсэн хамгаалалтын арга хэмжээ;

- Инженер техникийн арга хэмжээ ;

- Нөлөөллийн арга хэмжээ;

- Гүйцэтгэх ажлын арга хэмжээ зэрэг арга хэмжээнүүд багтана.

Аюулгүй байдлыг хангах онолын судалгаанд үндэслэн хорих байгууллагын алба хаагчдын аюулгүй байдлыг дараах байдлаар ангилж, тодорхойлж болохоор байна. Юуны өмнө байгууллагын аюулгүй байдалтай холбон авч үзэх нь зүйтэй юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын аюулгүй байдлыг хангах гэдэг нь тухайн байгууллага үйл ажиллагаагаа хэвийн явуулах гадаад, дотоод таатай орчин бүрдсэн байхын зэрэгцээ учирч болох аюул заналыг

урьдчилан харах, аюулыг давах чадамжтай байхыг хэлнэ гэж ойлгож болно. Үүнийг дотор нь:

Байгууллагын аюулгүй байдал /объект, байгууламжийн, нууцлалын, мэдээллийн, техник, тоног төхөөрөмжийн гэх зэрэг асуудлууд яригдана/

Аюулгүй байдал гэсэн хоёр үндсэн асуудал салшгүй холбоотой, харилцан бие биенээ нөхцөлдүүлж байдаг асуудал юм. Иймээс энэ хоёр асуудлыг заавал шинжлэн судалж тийм нөхцөлийг бүрдүүлэх, арилгах гэсэн салшгүй хоёр үйл явцтай холбогдоно.

Түүнчлэн аливаа зүйлийн аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээг тодорхойлох гол хүчин зүйлийн нэг нь түүнд нөлөөлж буй гадаад дотоод хүчин зүйлс бөгөөд чухам ямар аюул заналхийлэл нөлөөлж болзошгүй байгааг тогтоох явдал юм. Өөрөөр хэлбэл аюулгүй байдлыг хангах шаардлага, аюул заналхийллийн түвшин, эх сурвалжийг оновчтой тодорхойлох нь зайлшгүй шаардлагатай.

Эндээс тухайн хамгаалагдах шаардлагатай объектын аюулгүй байдал гэдгийг түүний бодит зүй тогтол, хэвийн оршин тогтнох, бусад мөн чанарт сөргөөр нөлөөлж болзошгүй тэрхүү гадаад дотоод хүчин зүйлс буюу сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах нөхцөл хангагдсан байдал буюу аюулгүй байдлыг хангах зорилго амжилттай хэрэгжсэн байдлыг хэлж болох юм.

Хорих байгууллагын алба хаагчдын аюулгүй байдал гэдгийг тухайн алба хаагч нь хуульд заасан эрх, үүргээ хэрэгжүүлсэний төлөө аливаа аюул заналд өртөхгүй байх нөхцөлийг хэлнэ. Харин алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангах гэдэг нь алба хаагч нь хуульд заасан эрх, үүргээ хэрэгжүүлсэний төлөө өөрт нь болон гэр

бүлд нь аюул занал учрахгүй байх, хэрэв учирвал түүнийг давах чадамжтай байж, учирсан хохиролыг нөхөн сэргээх механизм бүрдсэн байхыг хэлнэ гэж тодорхойлж байна.

Хоёр: Хорих байгууллагын алба хаагчийн аюулгүй байдалд нөлөөлж буй хүчин зүйлийн удирдлага, зохион байгуулалт

“Удирдлагын онолын үүднээс авч үзвэл харуул хамгаалалтын удирдлага нь байгууллагын бүтэц, хүний нөөц, зохион байгуулалттай салшгүй холбоотой. Судлаач Stephen P. Robbins байгууллагын зорилгод хүрэхийн тулд удирдлага нь нөөц болон хүмүүсийг уялдуулан зохион байгуулах шаардлагатай гэж үзсэн” (Robbins, S. P, & Coulter, M, 2018). Энэхүү онолыг хорих байгууллагад хэрэгжүүлэхэд харуул хамгаалалтын алба нь хүний нөөц, техник хэрэгсэл, хяналтын системийг уялдуулан аюулгүй байдлыг хангах үүрэгтэй байдаг.

Мөн байгууллагын бүтэц, зохион байгуулалтын онолын хүрээнд Richard L. Daft байгууллагын бүтэц нь үйл ажиллагааны үр ашигт шууд нөлөөлдөг гэж үзсэн байдаг (Daft, R. L, 2016) Хорих байгууллагын хувьд харуул хамгаалалтын бүтэц нь тодорхой шатлалтай, эрх мэдлийн нарийн хуваарилалттай байх шаардлагатай бөгөөд энэ нь аюулгүй байдлыг хангах, эрсдэлийг бууруулах үндэс болдог.

Хорих байгууллагын харуул хамгаалалтын удирдлагыг дараах үндсэн бүрэлдэхүүн хэсгүүдээр авч үзэж болно:

Төлөвлөлт: Харуул хамгаалалтын үйл ажиллагааг урьдчилан төлөвлөх нь аюулгүй байдлыг хангах суурь нөхцөл болдог. Үүнд хамгаалалтын бүс, харуулын байрлал, ээлжийн зохион байгуулалт, эрсдэлийн үнэлгээ, онцгой нөхцөлд авах хариу арга хэмжээний төлөвлөгөө багтана.

Зохион байгуулалт: Харуул хамгаалалтын албаны бүтэц, үүрэг хариуцлага, эрх мэдлийг тодорхойлох,

алба хаагчдыг зөв байршуулж, үйл ажиллагааг уялдуулах нь зохион байгуулалтын гол агуулга юм.

Манлайлал: Харуул хамгаалалтын удирдлага нь алба хаагчдыг удирдан чиглүүлэх, сахилга бат, хариуцлагыг төлөвшүүлэх, багийн ажиллагааг хангах үүрэгтэй. Үүний дүнд байгууллагын дотоод дэг журам, аюулгүй байдалд эерэг нөлөө үзүүлдэг.

Хяналт: Харуул хамгаалалтын үйл ажиллагаанд тогтмол хяналт тавих нь зөрчил, эрсдэлийг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх чухал ач хологдолтой хэрэгсэл болдог. Үүнд камерын хяналт, дотоод шалгалт, алба хаагчдын үйл ажиллагаанд тавих хяналт зэрэг орно.

Инженер техникийн хамгаалалт: Хорих байгууллагад техник технологийн дэвшлийг ашиглан хамгаалалтын системийг боловсронгуй болгох нь чухал. Үүнд хяналтын камер, дохиолол, нэвтрэх хяналтын систем зэрэг орно.

Төрийн удирдлагын онолын хүрээнд авч үзвэл ийм төрлийн байгууллага нь шаталсан бүтэц, дүрэм журамд суурилсан бюрократ тогтолцоонд хамаардаг гэж Max Weber үзсэн байдаг (Weber, M., 1947). Энэ нь хорих байгууллагын харуул хамгаалалтын удирдлага нь тодорхой дүрэм журам, эрх мэдлийн хуваарилалт, хяналтын тогтолцоонд тулгуурлах шаардлагатайг илэрхийлдэг.

Иймээс шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хүрээнд хорих байгууллагын харуул хамгаалалтын удирдлага нь байгууллагын аюулгүй байдал, дэг журам, шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийг хангах үндсэн хэрэгсэл бөгөөд удирдлагын онолын үндсэн чиг үүргүүдийн уялдаа холбоонд тулгуурлан хэрэгждэг цогц үйл ажиллагаа юм.

“Хорих байгууллага нь хорих ял эдэлж буй хоригдол, цагдан хоригдож буй хоригдогсдын дотроос гэмт хэрэг үйлдэх, нийгэм, иргэдийг гэмт халдлагад өртөхөөс хамгаалах, түүнээс урьдчилан

сэргийлэх чиг үүргийг хэрэгжүүлэн ажилладаг төрийн тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллага юм” (Ч.Батболд, 2021, хууд. 189). Хорих ял эдлүүлэх явцад хоригдол дахин гэмт хэрэг үйлдэх, алба хаагчийн аюулгүй байдалд халдах магадлал өндөр байдаг.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль шинэчлэн батлагдсанаас хойш Монгол Улсын Засгийн газрын 2017 оны 07 дугаар сарын 04-ний өдрийн “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийг хэрэгжүүлэх зарим арга хэмжээний тухай” 204 дүгээр тогтоолын хавсралтаар хорих байгууллага, түүний нутаг дэвсгэрийн байршил, хорих ангийн дэглэмийг шинэчлэн баталж хорих ангийн төрөл, дэглэмийг нээлттэй, хаалттай тогтолцоонд шилжүүлсэн.

Өнөөдрийн байдлаар улсын хэмжээнд хаалттай хорих анги 4, нээлттэй хорих анги 8, нээлттэй, хаалттай хорих анги 6, сургалт-хүмүүжлийн тусгай байгууллага 1, нэгдсэн болон төрөлжсөн мэргэшлийн эмнэлэг 2, эмэгтэйчүүдийн хорих анги 1, нийт 21 хорих анги, Нийслэлд Цагдан хорих төв 1, орон нутагт 25 цагдан хорих байртайгаар үйл ажиллагаа явуулж байна (Хорих ял эдлүүлэх албаны тайлан, 2025, хууд. 8).

Хоригдлуудаас гаргасан гэмт хэрэг, зөрчлийг цаг алдалгүй илрүүлж, шуурхай урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, шалтгаан нөхцөлийг тогтоох, буруутай этгээдийг тусгаарлан, эрүүгийн хариуцлга хүлээлгэхэд хорих ангийн албан хаагч нь хэрэг бүртгэлт явуулдгүйгээс хоригдлууд хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад хэргийн бодит үнэнийг гуйвуулж, хохирогч нар нь буруу мэдүүлэг өгөх зэрэг үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгодог нь хоригдлуудын үйлдсэн хэрэгтээ гэмшихийн оронд, улам эрмэгшин

ноцтой гэмт үйлдэхэд хүргэдэг (Атангэрэл, Б, 2018, хууд. 26).

Хорих байгууллагын алба хаагчийн аюулгүй байдалд нөлөөлж буй хүчин зүйлийг нийгэм, эдийн засаг, эрх зүйн зохицуулалтын болон бусад хүрээнд гэж төрөлжүүлэн авч үзье. Үүнд:

2.1. Хорих байгууллагын алба хаагчийн ажлын ачаалал:

“Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчийн ажлын ачааллын жишиг норматив” -аар нээлттэй, хаалттай хорих ангиудад 20 хоригдол тутамд 1, хаалттай хорих ангийн тусгай нэгжид 5 хоригдол тутамд 1, нийслэл дэх цагдан хорих төвд 10 хоригдогч тутамд 1, орон нутаг дахь цагдан хорих байруудад 20-50 хоригдогчтой бол 2 хамгаалалтын ажилтан биечилсэн хяналт тавихаар тогтоосон.

2017 онд шинэчлэгдэн батлагдсан Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 245 дугаар зүйлийн 245.2 дахь хэсэгт “Хорих ангийн алба хаагч биечилсэн хамгаалалт, жижүүрийн үүргийг дөрвөн ээлжээр гүйцэтгэнэ” гэж заасан, жишиг нормативт 20 хоригдол тутамд 1 харуул хамгаалалтын ажилтан хяналт тавьж ажиллах зохицуулалттай боловч одоогоор алба хаагчдын орон тоог жишиг нормативт зааснаар нэмэгдүүлээгүй зарим хорих анги байгууллагууд харуул хамгаалалтыг гурван ээлжээр зохион байгуулан ажиллаж байна.

Техник, технологи өндөр хөгжсөн гадаад улсын практик туршлагыг судлан үзэхэд ХБНГУ, БНХАУ-ын засаг захиргааны онцгой бүс Хонг-Конгийн хорих байгууллагад теле хяналтын систем өргөн нэвтэрсэн хэдий ч хүний хүчин зүйл, биечилсэн хяналтыг

орхигдуулалгүй 1 харуул хамгаалалтын ажилтан 6-8 хоригдолд биечилсэн хяналт тавин ажилладаг байна. (Ч.Батболд, 2021, хууд. 189)

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын нийт алба хаагчдын 940 буюу 31,4 хувь нь хоригдол, хоригдогчтой өдөр тутам харьцдаг хамгаалалтын ажилтан албан тушаалд ажиллаж байгаагаас 596 алба хаагч хоригдолд биечлэн хяналт тавих үүрэг гүйцэтгэдэг.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 245 дугаар зүйлийн 245.2 дахь хэсэгт “хорих ангийн алба хаагч биечилсэн хамгаалалт, жижүүрийн үүргийг дөрвөн ээлжээр гүйцэтгэнэ” гэж заасан боловч өнөөдрийн байдлаар зарим хорих анги 3 ээлжээр харуул хамгаалалтыг зохион байгуулж байгаа нь хорих байгууллагын алба хаагчийн ажлын ачааллыг ихэсгэх нэг үндэслэл болжээ.

Хөдөлмөрийн тухай хуульд зааснаар ажилтан 8 цаг буюу 7 хоногт 40 цаг ажиллах заалтын дагуу Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагч сард 160 цаг, жилд 1920 цаг ажиллах ёстой боловч 24 цагаар жижүүрлэлтийн үүрэг гүйцэтгэхээс гадна шуурхай цугларалт, албаны бэлэн байдал, хүчлэн хамгаалалт зэрэг онцлог цаг үеэр илүү цагаар ажилласныг оролцуулахгүйгээр ажлын шаардлагаар сард 240 цаг, жилд 2880 цаг ажиллаж байна.

Харуул хамгаалалтын ажилтан 20-оос дээш хоригдолд биечилсэн хяналт тавих тохиолдолд нүдээр үзэж бүрэн хяналт тавих боломжгүй болж, хоригдлууд урьдчилан төлөвлөсөн гэмт санаа бодлоо хэрэгжүүлэх боломж үүсдэг тул 20 хоригдол тутамд 1 харуул хамгаалалтын ажилтан хяналт тавьж ажиллах зохицуулалт бүхий ажлын

ачааллын жишиг норматив 2008 оноос мөрдөгдөж байна.

Хорих анги, цагдан хорих байруудад шаардлагатай дүрс бичлэгийн хяналтын ажилтны орон тоог бий болгоход 24 цагийн хугацаагаар үүрэг гүйцэтгэх 180 алба хаагч шаардлагатай бөгөөд дүрс бичлэг, хяналтын ажилтны орон тоог төсвийн төсөлд тусгадаг боловч албан хаагчийн орон тоог нэмэгдүүлэхгүй байх чиглэлийн дагуу өнөөг хүртэл шийдвэрлэгдэлгүй, холбооны болон хамгаалалтын ажилтнууд хавсран гүйцэтгэж байна.

Мөн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 232.2 дахь хэсэгт *“Хоригдлын биед хийх үзлэг нэгжлэгийг хоригдолтой ижил хүйсний алба хаагч гүйцэтгэнэ”*, Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулийн 33.5 дахь хэсэг *“Хоригдсон этгээдийн биед хийх үзлэгийг түүнтэй ижил хүйсний хамгаалалтын ажилтан хийх бөгөөд үзлэгээр илэрсэн гэмтэл, шарх сорви болон биеийн жин, өндөр, онцлог, содон тэмдгийг бүртгэж, хувийн хэрэгт нь бүрэн тэмдэглэнэ”*, Шалган нэвтрүүлэх үйл ажиллагаа, үзлэг, нэгжлэгийн стандартын 6.1 дэх хэсэгт *“...ялтан, хоригдогч бусад этгээдийн бие, хувцас, эд зүйл, тээврийн хэрэгсэл, хорих байр, өрөө, үйлдвэрлэлийн болон бусад зориулалтын барилга, байгууламжид үзлэг, нэгжлэг хийнэ”* гэж тус тус заасны дагуу цагдан хоригдож буй эмэгтэй хоригдогч болон хоригдол хоригдогчид эргэлтээр ирж буй иргэдийн бие, эд зүйлд тэдэнтэй ижил хүйсний алба хаагчаар үзлэг хийлгэх шаардлага тулгардаг ба эмэгтэй хамгаалалтын ажилтан байхгүйгээс санхүү, эмнэлэг, тоо бүртгэлийн албаны эмэгтэй алба хаагчдаар үзлэг хийлгэдэг нь ажил үүргийн хуваарьт заагдаагүй тул тэдгээр

нь үзлэг нэгжлэгийг дутуу хийх, нүд дассан байдлаар ажилласнаар хорих анги, цагдан хорих байрнд хоритой эд зүйд нэвтрүүлэх боломж олгож байгаа нь хорих байгууллагын алба хаагчдын аюулгүй байдалд шууд нөлөөлөх хүчин зүйл болж байна.

ДҮГНЭЛТ

Монгол Улсын Хөдөлмөрийн тухай хуульд ажилтан 7 хоногт 40 цаг буюу өдөрт 8 цаг ажиллахаар тогтоосон. Үүний дагуу аливаа ажилтан сард 160 цаг, жилд 1920 цаг ажиллах ёстой. Харин Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчид 24 цагийн жижүүрлэлтийн үүрэг гүйцэтгэхээс гадна шуурхай цугларалт, албаны бэлэн байдал, хүчлэн хамгаалалт зэрэг онцгой нөхцөлийн улмаас сард 240 цаг, жилд 2880 цаг ажилладаг байна. Энэ нь хуулийн хэмжээнээс 960 цаг буюу 50 хувиар давсан үзүүлэлт юм. Энэ нь:

- Алба хаагчийн үүрэг гүйцэтгэх хугацаа уртасгаж, алба хаагчийн биеийн болон сэтгэл зүйн ядаргааг нэмэгдүүлдэг
- Анхаарал, тэвчээр буурснаас хоригдолд тавих хяналт сулардаг
- Хоригдлын үйлдэж буй гэмт хэрэг, зөрчлийг цаг тухайд нь илрүүлэх чадвар буурдаг
- Ажлын цаг алба хаагчийн хэт ачаалал нь алба хаагчийн эрүүл мэнд, гэр бүлийн харилцаанд сөргөөр нөлөөлдөг гэж судлаачийн зүгээс үзсэн.

Мөн ажлын ачааллын жишиг нормативт 20 хоригдол тутамд 1 харуул хамгаалалтын ажилтан хяналт тавихаар заасан боловч орон тоо нэмэгдүүлэгдээгүйн улмаас нэг ажилтан 20-иос дээш хоригдолд хяналт тавих нөхцөл үүсдэг. Нүдээр бүрэн хяналт тавих боломжгүй болсноор хоригдлууд урьдчилан төлөвлөсөн гэмт санаа бодлоо хэрэгжүүлэх завшаан олдог нь алба хаагчийн аюулгүй байдалд шууд нөлөөлөх хүчин зүйл болж байна.

Гадаад орны туршлагатай харьцуулбал ХБНГУ болон Хонг-Конгийн хорих байгууллагад өндөр хөгжилтэй теле хяналтын систем нэвтрүүлсэн ч 1 харуул хамгаалалтын ажилтан ердөө 6–8 хоригдолд биечилсэн хяналт тавьдаг байна. Монголын 20 хоригдолд 1 ажилтан гэсэн норматив ч

биелэгдэхгүй байгаа нь олон улсын жишгээс хол хоцорч байгааг харуулж байна гэж дүгнэв.

САНАЛ

1. Удирдлага, зохион байгуулалтын хүрээнд: Хорих байгууллага нь нийгэмд аюултай гэмт хэрэг үйлдэж хорих ялаар шийтгэгдсэн хүмүүсийн бөөгнөрөл тул тэдний зүгээс гэмт хэрэг үйлдэх магадлал өндөр байдаг. Иймээс нэн тэргүүнд дараах орон тоог нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Үүнд:

- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 232.2 дахь хэсэгт *“Хоригдлын биед хийх үзлэг нэгжлэгийг хоригдолтой ижил хүйсний алба хаагч гүйцэтгэнэ”*, Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулийн 33.5 дахь хэсэг *“Хоригдсон этгээдийн биед хийх үзлэгийг түүнтэй ижил хүйсний хамгаалалтын ажилтан хийх бөгөөд үзлэгээр илэрсэн гэмтэл, шарх сорви болон биеийн жин, өндөр, онцлог, содон тэмдгийг бүртгэж, хувийн хэрэгт нь бүрэн тэмдэглэнэ”*, Шалган нэвтрүүлэх үйл ажиллагаа, үзлэг, нэгжлэгийн стандартын 6.1 дэх хэсэгт *“...ялтан, хоригдогч бусад этгээдийн бие, хувцас, эд зүйл, тээврийн хэрэгсэл, хорих байр, өрөө, үйлдвэрлэлийн болон бусад зориулалтын барилга, байгууламжид үзлэг, нэгжлэг хийнэ”* гэж тус тус заасны дагуу цагдан хоригдож буй эмэгтэй хоригдогч болон хоригдол хоригдогчид эргэлтээр ирж буй иргэдийн бие, эд зүйлд тэдэнтэй ижил хүйсний алба хаагчаар үзлэг хийлгэх шаардлага тулгардаг тул эмэгтэй хамгаалалтын ажилтны орон тоог нэмэгдүүлэх;

- Батлагдсан орон тоогоор хамгаалалтын ажилтны тоо их харагдаж байгаа боловч ШШГБ-ын хэмжээнд 24 цагийн жижүүрлэлтэд **229** харуул хамгаалалтын ажилтан ажиллаж байна. Бусад хамгаалалтын ажилтан нь хорих

ангийн гадна хамгаалалт, нэвтрэх хэсэг, хуяглан хүргэх ажиллагаа, үйлдвэрлэлд үүрэг гүйцэтгэдэг тул хамгаалалтын ажилтны орон тоог нэмэгдүүлэх зэрэг болно.

- Хорих ангийн бүтэц зохион байгуулалтад алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангах мэргэшсэн ажилтан бэлтгэж, удирдлага, зохион байгуулалтаар хангаж ажиллах;

- Мөн “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хүний нөөцийн дунд хугацааны хөгжлийн бодлогын барим бичиг”-т алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангахтай холбоотой зохицуулалт оруулах;

2. Хууль, эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох чиглэлээр : Хорих байгууллагад үйлдэгдэж байгаа гэмт хэргийн нэг төрөл бол заналхийлэх гэмт хэрэг юм (Эрүүгийн хуулийн 13.5 дугаар зүйл). Гэтэл Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 228.2.3-т бусад хоригдолд хүч хэрэглэсэн, нэр төрийг нь гутаан доромжилсон, заналхийлсэн бол сахилгын хорих байранд хорих үндэслэл болно гэж заасан нь дээрх хоёр хууль зөрчилдөж байгааг харуулна. Иймд:

- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд заагдсанаар задалхийлэх зөрчлийн гэмт хэрэгт тооцон бүртгэхээр,

- Эрүүгийн хуулийн 13 дугаар зүйлийн 3.3 дугаар зүйлд шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрээр ял эдэлж буй ялтан, хоригдол нь энэ гэмт хэргийг үйлдсэн бол... гэсэн заалтыг нэмэлтээр оруулах.

3. Техник технологийн дэвшлийг нэвтрүүлж хяналтын ухаалаг систем ашигласанаар хоригдлын хөдөлгөөн,

байршил, бусадтай харилцах харилцааг цаг тухайд нь бүртгэж, алба хаагчдын ажлын ачааллыг бууруулах.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Нэг. Хууль, тогтоомж

1. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. 2017 он.

2. Хорих ангийн дотоод журам. 2017 он.

3. Хорих байгууллагын алба хаагчийн аюулгүй байдлыг хангах аюулгүйн тойрог тогтоох журам. 2017 он.

Хоёр. Ном сурах бичиг, гарын авлага

1. Очгэрэл. Ц, Хорих байгууллагын аюулгүй байдал. УБ. 2017.

2. Алтангэрэл Б. Хорих ял эдлүүлэх ажиллагаа. УБ., 2018.

3. Улаанхүү Ч. Аюулгүй байдлын онол, арга зүйн асуудал. УБ., 2014.

4. Лхагва А. Гяндан салаанаас Шүүхийн шийдвэр биелүүлэх ерөнхий газар болж өргөжсөн түүхэн замнал. УБ., 2001.

5. ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэн. ШШГБ-ын хүний нөөцийн эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилт. УБ., 2019.

Гурав. Бусад эх сурвалж

1. ШШГЕГ-ын Хорих ял эдлүүлэх албаны судалгааны тайлан. 2025 он.

2. ШШГЕГ-ын Хорих ял эдлүүлэх албаны судалгааны тайлан. 2024 он.

3. ШШГЕГ-ын Хорих ял эдлүүлэх албаны тайлан. 2023 он.

4. Батболд Ч. Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны явцад хоригдлын үйлдэх гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх нь. “Хууль сахиулахуй” онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл. УБ., 2021. № 01, 02 (26).

Дөрөв. Цахим эх сурвалж

www.legalinfo.mn

www.cd.gov.mn

ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН УДИРДЛАГА

ГАЛЫН АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ЭРСДЭЛИЙН УДИРДЛАГЫН ОНОЛЫН СУДАЛГАА

Э.Ууганбаяр

ДХИС-ийн Удирдлагын акедемийн Онцгой байдлын удирдлага, стратегийн тэнхимийн дэд профессор, доктор (PhD), дэд хурандаа. orcid.org/0009-0002-6746-4806

Товч агуулга. Судалгаанаас үзэхэд эрсдэл нь байгаль, нийгэм болон бусад олон шинжлэх ухааны судлагдахуунд хамаарах философийн чухал ухагдахуун бөгөөд эрдэмтэн судлаачид эрсдэлийн ойлголтыг аюулгүй байдлын ерөнхий онолын хүрээнд авч үзэн түүний бүрэн дүр зургийг гаргах судалгааг хийсээр байна. Эрсдэлийн үйл ажиллагаа, хөдөлгөөн нь статистик хуульд захирагддаг “байгаль–техник–нийгэм” гэсэн холбоос бүхий глобал шугаман бус динамик систем юм. Тиймээс эрсдэлийн тодорхойлолт ерөнхийлсөн хандлагатай байх нь бүрэн мэдэгдээгүй, мэдэхгүй байгаа олон тооны хүчин зүйлүүд, тэдгээрийн үйлчлэлийн эцсийн үр дүн ямар байх, түүнтэй ямар холбоотой ямар үйл явдал үүснэ гэдгийг яг тодорхой нэг утгаар илэрхийлэх боломжгүй юм. Эрсдэлийн үр дагаврууд сөрөг утга, шинж чанартай байж, хүний эрүүл мэндэд хохирол учруулж, амь нас эрсдэх аюулыг дагуулдаг. Иймд энэхүү өгүүллээр эрсдэлийн онолын зүй тогтлыг галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн удирдлагын онолтой холбохыг зорилоо.

Түлхүүр үгс. Эрсдэл, эрсдэлийн удирдлага, эрсдэлийн онол, хувийн эрсдэл, нийгмийн эрсдэл, хүлээн зөвшөөрөгдөх эрсдэл, байж болох эрсдэл, үл хүлцэх эрсдэл, эрсдэлийн зарчим.

Оршил

Сүүлийн жилүүдэд техник технологийн дэвшил, хотжилт, хүн амын төвлөрлийн улмаас гал түймрийн аюул, ослын тоо нэмэгдэж түүнээс үүдсэн хор уршиг, хохирлын хэмжээ жилээс жилд өсөн нэмэгдсээр байна. Манай оронд тохиолдож буй аюулт үзэгдэл, осол нь хүн амын амьжиргааг төдийгүй, улс орны нийгэм, эдийн засгийг доройтуулах ноцтой үр дагаврыг бий болгох магадлалтай байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 16.2-т “эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхтэй” гэж иргэний үндсэн эрх, эрх чөлөөг тунхагласан заалтад нийцүүлэн Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, Галын аюулгүй байдлын тухай хууль болон бусад хууль, эрх зүйн зохицуулалтад зааж өгсөн байдаг.

Улс орны тогтвортой хөгжлийг хангах, хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд

хөрөнгө, байгаль орчныг болзошгүй гамшиг осол, гал түймрийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах тогтолцоог бэхжүүлэхийн тулд эрсдэлийг тооцох зайлшгүй шаардлага урган гарсаар байна.

Иймээс гадаадын болон дотоодын эрдэмтэн, судлаачийн бүтээлүүдийг судалж галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн онолын талаар товчхон авч үзлээ.

Олон улсын галын аюулгүй байдлын чиглэлээр эрдэм шинжилгээ хийдэг судлаачдын үзэж байгаагаар дэлхийн хүн амын өсөлт нь гал түймрийн аюултай шууд хамааралтай болохыг тайлбарласан байна. Тухайлбал хүн ам нэг хувиар өсөхөд гал түймрийн тоо 5 хувиар, хохирол 10 хувиар шууд өсч байгааг судалгааны үр дүнгээр тогтоосон байна.

Үндсэн хэсэг

“Эрсдэл” хэмээх ойлголтын үүсэл, онолын асуудлыг судлаачид өргөн

хүрээнд судалсан боловч тэдгээрийн дэвшүүлсэн үзэл баримтлал, тайлбарууд нь арга зүй, онолын суурь хандлагын ялгаанаас шалтгаалан нэгдсэн түвшинд хараахан хүрээгүй бөгөөд зарим тохиолдолд агуулгын хувьд харилцан зөрчилдөх шинжтэй байна.

Аюулгүй байдал болон хөгжил хоёрын харилцан холбооны энэхүү ээдрээтэй диалектик шинжийг илэрхийлж буй аюулгүй байдлын чухал ухагдахуун бол “эрсдэл”¹ юм. Ойлголтын хувьд эрсдэлийн талаар одоогоор бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн тодорхойлолт байхгүй бөгөөд түүнийг аль салбарт хэрэглэж байгаагаас шалтгаалаад олон янзаар тодорхойлдог байна.

“Эрсдэл” хэмээх энэ ээдрээтэй ухагдахууныг аюулгүй байдлын ухаанд “таагүй үйл явдлын магадлал ба ирээдүйн үр дагавар (хохирол)-ын хослол” гэж, гамшгаас хамгаалах онол, арга зүйд “аюул учрах магадлал, түүнээс үүсэх хохирлын магадлалын хослол” гэсэн ойлголтоор авч үзэх нь түгээмэл байна.

Хэл шинжлэлийн үүднээс авч үзвэл “Эрсдэл” гэдэг үг нь эртний Италийн “risicare” гэсэн үгнээс гаралтай бөгөөд энэ үг нь “зүрхлэх, (хувь заяа)” гэсэн утгатай юм. Эрсдэл гэдэг нь Мерриам-Вебстер болон Камбриж англи хэлний лавлах тольд³ “ямар нэгэн муу эсвэл таагүй зүйл (гэмтэл, хохирол) тохиолдох магадлал”, Оксфордын англи хэлний лавлах тольд⁴ Францын эх сурвалжаас “risque” гэсэн үгнээс авч, “хохирол, гэмтэл болон бусад сөрөг зохисгүй нөхцөл байдал үүсэх магадлал” хэмээн ойлгож 1640-өөд оноос ашиглаж ирсэн гэж зарим судлаачид үздэг.

Эрсдэл судлалын үүднээс аюулгүй байдал ба хөгжлийн харилцан холбооны зохицуулалтыг

нөхцөлдүүлсэн синергетикийн үйл явцын хоёр тодорхой баримтын жишээ бол нэгд, “эрсдэлгүй амьдрах” гэсэн бүтэшгүй оролдлогоос татгалзаж “эрсдэл дунд амьдарч сурах” асуудал дэвшигдэж, үр дүнд нь аюулгүй байдлыг хангах систем дэх эрсдэлийг ойлгох, эрсдэлийг бууруулах удирдлагын параметрийг өөрчлөх замаар тогтвортой хөгжлийг хангах хэрэгцээ, шаардлага бий болсон; хоёрт, аюулгүй байдлыг хангах системийн хүрээнд дэлхийн нийтээр хамтын хөгжлийн механизмыг бий болгох эхлэл тавигдаж үр дүнд нь Бразилийн нийслэл Рио де Жанейро хотноо 1992 онд болсон “Хөгжил, хүрээлэн буй орчин” сэдэвт дэлхийн бага хурлаар “Тогтвортой хөгжил” загварыг баталсан явдал юм.

Эрсдэлийн олон тодорхойлолтоос орчин үед түгээмэл хэрэглэгдэж байгаа дараах гурван ойлголт байна. Үүнд:

1. Эрсдэл нь *тодорхой бус* (аливаа тохиолдол, түүний үр дагавар болон тохиолдох магадлалын талаарх ойлголт, мэдлэгтэй холбоотой мэдээлэл зарим нэг талаар хангалтгүй байх) болгож байгаа үр нөлөө (хүлээгдэж буй үр дүн хазайх)⁵.

2. Эрсдэлийг аль салбарт хэрэглэж байгаагаас нь шалтгаалан маш олон утгаар тодорхойлж болно. Эрсдэлийн ISO 31000-2018 дахь “Эрсдэл бол объект дэх тодорхой бус аюулын нөлөөлөл” гэсэн тодорхойлолтыг дэлхийн олон улс орнууд суурь баримт бичгээ болгон хэрэглэж байна.

3. Дээрх эрдэмтэн, судлаачдын тодорхойлолтуудаас нийтлэг нь “Эрсдэл нь аюул учрах магадлалаас үүсэх сөрөг үр дагавар” гэсэн тодорхойлолтыг өргөн ашиглаж байна.

Эрсдэл гэдэг нэр томьёо тухайн аюулаас эрсдэлтэй байгаа тухайн объектод ирээдүйд тодорхой хугацааны

¹ Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь. Х-Я., ШУА., УБ., 2008. 3278 х., т.3211. Эрсдэл-эрсдэх үйлийн нэр, эрсдэл багатай-эрсдэх нь бага, эрсдэлтэй-эрсдэл ихтэй.

² Паламдорж Ш. Батлан хамгаалах стратеги, УБ 2017. т.61

³ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/cisgender>. хандалт 2024.10.05.

⁴ <https://en.wikipedia.org/wiki/Oxford>. хандалт 2024.10.05.

⁵ Үржин О. “Эрсдэл судлал-1” лекц УБ., 2024,

завсарт хүлээгдэж байгаа хохирлыг илэрхийлнэ.

Объект эрсдэлд байгааг тодорхойлдог аргаар эрсдэл нь хүлээгдэж байгаа эдийн засгийн хохирлоор, эсвэл амь үрэгдэгсдийн тоон харьцаанд, эсвэл эд хөрөнгийн биет эвдрэлийн түвшингээр хэмжигдэж болно.¹

Судалгаанаас үзэхэд эрсдэл нь байгаль, нийгэм болон бусад олон шинжлэх ухааны судлагдахуунд хамаарах философийн чухал ухагдахуун бөгөөд эрдэмтэн судлаачид эрсдэлийн ойлголтыг аюулгүй байдлын ерөнхий онолын хүрээнд авч үзэн түүний бүрэн дүр зургийг гаргах судалгааг хийсээр байгааг харуулж байна.

Эрсдэлийн үйл ажиллагаа, хөдөлгөөн нь статистик хуульд захирагддаг “байгаль–техник–нийгэм” гэсэн холбоос бүхий глобал шугаман бус динамик систем юм. Тиймээс ч эрсдэлийн тодорхойлолт ерөнхийлсөн хандлагатай байх нь бүрэн мэдэгдээгүй, мэдэхгүй байгаа олон тооны хүчин зүйлүүд, тэдгээрийн үйлчлэлийн эцсийн үр дүн ямар байх, түүнтэй ямар холбоотой ямар үйл явдал үүснэ гэдгийг яг тодорхой нэг утгаар илэрхийлэх боломжгүй юм.

Эрсдэлийн онолын асуудлыг анх Францын физикч Блайсе Паскалын магадлалын онолоос хөгжүүлэн гаргаж ирсэн бөгөөд 1703 онд Германы математикч, философич Готфрид Лейбниц тодорхой бус байдлын харьцангуйн онолоор баяжуулсан байна. Тэрээр “...байгаль дэлхий аливаа юмс үзэгдлийн хариуд үүсэж бий болж буй төрх байдлыг бүтээдэг, гэхдээ зөвхөн ихэнх хэсэгт” гэжээ. Түүний “гэхдээ зөвхөн ихэнх хэсэгт нь” гэж анхааруулж байгааг нь бүх зүйлийг урьдчилан хэлэх боломжтойд тооцохгүй гэсэн эрсдэлийн тодорхойлолтын гол санааг хэлж байгаа юм².

Эрсдэлийг олон аргаар илэрхийлж болох ба хүн амын хувьд хүний болон нийгмийн эрсдэлээр тайлбарлаж болох юм. Үүнд:

Хувийн эрсдэл буюу хувь хүний эрсдэл гэдэг нь тодорхой аюул тохиолдох үед үүсэх тодорхой төрлийн хор хөнөөлийн нөлөөллийн магадлал, давтамж юм. Энэ нь хувь хүний байрлах орон зайд тодорхой аюул үүсэх үед тухайн хүн эрсдэх магадлал бөгөөд ихэвчлэн тухайн жилийн хугацаанд тооцож үздэг. Хувь хүний эрсдэлээр орон зайд эрсдэлийг тогтоодог, харин учирсан хохирлын хэмжээг тогтоож чадахгүй³ гэж тайлбарласан байна.

Нийгмийн эрсдэл гэдэг нь тодорхой аюулд өртсөн хүний тоо тухайн орон нутагт амьдардаг хүний тооноос хамаарах магадлалыг тооцсон хэмжигдэхүүн байдаг. Нийгмийн эрсдэл нь хохирлын хэмжээг тогтоож түүнд өртсөн хүний тоо төдийгүй нийгмийн хэвийн амьдралын хэм алдагдсанаас нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчинд учирсан хохирлыг тогтоож өгдөг байна.

Мөн эрсдэлийн түвшингийн бүсийн ангиллыг дараах байдлаар илэрхийлж болно. Үүнд:

Хүлээн зөвшөөрөгдөх эрсдэл гэдэг нь нийгэм, эдийн засаг, хүрээлэн буй орчны хүчин зүйлүүдийн улмаас энэ бүсийн эрсдэлийн хязгаар нь хамгийн бага түвшнээс хэтрэхгүй байхаар үйл ажиллагаагаа зохион байгуулна.

Байж болох эрсдэл гэдэг нь эрсдэлийн түвшинтэй аливаа үйл ажиллагааг зохицуулан үйл ажиллагаагаа явуулан тухайн объектийг энэ бүсийн дээд буюу үл хүлцэх эрсдэлийн бүсийн доод хязгаарыг хэтрүүлэхгүй байхаар төлөвлөн техникийн болон зохион байгуулалтын арга хэмжээг тогтмол хяналт, шалгалттайгаар явуулна.

¹ Үржин О., Алтанчимэг Ш., Ариунаа Ч. Гамшгийн³ Үржин О. Эрсдэл судлал. Эрсдэлийн үнэлгээ хийх менежмент. Дэд дэвтэр. УБ., 2004, 334 дэх тал.

² Саранцэцэг Б. “Гамшгийн эрсдэлийн менежмент” Жавхлан принтинг, 2024. 231х., т.51, ISBN 978-9919-0-2212-9;

арга, арга зүй. Лекц-4, 2024.,

Үл хүлцэх эрсдэл гэдэгт нийгэм, эдийн засагт ашигтай давуу байдлыг авчрах байсан ч үндэсний язгуур эрх ашгийг хөндсөн, энэ бүсийн доод хязгаарыг тодорхойлж байгаа эрсдэлийн түвшин хэтэрсэн тохиодолд ямар ч төрлийн үйл ажиллагаа явуулахыг хориглох шаардлага тавин эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээг яаралтай зохион байгуулна.

Эрсдэлийн үр дагаврууд сөрөг утга, шинж чанартай байж, хүний эрүүл мэндэд хохирол учруулж, амь нас эрсдэх аюулыг дагуулдаг. Энэхүү нөлөөллийг эрсдэлийн менежментийн стандарт талаас нь тайлбарлавал эрсдэлд хяналт тавьж, түүнийг удирдах эрсдэлийн менежментийн үйл ажиллагааны хүрээнд тодорхойлогдсон багц арга хэмжээгээр хэрэгждэг байна.

Монгол Улсын стандарт Эрсдэлийн менежмент MNS ISO 31000-

2020 нэр томъёоны тодорхойлолтод Эрсдэл гэдгийг тодорхой бус болгож байгаа үр нөлөө. “1-р тайлбар: Хүлээгдэж буй үр дүнгээс хазайх нөхцөлийг үр нөлөө гэх ба энэ нь эерэг, сөрөг эсхүл аль аль нь байж болох бөгөөд боломж эсхүл аюул заналыг бий болгож, түүнд хүргэж болно. 2-р тайлбар: Зорилт нь өөр өөр чиглэл, ангилалтай байж болох бөгөөд өөр өөр түвшинд ашиглаж болно. 3-р тайлбар: Эрсдэлийг ихэвчлэн эрсдэлийн эх үүсвэр, болзошгүй үйл явдлууд, тэдгээрийн үр дагавар, магадлал зэргээр илэрхийлнэ.” гэж тодорхойлсон байна.

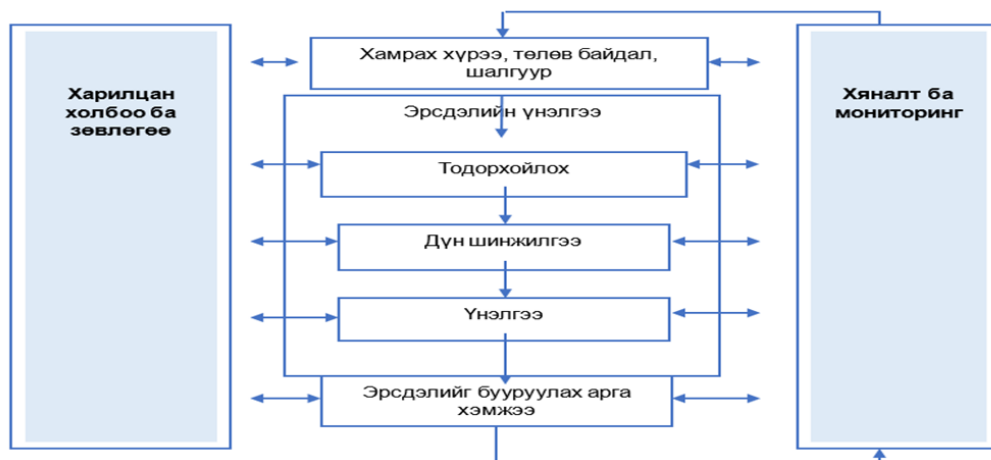
Эрсдэлийн менежментийн зорилго нь үнэ цэнийг бий болгох, хамгаалах явдал юм. Энэ нь гүйцэтгэлийг сайжруулж инновацийг дэмжих зорилгодоо хүрэхэд дэмжлэг үзүүлдэг.¹ Эрсдэлийн менежментийн зарчмыг 1 дүгээр зургаар харууллаа.

1 дүгээр зураг. Эрсдэлийн менежментийн зарчим
Эх сурвалж²: “Эрсдэлийн менежмент” MNS ISO 31000:2020

¹ Саранцэцэг Б. “Гамшгийн эрсдэлийн менежмент” УБ 2024.,

² Монгол Улсын стандарт “Эрсдэлийн менежмент” MNS ISO 31000:2020.

2 дугаар зураг. Эрсдэлийн удирдлагын үйл явц

Эх сурвалж¹: MNS ISO 31000:2020

2 дугаар зургаас харахад эрсдэлийн удирдлагын үйл явцын хамгийн гол үйл ажиллагааны нэг нь эрсдэлийн үнэлгээ байна. Үүний бас нэг баталгааг Английн гамшгаас хамгаалах удирдлагын судлаач Ион Дэвис “Эрсдэлийн үнэлгээг хийлгүй төлөвлөгөөг боловсруулах нь та эхнэр, хүүхдээ ямар ч оношилгоогүй мэс заслын хагалгаанд оруулахтай агаар нэгэн” гэж зүйрлэсэн байдгаас харж болно. Эрсдэлийн үнэлгээ хийвэл “Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах үндсэн арга хэрэгсэл нь баттай мэдээлэл, нарийн судалгаа, тооцооны үндсэн дээр үйл явдлын өрнөлт, хөгжлийг урьдаас харж, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах явдал мөн”², “Аюулгүй байдалд хандах хандлага, түүнийг хангах ажиллагаа нь мэдлэг, мэдээлэл, дүн шинжилгээнд суурилна”³ гэсэн аюулгүй байдлын менежментийн онол, арга зүйн зарчимтай нийцэх болно.

XX зууны хоёрдугаар хагас хүртэл эрсдэлийг зөвхөн эдийн засгийн (даатгалын асуудал, хөрөнгийн хөрөнгө оруулалт, валютын гүйлгээний дүн шинжилгээ, бизнесийн хөгжлийн стратеги гэх мэт) онолын чиглэлээр авч

үздэг байсан. Харин галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн талаар онолын ойлголтыг Чернобылийн атомын цахилгаан станцын ослын дараа (1986 оны 4 дүгээр сарын 26-ны өдөр) Оросын Холбооны Улс болон бусад улс оронд энэ чиглэлээр эрдэмтэн, судлаачид эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлыг эрчимтэй хөгжүүлж ирсэн.

Галын аюулгүй байдлын эрсдэл гэдэг нь барилга, байгууламж болон хүмүүст гал түймрийн аюул бодитоор нөлөөлж болох хор уршгийн хэмжээг хэлнэ.⁴ Өөрөөр хэлбэл, объектын болон ой хээрийн гал түймэр тархан дэргэрч олон хүний амь нас, эрүүл мэнд хохирох, байгалийн баялаг, эд хөрөнгө их хэмжээгээр сүйдэхэд хүрэх нөхцөл байдлыг хэлнэ гэж тодорхойлсон байна.

Галын аюулгүй байдлын эрсдэл гэдэг нь галын аюулын янз бүрийн хувилбаруудад учирч болзошгүй хохирлыг эдгээр хувилбаруудын тохиолдох магадлалтай хослуулсан гал түймрийн тооцоо гэж тодорхойлсноор ISO16732-1:2012, 3.7-д гал түймрийн эрсдэлийг “гал гарах магадлал ба түүний

¹ Монгол Улсын стандарт “Эрсдэлийн менежмент” MNS ISO31000:2020.

² Монгол Улсын Их Хурлын тогтоол. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. 1994

³ Монгол Улсын Их Хурлын тогтоол. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. №48. 2010

⁴ Гражданская защита энциклопедический словарь Под общей редакцией В.А. Пучкова, 2015 –с.566

үр дагаврын тоон хэмжүүрийн хослол¹ гэж тодорхойлсон байна.

Сүүлийн үед аюулыг эрсдэлийн хэмжүүр гэж үздэг ба гал түймрийн эрсдэл нь цаг хугацаа, орон зайд тодорхойлогдсон үр дагавар бүхий сөрөг үйл явдлын (тоогоор) аюулаар илэрхийлдэг.²

Эрсдэлд сөрөг үзэгдлийн магадлал (үйл явдал) ба алдагдлын хэмжээ хоёр нь үндсэн хэмжүүр болно. Тухайн нөхцөл байдалд тохируулан тэдгээрийг нэгтгэж, хувь хүний аюулын түвшинг үнэлэх ба шийдвэр гаргадаг.^{3, 4}

Галын аюулгүй байдлын эрсдэлийг үнэлэхийн тулд математик илэрхийлэл магадлалаас хамаарна.^{5, 6, 7}

Эрсдэлийн R хэмжүүрийн функциональ дүрслэл дараах байдалтай байж болно.

$$R = f(P, Y), \quad (1)$$

P – сөрөг үйл явдлын (гал түймрийн) магадлал (давтамж); Y – таагүй үйл явдлын улмаас учирсан хохирол (заримдаа стандартчилагдсан).

Галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн хэмжүүрийг илэрхийлэхийн тулд дараахь томъёог ашиглаж болно.

$$R_{(A)} = P_{(A)} \cdot Y_{(A)}, \quad (2)$$

$P_{(A)}$ – үйл явдлын давтамж A (гал түймэр), $1/\text{тухайн жилд}$;

$Y_{(A)}$ – алдагдлын хэмжээ бүхий үйл явдлын учирч болзошгүй хохирол.

Хохирлын хэмжээ (галын эрсдэл $Y_{(A)}$) нь нэг талаас бодис болон материалын галын аюулын үзүүлэлтээс (шаталтын хурд, шаталтын температур, анхны нөхцөл гэх мэт) хамаарна. Нөгөө талаас тухайн объектын аюулгүй байдлын түвшингээр тодорхойлогддог объектын эмзэг байдлын зэргээр тодорхойлогдоно.

$Y_{(A)}$ утгыг дараах томъёоллоор илэрхийлэгдэнэ:

$$Y_{(A)} = C_{y(A)} \cdot Y_{n(A)}, \quad (3)$$

$C_{y(A)}$ – объектын эмзэг байдлын зэрэг (боломжтой алдагдлын хамгийн дээд хэмжээ эсвэл объектын нийт зардлаас гарах алдагдлын эзлэх хувь тооцогддог);

$Y_{n(A)}$ – хамгийн их боломжит алдагдал (эсвэл объектын нийт өртөг) төгрөг.

Галын аюул ба галын аюулгүй байдлын эрсдэл нь ижил төстэй ойлголт боловч хэд хэдэн шинж чанараараа ялгаатай болохыг тодорхойлж болно. Үүнийг 1 дүгээр хүснэгтэд харуулсан.

1 дүгээр хүснэгт

Галын аюул ба галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн ангиллын онцлогийг тодорхойлох

Галын аюул	Галын аюулгүй байдлын эрсдэл
------------	------------------------------

¹ Саранцэцэг Б., Ууганбаяр Э. Гамшиг судлалын нэр томъёо. //Англи-Монгол тайлбар толь хураангуйлсан. УБ., 2023. т51

² Брушлинский, Н.Н. Основы теории пожарных рисков и ее приложения [Текст]: монография / Н.Н. Брушлинский, С.В. Соколов, Е.А. Клепко, В.А. Белов, О.В. Иванова, С.Ю. Попков. – М.: Академия ГПС МЧС России, 2012. – 192 с.

³ Присяжнюк Н.Л., Соловьева Т.Н. Категория «чрезвычайная ситуация» и ее связь с пожаром // Материалы тринадцатой научно-технической конференции «Системы безопасности» - СБ-2004. М.: Академия ГПС МЧС России, 2004. - С. 289-291.

⁴ Присяжнюк Н.Л., Соловьева Т.Н. Некоторые аспекты анализа и управления пожарным риском // Вестник Академии ГПС МЧС России. – М.: Академия ГПС МЧС России, 2005. - № 3. - С. 158-161.

⁵ Самойлов Д.Б. Управление системой обеспечения пожарной безопасности человека в жилом здании [текст]: дис. ... канд. техн. наук: 05.13.10 / Самойлов Дмитрий Борисович. – М., 1999. – 187 с.

⁶ Присяжнюк, Н.Л. Экономика пожарной безопасности. Учебное пособие / Н.Л. Присяжнюк, Г.В. Александров, Е.С. Кузнецова, и др.; под общ. ред. Н.Л. Присяжнюка. – М.: Академия ГПС МЧС России, 2016. – 235 с.

⁷ Присяжнюк, Н.Л. Пожарная опасность, пожарный риск и управление пожарным риском [Текст] / Н.Л. Присяжнюк, Т.Н. Соловьева, В.А. Малько // Социально-экономические аспекты принятия управленческих решений: сборник материалов второго межвузовского научного семинара. – М.: Академия ГПС МЧС России, 2018. – 142 с.

1. аюулын заналхийлэл*: - урьдчилан мэдэх; - хяналтгүй, шийдвэр гаргах субъектээс хамаарахгүй	1. аюулын заналхийлэл: - урьдчилан мэдэх; - хяналттай, шийдвэр гаргах субъектээс хамаарна.
2. Боломж** тооцогдох, хамаарахгүй	2. Боломжоос хамаарна
3. Аюулын хүчин зүйлүүд нь эрсдэлт хүчин зүйлүүдтэй давхцдаг	
4. Аюул ба эрсдэлийн тоон хэмжүүр нь ижил байна	

*Аюулын заналхийлэл – аюулын хэлбэр нь шууд болон нэн тодорхой

** Боломж – Эрсдэлийн эерэг үр дагавар

Галын аюулгүй байдлын эрсдэлийг гол төлөв төрөл бүрийн үйлдвэрлэлийн барилга, байгууламжийн технологийн процессын (дулааны цахилгаан станц, нефть боловсруулах үйлдвэр, шатахуун түгээх станц гэх мэт галын онц аюултай объектууд) аюулгүй байдлын эрсдэлийг судалж байна.

Зарим судлаачид галын аюулгүй байдлын эрсдэлийг галын аюулын үед тохиолдох аливаа хүсээгүй үйл явдал (хүмүүсийн амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгийн гэмтэл, техник тоног

төхөөрөмж эвдрэх, гэмтэх гэх мэт) үүсэх магадлал юм. Эд хөрөнгөд заналхийлсэн тохиолдолд хохирлын эрсдэлийг мөнгөн дүнгээр тооцдог. Харин эрүүл мэндэд заналхийлсэн тохиолдолд хохирлыг мөнгөн дүнгээр үнэлэх боломжтой, амь насаа алдсан тохиолдолд хохирлыг мөнгөн дүнгээр тооцоход хүндрэлтэй асуудал бий болно¹. Амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгийн хохиролтой холбоотой эрсдэлийг магадлалаар үнэлэх боломжтой, аюул заналхийлсэн тохиолдолд эрсдэлийн хэмжилтийн нэгжүүд өөр байж болох галын аюулгүй байдлын эрсдэл болон түүний үнэлгээг 3 дугаар зурагт харуулсан.

3 дугаар зураг. Галын аюулгүй байдлын эрсдэл болон түүний үнэлгээ

Галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээний нэг хэсэг болох гал түймрийн аюулын нөлөөлөл үүсэх, тэдгээрийн тархалт хүмүүст үйлчлэх хор уршиг нь гал түймрийн үед барилга байгууламжаас хүмүүсийг аврах магадлалаар тодорхойлогдоно.

Дүгнэлт

Эрсдэл нь тодорхой бус нөлөөлөл, үр нөлөө ба сөрөг үр дагавартай холбоотой ойлголт бөгөөд санамсаргүй үзэгдэл, хэмжигдэхүүн учир тоон үзүүлэлт талаасаа магадлалын онолтой холбож ойлгох нь зүйтэй.

¹ Самойлов Д.Б. Управление системой обеспечения пожарной безопасности человека в жилом здании

[текст]: дис. ... кант. техн. наук: 05.13.10 / Самойлов Дмитрий Борисович. – М., 1999. – 187 с.

Эрсдэл судлалын үүднээс аюулгүй байдал ба хөгжлийн харилцан холбооны зохицуулалт нь “эрсдэлгүй амьдрах” гэсэн бүтэшгүй оролдлогоос татгалзаж “эрсдэл дунд амьдарч сурах” асуудал дэвшигдэж, үр дүнд нь аюулгүй байдлыг хангах систем дэх эрсдэлийг ойлгох, эрсдэлийг бууруулах удирдлагын параметрийг өөрчлөх замаар тогтвортой хөгжлийг хангах хэрэгцээ, шаардлага бий болж байна.

Эрсдэлийн онол нь нарийн төвөгтэй системүүдийн (техник, нийгэм, эдийн засгийн) аюулгүй байдлын олон талыг үнэлэх, шинжлэх, түүнчлэн хүмүүсийг гал түймэр, гамшиг болон бусад гамшгийн аюулаас хамгаалах чиглэлээр эрчимтэй хөгжиж дэлхийн дахинаа эрсдэлийн асуудлыг судалж, аюулгүй байдлын онолын тэргүүлэх чиглэлийн судлагдахуун болсон байна.

Галын аюулгүй байдлын эрсдэл нь галын аюулыг бууруулах, галын аюулаас хамгаалах, галын аюулгүй байдлын хяналттай холбоотой тогтолцооны доголдлоос үүсэх эрсдэлийг ойлгохоос гадна галын аюулгүй байдлыг хангах тогтолцооны үндсэн нэг хэсэг болох гал түймэр гарах шалтгаан, гал түймрийн эх үүсвэрүүдийг илрүүлэх, бууруулах, шилжүүлэх, зайлуулах цогц арга хэмжээ бөгөөд түүний шалтгаан нөхцөлийг тогтоох нь хамгийн чухал болоод байна.

Эх сурвалжийн жагсаалт

1. Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь. Х-Я., ШУА., УБ., 2008
2. Ш.Паламдорж Батлан хамгаалах стратеги, УБ 2017
3. О.Үржин “Эрсдэл судлал-1” лекц УБ., 2024
4. Үржин О., Алтанчимэг Ш., Ариунаа Ч. Гамшгийн менежмент. Дэд дэвтэр. УБ., 2004, 334 дэх тал.
5. Монгол Улсын стандарт “Эрсдэлийн менежмент” MNS ISO31000:2020
6. Монгол Улсын Их Хурлын тогтоол. Монгол Улсын Үндэсний

аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. 1994

7. Монгол Улсын Их Хурлын тогтоол. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. №48. 2010
8. Э.Ууганбаяр Галын аюулгүй байдлын эрсдэлийн удирдлага, түүнийг боловсронгуй болгох арга зам. Аюулгүй байдлын ухааны докторын зэрэг горилсон диссертаци. УБ., 2025
9. В.А. Пучкова Гражданская защита энциклопедический словарь 2015
10. Н.Н. Брушлинский, Основы теории пожарных рисков и ее приложения [Текст]: монография / Н.Н. Брушлинский, С.В. Соколов, Е.А. Клепко, В.А. Белов, О.В. Иванова, С.Ю. Попков. – М.: Академия ГПС МЧС России, 2012
11. Н.Л. Присяжнюк, Т.Н. Соловьева Категория «чрезвычайная ситуация» и ее связь с пожаром // Материалы тринадцатой научно-технической конференции «Системы безопасности» - СБ-2004. М.: Академия ГПС МЧС России, 2004.
12. Присяжнюк Н.Л., Соловьева Т.Н. Некоторые аспекты анализа и управления пожарным риском // Вестник Академии ГПС МЧС России. – М.: Академия ГПС МЧС России, 2005
13. Д.Б. Самойлов., Управление системой обеспечения пожарной безопасности человека в жилом здании [текст]: дис. ... канд. техн. наук: 05.13.10 / Самойлов Дмитрий Борисович. – М., 1999
14. Н.Л. Присяжнюк., Экономика пожарной безопасности. Учебное пособие– М.: Академия ГПС МЧС России, 2016.
15. Н.Л. Присяжнюк, Пожарная опасность, пожарный риск и управление пожарным риском М.: Академия ГПС МЧС России, 2018.

ГАМШГИЙН ЭРСДЭЛИЙН ҮНЭЛГЭЭ ХИЙХЭД ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙН ОРОЛЦООГ ХАНГАХ НЬ

Б.Сэргэлэнбаатар

Удирдлагын акедемийн 8014 дүгээр дамжааны суралцагч, магистрант, ахмад

Товч агуулга. Энэхүү өгүүлэл нь гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийх үйл явцад хуулийн этгээдийн оролцоог хангах эрх зүйн орчин, хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал болон тулгамдаж буй асуудлыг онол, практикийн хүрээнд шинжлэн судлахад чиглэсэн болно. Уур амьсгалын өөрчлөлт эрчимжиж, байгалийн болон технологийн гаралтай гамшиг, ослын давтамж, хохирлын хэмжээ нэмэгдэж буй өнөө үед төрийн байгууллагаас гадна хувийн хэвшлийн байгууллагуудын оролцоо гамшгийн эрсдэлийг бууруулахад чухал үүрэгтэй болж байна.

Судалгаанд баримт бичгийн шинжилгээ, харьцуулалтын арга, статистик мэдээлэлд тулгуурласан дүн шинжилгээний аргыг ашиглан Монгол Улсын гамшгаас хамгаалах эрх зүйн орчин, тэр дундаа 2017 оны шинэчилсэн найруулгын хэрэгжилтийн үр нөлөөг үнэлж, хуулийн этгээдийн оролцооны бодит байдлыг тодорхойлсон. Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээг хуулийн этгээдүүд ихэвчлэн захиргааны шаардлага хэлбэрээр хүлээн авч, бодит эрсдэлийг бууруулах хэрэгсэл болгон ашиглах хандлага сул байгаа нь илэрсэн. Мөн үнэлгээний аргачлалын нэгдмэл бус байдал, салбар хоорондын уялдаа дутмаг, мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоо бүрдээгүй зэрэг нь үнэлгээний үр нөлөөг бууруулахад нөлөөлж байна.

Түүнчлэн олон улсын туршлагыг харьцуулан судлахад гамшгийн эрсдэлийн удирдлагад “эрсдэлийг хуваалцах” (risk sharing) хандлага давамгайлж, төрөөс зөвхөн албадлагын арга хэмжээнээс гадна эдийн засгийн урамшууллын бодлогоор дамжуулан хувийн хэвшлийн оролцоог дэмждэг нь тогтоогдсон. Харин Монгол Улсын хувьд хуулийн этгээдэд үүрэг, хариуцлага ногдуулах зохицуулалт давамгайлж, эрсдэлийг бууруулсан байгууллагад чиглэсэн татвар, даатгалын хөнгөлөлт зэрэг урамшууллын механизм сул байгаа нь оролцоог идэвхжүүлэхэд саад болж байна.

Иймд судалгааны хүрээнд гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээнд хуулийн этгээдийн бодит оролцоог нэмэгдүүлэхийн тулд эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, эдийн засгийн урамшууллын хөшүүргийг нэвтрүүлэх, салбар хоорондын мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлэх, эрсдэлийн үнэлгээний стандартыг салбарын онцлогт нийцүүлэн ялгавартай тогтоох шаардлагатай гэсэн дүгнэлтэд хүрсэн. Энэхүү арга хэмжээ нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулах төдийгүй байгууллагын бизнесийн тасралтгүй ажиллагааг хангах, улмаар үндэсний аюулгүй байдал, тогтвортой хөгжлийг дэмжих стратегийн ач холбогдолтой юм.

Түлхүүр үгс: Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ, хуулийн этгээд, гамшгаас хамгаалах бэлэн байдал, эрсдэлийн удирдлага, хууль тогтоомж, нийгмийн хариуцлага.

Оршил. Уур амьсгалын өөрчлөлт, техник технологийн хувьсал, хүний хүчин зүйл, үйлдлээс үүдэлтэй тохиолдож буй аюулт үзэгдэл, ослын төлөв байдал нь улс орны нийгэм, эдийн засаг болон тогтвортой хөгжил, Үндэсний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх болсон.

Түүнээс урьдчилан сэргийлэх, аюулыг бууруулах менежментийн тогтолцоог боловсронгуй болгох нь төр

засгийн бодлого, үйл ажиллагааны хүрээнд явагддаг хөгжил дэвшлийн үзүүлэлтэд нэн тэргүүний асуудал болоод зогсохгүй гамшгийн эрсдэлийг бууруулах менежментийн бодлого хийгдэх шаардлага урган гарч байна.

Дэлхий дээр тохиолддог байгалийн 30 гаруй аюулт үзэгдлээс манай оронд ган зуд, цасан болон шороон шуурга, хуй салхи, цөлжилт, аянга, аадар бороо, үер, хүн малын олон

улсын хөл хориот гоц халдварт өвчний тархалт зэрэг байгалийн гаралтай 10 гаруй аюулт үзэгдэл, ой хээрийн түймэр, нисэх онгоцны сүйрэл, гол нуурын мөсний цөмрөлт, уурхайн дэлбэрэлт, гүнийн нуралт, химийн хорт бодисын хордуулалт, объектын гал түймэр болон авто тээврийн холбогдолтой осол, зэрэг хүний буруутай үйл ажиллагаа, техникийн холбогдолтой осол гарч, хүний амь нас, эд хөрөнгө, хүрээлэн буй орчин сүйрч, нийгэм, эдийн засагт ихээхэн хохирол учирч байна. Мөн өмнөх жилүүдэд тохиолдсон Ковид-19 коронавирусын тархалт Монгол Улсын нийгэм эдийн засаг, хүн амын эрүүл мэнд, амь насанд ихээхэн хохирол учруулсан.

2000 оноос өмнө байгалийн гамшгийн аюулыг бууруулах үйл ажиллагаа нь гамшгийн үр дагаврыг арилгах, нэрвэгдэгсдэд тусламж үзүүлэх, аврах ажиллагааг зохион байгуулах гэх мэт гамшгийн хойноос нь хийх ажилд чиглэж байв. Гэвч байгалийн гамшгийн давтагдал, гамшгаас учрах хохирол улам бүр өсөн нэмэгдэж байгаа нь энэ арга нь үр дүн муутай гэдгийг нэгэнт харуулсан учраас байгалийн гамшгийн аюулын бууруулах илүү үр дүнтэй шинэ үзэл баримтлал авч хэрэгжүүлэх нь юу юунаас чухал болж ирсэн. Ийм учир болж буй гамшгийн аюулыг өнгөрсний дараа биш түүнээс хэрхэн урьдчилан сэргийлэх вэ гэдэг нийгмийн өмнө чухлаар тавигдах болж холбогдох арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж эхэлсний нэг хэсэг нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бодлого байлаа.

Энэхүү бодлогын үндэс нь Гамшгаас хамгаалах байгууллагын гамшгийн аюултай тэмцэх үйл ажиллагааны байгууллагын зорилтыг тодорхойлж, түүнд хүрэх замыг нарийн тодорхойлж, үйлдвэрлэлийн нөөцүүдийн ашиглалтыг оновчтой зохион байгуулж, хүмүүсээ идэвхжүүлэн манлайлж, улмаар ажлын үр дүнг үнэлэн хяналт тавих үйл ажиллагаа, түүнийг дэлхий нийтийн болон улс орныхоо онцлогт нийцүүлэн явуулах өөрөөр хэлбэл

гамшгийн менежментийг боловсронгуй болгоход чиглэгдэнэ.

Монгол Улсын "Гамшгаас хамгаалах тухай хууль"-ийн шинэчилсэн найруулгын хүрээнд бүх шатны хуулийн этгээд гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийлгэх, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөө боловсруулах үүрэг хүлээсэн. Гэвч бодит байдал дээр хуулийн этгээдүүд үүнийг зөвхөн төрийн хяналт шалгалтын өмнөх "шаардлага" гэж явцуу хүлээн авч, хэлбэр төдий гүйцэтгэх хандлага түгээмэл байна. Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаанд хуулийн этгээдийн оролцоог хангах нь зөвхөн үнэлгээ хийлгэхээр хязгаарлагдахгүй, харин тухайн байгууллагын бизнесийн тасралтгүй ажиллагааг хангах стратеги, нийгмийн хариуцлагын салшгүй хэсэг юм.

Монгол Улсад тохиолдож буй аюулт үзэгдэл, ослын статистик мэдээллээс үзэхэд сүүлийн арав гаруй жилийн хугацаанд гамшгаас үүдэлтэй эдийн засгийн шууд хохирол жилд дунджаар 70-аас 100 тэрбум төгрөгийн хооронд хэлбэлзэж байна. Энэхүү алдагдлын үлэмж хэсгийг хуулийн этгээдүүдийн эзэмшлийн үйлдвэр, агуулах, үйлчилгээний байгууламжууд эзэлж байгаа нь эрсдэлийн үнэлгээг мэргэжлийн түвшинд хийлгэх зайлшгүй шаардлагыг илтгэнэ. Тухайлбал, нийт гамшиг, ослын 70 гаруй хувийг объектын гал түймэр эзэлж байгаа нь аж ахуйн нэгжүүдийн дотоод хяналт, галын аюулгүй байдлын үнэлгээ хангалтгүй байгаагийн гол үзүүлэлт юм.

Олон улсын судалгаагаар (Дэлхийн банк, UNDRR) гамшигт өртсөн жижиг, дунд үйлдвэрлэгчдийн 40-өөс 60 хувь нь үйл ажиллагаагаа дахин сэргээж чадалгүй зах зээлээс арчигддаг байна. Энэ нь эрсдэлийн үнэлгээнд суурилсан "Бизнесийн тасралтгүй ажиллагааны төлөвлөгөө" (BCP) байхгүй байх нь байгууллагын оршин тогтноход хамгийн том аюул болдгийг баталдаг. Гэвч манай улсын практикт нийт хуулийн этгээдүүдийн ердөө 15-аас 20 орчим хувь нь л гамшгийн эрсдэлийн иж бүрэн

үнэлгээ хийлгэж, эрсдэлээ даатгалын системтэй холбосон байна. Сүүлийн жилүүдэд гарсан технологийн осол, дэлбэрэлтүүд нь эрсдэлийн үнэлгээг "цаас бүрдүүлэлт" бус, инженерийн нарийн тооцоолол байх ёстойг сануулж байна. Нийт үйлдвэрлэлийн ослын 30 гаруй хувь нь урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлээгүйгээс үүдэлтэй байгаа тул гамшгаас хамгаалах зардлыг төсвийн 1-3 хувьд багтаан төлөвлөх нь ирээдүйн 100 хувийн хохирлоос хамгаалах хамгийн үр ашигтай хөрөнгө оруулалт юм.

Хуулийн этгээдийн бодит оролцоог хангахад дараах хоёр суурь асуудал эрх зүйн саад болж байна:

1.Эдийн засгийн хөшүүрэг ба урамшууллын механизм дутагдалтай: Одоогийн хууль тогтоомж нь зөвхөн "үүрэг хариуцлага" талаас нь шаардлага тавьж, эрсдэлээ бууруулсан байгууллагыг татварын хөнгөлөлт үзүүлэх эсвэл даатгалын хураамжийг бууруулах зэргээр дэмжих зохицуулалтгүй байна. Үүний улмаас үнэлгээ хийлгэх нь байгууллагад зөвхөн "нэмэлт зардал" гэж харагдаж байна.

2.Салбарын стандартын зөрүү ба үнэлгээний давхардал: Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 190 дүгээр тогтоол батлагдсан "Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийх" журам нь нийтлэг шинжтэй бөгөөд нарийн мэргэжлийн (уул уурхай, химийн үйлдвэр) салбарын онцлогийг бүрэн тусгадаггүй. Мөн Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал эрүүл ахуй, байгаль орчны үнэлгээ, галын дүгнэлт зэрэг нь хоорондоо уялдаагүй, аргачлалын зөрүүтэй байгаа нь хуулийн этгээдийг захиргааны дарамтад оруулж, нэгдсэн өгөгдлийн сан бүрдүүлэхэд саад учруулж байна.

Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээнд хуулийн этгээдийн оролцоог хангах нь зөвхөн хууль тогтоомжийн албадлагаар бус, харин эрсдэлийг бууруулсан тохиолдолд олгох эдийн засгийн урамшуулал болон бизнесийн тасралтгүй ажиллагааг хангах стратегиар

дамжуулан үндэсний аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай алхам юм.

Үндэслэл

Монгол орны хувьд эрс тэс уур амьсгалтай мөн түүнчлэн дэлхийн дулаарал эрчимтэй явагдаж байгаа өнөө үед байгаль цаг агаарын болоод хүний буруутай үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй гамшиг, аюулт үзэгдэл, осол, гал түймрийн тоо, хохирол жилээс жилд өсөн нэмэгдэж улсын болоод орон нутгийн эдийн засагт сөргөөр нөлөөлж байна.

Мөн ган, зуд, цасан болон шороон шуурга, объектын болон ой хээрийн түймэр, цөлжилт, хэт халалт, хүйтрэл зэрэг байгалийн гамшгаас гадна хүн, мал, амьтны гоц халдварт өвчин, хортон шавьжны тархалт, үйлдвэр, тээврийн хэрэгслийн осол, цацраг идэвхт бодисын хордолт, химийн хорт бодисын алдагдал зэргээс хүний амь эрсдэх, улс орны нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжил, хүрээлэн буй орчинд ихээхэн хохирол учирсаар байгаа нь дараах тоо баримтаар илэрхийлэгдэж байна.

Монгол Улсад 2011-2025 оны хооронд 4500-5000 орчим гамшиг, аюулт үзэгдэл, осол тохиолдож, түүнд 2000 гаруй хүн амь насаа алдаж, 6000 гаруй хүн эрүүл мэндээрээ хохирч, төр, ард иргэдийн өмч хөрөнгөд 100 гаруй тэрбум төгрөгийн хохирол учирсан байна.

Сүүлийн жилүүдэд урд өмнө гарч байгаагүй хүний болон малын гоц халдварт өвчин, гамшиг ослын аюул занал шинэ төрөл хэлбэрээр үүсэх нь бий болсон.

Байгалийн аюулт үзэгдлийн нөхцөл байдал нь гамшгийн менежментийг сайжруулах, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагаанд нэн чухал ач холбогдол өгөх ёстойг харуулж байна.

Гамшгийн эрсдэлийн удирдлагад төр нь дангаараа бүх эрсдэлийг үүрч, шийдвэрлэх боломжгүй бөгөөд нийгмийн суурь бүтэц, эдийн засгийн хөдөлгөгч хүч болсон хуулийн этгээдүүдийг эрсдэлийн удирдлагын

идэвхтэй субъект болгон татан оролцуулах нь орчин үеийн онолын чиг хандлага юм. Энэхүү оролцоог төрөөс Эрх зүйн албадлага (Legal Obligation) болон Урамшууллын механизм (Incentive Mechanism) гэсэн хоёр үндсэн хэлбэрээр зохион байгуулдаг.

Эрх зүйн албадлагын хүрээнд төр нь хууль тогтоомжоор дамжуулан хуулийн этгээдүүдэд гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийлгэх, бэлэн байдлын төлөвлөгөө боловсруулах үүргийг хүлээлгэдэг. Энэхүү онолын үндэслэл нь "Төр нь иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах үүрэгтэй бөгөөд хуулийн этгээдийн үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй эрсдэл нь нийтийн аюулгүй байдалд нөлөөлөхүйц байдаг" гэсэн зарчим дээр тогтдог. Иймээс төр нь үнэлгээний стандартыг тогтоох, мэргэжлийн байгууллагуудын үйл ажиллагааг зөвшөөрөлжүүлэх, эрсдэлийн үнэлгээний тайланг хүлээн авч, хяналт тавих замаар үнэлгээний чанар, бодит байдлыг хангадаг.

Нөгөөтэйгүүр, төрийн зүгээс хуулийн этгээдийн оролцоог зөвхөн албадлагаар биш, харин "Эрсдэлийг хуваалцах" (Risk Sharing) онолын хүрээнд урамшуулал ашиглан нэмэгдүүлдэг. Төр нь гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээг мэргэжлийн түвшинд хийлгэж, эрсдэлээ бууруулах арга хэмжээ авсан хуулийн этгээдүүдэд даатгалын хураамжийн хөнгөлөлт үзүүлэх, зээлийн нөхцөлийг хөнгөвчлөх, эсвэл эрсдэлээс хамгаалах хөрөнгө оруулалтыг татвараас чөлөөлөх зэрэг механизмыг бүрдүүлснээр хувийн хэвшлийнхнийг эрсдэлийн удирдлагад идэвхтэй оролцох сэдлийг төрүүлдэг. Энэ нь эцэстээ "Гамшигт тэсвэртэй нийгэм" (Resilient Society) болон "Төр, хувийн хэвшлийн түншлэл" (PPP)-ийг бэхжүүлэх онолын үндэс болдог.

"Эрсдэлийг хуваалцах" онолын эрх зүйн хэрэгжилт ба практик шинэчлэл

Гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын орчин үеийн чиг хандлага нь зөвхөн төрийн зүгээс тавьсан албадлагын шинжтэй хяналт дээр бус,

харин хуулийн этгээдийн өөрийнх нь бизнесийн тогтвортой байдлыг хангах сонирхолд суурилсан "Эрсдэлийг хуваалцах" (Risk Sharing) онол дээр тогтож байна. Энэхүү онол нь гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээг зөвхөн "нэмэлт зардал" биш, харин хөрөнгө оруулалт гэж үзэх хандлагыг төлөвшүүлдэг. Гэвч хүснэгт 1-д харьцуулан харуулсны дагуу Монгол Улсын одоогийн эрх зүйн орчин нь торгууль-албадлагын шинжтэй байгаа нь хувийн хэвшлийнхний оролцоог хэлбэр төдий болгоход нөлөөлж байна.

Олон улсын жишигт даатгал болон татварын бодлогоор дамжуулан төр нь эрсдэлийн санхүүгийн ачааллыг хуулийн этгээдтэй хамтран үүрч, эрсдэл бууруулах арга хэмжээг эдийн засгийн хувьд ашигтай болгодог. Энэхүү туршлагыг Монгол Улсад нэвтрүүлэхийн тулд эрх зүйн орчинд урамшууллын механизмыг (Incentives) нэгтгэх зайлшгүй шаардлагатай. Жишээлбэл, хуулийн этгээд гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийлгэж, бэлэн байдлын төлөвлөгөөгөө батлуулсан бол даатгалын хураамжийг хөнгөлөх эрх зүйн зохицуулалтыг Гамшгаас хамгаалах тухай хууль болон Даатгалын тухай хуулиар дамжуулан бий болгох хэрэгтэй.

Энэхүү шинэчлэл нь зөвхөн ганц нэг аж ахуйн нэгжийн тухай асуудал биш, харин төрийн болон хувийн хэвшлийн мэдээллийн нэгдсэн системээр дамжуулан гамшгийн эрсдэлийг хамтран удирддаг төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийг (PPP) бэхжүүлэхэд чиглэнэ. Хүснэгт 1-т харуулснаар, эрсдэлийг бууруулахыг бизнесийн суурь үзүүлэлт болгосон тохиолдолд л "Гамшигт тэсвэртэй нийгэм" (Resilient Society)-ийг бүрдүүлэх зорилт биелэх юм. Тиймээс эрх зүйн орчныг албадлагаас урамшуулал руу, хариуцлагаас хуваалцах (Risk Sharing) рүү шилжүүлэх нь үнэлгээний чанарыг сайжруулах гол түлхүүр болно.

Хүснэгт 1. Монгол Улсын хууль тогтоомжийн өөрчлөлтийн харьцуулалт

Харьцуулах үзүүлэлт	Гамшгаас хамгаалах тухай хууль (Хуучин - 2003)	Гамшгаас хамгаалах тухай хууль (Шинэ - 2017)
Хуулийн этгээдийн үүрэг	Ерөнхий шинжтэй, бэлэн байдлыг хангах үүрэг дулимаг.	Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийлгэх үүрэг тодорхой заагдсан.
Эрсдэлийн үнэлгээ	Албан ёсны үнэлгээний шаардлага сул байсан.	Эрсдэлийн үнэлгээг мэргэжлийн байгууллагаар хийлгэх заалт орсон.
Хяналт, хариуцлага	Зөрчлийн хариуцлага сул, хяналт тасархай.	Зөрчлийн тухай хуультай уялдан хариуцлага тооцох тогтолцоо чангарсан.
Бизнесийн тасралтгүй байдал	Урьдчилан сэргийлэх ажиллагаанд бага анхаарсан.	Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөө боловсруулахыг шаардсан.

Эх сурвалж: (Сүхбаатар, Д., 2021)

Монгол Улсын гамшгаас хамгаалах эрх зүйн орчин нь 2003 оны хуулийн ерөнхий зохицуулалтаас 2017 оны шинэчилсэн найруулгаар дамжин хуулийн этгээдийн үүргийг тодорхой болгож, эрсдэлийн үнэлгээ хийлгэх болон бизнесийн тасралтгүй байдлыг хангах шаардлагыг чангатгасан нь эерэг ахиц юм. Гэвч хууль тогтоомжид хариуцлагын тогтолцоог чангатгасан хэдий ч "Эрсдэлийг хуваалцах" (Risk Sharing) онолын дагуу эрсдэлээ бууруулсан байгууллагад эдийн засгийн

урамшуулал олгох механизм дутагдаж байгаа нь хувийн хэвшлийнхнийг үнэлгээг бодитой хийхээс илүүтэйгээр хэлбэр төдий гүйцэтгэхэд хүргэж байна. Иймд гамшигт тэсвэртэй нийгмийг бүрдүүлэхийн тулд эрх зүйн орчныг албадлагаас урамшуулал руу шилжүүлж, төрийн болон хувийн хэвшлийн түншлэлийг бэхжүүлэх замаар эрсдэлийн санхүүгийн ачааллыг хуваалцах бодит механизмыг нэвтрүүлэх шаардлагатай байна.

Хүснэгт 2. Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээний оролцогчдын чиг үүргийн харьцуулалт

Оролцогч тал	Чиг үүрэг (Эрх зүйн талаас)	Хуулийн этгээдийн оролцоонд үзүүлэх нөлөө
Онцгой байдлын ерөнхий газар (Төр)	Бодлого боловсруулах, стандарт тогтоох, хяналт тавих.	Хуулийн этгээдэд үнэлгээ хийлгэх шаардлага тавих, үнэлгээний чанарыг шалгах.
Мэргэжлийн үнэлгээний байгууллага	Техникийн үнэлгээ хийх, зөвлөгөө өгөх, тайлан гаргах.	Хуулийн этгээдийн бодит эрсдэлийг тодорхойлж, бууруулах арга замыг санал болгох.
Хуулийн этгээд (Аж ахуйн нэгж)	Үнэлгээ хийлгэх, төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх, санхүүжүүлэх.	Гамшгийн эрсдэлийг өөрийн үйл ажиллагаанд нэгтгэх, бизнесийн тасралтгүй байдлыг хангах.

Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээний үр нөлөө нь төрийн байгууллага, мэргэжлийн үнэлгээний байгууллага болон хуулийн этгээдийн эрх зүйн чиг үүргийн уялдаа холбооноос шууд хамаардаг бөгөөд Онцгой байдлын ерөнхий газар нь бодлого, стандартыг тогтоож, хяналт тавьснаар хуулийн этгээдийг үнэлгээ хийлгэхэд албаддаг. Мэргэжлийн үнэлгээний байгууллагууд

нь техникийн үнэлгээг гүйцэтгэж, бодит эрсдэлийг тодорхойлсноор хуулийн этгээдэд эрсдэлийг бууруулах инженерийн арга замыг санал болгодог. Хуулийн этгээдүүд үнэлгээг санхүүжүүлж, төлөвлөгөөг хэрэгжүүлснээр гамшгийн эрсдэлийг өөрийн бизнесийн үйл ажиллагаанд нэгтгэж, тасралтгүй байдлыг хангах үүрэгтэй субъект болдог.

Хүснэгт 3. Олон улсын болон Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалтын харьцуулалт

Харьцуулах үзүүлэлт	Монгол Улсын эрх зүйн орчин	Олон улсын жишиг (Япон, ЕХ)
Үнэлгээний хандлага	Захиргааны шинжтэй, "заавал хийх" албадлага.	"Эрсдэлийг хуваалцах" (Risk Sharing) болон бизнесийн тасралтгүй байдалд суурилсан.
Эдийн засгийн хөшүүрэг	Үнэлгээ хийлгээгүй тохиолдолд торгууль ногдуулах.	Үнэлгээ хийлгэж, эрсдэлээ бууруулсан бол даатгалын хураамжийг хөнгөлөх.
Татварын бодлого	Гамшгийн үнэлгээний зардал нь татвар ногдох орлогоос хасагдахгүй байх тохиолдол бий.	Гамшгаас урьдчилан сэргийлэхэд зарцуулсан хөрөнгийг татвараас чөлөөлөх буюу хөнгөлөх.
Мэдээллийн нэгдсэн сан	Салбар бүрт өөр өөр үнэлгээний тайлан (Галын, ХАБЭА г.м).	Нэгдсэн цахим системээр дамжуулан эрсдэлийн мэдээллийг солилцох.

Эх сурвалж: Судлаачийн боловсруулснаар

Монгол Улсын эрх зүйн орчин нь гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээг захиргааны албадлагын шинжтэй, "заавал хийх" үүрэг гэж үзэж, үнэлгээ хийлгээгүй тохиолдолд торгууль ногдуулах замаар хэрэгжилтийг хангадаг бол олон улсын жишигт эрсдэлийг хуваалцах (Risk Sharing) болон бизнесийн тасралтгүй байдлыг хангахыг урьтал болгон, урамшууллын хөшүүрэг ашигладаг.

Татварын бодлогын хувьд манай улсад үнэлгээний зардал татвар ногдох орлогоос хасагдахгүй байх хүндрэл байдаг бол Япон, Европын холбооны орнуудад гамшгаас урьдчилан сэргийлэхэд зарцуулсан хөрөнгө оруулалтыг татвараас чөлөөлөх буюу хөнгөлөх замаар хувийн хэвшлийг идэвхжүүлдэг. Түүнчлэн, манай улсад салбар бүрийн үнэлгээний тайлангууд уялдаагүй, мэдээллийн нэгдсэн сан дутагдалтай байгаа нь олон улсын жишгээр мэдээллийг нэгдсэн цахим системээр солилцон эрсдэлээ хамтран удирддаг тогтолцооноос хоцорч буйг харуулж байна.

Дүгнэлт

Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийх үйл явцад хуулийн этгээдийн оролцоог хангах нь зөвхөн Монгол Улсын "Гамшгаас хамгаалах тухай хууль"-ийг биелүүлэх төдий захиргааны үйлдэл бус, харин бизнесийн тасралтгүй ажиллагааг хангах, улмаар үндэсний аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх стратегийн ач холбогдолтой асуудал юм.

Монгол Улсын эрх зүйн орчин нь 2003 оноос хойш хуулийн этгээдийн үүргийг чангатгах чиглэлээр чамгүй хувьссан хэдий ч, одоогийн байдлаар албадлагын шинж чанар давамгайлж, эдийн засгийн хөшүүрэг, урамшууллын механизм сул байгаа нь үнэлгээг хэлбэр төдий гүйцэтгэхэд хүргэж байна. Тиймээс гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын үр нөлөөг дээшлүүлэхийн тулд эрх зүйн орчныг "албадлага" дээр суурилсан тогтолцооноос олон улсын жишгийн дагуу "эрсдэлийг хуваалцах" (Risk Sharing) болон бизнесийн тасралтгүй байдлыг хангах хөшүүрэг рүү шилжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай байна.

САНАЛ

Дээрх онолын болон эрх зүйн дүн шинжилгээнд үндэслэн гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээнд хуулийн этгээдийн бодит оролцоог нэмэгдүүлэх, эрсдэлийн удирдлагын тогтолцоог боловсронгуй болгох чиглэлээр дараах саналуудыг дэвшүүлж байна.

➤ **Эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох:** "Гамшгаас хамгаалах тухай хууль"-д эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээнд зарцуулсан хөрөнгийг татвар ногдох орлогоос хасах, эрсдэлийн үнэлгээ хийлгэсэн болон эрсдэлээ бууруулсан хуулийн этгээдэд даатгалын хураамжийн хөнгөлөлт үзүүлэх эрх зүйн зохицуулалтыг нэмж тусгах.

➤ **Мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлэх:** Салбарын яамд болон мэргэжлийн байгууллагуудаар (ХАБЭА, гал, байгаль орчин) тус тусдаа

хийгддэг үнэлгээнүүдийг нэгтгэсэн, эрсдэлийн талаарх нэгдсэн өгөгдлийн сан (Database) бүхий цахим системийг нэвтрүүлж, хуулийн этгээдийн захиргааны дарамтыг бууруулах.

➤ **Урамшууллын хөшүүрэг нэвтрүүлэх:** Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээний дүгнэлтийг үндэслэн бизнесийн тасралтгүй ажиллагааны төлөвлөгөө (BCP) боловсруулж, түүнийгээ хэрэгжүүлсэн хуулийн этгээдэд төрийн худалдан авах ажиллагаанд оролцоход нь давуу тал олгох буюу банк, санхүүгийн байгууллагаас зээл авахад нь хөнгөлөлттэй нөхцөл бүрдүүлэх.

➤ **Стандартыг ялгавартай тогтоох:** Хуулийн этгээдийг эрсдэлийн түвшин (өндөр, дунд, бага) болон салбарын онцлогоор нь ангилж, эрсдэлийн үнэлгээний аргачлалыг ялгавартай, илүү нарийвчилсан байдлаар тогтоох.

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

Монгол Улсын хууль:

1. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль (Шинэчилсэн найруулга), 2017 он.
2. Зөрчлийн тухай хууль, 2017 он.
3. Даатгалын тухай хууль, 2004 он.
4. Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 190 дүгээр тогтоол "Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хийх журам".
5. Сүхбаатар, Д. (2021). *Гамшгаас хамгаалах менежмент: Онол, арга зүй*. Үндэсний батлан хамгаалах их сургууль, Улаанбаатар.
6. Бат-Эрдэнэ, Ц. нарын бүрэлдэхүүн. (2023). *Улс орны аюулгүй байдал ба гамшгийн эрсдэлийн удирдлага*. ҮБХИС-ийн эрдэм шинжилгээний бүтээл.
7. Онцгой байдлын ерөнхий газар (ОБЕГ), "Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны статистик мэдээлэл" (2010-2025).
8. Ганболд, С. (2019). *Технологийн ослын эрсдэлийн үнэлгээ ба инженерийн тооцоолол*. ҮБХИС, Улаанбаатар

УЛААНБААТАР ХОТЫН ГАЛ ТҮЙМРИЙН ЭРСДЭЛИЙН СУДАЛГАА, НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ

Э.Батзаяа

Дотоод хэргийн их сургуулийн Удирдлагын академийн 8024 дүгээр дамжааны суралцагч, магистрант хошууч

Товч агуулга. Улаанбаатар хотын хурдацтай хөгжил, хүн амын төвлөрөл, гэр хорооллын тэлэлт нь гал түймрийн эрсдэлийг жилээс жилд нэмэгдүүлсээр байна. Хотын бүтцийн онцлог, орон сууц болон гэр хорооллын инженерийн шугам сүлжээний ялгаа, иргэдийн амьдралын хэв маяг, эрчим хүчний хэрэглээ зэрэг хүчин зүйлс гал түймрийн давтамж, хор уршгийг нэмэгдүүлж байна. Ялангуяа өвлийн улиралд гэр хорооллын айл өрхийн төвлөрсөн бус дулаан хангамж, яндан зуухны ачаалал нэмэгдсэнээр галын дуудлага огцом өсөх хандлагатай байна. Улаанбаатар хотод гал түймрийн гаралт жилээс жилд нэмэгдэж, дундажаар жилд 1700-1900 объектын гал түймэр бүртгэгдэж, 30-40 хүн амь насаа алдаж, 12,1 тэрбум төгрөгийн хохирол учирч байна.

Энэхүү судалгаагаар Улаанбаатар хотын гал түймрийн өнөөгийн нөхцөл байдал, түүнд нөлөөлж буй гол хүчин зүйлсийг статистик үндэслэлтэйгээр шинжилж, гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх бодлогын хэрэгжилт, цаашдын сайжруулалтын чиглэлийг тодорхойлох зорилготой.

Түлхүүр үг

Гал түймэр, Статистик судалгаа, Гэр хороолол, Барилга, байгууламж

Abstract:

The rapid development of Ulaanbaatar, the concentration of population, and the expansion of ger districts have increased the risk of fire year by year. Factors such as the characteristics of the city's structure, the differences in the engineering networks of housing and ger districts, the lifestyle of citizens, and energy consumption have increased the frequency and severity of fires. Especially in winter, the number of fires tends to increase sharply due to the increased load on decentralized heating and chimneys of households in ger districts. The incidence of fires in Ulaanbaatar has increased year by year, with an average of 1,700-1,900 fires registered per year, 30-40 people losing their lives, and 12.1 billion tugriks in damage.

This study aims to statistically analyze the current fire situation in Ulaanbaatar and the main factors affecting it, and to determine the implementation of fire prevention policies and directions for further improvement.

Keywords:

Fire, Statistical research, Ger district, Buildings and structures

Оршил

Гал түймэр нь хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгөд шууд хохирол учруулдаг, цаг хугацаагаар хэмжигддэг гамшгийн нэгэн төрөл юм. Монгол Улсын нийт хүн амын тал хувиас илүү нь төвлөрөн амьдарч буй Улаанбаатар хотод 2021-2024 оны статистик мэдээлэлд тулгуурлан гал түймрийн гаралт, нас баралт, байршил, улирлын болон өдрийн цагийн хамаарал, гал түймэрт өртсөн насны бүлэг зэргийг

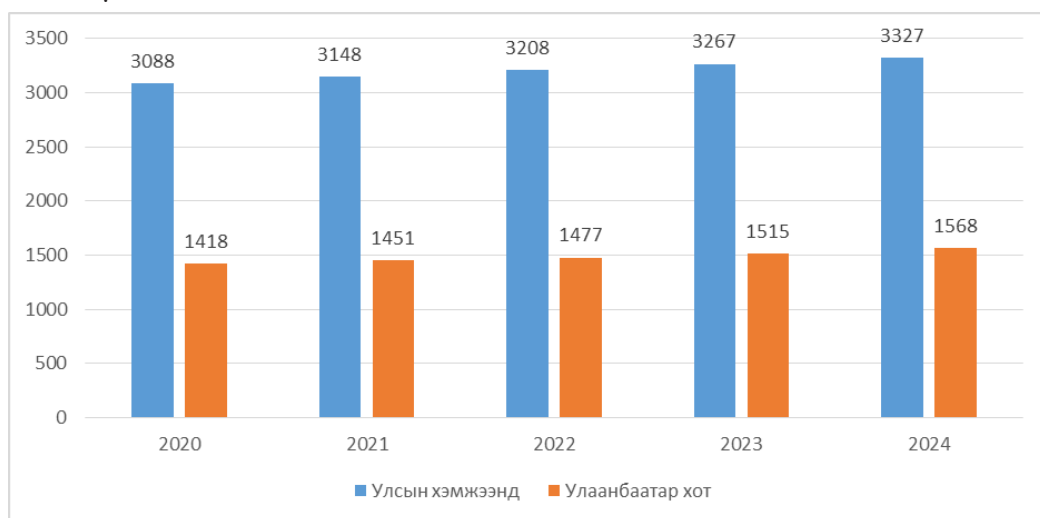
нарийвчлан шинжилсэн. Түүнчлэн гал түймрийн эрсдэлийг олон улсын аргачлалаар тооцож, хамгийн их гал түймэр гардаг дүүргүүд болох Сонгинохайрхан, Баянзүрх зэрэгт урьдчилан сэргийлэх ажлыг түлхүү хэрэгжүүлэх шаардлагатайг онцолж болохоор байна.

Гал түймрийн статистик судалгаа нь хотын эрсдэлийн түвшинг тодорхойлох, урьдчилан сэргийлэх бодлого боловсруулах, гал унтраах

зохион байгуулалтыг оновчтой болгох чухал үндэслэл болдог. Тиймээс Улаанбаатар хотын сүүлийн онуудын гал түймрийн тоон үзүүлэлт, гарах шалтгаан, газарзүйн байршлын хандлага, хохирлын хэмжээг шинжлэн судлах нь бодит нөхцөл байдлыг үнэлж, эрсдэлийг бууруулах арга замыг тодорхойлоход шаардлагатай.

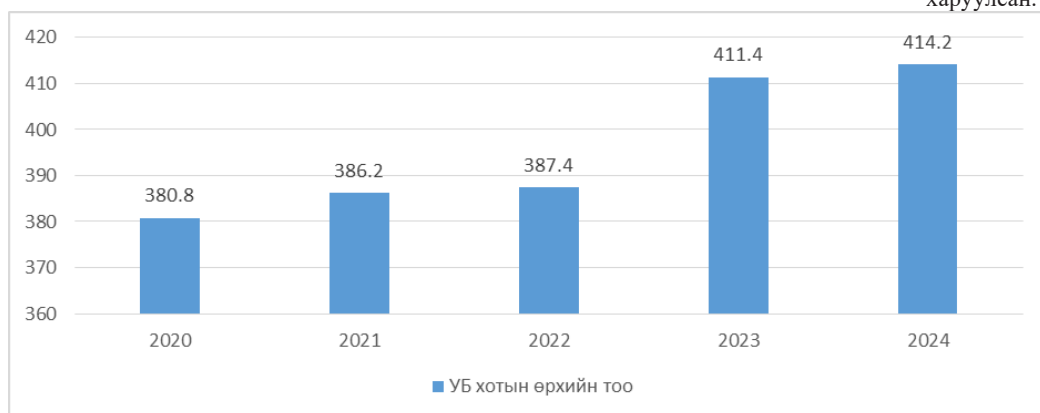
Үндсэн хэсэг:

Манай улсын нийт хүн амын 67.2 хувь нь хот, суурин газар буюу хүн амын 47.1 хувь буюу 2 хүн тутмын нэг нь нийслэл Улаанбаатар хотод амьдарч байна. Улаанбаатар хотын хүн амын 95.1 хувь буюу 1,6 сая хүн төвийн 6 дүүрэг буюу Баянзүрх, Сүхбаатар, Хан-Уул, Чингэлтэй, Сонгинохайрхан, Баянгол дүүргүүдэд амьдач байна. Зураг.1-т Монгол Улсын хүн амын судалгааг харуулсан

Зураг. 1. Монгол Улсын хүн амын судалгаа

Дээрх судалгаанаас нарийвлан авч үзэж Улаанбаатар хотын хүн амын өрхийн судалгааг зураг 2-т харуулсан.

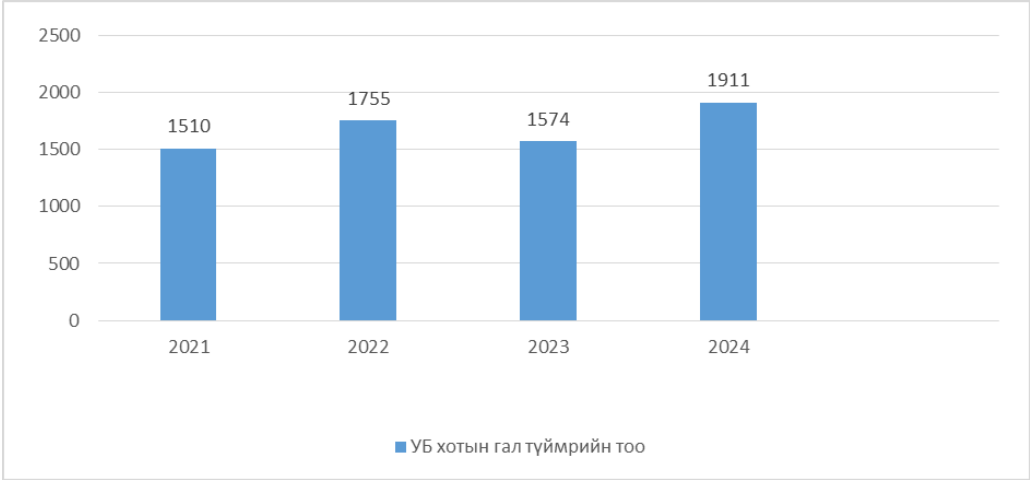

Зураг.2. Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа

Улаанбаатар хотын объектын гал түймэрт харгалзах нийгмийн эрсдэл нь байх ёстой хэмжээнээс 10 дахин их байна.

Аюулыг хэрэгжүүлэх давтамж, тохиолдлын жил	Хохирол				
	Нэг ба түүнээс илүү хүн нас барсан, хохирогчид байгаа	Нэг хүн нас барсан, хохирогчид байгаа	Амь үрэгдээгүй ч хүнд бэртсэн хүн байна	Хүнд бэртэл аваагүй, ажиллах чадвараа алдсан хохирогч байна	Ажиллах чадвараа алдсан хохирогч байхгүй
>1	Зөвшөөрөгд өхгүй эрсдэлийн бүс.	Эрсдэлийг бууруулах яаралтай арга хэмжээ авах шаардлагатай			Хатуу хяналтын бүс
1-10 ⁻¹					
10 ⁻¹ -10 ⁻²		Эрсдэлийг бууруулах зохистой арга хэмжээний үнэлгээ шаардлагатай			Хүлээн зөвшөөрөгдө х эрсдэлийн бүс.
10 ⁻² -10 ⁻³					
10 ⁻³ -10 ⁻⁴	Объектын гал түймэр		Эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээ авах шаардлагагүй		
10 ⁻⁴ -10 ⁻⁵					
10 ⁻⁵ -10 ⁻⁶					

Улаанбаатар хотын сүүлийн 4 жилийн гал түймрийн өсөлт бууралтын судалгаа

Зураг.3. Улаанбаатар хотын гал түймрийн өсөлт бууралт ашиглагддаг эрсдэлийн томъёоллоор тодорхойлж үзсэн.

Улаанбаатар хотын хэмжээнд гарсан гал түймрийг статистик тоо баримт дээр үндэслэж гал түймрийн эрсдэлийг Олон Улсын түвшинд

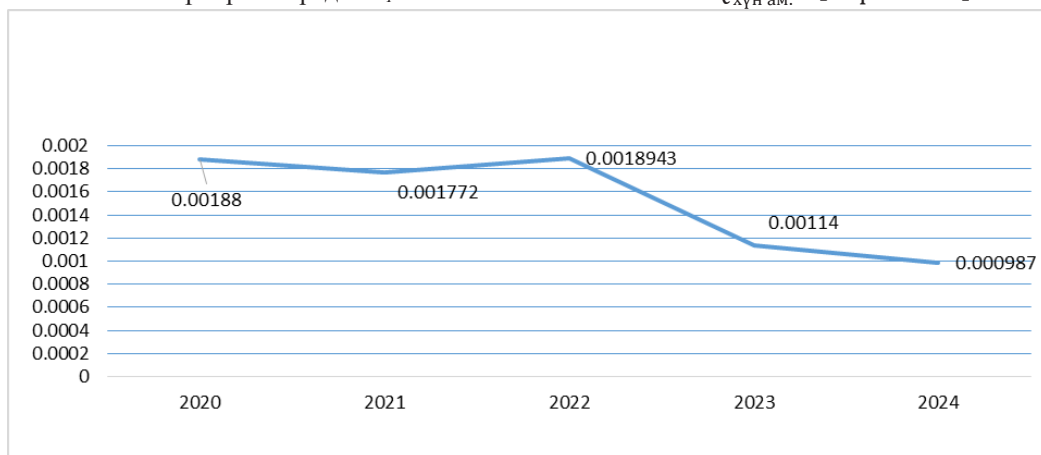
Үүнд: Жилд 1000 хүн амд учирч болзошгүй гал түйрийн эрсдэлийг 100

гал түймрийн улмаас нас барах тоог, 100000 хүн амд харьцуулан илэрхийлж нэг хүнд ноогдох гал түймрийн эрсдэлийг тодорхойлсон.

1. Гал түймрийн эрсдэл R_1 – нэгж

хугацаанд гарсан гал түймрийг хүн амд харьцуулсан харьцаа.

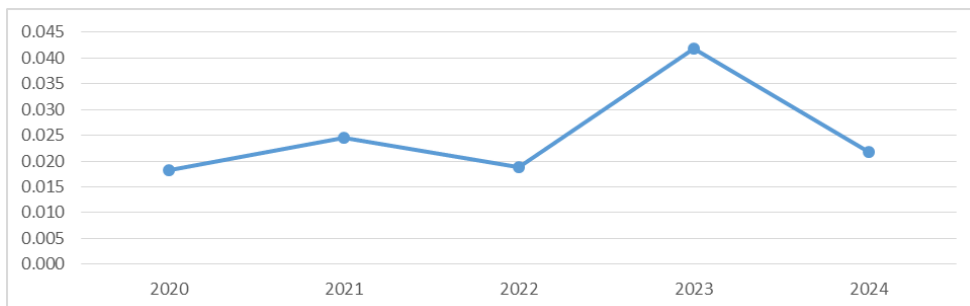
$$R_1 = \frac{N_{\text{гал түймэр}}}{Q_{\text{хүн ам}}} \left[\frac{\text{гал түймэр}}{\text{хүн. жил}} \right];$$

Зураг. 4. Гал түймрийг хүн амд харьцуулсан харьцаа

2. Гал түймрийн эрсдэл R_2 – нэгж хугацаанд гал түймрийн улмаас нас баралт

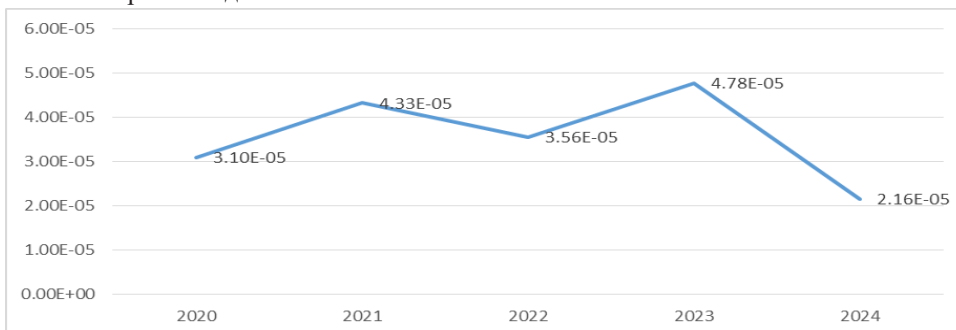
$$R_2 = \frac{Q_{\text{нас баралт.}}}{N_{\text{гал түймэр}}} \left[\frac{\text{нас баралт}}{10^2 \text{ гал түймэр}} \right];$$

Зураг.5. Гал түймрийн улмаас нас барсан хүмүүсийн тооцоолол

3. Гал түймрийн эрсдэл R_3 – нэгж хугацаанд гарсан гал түймрийн улмаас нас барах магадлал

$$R_3 = \frac{Q_{\text{нас баралт.}}}{Q_{\text{хүн ам}}} \left[\frac{\text{нас баралт}}{10^5 \text{ хүн.жил}} \right];$$

Зураг.6. Гарсан гал түймрийн улмаас нас барах магадлал

Сүүлийн 4 жилийн хугацаанд хүний амь нас эрсэдсэн нийт 93 удаагийн гал түймрийн голомтод 124 иргэн өртөгж нас барсанаас өдрийн цагаар 34 буюу 27,4%, шөнийн цагаар 90 буюу 72,6% өртсөн байна.Тиймээс гамшгаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг /өглөө, өдөр, орой/ тодорхой цагуудад

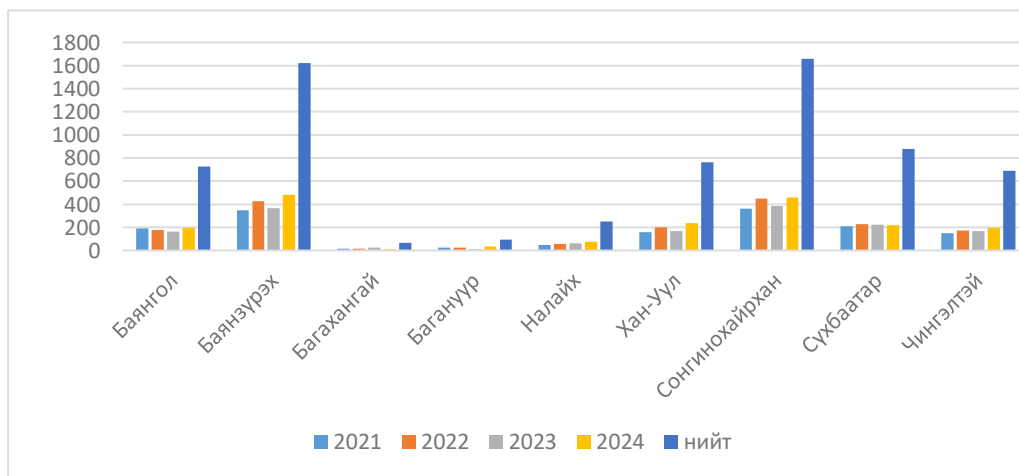
хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, цахим орчинд, олны танил хүмүүсийг оролцуулан, аж ахуй нэгж байгууллагуудын лед дэлгэц, самбаруудыг ашиглан тогтмол зохион байгуулах. (Нийслэлийн Онцгой байдлын газар , судалгаа тайлан мэдээ)

д/д	Гараг	2021	2022	2023	2024	Нийт
1	Даваа	5	3	7	5	20
2	Мягмар	6	2	5	8	21
3	Лхагва	3	5	3	7	18
4	Пүрэв	5	4	4	6	19
5	Баасан	5	2	7	4	18
6	Бямба	3	1	6	6	16
7	Ням	3	1	3	5	12
Нийт		30	18	35	41	124

Зураг.7. Өдөр, шөнийн цаг

Сүүлийн 4 жилийн хугацаанд нийт 6750 удаагийн объектын гал түймэр гарснаас 1658 буюу 24,5% нь Сонгинохайрхан дүүрэгт, 1623 буюу 24% нь Баянзүрх дүүрэг гарсан байна.

Иймд дээрх 2 дүүргийн нутаг дэвсгэрт урьдчилан сэргийлэх ажлыг түлхүү зохион байгуулах шаардлага тулгарч байна. (Нийслэлийн Онцгой байдлын газар , судалгаа тайлан мэдээ)

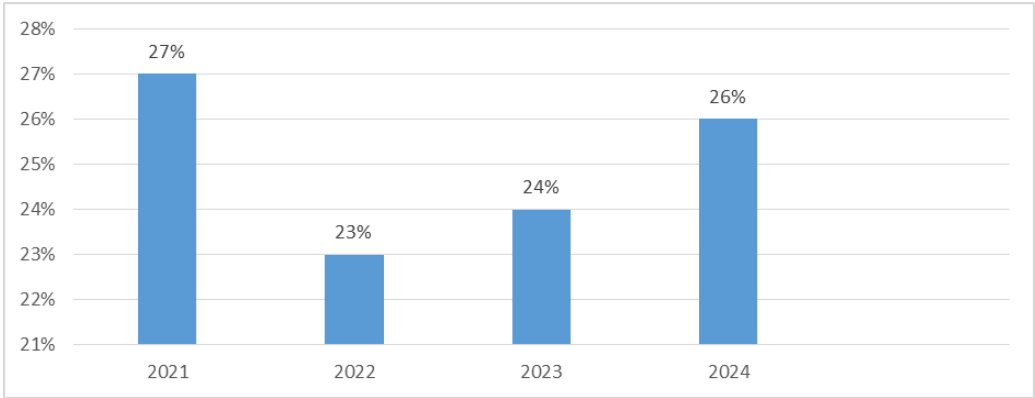
Зураг.8. Объектын гал түймэр

Сүүлийн 4 жилийн хугацаанд гарсан 6750 удаагийн объектын гал түймрийн дуудлагыг улирлаар нь авч үзвэл 3725 буюу 55,1% нь 10-3 сард

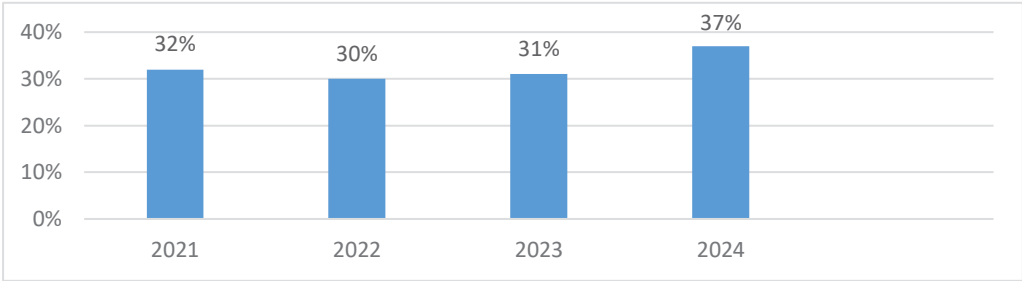
/хүйтний улиралд галалгаа эхлэх болон ихсэх үеэр/ Тиймээс хүйтний улирал эхлэх үед болон галалгаа эхлэхээс өмнө гэр хорооллын айл өрхийн /пийшин,

зуухны гэмтэл, яндангийн залгаа буруу байх, халуун үнс нурам ил задгай асгахгүй байх, халуун үнс нурмыг таглаатай төмөр саванд хадгалах, гэр

хорооллын зай хэмжээ/ аюулгүй байдлыг хангуулах. (Нийслэлийн Онцгой байдлын газар, судалгаа тайлан мэдээ)

Зураг.9. Дулааны улирал

Зураг.10. Хүйтний улирал

Сүүлийн 4 жилийн хугацаанд 93 удаагийн гал түймрийн голомтод 124 иргэн өртөж нас барсанаас 0-18 насны иргэн 19,4%-ыг, 18-30 насны иргэн

24,2%-ыг, 30-55 насны иргэн 37%-ыг, 55-аас дээш насны иргэд 19,4% ыг тус тус эзэлж байна. (Нийслэлийн Онцгой байдлын газар, судалгаа тайлан мэдээ)

№	2021	2022	2023	2024	Нийт
0-16	19	0	0	5	24
17-30	5	4	13	8	30
31-55	4	8	15	19	46
56-дээш	2	6	7	9	24
Нийт	30	18	35	41	124

Зураг.11. Насны ангилал

ДҮГНЭЛТ

Статистик тоо баримтаас харахад нийслэлийн Онцгой байдлын газрын бүтцийн нэгжүүдийн Гал түймэр унтраах, аврах ангиудад сүүлийн 4

жилийн дунджаар жилд 1700-1900 объектын гал түймэр бүртгэгдэж, гал түймрийн улмаас жилд дунджаар 38 хүн амь насаа алдаж, гал түймрийн улмаас жилд дунджаар 12.1 тэрбум төгрөгийн

хохирол учирсан.

Нийслэлийн хэмжээнд гал түймрийн онц аюултай 1,2,3 дугаар зэргийн объектуудын барилга байгууламжуудын галын аюулгүй байдлыг хангуулах тал дээр ОБХ болон холбогдох байгууллагатай хамтран албан шаардлага хүргүүлж, галын аюулгүй байдлыг хангуулахад хамтран ажиллах;

Галын аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор галын сайн дурын бүлэг, ахлагчийг томилж тогтвортой ажиллуулах (ГХТХ-ийн 34.2.2, ГАБТХ-ийн 17.2.1);

Нийт гал түймрийн 45.1% нь гэр орон сууц, барилга байгууламжид гарсан нь Улаанбаатар хотын хүн амын 1000 хүн тутамд 1,5 гал түймэр ноогдож, 100 гал түймэр тутамд 2,25 хүн өртөж нас баран, нэг жилд 100000 хүн тутмаас $R_3 \cdot 10^5 = 3,56 \approx 4$ хүн гал түймэрт өртөж нас барах тооцоолол гарсан.

Улаанбаатар хотод гарсан гал түймрийг үндэслэн орон сууцны барилга, байгууламж болон гэрт гарсан гал түймрийн эрсдэлийн түвшинг тодорхойлоход сууцны төрлүүдээс хамгийн их эрсдэл өндөртэй монгол гэр болон хувийн байшин байна.

Монгол гэр болон хувийн байшинд амьдарч байгаа хүмүүст гал түймрийн аюултай нөхцөл байдал үүсэх, хор уршиг болон гал түймэр тархах боломжийг эрт илрүүлэх зорилгоор аюулгүй байдлыг хамгаалах, эдийн засгийн хувьд өртөг багатай галын автомат утаа мэдрэгч норм, нормативын шаардлага хангасан төхөөрөмжийг гэр хорооллын айл өрхүүдэд суурьлуулах.

Нийслэлийн хэмжээнд гарсан гал түймрийн тоо хохирлыг бууруулахын тулд Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, Галын аюулгүй байдлын тухай хууль болон бусад холбогдох хууль эрх зүйн бичиг баримтын хүрээнд 1 өрхөд 2 ширхэг гал түймэр илрүүлэх утааны мэдээлэгч төхөөрмж /6,2 тэрбум төгрөг/ суурилуулснаар ирээдүйд учирч болох хохирлыг бууруулах боломжтой гэж дүгнэж байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль.
2. Монгол улсын Галын аюулгүй байдлын тухай хууль.
3. Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа
4. Нийслэлийн онцгой байдлын газрын статистик судалгаа

ГАЛ ТҮЙМЭР УНТРААХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНД АВРАГЧ-ГАЛ СӨНӨӨГЧИЙН ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ШУУРХАЙ ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ХАРИУ АРГА ХЭМЖЭЭНИЙ ТУЛГАМДАЖ БУЙ АСУУДАЛ

Н.Отгонбаяр

Дотоод хэргийн их сургуулийн Ахлагч мэргэжлийн боловсролын сургуулийн Онцгой байдлын албаны тэнхимийн багш, дэд хурандаа

Товч агуулга. Гал сөнөөгчдийн гал унтраах ажиллагаанд шуурхай зохион байгуулалтын онол, практик асуудлыг судалж, үр ашигтай удирдлага, зохион байгуулалтын арга хэлбэрийг тодорхойлов. Гал түймрийн үед цаг хугацаа, нөөцийн зөв хуваарилалт, мэдээллийн шуурхай дамжуулалт нь хохирлыг бууруулах гол хүчин зүйл болохыг судалгаагаар тогтоов. Мөн орчин үеийн технологи, команд удирдлагын системийг нэвтрүүлэх шаардлагыг дэвшүүлэв.

Сүүлийн жилүүдэд уур амьсгалын өөрчлөлт, хотжилт, хүн амын төвлөрөлийн улмаас гал түймрийн тоо хэмжээ жилээс жилд нэмэгдэж түүнээс үүдсэн хор уршиг, хохирлын хэмжээ өсөн нэмэгдсээр байна. Улаанбаатар хотын хэмжээнд гарсан гал түймрийн судалгаан дээр үндэслэж томоохон тооцогдох “Говь” ХХК-ийн үйлдвэрийн барилга, “Улсын Их дэлгүүр”, “Ондилт” ХХК, “Таван толгой” ХХК-ийн шахмал түлшний үйлдвэр, Дархан-Уул аймагт байрлах “Тэс петролиум” ХХК-ийн газрын тосны агуулахад гарсан гал түймрийн эрсдэлийн түвшинг тодорхойлох удирдлага арга зүйгээр хангах, гал унтраах үйл ажиллагааны шуурхай зохион байгуулалт хариу арга хэмжээг авч, тооцоо судалгааг математик загварчлал ашиглаж гал түймрийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх, гал түймрийн хохирлыг бууруулах арга хэмжээг төлөвлөх.

Энэхүү өгүүлэлд гал сөнөөгчийн гал унтраах үр чадварын онол, практик үндэс, түүнийг бүрдүүлэгч хүчин зүйлсийг судалж, орчин үеийн сургалт, бэлтгэлийн арга зүйтэй уялдуулан авч үзэв. Судалгааны үр дүнд гал сөнөөгчийн үр чадвар нь зөвхөн техник хэрэгсэл ашиглах чадвараар хязгаарлагдахгүй, харин сэтгэлзүйн бэлтгэл, нөхцөл байдлын үнэлгээ, багаар ажиллах чадвар зэрэг олон хүчин зүйлсийн нэгдэл болохыг тогтоов.

Гал сөнөөгчийн үр чадвар гэдэг нь гал түймрийн нөхцөлд аюулгүй, үр дүнтэй ажиллагаа явуулахад шаардлагатай мэдлэг, чадвар, дадлын цогц юм.

Түлхүүр үг

Гал түймэр унтраах удирдлагын тогтолцоо, гал түймэр унтраах үеийн шуурхай зохион байгуулалт, гал сөнөөгч, үр чадвар, аюулгүй байдал, сургалт.

Abstract

This study examines the theoretical and practical issues of rapid organization in firefighting operations and identifies effective management and organizational approaches. The research finds that proper allocation of time and resources, along with rapid information transmission, are key factors in reducing fire-related damage. It also emphasizes the need to introduce modern technologies and command management systems.

In recent years, due to climate change, urbanization, and population concentration, the number of fire incidents has been increasing annually, along with the scale of damage and losses caused by them. Based on fire incident studies conducted in Ulaanbaatar, this research evaluates the risk levels of major fires that occurred in significant facilities such as the “Gobi” LLC factory building, the State Department Store, “Ondilt” LLC, the “Tavan Tolgoi” briquette fuel plant, and the “Tes Petroleum” LLC oil storage facility in Darkhan-Uul province. The study aims to provide methodological guidance for risk assessment, improve rapid response organization in firefighting operations, and apply mathematical modeling to plan preventive measures and reduce fire damage.

This article also explores the theoretical and practical foundations of firefighters’ skills

and the factors that shape them, linking these with modern training methodologies. The findings show that firefighting skills are not limited to the use of equipment, but also include psychological preparedness, situational assessment, and teamwork.

Firefighting skills are defined as the comprehensive set of knowledge, abilities, and practices required to operate safely and effectively in fire emergency situations.

Keywords

Firefighting management system, emergency response organization in firefighting, firefighter, skills, safety, training

Оршил

Гал түймэр нь хүний амь нас, эд хөрөнгө, байгаль орчинд ноцтой хохирол учруулдаг гамшгийн нэг төрөл юм. Гал түймэртэй тэмцэх үндсэн үүргийг гүйцэтгэгч нь гал сөнөөгчид бөгөөд тэдний ур чадвар нь аврах ажиллагааны үр дүнд шууд нөлөөлдөг.

Сүүлийн жилүүдэд барилга байгууламжийн бүтэц, материалын өөрчлөлт, хотжилт нэмэгдсэнтэй холбоотойгоор гал түймрийн нөхцөл байдал улам төвөгтэй болж байна. Иймээс гал сөнөөгчийн ур чадварыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр судлах шаардлага бий болж байна.

Гал түймрийг унтраах үйл ажиллагааны шуурхай зохион байгуулалт арга зүйн нь гал түймрийн үед хүн, мал амьтан, эд хөрөнгө, хүрээлэн байгаа орчныг гал түймрийн аюулаас хамгаалах арга хэмжээг зохион байгуулж хүн амын аюулгүй амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлэх, улмаар хот байгуулалт, инженерийн байгуулалтын төлөвлөлтийн үндэс суурь болдог.

Гал түймэр нь хүн төрөлхтний түүхийн туршид хамгийн их хохирол учруулж ирсэн гамшгийн нэг бөгөөд орчин үеийн нийгэмд ч аюулын түвшин буураагүй хэвээр байна. Хотжилт, барилгажилт эрчимтэй хөгжихийн хэрээр гал түймрийн эрсдэл улам нарийн төвөгтэй болж, гал унтраах ажиллагаанд тавигдах шаардлага нэмэгдэж байна.

Монгол Улсын хувьд гал түймрийн нөхцөл байдал нь онцгой шинж чанартай. Үүнд:

- гэр хорооллын нягтаршил
- уур амьсгалын эрс тэс байдал

- инженерийн дэд бүтцийн хүртээмж зэрэг хүчин зүйлс нөлөөлдөг.

Иймд гал сөнөөгчдийн ур чадвар нь зөвхөн техник хэрэгсэл ашиглах чадвараар хязгаарлагдахгүй, харин нөхцөл байдалд түргэн дасан зохицох, оновчтой шийдвэр гаргах, багаар үр дүнтэй ажиллах зэрэг олон талт чадварыг шаарддаг.

Иймээс энэхүү судалгаагаар Монгол Улсын нөхцөлд гал сөнөөгчийн гал унтраах ур чадварыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр судалж, гал түймэр унтраах үйл ажиллагаанд аврагч-гал сөнөөгчийн хэрэгжүүлэх шуурхай зохион байгуулалт, хариу арга хэмжээний талаар судлаж байна.

Улс орны хөгжлийн явцад гарч ирдэг зайлшгүй нэгэн үзэгдэл нь хотжилт бөгөөд хөгжил, дэвшил, шинэчлэлт юм. Хотжилтыг хөдөө орон нутгаас шилжин ирэх хүний тоо нэмэгдэх төдийхнөөр ойлгодоггүй харин илүү сайн амьдралын стандарт, илүү боломж гэж харж болно.

Гал түймэр унтраах үйл ажиллагааны шуурхай зохион байгуулалт хариу арга хэмжээ авах зорилго нь Гал түймэртэй тэмцэх замаар Үндсэн хуулиар тогтоогдсон хүмүүнлэг, ардчилсан нийгэмд бүх иргэн амьд явах, аюулгүй орчинд амьдрах бололцоог хангах, төр, аж ахуйн нэгж, байгууллагын галын аюулгүй байдлыг ханган улс орны эдийн засгийн хөгжлийг тогтворжуулахад оршино.

Гал түймэр унтраах болон аврах ажиллагаанд өндөр мэргэшсэн мэдлэг чадвар цаг тухай бүр шаардлагатай байдаг иймд гал унтраах ажиллагаанд олон төрлийн нөхцөл байдалд үүссэн гал

түймэрт мэргэжлийн түвшинд хариу үйлдэл үзүүлэхийн төлөө тасралтгүй бэлтгэл сургуулилт, мэдлэг боловсролыг сурах шаардлага гардаг.

Гал түймрийг унтраах арга зүйн удирдлагын тогтолцоо шуурхай хариу арга хэмжээ хэрэгжүүлэхэд гал түймрийн нөхцөл байдалд үнэлэлт, дүгнэлт өгч шуурхай ажиллах үед гал унтраах удирдагч бие дааж шийдвэр гаргахад оновчтой тактикийн зөв хувилбарыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй байх нь гал унтраах үйл ажиллагаанд чухал ач холбогдолтой. Хэрэв удирдагч шуурхай хариу арга хэмжээг авахдаа хугацаа алдах, буруу шийдвэр гаргах үед хүний амь нас эрсдэх, эд хөрөнгийг хохироох, гал унтраах үйл ажиллагааны хурдыг багасгах, улмаар ихээхэн хэмжээний хохирол учруулна.

Үүнтэй холбоотойгоор орчин үеийн Гал түймэр унтраах удирдлагын тогтолцоо нь шинжлэх ухааны үндэслэлтэй онолын мэдлэг, бодит нөхцөл байдалд тулгуурлан удирдлага арга зүйг боловсруулан дүн шинжилгээ хийх нь гал түймрийн үед хохирол багатай амжилттай гүйцэтгэх үндэс болно.

Судалгааны материал, аргазүй:

Гал унтраах ур чадварын ойлголтыг ^[8]SEP

Гал унтраах ур чадвар гэдэг нь гал түймрийн нөхцөлд хурдан, зөв шийдвэр гаргах, техник хэрэгсэл ашиглах, өөрийгөө болон бусдыг хамгаалах чадваруудын цогц юм.

Ур чадварын бүрэлдэхүүн хэсэг

Техникийн ур чадвар

- Гал унтраах багаж хэрэгслийг ашиглах
- Ус, хөөс, нунтаг бодисын оновчтой хэрэглээ
- Галын тархалтыг хянах арга

Сэтгэлзүйн бэлтгэл

Галын нөхцөлд стресс ихтэй байдаг тул сэтгэлзүйн тогтвортой байдал чухал үүрэгтэй.

Багаар ажиллах чадвар

Гал унтраах ажиллагаа нь багийн ажиллагаа тул харилцаа, зохион байгуулалт өндөр түвшинд байх шаардлагатай.

Нөхцөл байдлын үнэлгээ

- Галын эх үүсвэрийг тодорхойлох

- Эрсдэлийг үнэлэх

- Шийдвэр гаргах

Ур чадварт нөлөөлөх хүчин зүйлс

- Сургалт, дадлага
- Ажлын туршлага
- Бие бялдрын бэлтгэл
- Техник, тоног

төхөөрөмжийн хангалт

Сургалт ба хөгжүүлэлт

Орчин үеийн сургалтад дараах чиг хандлага ажиглагдаж байна:

- Симуляцийн сургалт
- Бодит нөхцөлд дадлага
- Сэтгэлзүйн бэлтгэлийн

сургалт

Улсын хэмжээнд 2023 оны 11 дүгээр сарын байдлаар объектын гал түймрийн 2748 тохиолдол бүртгэгдэж /гал түймэр дээр ажилласан 2012, зөрчил 388, мэдээлэл 213 тохиолдол бүртгэгдэж, 11 иргэний амь насыг аварч, утаажилтын бүсээс 870 иргэнийг гаргаж, гал түймэрт 53 иргэн өртөж нас барж, 32 иргэн түлэгдсэн байна.

Гал унтраах ажиллагааг шуурхай зохион байгуулах нь дараах үндсэн ойлголтууд дээр тулгуурладаг.

- Галын тархалтын онол (шаталтын динамик)

- Эрсдэлийн үнэлгээ

- Нөөцийн оновчтой хуваарилалт

- Командлал,

удирдлагын бүтэц

Эдгээр нь Incident Command System (ICS)-д нэгтгэгддэг бөгөөд олон улсын хэмжээнд стандартчилагдсан загвар юм.

Улс орны нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд заналхийлж буй хамгийн том аюул нь байгалийн гамшиг болон хүмүүсийн буруутай үйл ажиллагаанаас гаралтай осол, гал түймэр болж байдаг. Судалгаагаар Улсын хэмжээнд жилд дунджаар 3262 объектын гал түймэр

бүртгэгдэж, гал түймрийн улмаас жилд дунджаар 61 хүн амь насаа алдаж, гал түймрийн улмаас жилд дунджаар 14.7 тэрбум төгрөгийн хохирол учирсан. Нийт гал түймрийн 45.1% нь гэр орон сууц, барилга байгууламжид гал түймэр гарсан байна.

№	2021	2022	2023	2024	2025
Улаанбаатар хотын хүн ам	1451710	1477174	1515593	1568550	1528468
Гал түймэр	4029	3036	3125	3225	3456
Гал түймрийн улмаас нас баралт	77	54	75	60	39
Гал түймрийн хохирол	16.2 тэрбум төгрөг	11.2 тэрбум төгрөг	11.4 тэрбум төгрөг	12.5 тэрбум төгрөг	22.5 тэрбум төгрөг

Гал түймэр унтраах үйл ажиллагааны шуурхай зохион байгуулалт, хариу арга хэмжээ Монгол Улсын “Галын аюулгүй байдал тухай” хуульд 4.1.1 зүйлд объектын болон ой, хээрийн гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх, авран хамгаалах, унтраах ажлыг нэгдсэн удирдлага, бодлого, зохион байгуулалтаар хангах, гал түймрийн улсын хяналтыг хэрэгжүүлэх.

Гал түймэр унтраах удирдагч нь гал түймэр гарсан объектын байршлын зураг, онцлог, агуулж байгаа бодис, материалын талаар мэдээлэл авах, хойшлуулшгүй тохиолдолд засаг захиргааны харьяалал, өмчийн хэлбэрийг үл харгалзан аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэний тээвэр, холбооны хэрэгсэл болон хүн хүчийг дайчлах, ашиглах эрхтэй.

Гамшгаас хамгаалах тухай” хуульд “Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааг улсын хэмжээнд онцгой байдлын асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн чиглүүлж, онцгой байдлын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын дарга удирдан зохион байгуулж, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжид тухайн шатны Засаг дарга, төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллага, хуулийн этгээдэд

тэдгээрийн удирдлага зохион байгуулж, хэрэгжүүлнэ¹⁾ гэж заажээ.

Гал түймрийн аюултай нөхцөл байдал үүссэн үед гал унтраах үйл ажиллагааг шуурхай зохион байгуулах, үүссэн цагийн байдалтай холбогдуулан харилцан ажиллагааг ханган хэрэгжүүлж байгаа арга хэмжээг уялдуулан зохицуулах, хяналт тавих зорилгоор Гал түймэр унтраах удирдлагын тогтолцоо хариу арга хэмжээг шуурхай зохион байгуулж ажиллуулна.

Гал түймэр унтраах удирдлагын тогтолцоо хариу арга хэмжээг шуурхай зохион байгуулж, үүссэн цагийн байдалтай холбогдуулан аймаг, нийслэл, дүүргийн Онцгой байдлын газар, хэлтэс нь гал унтраах үйл ажиллагааг төлөвлөх, зохион байгуулах, хэрэгжүүлэхэд төрийн байгууллага, нутгийн захиргааны болон төрийн бус олон нийтийн байгууллага, хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааг хангаж тэдгээрийн оролцоог уялдуулан зохицуулна.

Онцгой байдлын ба тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллага, гамшгаас хамгаалах Улсын болон орон нутгийн албад, төв, орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагын харилцан ажиллагааг түүнд оролцогч, зохион байгуулагчийн хэмжээ, бүрэлдэхүүний байдлаас хамаарч удирдлагын

стратегийн, оперативын, тактикийн түвшинд хуваан үзэж болно.

Стратегийн түвшингийн харилцан ажиллагааг Монгол Улсын Шадар сайд, УОК, ОБЕГ, Улсын албад, төрийн захиргааны төв байгууллагын хэмжээнд хамтран зохион байгуулна. Энэ нь гол төлөв ажиллагааны гэхээсээ илүүтэй дүрэм, журам, заавар, урьдчилсан төлөвлөлтийг боловсруулснаар явагдах нь зохимжтой байна.

Оперативын удирдлага зохицуулалтын ажиллагааг аймаг, нийслэлийн удирдлага, онцгой комисс, гамшгаас хамгаалах Улсын алба, ОБЕГ-ын газар, хэлтэс, Төв, орон нутгийн ОБГ, хэлтэс, аврах бригад, аврах анги, ЗХЖШ, ХХЕГ-ын тусгай мэргэжлийн анги, шуурхай штабуудын хооронд зохион байгуулна. Энэ нь гол төлөв шуурхай шинж чанартай байна.

Тактикийн харилцан ажиллагааг аврах тасаг, салаа, жижиг бүлгүүдийн хооронд зохион байгуулах бөгөөд гол төлөв аврах ажиллагааны шинж чанартай байна. Эндээс харахад харилцан ажиллагааны дээрх хэлбэр нь удирдлага, оролцогч бүрэлдэхүүнээс ихээхэн хамааралтай болох нь илэрхий байна.

Онцгой байдлын байгууллага хуулиар хүлээсэн чиг үүргээ амжилттай хэрэгжүүлэхийн тулд Гал түймрийн аюулд өртөх байдал, эмзэг байдлаас урьдчилан сэргийлэх, бууруулах, гал түймрийн хор уршгийг арилгах, сэргээн босгох гал унтраах бэлтгэл бэлэн байдлыг сайжруулж, гал түймэртэй тэмцэх чадавхыг бэхжүүлэх эдийн засгийн, бүтцийн, хууль, эрх зүйн, нийгмийн, эрүүл мэндийн, боловсролын, байгаль орчны, технологийн нэгдмэл, харилцан уялдаатай арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх замаар гал түймрийг бууруулах, шинэ эрсдэл үүсэхээс сэргийлэх нь гол зорилго юм.

Уур амьсгалын өөрчлөлт, хотжилт, үйлдвэрлэл зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаалан Монгол Улсад тохиолдож болзошгүй гал түймрийн

эрсдэл, осол нэмэгдэж, хавсарсан нийлмэл, ар араасаа цуварсан шинж чанартай нөлөөллийг дагуулах магадлал өндөр байна. Тухайлбал, уур амьсгалын өөрчлөлтөөс улбаатай гангийн эрсдэл нэмэгдэх, гантай жил ой, хээрийн түймэр нэмэгдэж урт хугацаагаар үргэжлэх, хот суурин газарт тархан дэлгэрч гал түймрийн аюул үүсэх гэх мэт.

ДҮГНЭЛТ, САНАЛ

Монгол улсын хувьд цаашид Гал түймэр унтраах удирдлагын тогтолцоо хариу арга хэмжээг шуурхай зохион байгуулах талаар улс орны туршлага, гадаад хамтын ажиллагаа төсөл, хөтөлбөр, бодлого хэрэгжүүлэх болон сургамжид үндэслэн цаашид гал унтраах үйл ажиллагаанд оновчтой зөв шийдвэрийг цаг алдалгүй гаргаж учирч болох эрсдэлийг хохирол багатай даван туулах.

Цаашид зөвхөн гал түймрийн аюулаас гадна нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал бий болсон үед төрийн цэргийн харилцан ажиллах эрх зүйн орчныг улам боловсронгуй болгох, хуулийг хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгоор төрийн цэргийн байгууллагуудын харилцан ажиллах талаар холбогдох хуулийн заалтыг тусгаснаар харилцан ажиллагаа нь хэрэгжих нөхцөл бүрдэнэ гэж дүгнэж байна.

Галын аюулгүй байдлын тухай хуулийн 9.1.Гал түймэр унтраах аврах ангийн томилгоот ээлжийн бүрэлдэхүүн гал түймрийн дуудлагаар гарч, тусгай дуут болон гэрлэн дохио хэрэглэн замын хөдөлгөөнд оролцох үед замын хөдөлгөөнд оролцогч зам тавьж өгөх үүрэгтэй бөгөөд замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага хөдөлгөөнөө саадгүй үргэлжлүүлэх бололцоогоор хангана гэж заасан байдаг гэвч гал түймрийн дуудлага, хаяг байршилд хүрэлцэн очих хугацаанд авто замын хөдөлгөөний нягтрал мөн гэр хорооллын айл өрхүүдийн гудамж мухар зэрэг олон бэрхшээл тулгардгаас цаг

алдах гал түймрийн тархан дэлгэрэлт нэмэгдэх хүч зүйлүүд гардаг.

Гал түймэр унтраах үед иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын эд хөрөнгийг гадна халдлагаас хамгаалах, замын хөдөлгөөнийг зохицуулах зорилгоор шаардлагатай тохиолдолд цагдаагийн байгууллага хамтран ажиллаж тодорхой зохицуулалтыг хийж харилцан ажиллагааг сайжруулах,

Гал түймэр унтраах үйл ажиллагааны шуурхай зохион байгуулалт төлөвлөлтөд орон сууцны хороололд гал унтраах тусгай зориулалтын автомашин зогсох талбайг тусгай тэмдэглэгээ байршуулан орох гарах хөдөлгөөний чөлөөтэй болгох саналтай байна.

Ашигласан ном зүй

1. Н.Н. Брушлинский, Ю.Н. Шебеко. “Пожарные риски: динамика, управление, прогнозирование” – Москва, 2007
2. Галын эрсдэлийн онол, удирдлага, прогноз
3. Jan Quenzel et al. “Autonomous Fire Fighting with UAV-UGV Team” (2021)
4. Робот, дрон ашигласан гал унтраах шинэ технологийн судалгаа (!)
5. Ying Zhang et al. “Air-Ground Collaborative Robots for Fire and Rescue Missions” (2024)
6. Гал унтраах ажиллагаанд хиймэл оюун, хамтарсан робот системийн хэрэглээ

ГАМШГААС ХАМГААЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ САНХҮҮЖИЛТ: БҮТЭЦ, ХУВААРИЛАЛТЫН ШИНЖИЛГЭЭ

Ц.Ганчимэг

Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн Гамшгаас хамгаалах албаны тэнхимийн профессор, доктор (PhD), дэд профессор, хурандаа

Товч агуулга. Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны үр нөлөө нь санхүүжилтийн хэмжээ, бүтэц, хуваарилалтын оновчтой байдлаас шууд хамаардаг. Монгол Улсад уур амьсгалын өөрчлөлт, хотжилтын эрчимжилт, хүн амын нутагшлын төвлөрөл нэмэгдэж байгаатай холбоотойгоор үер, газар хөдлөлт, зуд зэрэг гамшгийн эрсдэл сүүлийн жилүүдэд өсөн нэмэгдэж байна. Гэвч эдгээр эрсдэлийг бууруулахад чиглэсэн санхүүжилтийн үр ашиг, төсвийн төлөвлөлтийн уялдааг системтэйгээр судалсан судалгаа хязгаарлагдмал хэвээр байна.

Энэхүү өгүүлэл нь гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны санхүүжилтийн бүтэц, хуваарилалтад дүн шинжилгээ хийж, төсвийн төлөвлөлт нь гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээтэй хэрхэн уялдаж байгааг тодорхойлох зорилготой. Судалгаанд улсын төсвийн мэдээлэл, холбогдох хууль эрх зүй, бодлого, стратегийн баримт бичгүүд, түүнчлэн гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээний үр дүнг ашиглан чанарын болон тайлбарлах шинжилгээ хийсэн.

Шинжилгээний үр дүнгээс харахад гамшгаас хамгаалах салбарын санхүүжилтийн ихэнх хувь нь гамшгийн хариу арга хэмжээ, аврах ажиллагаанд чиглэж байгаа бөгөөд урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах, бэлэн байдлыг хангахад ногдох төсөв харьцангуй хязгаарлагдмал байна. Мөн бүс нутгийн гамшгийн эрсдэлийн түвшинтэй харьцуулахад төсвийн хуваарилалт хангалттай уялдаагүй байгааг тогтоолоо.

Судалгааны дүгнэлт нь гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны санхүүжилтийг эрсдэлд суурилсан төлөвлөлтийн зарчимд нийцүүлэн шинэчлэх, ялангуяа урьдчилан сэргийлэх болон бэлэн байдлын санхүүжилтийн хувь хэмжээг нэмэгдүүлэх нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулахад чухал ач холбогдолтойг харуулж байна.

Түлхүүр үг: гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаа, санхүүжилт, улсын төсөв, эрсдэлд суурилсан төлөвлөлт, Монгол Улс

Abstract: The effectiveness of disaster protection activities is directly dependent on the scale, structure, and allocation of financing. In Mongolia, disaster risks such as floods, earthquakes, and dzud have increased in recent years due to climate change, rapid urbanization, and growing population concentration. However, systematic research examining the efficiency of disaster-related financing and the coherence of budget planning with disaster risk reduction objectives remains limited.

This article analyzes the structure, allocation, and recent trends of financing for disaster protection activities in Mongolia, with the aim of assessing how budget planning aligns with disaster risk assessments. The study employs qualitative and descriptive analysis based on national budget data, relevant legal frameworks, policy and strategic documents, as well as the results of disaster risk assessments.

The findings indicate that the majority of financing for disaster protection is concentrated on emergency response and rescue operations, while funding allocated to disaster prevention, risk reduction, and preparedness remains relatively limited. In addition, the allocation of financial resources is not sufficiently aligned with regional disaster risk levels.

The study concludes that disaster protection financing in Mongolia should be restructured in accordance with risk-based planning principles. In particular, increasing the share

of funding dedicated to disaster prevention and preparedness is essential for strengthening national resilience and effectively reducing disaster risks.

Keywords: disaster protection activities; financing; state budget; risk-based planning; Mongolia

Гамшгийн эдийн засгийн нөлөөллийн онолын хандлага

Сүүлийн хэдэн арван жилд байгалийн болон уур амьсгалын гаралтай гамшгийн давтамж, эрчим, газарзүйн хамрах хүрээ эрчимтэй нэмэгдэж, тэдгээрийн эдийн засагт үзүүлэх нөлөөлөл дэлхийн хэмжээнд чухал судалгааны асуудал болж байна.

Гамшиг нь хүний амь нас, нийгмийн аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөхөөс гадна үндэсний болон орон нутгийн эдийн засгийн тогтвортой байдал, хөгжлийн явцыг сааруулах ноцтой эрсдэл дагуулдаг. Түүнчлэн гэнэтийн зардал бий болгож, орлого бууруулж засгийн газрын нөөцөд төсвийн дарамт учруулдаг. Ялангуяа хөгжиж буй орнуудын хувьд гамшгийн улмаас учирсан эдийн засгийн алдагдал нь ядуурал, тэгш бус байдлыг гүнзгийрүүлж, хөгжлийн ололтыг үгүйсгэх хүртэл үр дагавартай байдаг (Cavallo & Noy, 2011).

Гамшгийн эрсдэлийн удирдлага ба санхүүжилтийн ойлголт

Сүүлийн арван жилд байгалийн болон хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй гамшгийн давтамж, хор уршиг дэлхий дахинд нэмэгдэж, улс орнууд гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бодлого, удирдлагын тогтолцоог боловсронгуй болгоход анхаарч байна. Гамшгийн эрсдэлийн удирдлага нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх, бэлэн байдлыг хангах, гамшгийн үед хариу арга хэмжээ авах, сэргээн босгох үйл ажиллагааг хамарсан цогц тогтолцоо юм. Энэ тогтолцооны үр нөлөө нь зөвхөн институцийн зохион байгуулалт, эрх зүйн орчноос гадна тогтвортой, оновчтой санхүүжилтийн механизмаас ихээхэн хамаардаг.

Олон улсын судалгаанд гамшгийн эрсдэлийн удирдлагын санхүүжилтийг эрсдэлийг бууруулах болон гамшгийн үед учрах хохирлыг багасгах зорилгоор төр, хувийн хэвшил, олон улсын байгууллагаас бүрдүүлж, хуваарилан зарцуулж буй санхүүгийн нөөцийн тогтолцоо гэж тодорхойлдог. Энэ хүрээнд гамшгийн эрсдэлийн санхүүжилт нь урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ, бэлэн байдлын төлөвлөлт, хариу арга хэмжээ, сэргээн босголтын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэхэд чиглэдэг. Мөн олон улсын бодлогын баримт бичгүүдэд гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагаанд тогтвортой санхүүжилтийн тогтолцоог бүрдүүлэхийг чухалчилдаг. Тухайлбал, Сендайн үйл ажиллагааны баримт бичигт (2015–2030) баримт бичигт гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бодлого, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд санхүүгийн нөөцийг нэмэгдүүлэх, үр ашигтай хуваарилахыг үндсэн зорилтын нэг гэж тодорхойлсон байдаг.

Үндсэн хэсэг

Гамшгийн эдийн засгийн нөлөөллийг онолын хувьд *шууд болон шууд бус* нөлөөлөл гэж ангилдаг. Шууд нөлөөлөлд барилга байгууламж, дэд бүтэц, үйлдвэрлэлийн үндсэн хөрөнгийн эвдрэл, сүйрэл ордог бол шууд бус нөлөөлөлд үйлдвэрлэлийн тасалдал, нийлүүлэлтийн сүлжээний доголдол, хөдөлмөрийн зах зээлийн алдагдал, инфляцийн дарамт зэрэг багтана (Hallegatte, S., & Przyluski, V., 2010).

Макро эдийн засгийн түвшинд гамшиг нь нийлүүлэлт болон эрэлтийн аль алинд гэнэтийн нөлөөлөл үүсгэж, эдийн засгийн өсөлтийг богино болон дунд хугацаанд сааруулдаг. Гэсэн хэдий ч институцийн чадавх, эдийн засгийн төрөлжилт, санхүүгийн зах зээлийн хөгжил зэргээс хамааран улс орнуудын гамшгийг даван туулах чадвар харилцан

адилгүй байдаг (Cavallo, E., & Noy, I. , 2011)

Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны санхүүжилтийн бүтэц: Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны санхүүжилтийн бүтэц нь тухайн улсын гамшгийн удирдлагын тогтолцоо, төсвийн бодлого, институцийн зохион байгуулалтаас хамааран өөр өөр байдаг. Санхүүжилтийн эх үүсвэрийг дараах үндсэн ангиллаар авч үздэг.

Нэгдүгээрт, улсын болон орон нутгийн төсвийн санхүүжилт юм. Төрийн төсөв нь гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны үндсэн эх үүсвэр бөгөөд гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, бэлэн байдлыг хангах, аврах ажиллагаа зохион байгуулах, сэргээн босгох арга хэмжээг санхүүжүүлэхэд ашиглагддаг.

Хоёрдугаарт, олон улсын байгууллага болон хандивлагч орнуудын санхүүжилт багтана. Ялангуяа хөгжиж буй орнуудад гамшгийн эрсдэлийг бууруулах төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхэд олон улсын байгууллагуудын буцалтгүй тусламж, зээл, техникийн дэмжлэг чухал үүрэгтэй байдаг. Энэ чиглэлд Дэлхийн банк (World Bank) болон Азийн хөгжлийн банк (Asian Development Bank) зэрэг байгууллагууд идэвхтэй оролцдог.

Гуравдугаарт, хувийн хэвшил болон даатгалын салбарын санхүүжилт орно. Сүүлийн жилүүдэд гамшгийн эрсдэлийг санхүүгийн механизмаар бууруулах зорилгоор даатгал, эрсдэлийн сан, олон нийтийн оролцоонд тулгуурласан санхүүжилтийн хэлбэрүүдийг хөгжүүлэх хандлага нэмэгдэж байна.

Дэлхийн хэмжээний гамшгийн эдийн засгийн алдагдалын тойм

Сүүлийн үеийн олон улсын тайлангаас харахад байгалийн гамшгийн эдийн засгийн хохирол тогтмол өндөр өсөлттэй байна. Тухайлбал, 2025 онд дэлхий даяар байгалийн гамшгийн улмаас үүссэн нийт эдийн засгийн алдагдал ойролцоогоор **260 тэрбум ам.долларт** хүрсэн нь өмнөх жилүүдтэй харьцуулахад өндөр үзүүлэлт болсон байна (Global insured losses from natural disasters hit \$127bn in 2025, 026, January 20). Үүнээс **127 тэрбум ам.доллар нь даатгалын салбарт бүртгэгдсэн** нь даатгалын хамгаалалт дэлхийн хэмжээнд бүрэн хангагдаагүй, эрсдэлийн хамгаалалтын систем сул байгааг харуулж байна.

БНХАУ-ын хувьд 2025 онд байгалийн гамшгийн улмаас **34.7 тэрбум ам.долларын шууд эдийн засгийн алдагдал** үүссэн нь тус улс гамшгийн өндөр эрсдэлтэй тулгарч байгааг нотолж байна. Энэхүү эдийн засгийн алдагдал нь үндэсний түвшинд эдийн засагт шингэх боломжтой боловч **орон нутгийн түвшинд урт хугацаандаа** дэд бүтэц, үйлдвэрлэл, төсвийн тэнцвэрт нөлөөлөх эрсдэл өндөр байна.

АНУ-ын хувьд авч үзвэл 2025 онд даатгалын хохирол **100 тэрбум ам.доллараас** давсан бөгөөд ихэнх нь ой хээрийн түймэр болон хүчтэй шуурганы улмаас үүссэн байна. Энэ нь даатгалын салбарын ачааллыг нэмэгдүүлж, даатгалын хүртээмж, эрсдэлийг санхүүгийн хамгаалалтад шилжүүлэх системийн чадамжийг эргэн үнэлэх шаардлагатайг харуулж байна.

Хүснэгт 1. Байгалийн гамшгийн эдийн засгийн алдагдал (дэлхийн хэмжээнд 2025 оны байдлаар)

д/д	Үзүүлэлт	Алдагдал (ам доллар)
1	Нийт эдийн засгийн хохирол	260 тэрбум
2	Даатгалын хохирол	127 тэрбум
3	БНХАУ-ын эдийн засгийн алдагдал	34.7 тэрбум
4	АНУ-ын даатгалын хохирол	>100 тэрбум

Эдгээр тоон үзүүлэлтүүд нь том эдийн засагтай орнууд ч гамшгийн ноцтой эдийн засгийн эрсдэлтэй тулгарч байгааг харуулж цаашид даатгалын хамгаалалт, эрсдэлийн удирдлагад чиглэсэн хөрөнгө оруулалт нэн шаардлагатай байгааг нотолж байна.

Монгол Улсын гамшгийн эдийн засгийн хохирол

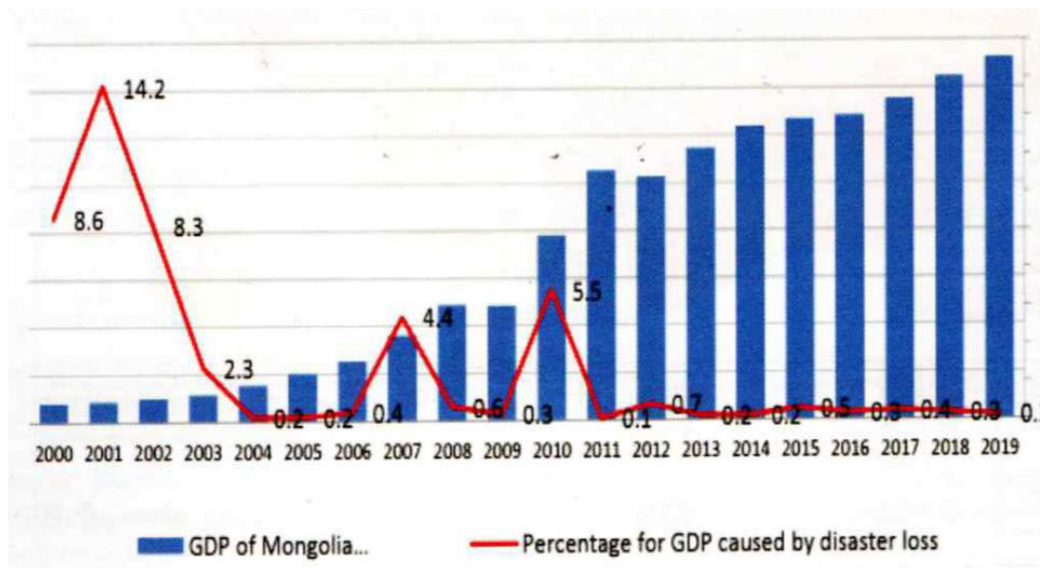
Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны санхүүжилтийг зөвхөн хэмжээ бус, хуваарилалтын үр ашиг, тэнцвэртэй байдал талаас нь судлах шаардлагатай байдаг.

Судлаачид гамшгийн санхүүжилтийн хуваарилалтыг ихэвчлэн гамшгийн удирдлагын мөчлөгтэй уялдуулан шинжилдэг. Үүнд урьдчилан сэргийлэх, бэлэн байдлыг хангах, хариу арга хэмжээ авах, сэргээн босгох гэсэн дөрвөн үндсэн үе шат багтдаг.

Судалгаанаас харахад олон улс оронд гамшгийн санхүүжилтийн дийлэнх хэсэг нь гамшгийн дараах хариу арга хэмжээ болон сэргээн босголтын үе шатанд төвлөрөх хандлагатай байдаг. Харин эрсдэлийг урьдчилан бууруулах, бэлэн байдлыг хангах үйл ажиллагаанд харьцангуй бага хэмжээний санхүүжилт зарцуулдаг нь нийтлэг ажиглагддаг.

Гамшгаас үүдэлтэй эдийн засгийн алдагдал тогтмол нэмэгдэж байгаа нь Монгол Улсын төсвийн тэнцэлд сөргөөр нөлөөлж, эдийн засаг цаг хугацааны явцад тогтмол буурч байна. Тухайлбал: Гамшгийн эдийн засгийн нөлөөллийн ерөнхий үнэлгээнд гамшгаас үүдэлтэй эдийн засгийн жилийн дундаж алдагдал 30.7 сая ам доллар орчим байна

Зураг 1. Гамшгаас үүдэлтэй эдийн засгийн хохирол (2000-2019)

Эх сурвалж: Азийн гамшгаас хамгаалах газар, НҮБГЭБ. МУ-ын гамшгийн эрсдэлийг бууруулах төлөв байдлын тайлан. 2019.

Монгол Улсад 1996-2013 оны хооронд байгалийн гамшигт үзэгдлээс шалтгаалан нийт 321.3 сая ам доллар (845.2 тэрбум төгрөг) –ын эдийн засгийн хохирол учирсан байна. (Монголын гамшгийн эрсдэлийг бууруулах цагаан ном, 2018)

ОУВС-гийн эдийн засгийн тайлангаас харахад Монгол Улсын ДНБ-ий бодит өсөлт 1991, 1992, 2000, 2009, 2020 онуудад огцом буурсныг эс тооцвол тогтвортой өсөлттэй харагдаж байгаа хэдий ч (<https://www.imf.org/external/datamapper>,

2022) 2009-2010 онд болсон зудын гамшиг ДНБ-ий 4.4 хувьд хүрч, 220,000 өрхөд ойролцоогоор 264 тэрбум төгрөг (Монголын зудын гамшгийн хариу арга хэмжээ, 2011)-ийн, 2015-2016 онд үерийн гамшгийн улмаас ДНБ-ий 1.7 орчим хувьтай тэнцэхүйц эдийн засгийн хохирол учирсан байна (Монгол Улс: Гамшгаас хамгаалах лавлах гарын авлага, 2022).

Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны санхүүжилтийн бүтэц, чиг хандлагын шинжилгээ

Монгол Улсад гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх эрх зүйн үндэс нь **Гамшгаас хамгаалах тухай хуулиар** тодорхойлогддог. Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 51 дүгээр бүлэгт **улсын төсвийн ерөнхийлөн захирагч нь гамшгийн эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээг төлөвлөн төсөвт тусгах үүрэгтэй** гэж заасан байдаг бөгөөд аймаг, нийслэл, орон нутгийн түвшний байгууллагууд ч тогтмол төсөвт санхүүжилт төлөвлөж зарцуулах шаардлагатай гэж тусгадаг нь энэхүү эрх зүйн механизмд санхүүжилтийн зайлшгүй орших шаардлагыг бүрдүүлж байна (Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, 2017).

Мөн Төсвийн тухай хууль"-ийн 11 дүгээр зүйлд Засгийн газрын нөөц сан нь тухайн жилд улсын төсвөөс гэмт хэрэг, гамшиг, аюулт үзэгдлийн хохирлыг бууруулах, тархалтыг хязгаарлах, үр дагаврыг арилгах, эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх зорилгоор үүсгэж, зарцуулах боломжийг олгодог бөгөөд энэ нь Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийн 11.5 заалтаар зохицуулагддаг ("Засгийн газрын тусгай сангийн тухай" хууль, 2019).

Монгол Улсын гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны санхүүжилт нь **урсгал зардал, хөрөнгө оруулалтын зардал, нөөц сан**, мөн орон нутгийн гамшгийн эрсдэлийг бууруулах төсөв гэсэн үндсэн ангиллаар бүрддэг.

Урсгал зардал нь хүний нөөц, сургалт, дадлага зэрэг өдөр тутмын үйл

ажиллагаанд чиглэгддэг бол хөрөнгө оруулалт нь техник, тоног төхөөрөмж, дэд бүтцийн шинэчлэлд зориулагддаг.

Нөөц сан нь онцгой нөхцөлд шуурхай ашиглах боломжтой төсөв юм (Монгол Улсын 2026 оны Төсвийн тухай хууль, 2025).

Эдгээрээс хөрөнгө оруулалт, урсгал зардлын төсвийг тухайлан авч үзвэл: Улсын төсвийн хөрөнгө оруулалт, урсгал зардлын хүрээнд Онцгой байдлын байгууллагын алба хаагчдын хувцас хэрэглэл, хүн нэг бүрийн хамгаалах хэрэгсэл, техник, багаж хэрэгслийн хангалт сайжирсан бөгөөд 2020 оны суурь түвшингөөс шуурхай албаны автомашины хангалт 76 хувь, гал унтраах автомашины хангалт 55 хувь, туслах албаны автомашин хангалт 25 хувь, хүнд даацын машин механизмын хангалт 38 хувь, тусгай зориулалтын аврах ажиллагааны багаж хэрэгслийн хангалт 128 хувь, уснаас аврах ажиллагааны багаж хэрэгслийн хангалт 260 хувь, өндрөөс аврах ажиллагааны багаж хэрэгслийн хангалт 120 хувь, агаараас аврах ажиллагааны багаж хэрэгслийн хангалт 44 хувь болж өссөн үзүүлэлттэй байна.

Өнгөрсөн жилүүдийн өгөгдлөөс харахад урсгал зардал нь давамгайлж, хөрөнгө оруулалт, урьдчилан сэргийлэхэд чиглэсэн төсвийн эзлэх хувь харьцангуй бага байна. Жишээлбэл, 2020 оноос хойш Онцгой байдлын байгууллагын автомашин, аврах багаж хэрэгсэл, техник тоног төхөөрөмжийн хангалт сайжирсан боловч урсгал зардал хэвээр давамгайлж байна. Энэ нь гамшгийн дараах хариу арга хэмжээнд төвлөрсөн төсвийн төлөвлөлтийн хэв шинжийг илтгэнэ.

Гэхдээ Монгол Улсын Засгийн газар 2021 оны нэгдсэн төсөвт гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, хор уршгийг арилгах үйл ажиллагаанд нийт 136.6 тэрбум төгрөг төсөвлөсөн бол бодит байдал дээр 148.6 тэрбум төгрөг зарцуулсан байна.

*Хүснэгт 2. Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, хор уршгийг арилгах
үйл ажиллагааны төсөв (2019-2022 он)*

№	Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, хариу арга хэмжээ авах	Төсөв (сая төгрөг)							
		2021 оны 12 сар		2022 оны 12 сар		2023 оны 12 сар		2024 оны 11 сар	
		Төсөвлөсөн	Гүйцэтгэл	Төсөвлөсөн	Гүйцэтгэл	Төсөвлөсөн	Гүйцэтгэл	Төсөвлөсөн	Гүйцэтгэл
1	Нийт төсөв	97.413.3	95.983.7	112.698.9	115.739.8	136.731.1	148.614.9	144.481.0	127.215.8
2	Улсын төсөв	99.128.6	97.138.6	113.844.1	116.937.7	134.167.4	146.476.8	142.274.5	126.437.4
3	Орон нутгийн төсөв	450.0	420.1	866.7	691.0	2.563.7	2.138.1	2.206.5	778.4

Эх сурвалж.: Сангийн яам. Иргэдийн төсөв. <https://iltod.mof.gov.mn/>

Дээрх хүснэгтээс харахад гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, хор уршгийг арилгах үйл ажиллагааны нэгдсэн төсөв өмнөх онуудтай харьцуулахад 2020 онд 20.6 хувь, 2021 онд 28.4 хувь, 2022 онд (11 сарын байдлаар) 127,2 тэрбум болж 0.9 хувиар тус тус өссөн байна.

Харин орон нутгийн төвшинд 2021 онд 420.1 сая төгрөг байсан бол 2020 онд 691 сая төгрөг болж 64.5 хувиар

өсч, 2024 онд 3 дахин нэмэгдэж 2.1 тэрбум төгрөг болжээ.

Түүнчлэн гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, хариу арга хэмжээний төсвийг гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сургалт, сурталчилгаанд, байгалийн гамшгийн хор уршгийг арилгахад, халдварт өвчний голомт арилгах, тархалтыг зогсоох гамшгийн бэлэн байдал, хариу арга хэмжээний зардлаар ангилаг дараах хүснэгтээр харууллаа.

Хүснэгт 2. Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, хариу арга хэмжээний төсвийн зарцуулалт (2019-2022 он)

Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, хариу арга хэмжээ авах				Төсөв (сая төгрөг)							
				2021 оны 12 сар		2022 оны 12 сар		2023 оны 12 сар		2024 оны 11 сар	
				Төсөвлөсөн	Гүйцэтгэл	Төсөвлөсөн	Гүйцэтгэл	Төсөвлөсөн	Гүйцэтгэл	Төсөвлөсөн	Гүйцэтгэл
Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сургалт, сурталчилгаа				775.8	753.6	2.047.8	1.925.0	5.169.0	4.500.2	3.322.7	1.640.3
Байгалийн гамшгийн хор уршгийг арилгах				8.460.6	8.427.0	9.171.4	9.095.2	10.660.4	10.475.5	6.853.7	5.344.6
Халдварт өвчний голомт арилгах, тархалтыг зогсоох				0	0	-	-	496.0	476.0	87.7	69.7
НИ	9.23	9.18	11.21	11.020.2		16.325.4		15.452.1	10.264.1		7.054.6
ИТ	6.4	0.6	9.2								

Эх сурвалж.: Сангийн яам. Иргэдийн төсөв <https://iltod.mof.gov.mn/>

Өмнө бидний судалсан гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны бүтцээс харахад урсгал зардал давамгайлж байгаа тоон статистик харагдаж байсан бол дээрх хүснэгтээс харахад гамшгаас урьдчилан сэргийлэх хариу арга хэмжээ

авах үйл ажиллагааны төсвийг задалж шинжилэхэд жил бүр нэмэгдсэн эерэг үзүүлэлт харагдаж байна.

Орон нутгийн түвшинд төсвийн хуваарилалт гамшгийн эрсдэлтэй

аймгууд болон нийслэлд харилцан адилгүй байна. Жишээ нь, Улаанбаатар хотын гамшгаас хамгаалах төсөв 2022 онд улсын төсвийн 2.9 хувийг эзэлсэн бол Өмнөговь аймаг зөвхөн 0.22 хувийг төсөвлөсөн байна. Түүнчлэн гамшгийн төрлийн эрсдэлийг харгалзан үер болон газар хөдлөлтийн эрсдлийг үнэлэхэд олон аймагт үерийн эрсдэл газар хөдлөлтөөс илүү байна. Энэ нь орон нутгийн гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, хариу арга хэмжээний төсвийг эрсдлийн хэмжээнд нийцүүлэн дахин төлөвлөх шаардлагатайг харуулж байна.

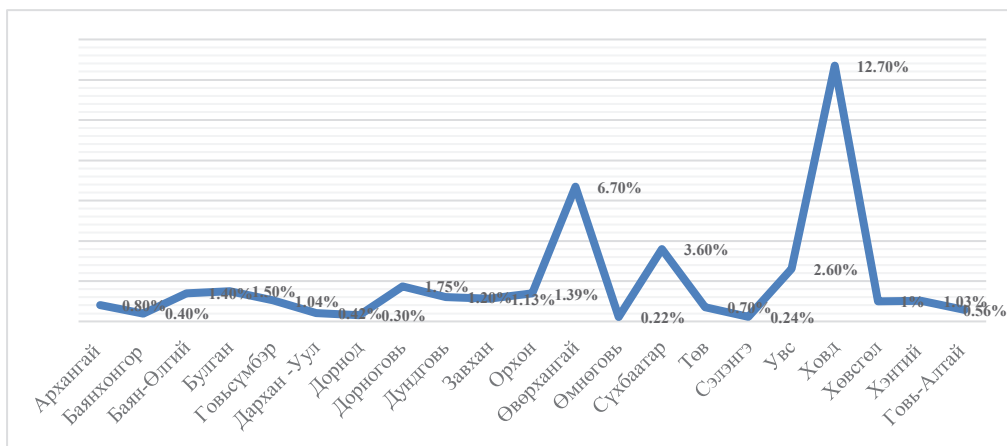
Орон нутгийн гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаанд төсөвлөсөн төсвийн хуваарилтад шинжилгээ хийж үзэхэд улсын хэмжээнд Өмнөговь аймаг хамгийн бага буюу 0.22 хувь, Ховд аймаг 12.7 хувийг төсөвлөсөн байна. Харин

Монгол Улсын хүн амын 3/2 хувь нь амьдардаг нийслэл Улаанбаатар хот 2022 онд төсвийнхөө 2.9 хувийг гамшгаас хамгаалах арга хэмжээнд зарцуулсан байна. (График 2-оос харна уу)

Бүс нутгийн түвшинд гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээг авч үзвэл Улаанбаатар хот нь үер болон газар хөдлөлтийн гамшгийн өндөр эрсдэлтэй бүсэд багтдаг. Үерийн хувьд жилийн дундаж эрсдэл 39%, газар хөдлөлтийн эрсдэл 63% бөгөөд орлуулах өртгөөр тооцоход хот газар хөдлөлт болон үерт нийтдээ **70%-ийн эрсдэлтэй** гэсэн үзүүлэлттэй байна.

Харин бусад аймагт газар хөдлөлтөөс илүү үерийн эрсдэл давамгайлж байгаа нь бүс нутгийн гамшгийн төрөл тус бүрийн онцлогийг тодорхой харуулж байна.

Зураг 2. Орон нутгийн гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаанд төсөвлөсөн төсвийн зарцуулалт (2022 он)

Зураг 2-т үзүүлсэн орон нутгийн гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаанд төсөвлөсөн санхүүжилтийг эрсдэлийн түвшинтэй харьцуулахад орон нутгийн гамшгаас хамгаалах төсвийн

хуваарилалт нь урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах, хариу арга хэмжээ авах үйл ажиллагаанд хангалттай нөөц төлөвлөгүй, Монгол Улсын хүн амын 2/3 нь амьдардаг нийслэлд 2.9 хувийг

төсөвлөсөн байгаа нь хүн ам багатай, гамшгийн эрсдэл харьцангуй бага бүс нутгуудад төсөв 0.2%-иас 1%-ийн хооронд байгаа нь санхүүжилтийн төвлөрөл буруу зохицуулалттайг байгааг тус тус илтгэж байна.

Цаашид Улаанбаатар хотын хувьд газар хөдлөлт, үерийн эрсдэл өндөр байгаа нь төсөв, санхүүжилтийг дахин төлөвлөх шаардлагатайг мөн бусад аймгуудад үерийн эрсдэл давамгайлж байгааг харгалзан үзэх шаардлага байна.

ДҮГНЭЛТ

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд Монгол Улсын гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны санхүүжилтийн бүтэц чиг хандлагыг судаллаа. Судалгааны үр дүнг дараах байдлаар дүгнэж байна. Үүнд:

Нэгд. Монгол Улсын гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны санхүүжилтийн бүтэцэд урсгал зардал давамгайлж, хөрөнгө оруулалт, урьдчилан сэргийлэх санхүүжилт харьцангуй бага байгаа нь гамшгийн дараах хариу арга хэмжээнд төвлөрсөн төсвийн онцлогтой;

Хоёрт. **Орон нутгийн түвшний санхүүжилт** нь гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээтэй уялдахгүй байгаа нь гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны санхүүжилтийн үр ашгийг бууруулж байна.

Гуравт. Урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах хөрөнгө оруулалтын хувийг нэмэгдүүлэх, бүс нутгийн онцлогт тохируулан санхүүжилт, нөөц сангийн ажиллагааг сайжруулах, төсвийн хуваарилалтыг гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээн тулгуурлан хийх.

ЭХ СУРВАЛЖ

"Засгийн газрын тусгай сангийн тухай" хууль. (2019). 2020 оны нэмэлт өөрчлөлт . 5.1 .

Cavallo, E., & Noy, I. . (2011). Natural disasters and the economy—A survey. *International Review of Environmental and Resource Economics*, 5(1), 63–102.

Cavallo, E., & Noy, I. (2011). Natural disasters and the economy—A survey. *International Review of Environmental and Resource Economics*, 63–102.

Global insured losses from natural disasters hit \$127bn in 2025. (026, January 20).

<https://www.artemis.bm/news/global-insured-losses-from-natural-disasters>.

Hallegatte, S., & Przyluski, V. (2010). ((2010)). The economics of natural disasters: Concepts and methods. *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 5507. World Bank.

Hallegatte, S., & Przyluski, V. (2010). The economics of natural disasters: Concepts and methods. *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 5507.

<https://www.imf.org/external/datamapper>. (2022).

https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD. (2022).

Гамшгаас хамгаалах тухай хууль. (2017). 51 дүгээр бүлэг .

Монгол Улс: Гамшгаас хамгаалах лавлах гарын авлага . (2022). *Хавай, АНУ*.

Монгол Улсын 2026 оны төсвийн хууль . (2025).

Монголын гамшгийн эрсдэлийг бууруулах цагаан ном. (2018). *ОБЕГ, ЖАЙКА*.

Монголын зудын гамшгийн хариу арга хэмжээ . (2011). *Бенсон, С*.

Монгол Улс, Улаанбаатар хот,
Баянзүрх дүүрэг, Хилчний гудамж,

Утас 976 7015-5026
Факс: 976 7015-5001
И-мэйл: info@uia.gov.mn
Веб: www.uia.gov.mn

